

*Recht
Sms
2/1/1902*

**EEN ACHTTIENDE-EEUWSE KRONIEK
VAN WADJO^s
BUGINESE HISTORIOGRAFIE**

EEN ACHTTIENDE-EEUWSE KRONIEK VAN WADJO

BUGINESE HISTORIOGRAFIE

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE
LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT
TE LEIDEN OP GEZAG VAN DE RECTOR MAGNIFICUS
Dr J. N. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, HOOGLERAAR IN
DE FACULTEIT DER GODGELEERDHEID, PUBLIEK TE
VERDEDIGEN OP WOENSDAG 16 MAART 1955 TE 16 UUR

DOOR

JACOBUS NOORDUYN

GEBOREN TE GORINCHEM IN 1926

's-GRAVENHAGE 1955

N.V. DE NEDERLANDSE BOEK- EN STEENDRUKKERIJ v.h. H. L. SMITS

AAN MIJN VROUW

Bij het beëindigen van mijn proefschrift gaat mijn dank in het bijzonder uit naar Prof. Dr A. A. Cense, die mij met grote welwillendheid in taal en literatuur van Zuidwest-Celebes heeft ingewijd en vervolgens leiding heeft willen geven bij het schrijven van dit boek, dat zonder zijn vriendelijke bereidheid mij steeds te laten profiteren van zijn uitgebreide kennis en omvangrijk materiaal, niet tot stand had kunnen komen.

Het is mij een behoefte hier mijn oprechte dank tot uitdrukking te brengen jegens het Nederlands Bijbelgenootschap, dat mij in de gelegenheid gesteld heeft mijn academische studie te volbrengen en dat thans, aan het einde daarvan, de uitgave van dit proefschrift mogelijk gemaakt heeft, mijn welgemeende dank ook voor het vertrouwen en de tegemoetkomendheid mij steeds bewezen. Levendig besef ik de verantwoordelijkheid die het in mij gestelde vertrouwen mij oplegt. Dat ik als afgevaardigde van het Nederlands Bijbelgenootschap zal mogen medewerken in de ecumenische dienst aan de Indonesische kerken, is mij een voorrecht en een vreugde.

Aan de Matthes-stichting te Makasar ben ik bijzondere dank verschuldigd voor de steun die het Curatorium aan de publicatie van dit proefschrift heeft willen verlenen en voor de bereidwilligheid waarmee mij benodigde handschriften ter beschikking gesteld en gevraagde informatie betreffende taal en cultuur verschaft zijn. Al zal mijn arbeidsveld niet op Zuid-Celebes liggen, ik hoop dat desondanks het door mij zeer gewaardeerde contact met de Matthes-stichting hiermee niet ten einde zal zijn.

Zeer verplicht voel ik mij eveneens aan alle anderen wier hulpvaardigheid ik bij de voorbereiding van dit proefschrift telkens weer heb mogen ondervinden.

INHOUD

	Pag.
INLEIDING	1
A. Het historiografisch onderzoek	3
B. De taal	8
C. De handschriften	21
D. Het historiografisch materiaal	31
1. De stichting van Wadjo ^s	31
2. De eerste Arung-matoa's en de uitbreiding van Wadjo ^s	52
3. Goa's overheersing	73
4. De Islamisering	93
5. Van de Islamisering tot de onderwerping aan de V.O.C.	108
6. Arung Singkang	125
E. Conclusies en slotbeschouwing	142
TEKST EN VERTALING	153
Summary	316
Ichtisar	319
Lijst van geciteerde literatuur	322
Register van namen	325
Stambomen	
Kaart van het rijk Wadjo ^s	

INLEIDING

A. HET HISTORIOGRAFISCH ONDERZOEK

De Buginese literatuur is voor een aanzienlijk deel van historio-
grafische aard. Daarin weerspiegelt ¹ zich de grote belangstelling voor
het verleden van eigen land, dorp of (vorsten-)geslacht, die reeds sinds
lange tijden ² onder de bevolking van de betreffende streken levend is.
Daarin vindt ook zijn oorzaak, dat degene die stof zoekt voor de uitgave
van een oorspronkelijk Buginese prozatekst, alle aanleiding heeft aan
een voorbeeld van dit genre de voorkeur te geven.

Met deze keuze zijn echter naast de eigenlijke philologische en
„inleidings”-kwesties een aantal historiografische problemen onmiddel-
lijk gegeven, vragen naar de historische betrouwbaarheid van deze
geschiedschrijving, haar methoden en achtergronden, haar maatschappe-
lijke functie en plaats in het cultuurpatroon, haar ontstaan en ontwikke-
ling. Het inzicht in deze en andere algemene vragen, waarop het
onderzoek in laatste instantie gericht moet zijn, zal zich slechts geleide-
lijk kunnen verdiepen, naarmate een groter deel van het beschikbare
tekstmateriaal toegankelijk gemaakt wordt. We zullen in deze studie
slechts enkele aspecten daarvan kunnen belichten, voor zover de stof
daartoe concrete aanknopingspunten biedt. En er zal nog heel wat
monnikenwerk verzet moeten worden, voordat men aan een vollediger
beantwoording toe is.

Tot nog toe is het systematisch onderzoek nog nauwelijks op gang
gekomen.³ Van de — door Matthes en Niemann — reeds gepubliceerde
teksten moet thans gezegd worden, dat niet altijd een nauwkeurige ver-
gelijking van de handschriften alle fouten heeft uitgeschaft, en dat een
vertaling meestal node gemist wordt. Anderzijds heeft men soms moeten
volstaan met een gedeeltelijke vertaling, gedeeltelijke samenvatting
zonder publicatie van de tekst. Intussen is het materiaal sinds de dagen
van Matthes aanzienlijk uitgebreid, in het laatste decennium vóór de
oorlog vooral door de ijverige verzamelarbeid van de Matthes-stichting
te Makasar onder leiding van de taalambtenaar, Dr A. A. Cense. Men
vindt thans van talrijke grotere en kleinere staatjes verscheidene histo-
rische stukken in de verzamelingen aanwezig. Pièce-de-milieu zijn
meestal een of meer kortere of langere kronieken, waaromheen zich

¹ Het is niet onze bedoeling hiermee een uitspraak te doen over het ontstaan van
de Buginese historiografie.

² Reeds Speelman maakt, in 1669, melding van historische geschriften in Makasar.

³ Voor details verwijzen we naar het hierna te noemen artikel van Cense.

allerlei kleinere geschriften van verschillend genre laten groeperen.

Een eerste poging om het geheel te overzien, en naar de verschillende voorkomende genres te ordenen en te karakteriseren deed Cense in zijn artikel „Enige aantekeningen over Makassaars-Boeginese geschiedschrijving”. Daarmee is tevens een algemene basis gegeven voor voortgezet onderzoek. Dit kan zich nu na deze algemene dwarsdoorsnede in de eerste plaats concentreren op een gedetailleerde behandeling in concreto van één volledige groep historische stukken: die betreffende de geschiedenis van één der Buginese staatjes — we kozen daartoe Wadjo⁵, dat reeds eerder de aandacht getrokken heeft, maar waarvan in het bijzonder geldt, dat het bijeengebrachte materiaal aanmerkelijk is toegenomen.

Dit betekent allereerst, dat naar genoemd criterium een selectie gemaakt moet worden van gedeelten uit een groot aantal manuscripten. Want in feite is bijna ieder handschrift een verzameling van vaak zeer veel en naar onderwerp, aard en omvang sterk uiteenlopende stukken. Deze handschriften zijn dikwijls eenvoudig aantekenboeken of -schriften, waarin de eigenaar alles in willekeurige volgorde overschrijft wat hem van elders onder ogen komt en hem belang inboezemt. De stukken over eenzelfde onderwerp vindt men dus her en der verspreid.

Het is niet onmogelijk dat ook in Wadjo⁵ zelf reeds arbeid in de richting van een dergelijke selectie verricht is. In het bezit van de Matthes-stichting te Makasar is een niet in de catalogus opgenomen afschrift van een hs, 600 folio-pagina's Buginees schrift lang, de geschiedenis van Wadjo⁵ betreffende en kort voor de oorlog samengesteld door de Arung Bettempola La Makkarakka. Het lijkt niet waarschijnlijk dat dit copieuze werk een volledig nieuwe historiografie is. Doordat enkele tijdens de oorlog verloren gegane gedeelten van het afschrift opnieuw naar het origineel aangevuld moesten worden, hebben we echter geen gelegenheid gehad er kennis van te nemen.

Nu is het voor ons doel niet nodig dat alle stukken die op Wadjo⁵ betrekking hebben, gepubliceerd worden. Om verschillende redenen, een corrupte toestand van de tekst of vooral het in grote gedeelten parallel lopen met andere, komen voorlopig lang niet alle daarvoor in aanmerking. Zijn we al door de beperkte plaatsruimte gedwongen ons te bepalen tot de uitgave van één tekst, die welke we tenslotte daarvoor gekozen hebben kan zeker representatief voor een groot aantal andere genoemd worden. Deze tekst, hier verder als de Kr. aangeduid, is van alle die ons onder ogen gekomen zijn de omvangrijkste, al zijn er andere (kortere) die een langere tijdsruimte bestrijken. Uitgaande van deze hier volledig uit te geven en te vertalen tekst kunnen we over de door deze bestreken periode de aanvullende en eventueel toelichtende gegevens uit de andere in de inleiding systematisch vermelden. In vele

gevallen is dit voor deze laatste stukken voldoende. Sommige van bijzonder belang kunnen bovendien voor een latere uitgave in aanmerking komen.

De vaak tegenstrijdige gegevens nopen ons deze presentatie van het materiaal, waar nodig en mogelijk, in de vorm van een kritische beschouwing te geven. We kunnen hiermee in het belang van het historisch en historiografisch onderzoek een poging wagen de historische waarde van de verschillende teksten, in het bijzonder van de Kr., te schatten. Daar de geschiedbronnen-in-eigenlijke-zin meestal slechts zeer gering in aantal, zo niet afwezig zijn, krijgen de historiografische geschriften in beginsel een dergelijk belang voor de geschiedvorsing, dat een uitgave zonder toetsing van de inhoud niet verantwoord zou zijn.

Waar een gebeurtenis van verschillende zijden vermeld wordt, bv. in het geval dat verschillende staatjes met elkaar in contact zijn gekomen, kan de vergelijking met de reeds uitgegeven, over andere staatjes handelende teksten — die, naar niet is te bewijzen maar wel verondersteld mag worden, van elkaar onafhankelijk zijn — soms een vast aanknopingspunt opleveren. De Makasaarse teksten, speciaal het dagboek van Goa, zijn in dit opzicht zeer waardevol; verder ook de Bonese kroniek.

We hebben ons hier met een enkele uitzondering moeten beperken tot de reeds uitgegeven teksten. Natuurlijk heeft dit deze zwakke zijde dat in deze gevallen nog niet met al het beschikbare materiaal rekening is gehouden, zodat onze vergelijking aan deze kant nog een minder stevige basis heeft. Voorlopig moeten we echter hiermee genoegen nemen. De geschiedenis van geheel Z. W. Celebes is vooreerst nog niet uitputtend te behandelen.

Over de periode sinds het contact met de Nederlanders zijn er verder de berichten van deze zijde over Buginese en Makasaarse aangelegenheden, in de eerste plaats de nog grotendeels onuitgegeven tot het V.O.C. archief behorende Compagniesbescheiden. Waar in het bijzonder mededelingen aangaande Wadjo⁵ te verwachten waren, in stukken uit tijden van nauwere Nederlandse aanraking met Wadjo⁵, hebben we daarnaar een onderzoek kunnen instellen en speciaal de memories van overgave, die de Gouverneurs van Makasar bij hun aftreden voor hun opvolgers opgesteld hebben, met het oog daarop doorgenomen. Meestal geven zij hierin een overzicht van de gebeurtenissen uit de jaren waarin zij in functie waren. Het uitvoerigst is wel de bekende Notitie van Speelman (1669)⁴ die als een van weinigen ook diep ingaat

⁴ Prof. Coolhaas was zo vriendelijk ons door bemiddeling van Prof. Cense een getypt exemplaar van de Notitie ter inzage te geven, waarvan wij dankbaar gebruik maakten. We zijn daardoor echter niet in staat bij aanhalingen een verwijzing naar het archiefstuk te geven. De overige V.O.C. stukken die wij nodig hadden konden wij op het Rijksarchief raadplegen.

op de geschiedenis van de Buginese en Makasaarse rijkjes. Voor ons doel is verder vooral de Memorie van Smout (1744) van belang, die echter soms veel minder goed is geïnformeerd. Wat hij bijvoorbeeld over de oudere geschiedenis van Wadjo⁵ schrijft raakt kant noch wal.

Uit deze en dergelijke archiefstukken, zowel als soms uit Buginese en Makasaarse kronieken is reeds eerder geput door Nederlandse geschiedschrijvers als Ligtvoet, Bakkers, W. R. van Hoëvell, Erkelens en Eerdmans. De enige die meer dan incidenteel over Wadjo⁵ geschreven heeft, is Matthes: in de inleiding op zijn uitgave van het Wadjorese scheepswetboek,⁵ en grotendeels op grond van het door hem in zijn chrestomathie uitgegeven Wadjorese kroniekje.

Door middel van de kritische beschouwing kunnen we een indruk geven in hoeverre de geschiedenis van een Buginees staatje op grond van het totale materiaal van de eigen historiografie te reconstrueren is. Anderzijds hebben we ook in zoverre volledigheid betracht dat er een beeld verkregen kan worden van wat Buginese geschiedschrijvers zelf onder de in de historiografie te behandelen onderwerpen blijken te rekenen. Vandaar dat we een enkele maal ook op kwesties die meer adatrecht, sociale organisatie of godsdienst betreffen ingegaan zijn, steeds voor zover de historische teksten daartoe aanleiding geven. In het bijzonder van deze kwesties, evenals trouwens van direct historische als die betreffende tijdrekening en chronologie, geldt dat de gegevens in dit beperkte verband een definitief oordeel of een aan het onderwerp toekomende uitvoerigheid niet toelaten. We moesten het onderzoek telkens aan verschillende kanten afbreken, soms na de problemen slechts genoemd te hebben, en het voor een meer op deze onderwerpen gerichte specialisatie overlaten.

Tenslotte bleek ook op philologische gronden een inhoudsvergelijking der teksten gewenst, om te kunnen beslissen met welke handschriften (afschriften) bij de tekstuitgave rekening gehouden kon en mocht worden. Want om de onderlinge verhouding der hss. vast te stellen behoefde de philologische methode van vergelijking der op (onbewuste) afschrijversfouten berustende corruptelen en omissies aanvulling, daar ook van duidelijk samenhangende teksten bleek, dat zij vaak een dikwijls ingrijpende (bewuste) bewerking ten opzichte van elkaar of van hun „Vorlage” ondergaan hadden. Dit is geen onbekend verschijnsel bij literaturen die alleen in handschrift worden overgeleverd. Iedere afschrijver heeft de mogelijkheid en vaak ook de vrijheid om in zijn tekst naar eigen goeddunken en smaak allerlei veranderingen aan te brengen, aanvullingen of weglatingen, omzettingen van voor-

⁵ Hieruit en uit andere geschriften van Matthes citeren we voor het gemak naar H. van den Brinks biografie van Matthes (v. d. Br.), voor zover zij daarin herdrukt zijn.

den, zinnen of hele passages en andere „verbeteringen”. In ons verband kunnen we onderscheid maken tussen *stilistische* bewerkingen: vervanging van woorden of uitdrukkingen door synoniemen, toevoegingen of weglating van modale suffixen, wijzigingen in de syntactische rangschikking en dergelijke, waarvoor over het algemeen een grote voorliefde aan de dag gelegd is — en *historiografische* bewerkingen, die veranderingen in de zakelijke inhoud zelf betreffen. Dit laatste kan zover gaan, dat men teksten die in grote delen parallel lopen en dus „verwant” zijn, soms toch op grond van de bewerkte gedeelten eerder als afzonderlijke teksten dan als afschriften van één origineel te beschouwen heeft. In het algemeen kan wel gesteld worden, dat een tekst die historisch betrouwbaardere gegevens bevat dan een andere, dichter bij de beschreven gebeurtenissen staat en dus de meer oorspronkelijke is, terwijl deze andere dan „bewerkt” is. Wel is het mogelijk, dat bij een bewerking ontleend is aan oudere teksten (meervoudige verwantschap!) of mondelinge overlevering, zodat ook de gegevens van jongere teksten nooit te veronachtzamen zijn, al was het alleen maar bij wijze van uitleg van de nog-niet-bewerkte tekst (bv. de vervanging door synoniemen⁶). Maar met deze gecombineerde methode is het wel mogelijk gebleken in hoofdtrekken de onderlinge verhouding der teksten vast te stellen. Het resultaat is allereerst reeds verwerkt in de opsomming der hss. In de historische beschouwing kon er slechts zelden expliciet op ingegaan worden — speciaal het waarom van een bewerking vraagt natuurlijk om beantwoording, maar is slechts zelden te bevroeden —, maar daar is wel de vermelding uit welke teksten de door ons vermelde gegevens afkomstig zijn er op gericht ook ten aanzien van de vraag naar ouderdom en onderlinge verhouding der teksten tot toelichting te kunnen dienen. In het laatste hoofdstuk van deze inleiding komen we op deze en andere specifieke inleidingsvragen terug.

⁶ Voor de vertaling van de Kr. was hiervan soms met vrucht gebruik te maken. Waar in andere gevallen het woordenboek van Matthes ons in de steek liet, bracht correspondentie met de heer A. Djamali, Buginees medewerker bij de Matthes-stichting te Makasar, door bemiddeling van de secretaris de heer G. J. Wolhoff gevoerd, soms opheldering.

B. DE TAAL

De uitgave van een tekst die in het phonologisch defectieve Buginese schrift is vastgelegd, brengt de vraag met zich mee, welke wijze van grafische reproductie de voorkeur verdient. Men heeft de keus tussen een transcriptie, een transliteratie en een publicatie in het Buginese schrift zelf. Met de laatste methode, die tot nog toe in de tekstedities steeds gevolgd is, geeft men minder dan waartoe men op grond van onderzoek van de gesproken taal in staat is, minder ook dan wat voor een phonologisch verantwoorde weergave noodzakelijk zou zijn, daar de taalelementen die traditioneel zelden of nooit geschreven worden — nooit de velare nasaal als eindconsonant en de hamza, hoogst zelden de geminatie, en lang niet altijd de prenasalering — zowel in de woordonderscheiding¹ als in de grammatica een belangrijke rol vervullen. Een volledige transcriptie geeft echter meer dan de tekst zwart op wit te bieden heeft, daar de vereiste aanvullingen aangebracht moeten worden op grond van de kennis die daaromtrent buiten de tekst om verkregen is. Dit klemmt vooral bij een tekst die ouder is dan het eerste linguïstische onderzoek of die stamt uit een nog ononderzocht dialectgebied, omdat er in deze „aanvullingen” dan steeds een mogelijkheid van discrepantie tussen de weergave en de door de tekst bedoelde realiteit blijft bestaan.

Het historisch of eventueel dialectisch verschil van de taal der bekende Buginese hss. (afgezien van de oud-Buginese La Galigo) met de tegenwoordige standaardtaal is evenwel hoogstwaarschijnlijk slechts miniem. Ofschoon er hier dus wel een bepaalde marge van onzekerheid overblijft, is de afwijking bij een transcriptie, zo niet afwezig, toch in ieder geval veel geringer dan bij het Buginese schrift of een transliteratie, die zeker een onvolledig beeld geven. Daarom menen we dat een transcriptie in de gegeven omstandigheden het meest verantwoord is.

Bovendien is door een transcriptie ook de linguïstiek van het Buginees het meest gebaat. Daar de enige op eigen onderzoek gebaseerde taalkundige publicaties, de werken van Matthes, juist waar het bedoelde „aanvullingen” betreft minder betrouwbaar zijn en, mede daardoor, op grammaticaal gebied essentiële tekorten vertonen, is de Buginese

¹ We moeten met enkele voorbeelden van opposities volstaan: *tapa* roosteren, *tappa* vorm, *tappa*^s schijnsel, *tampa*^s s.v. geschenk, *tampang* band.

linguistiek sterk ten achter gebleven, zodat ook daarom een taalkundig zo verantwoord mogelijke tekstuitgave zeer gewenst is.

Het taalkundig onderzoek dat Prof. Cense ter plaatse verricht heeft en van het resultaat waarvan hij ons welwillend toestond gebruik te maken, heeft tenslotte ook factisch de bedoelde transcriptie² met een hoge mate van zekerheid mogelijk gemaakt. Een aantal onzekerheden³ kon door de correspondentie met Makasar opgelost worden en ten derde kon dankbaar gebruik gemaakt worden van de mogelijkheid enkele mondelinge informaties in te winnen van de heer Abdul Djalil Enre⁴, afkomstig uit Soppeng en tot zomer 1953 student in Nederland.

In deze omstandigheden kunnen we een iets uitgebreidere en algemenere grammatische inleiding dan bij een tekstuitgave gebruikelijk is niet achterwege laten. Daartoe in staat gesteld door Prof. Cense maar in de weergave uiteraard op eigen verantwoording, behandelen we hieronder in kort bestek enkele grammaticale hoofdzaken.⁴

1. De Buginese *consonanten* zijn :

	occlusief		nasaal	fricatief	lateraal	triller
	stemloos	stem-hebbend				
labiaal	p	b	m	w		
dentaal	t	d	n	s	l	r
palataal	tj	dj	nj	j		
velaar	k	g	ng			
glottaal		ʔ		h		

Alleen de *ng* en de ʔ (hamza) komen als eindconsonant voor. De *j* komt, behalve als overgangsklank tussen twee klinkers na een *e* of *i* (en dan in de transcriptie niet geschreven, evenmin als de *w* na *o* of *u*), alleen in ontleningen voor, bv.: *jaomiləʔahira*, de jongste dag.

² Om praktische redenen sluiten we ons in onze transcriptie aan bij het door Prof. Cense vastgestelde systeem, dat zoveel mogelijk overeenkomt met de thans voor de Bahasa Indonesia geldende spelling.

³ in het bijzonder ook de spelling van vele namen betreffende. Van thans of in Makasar minder bekende persoons- en vooral plaatsnamen is de spelling onzeker gebleven.

⁴ De hier volgende grove schets pretendeert geenszins volledigheid. Allerlei uitzonderingen en finesses moesten onvermeld blijven en ook de behandeling van de morfologie bevat zeker nog lacunes. We hopen dat tenminste voldoende hoofdlijnen getrokken zijn om de uitgegeven tekst begrijpelijk te maken en een verder linguistisch onderzoek tot grondslag te kunnen dienen. De beschrijving is zuiver synchronisch bedoeld, ook waar soms termen die een proces suggereren gebruikt zijn. De enkele opmerkingen van diachronische aard zijn als zodanig kenbaar gemaakt.

De stemloze occlusieven, nasalen, *s*, *l* en *r* kunnen gegemineerd voorkomen (in de transcriptie dubbel geschreven; *tj* en *nj* als *ttj* en *nnj*), de occlusieven en *r* geprenasaleerd,⁵ en de stemhebbende occlusieven (behalve de hamza) geprehamzeerd.

Na een *ě* in niet-eindpositie volgt, behoudens in enige uitzonderingsgevallen, steeds een cluster of een gegemineerde consonant (de zgn. *pěpět*-wet, hier synchronisch geformuleerd). Uit het feit dat volgens de *pěpět*-wet de gegemineerde consonanten in de woordstructuur op één lijn staan met de geprehamzeerde en de geprenasaleerde, volgt dat de geminatie, die phonetisch een verlenging is, tot stand gebracht door een even aanhouden van de klank of bij occlusieven door een even uitstellen van de explosie, phonologisch een verdubbeling is, en dat een gegemineerde consonant structureel dus niet een *enkelvoudige lange* maar een *dubbele* consonant is. Deze rekenen we daarom hier tot de clusters.

Vóór bepaalde vocalisch aanvangende suffixen is een *-ng* steeds gegemineerd (zie sub 5.2.).

Clusters van hamza met een stemloze occlusief, een nasaal, *s* of *h* komen voor als „voegverschijnsel”, (o.a.?) bij consonantisch aanvangende suffixen (zie sub 5.2., 6.5. en 10.3.).

2. De Buginese *vocalen* zijn:

	a				
	o	e			ě
u			i		

De *ě* (*pěpět*) is de enige vocaal die niet als eindvocaal voorkomt, maar als ultima steeds gevolgd wordt door een *ng* of ⁵.

De geaccentueerde *i* en *u* vóór een enkele intervocalische consonant zijn phonetisch langer dan de niet-geaccentueerde. De phonemen *a*, *e* en *o* komen eveneens in twee varianten voor, volgens onze voorlopige indruk als volgt geconditioneerd: 1° als *à*, *è*, *ò* („gedekt”) vóór een cluster,⁶ en vóór een slotconsonant wanneer het accent op de penultima valt, 2° als *á*, *é*, *ó* („ongedekt”) in de andere posities, bv.: *wéré*, *mmònró*, *séng*, *ttěttòng*.

Dialectisch, bv. in het Buginees van Soppeng en Wadjo⁵, nemen de *e* en *o* vaak de plaats in van resp. *i* en *u* van het standaarddialect van Bone, bv. *maetta* voor *maitta* langdurig, en *mmenung* voor *mminung* drinken. Daardoor kunnen er in deze dialecten homonymen voorkomen,

⁵ Prenasalering van *t*, *b*, *d*, *dj* is vrij zeldzaam.

⁶ Vaak is de middelste consonant van bv. uit het Maleis ontleende woorden in het Buginees gegemineerd resp. geprehamzeerd. Dit vindt waarschijnlijk zijn oorzaak daarin, dat de kwaliteit van de voorafgaande vocaal volgens de hier genoemde regel een cluster noodzakelijk maakte, bv.: *kàpàl* — *kàppala*⁵; *hàbi* — *nà⁵bi*; maar: *membátjá* — *bátjá*.

die in de standaardtaal formeel onderscheiden zijn.⁷ Van dergelijke dialectische afwijkingen van de standaardtaal bemerkt men in de Wadjorese geschriften betrekkelijk weinig. Hoogstens is een voorkeur voor *se-* boven *si-* te constateren. Vaak zijn zelfs Wadjorese plaatsnamen alleen in de standaardvorm geschreven, bv. *Sakuli* voor *Sakoli*. Blijkbaar wordt in de schrijftaal zoveel mogelijk gestreefd naar gelijkvormigheid aan de standaardtaal. Dit streven kan zover gaan, dat men zelfs als hypercorrect aan te merken vormen kan aantreffen, bv. *puada* voor *poada*. In andere gevallen kan ook invloed van niet-Wadjorese afschrijvers in het spel zijn.

3. Het *woordaccent* is alleen op morphonologisch niveau distinctief — tenzij er ons onbekende niet volgens de regel geaccentueerde ontleningen zijn die daardoor ook monomorphematisch een distinctief accent hebben. De normale plaats van het accent in het woord is de penultima⁸. In sommige, meestal aan of via het Makasaars ontleende, woorden valt het op de antepenultima, bv.: *kântoro*⁵, *âmele*⁵. Een aantal woorden die historisch beschouwd een suffix bevatten, dragen als gevolg daarvan het woordaccent op de laatste vocaal, bv.: *arûng* (uit *âru* + *△ng*) en sommige plaatsnamen als *Malâng* en *Singkâng* (uit *si* + *êngka* + *△ng*).

4. Een sterk doorgevoerde *sandhi*, zowel binnen het woord als tussen de woorden in de zin, is karakteristiek voor het Buginees. De regels hiervoor zijn in beide gevallen (nagenoeg) gelijk. Zowel pro- als regressieve assimilatie als combinatie van beide komt voor.

4.1. De *-ng* wordt geassimileerd aan een volgende stemloze occlusief, een nasaal, *l* of *s*; wordt *n* vóór een *r*; wordt hamza vóór een stemhebbende occlusief; en wordt *m* vóór een *w* die daarbij zelf een *p* wordt, bv.: *Arung Tanete*: *AruTanete*; *Arung Singkang*: *AruSingkang*; *Arung riBone*: *ArunriBone*; *Arung Belawa*: *Aru⁵Belawa*; *rilalêng wanua*: *rilalêmpanua*.

Een uitzondering vormt soms de *b-*, die volgens een niet meer productieve regel soms in oude namen dezelfde *sandhi* als de *w-* vertoont, bv.: *Arung Bone*: *ArumPone*; *Tëllung bottjo*: *Tëllumpottjo*. Zie ook sub 8.4.1. nt. 14.

4.2. De *hamza* wordt geassimileerd aan een volgende stemloze occlusief, een nasaal, *l* of *s*, doch niet in alle gevallen (wanneer wel en wanneer niet, is nog een vraag; vgl. boven sub 1.); na een hamza worden *r* en *w* resp. *d* en *b*, bv.: *riBone* — *ma⁵diBone*; *wënni* — *ma⁵bënni*.

⁷ Voor dhr. Djalil Enre⁵ was bv. *matoa* (oud) in deze vorm homonym met *matua* (schoonouders). Zie voor genoemde dialectische eigenaardigheden ook Le Roux en Cense, Boegineesche zeekaarten pg. 706.

⁸ dus ook wanneer deze een *ë* is.

4.3. Een cluster van drie consonanten, die zou kunnen ontstaan bij een woord of suffix dat aanvangt met een cluster van twee, is uitgesloten. In sommige gevallen is het zeker dat de eerste van de drie uitvalt, bv.: *ana*^s + *-mměng*: *anamměng*.

4.4. De *ě* kan soms wegvallen na een vocaal. Zo vindt men wel *nan**ka* voor *naěngka* en *nakkongka* voor *nakko* *ěngka*.

5. *Morphologisch* zijn er twee soorten suffixen te onderscheiden. Suffixen van de eerste groep gaan bij combinatie met die van de tweede groep steeds aan deze vooraf, en zijn door de plaats van het accent en de aard der voegverschijnselen hechter in het woord opgenomen.

5.1. Het woordaccent van het met een suffix van de *eerste groep* geaffigeerde woord valt normaal op de penultima, en is dus naar achteren verplaatst vergeleken bij dat van de niet-geaffigeerde basis, bv.: *nânre nanrêi*. Eindigt de niet-geaffigeerde basis op dezelfde vocaal als waarmee het suffix begint, dan treedt een nevenvorm van het suffix zonder deze aanvangsvocaal op, zodat het accent op de ultima valt, bv.: *inânre inanrê* (*inanree* geschreven in de transcriptie), *lâri lari*, *ppoâda ppoadâng*. Het suffix *-ang* (na andere vocalen dan *a*; in teksten ook wel na consonanten) *-ěng* (na consonanten) heeft soms ook na andere vocalen dan een *a* de vorm *△ng*, bv.: *wêre werěng*, *kâdo kadông*; na vocalen komt ook *-ngěng* voor. Eindigt de niet-geaffigeerde basis op een hamza, dan wordt een vocalisch aanvangend suffix achter een nevenvorm gevoegd die in plaats van de hamza een *r*, *k* of in enkele bepaalde gevallen een *s* heeft, bv.: *mmana*^s *mmanarěng*, *ttětti*^s *ttěttiki*, *tinro*^s *tinrosěng*, *lěppě*^s *lěppěri lěppěssěng*.

5.2. Het woordaccent van het met een suffix van de *tweede groep* geaffigeerde woord valt óf op dezelfde vocaal als dat van de niet-geaffigeerde basis óf (in slechts enkele gevallen) op het suffix zelf; een aan vocalisch aanvangende suffixen voorafgaande *-ng* wordt steeds gegemineerd, bv.: *nânre nânrei*, *nanrêi nanrêiwi*, *ianaro iatônaro*, *ttanrêang ttanrêangngi*, *nrewě*^s *nrewě*^s*si*. Tot deze tweede groep behoren de modale suffixen⁹: *-na* (reeds), *-pa* (nog), *-ga* (vraag aanduidend), *-mûa*, *-mô*, *-ma* of *-mû* (slechts), *-tô* (ook), *-si* (weer), *-sa* of *-ha* (toch), *-sia* of *-sio* (beslist), die achter verschillende woordsoorten en ook in combinatie kunnen voorkomen; verder de verbale persoonsuffixen (zie sub 10.3.) en de demonstratieve suffixen: *-e* (deze), *-tu* (die), *-ro* (gindse). De modale suffixen *-na*, *-pa*, *-ga* en *-mua* of *-ma* verliezen hun *a* wanneer zij gevolgd worden door een vocalisch aanvangend persoonsuffix, bv.: *îapa îapi*, *llâona llâono*.

5.3. Het lidwoordsuffix *-e* behoort gedeeltelijk tot de eerste groep

⁹ Zij hebben vaak allerlei betekenisschakeringen, waarvan we hier telkens slechts een enkele ter aanduiding kunnen opgeven.

(na vocalen), gedeeltelijk tot de tweede (na consonanten),¹⁰ bv.: *âda adâe*, *âna^s and^sê*, *arûng arungngê*.

6. Substantieven zijn monomorphematisch of met onder volgende affixen gevormd.

6.1. Naast adjectieven, intransitieven (1, 2) en substantieven zijn substantieven gevormd met *a-* + *-ang*, bv.:

alamperêng lengte (*malampe^s* lang), *ateâng* weigering (*tea* weigeren), *atinrông* slaappleats (*matinro* slapen), *arênringêng* verschansing (*rênring* wand).

6.2. Naast intransitieven (3) met *-ang*, bv.:

rêngngêngngêng jacht (*nrêngngêng* jagen), *engngalâng* oogst (*mengngala* oogsten), *anreang* eetplaats (*mmanre* eten), *tonangêng* voertuig (*ttonang* zitten).

6.3. Naast intransitieven (4, 6, 7) en (alleen met *a^{gem.}-* + *-ang*) naast substantieven met:

ar- + *-ang*, bv.: *arengngêrrangêng* herinnering (*marengngêrrang* zich herinneren)

akk- + *-ang*, bv.: *akkarungêng* vorstschap (*makk-arung* vorst zijn)

angng- + *-ang*, bv.: *angngê^sdâng* rustplaats (*mangngê^sda* rusten)

a^s- + *-ang*, bv.: *a^sbotorêng* 't dubbelen (*ma^sboto^s* dubbelen)

a^{gem.}- + *-ang*, bv.: *ammusurêng* oorlogvoering (*mammusu^s* oorlog voeren), *assikadongêng* overeenstemming (*sikado* overeenstemmen), *akkeanûng* eigendom (*mak-keanu* eigendom hebben), *appainrêngngêng* schuldvordering (*mappainrêng* uitlenen)

pakk- + *-ang*, bv.: *pakkutanâng* vraag (*makk-utana* vragen)

pangng- + *-ang*, bv.: *pangnganuang* bezitting (... ?)

pa^s- + *-ang*, bv.: *pa^sgulingêng* stuurplaats (*ma^sguling* sturen)

pa^{gem.}- + *-ang*, bv.: *pammulâng* begin (*mammula* beginnen)

6.4.1. Naast dezelfde intransitieven, in de betekenis van verrichter van de handeling of instrument waarmee de handeling verricht wordt, met:

par-, bv.: *parengngala* oogster (*marengngala* oogsten), *parengkalînga* gehoor (*marengkalînga* horen)

pakk-, bv.: *pakkita* gezicht (*makk-ita* zien)

pangng-, bv.: *pangnganroang* bewaker (*mangnganroang* bewaken)

pa^s-, bv.: *pa^sboto^s* dobbelaar (*ma^sboto^s* dubbelen)

pa^{gem.}-, bv.: *pakkadja* visser (*mak-kadja* vissen), *pappalele* rondbrenger (*mappalele* rondbrengen), *pappaka-*

¹⁰ Volgt op het suffix *-e* een ander suffix, dan heeft het de vorm *-e^s-* vóór stemhebbende occlusieven, *-e^{gem.}-* vóór stemloze occlusieven, nasalen en *s*, en *-engng-* vóór vocalen (zie sub 12. 2°).

lampe^s verlengstuk (*mappakalampe*^s verlengen).
pappedetjeng weldaad (*mappedetjengi* goed doen)

6.4.2. Enkele uitzonderingen zijn: *padjala* visser, *padangkang* handelaar, *palili*^s vazalvorst, *pasampo* (?) deksel.

6.5. De substantieven kunnen bepaald worden door de possessieve suffixen en door het lidwoordsuffix *-e*:

	<i>âna</i> ^s (kind)	<i>âma</i> (vader)	<i>kâka</i> (oudere broer)	<i>pûang</i> (heer)
1.	<i>anâ</i> ^s <i>ku</i>	<i>amâkku</i>	<i>kakâu</i>	<i>puâkku</i>
2.	<i>anâ</i> ^s <i>mu</i>	<i>amâmmu</i>	<i>kakâmu</i>	<i>puâmmu</i>
3.	<i>anâ</i> ^s <i>na</i>	<i>amânnâ</i>	<i>kakâna</i>	<i>puânnâ</i>
1. incl.	<i>anâ</i> ^s <i>ki</i> ^s	<i>amâkki</i> ^s	<i>kakâki</i> ^s	<i>puâkki</i> ^s
1. excl.	<i>anâmměng</i>	<i>amâmměng</i>	<i>kakâmměng</i>	<i>puâmměng</i>
1. incl. of 2. beleefd	<i>anâ</i> ^s <i>ta</i>	<i>amâtta</i>	<i>kakâta</i>	<i>puâtta</i>
	<i>ana</i> ^s <i>ê</i>	<i>amâe</i>	<i>kakâe</i>	<i>puangngê</i>

Volgens het paradigma *amakku* gaan alle woorden op *-i* en *-u* benevens sommige op *-a*.

Een substantief dat door een ander, niet van het „voorzetselprefix” voorzien substantief bepaald wordt, bevat steeds het suffix *-na*, bv.: *adanna Wadjo*^s de woorden van Wadjo^s.

6.6. De substantieven kunnen het „voorzetselprefix” *ri-* in, uit, naar, voor enz. voorgevoegd krijgen.

6.7. De centrale morfemen van adjectieven kunnen als substantief in de zin optreden, bv.: *ssappa*^s *detjeng* iets goeds zoeken (*madetjeng* goed).

7. *Adjectieven* zijn gekenmerkt door het prefix *ma-* en de onder volgende, op twee na alle volledig productieve, procédé's van verdubbeling en affigering, bv.:

	<i>malampe</i> ^s lang	
<i>ma-</i> + 2:	<i>malampe</i> ^s - <i>lampe</i> ^s tamelijk lang	
<i>ma-</i> + <i>-ang</i> :	<i>malamperěng</i> langer	
<i>pomma-</i> :	<i>pommalampe</i> ^s langst	
<i>sing-</i> of <i>sěng-</i> :	<i>sillampe</i> ^s of <i>sěllampe</i> ^s even lang	} niet volledig productief
<i>sing-</i> + 2 of <i>sěng-</i> + 2:	<i>sillampe</i> ^s - <i>lampe</i> ^s ongeveer even lang	
<i>si-</i> + 2 + <i>-na</i> :	<i>silampe</i> ^s - <i>lampê</i> ^s <i>na</i> op zijn langst	

Sommige adjectieven zijn affixloos, bv. *warani* dapper, en een enkele is gevormd met het improductieve prefix *ba-*: *baittju*^s klein, *baittju*^s-*ittju*^s, *po*^s*baittju*^s enz.

8. *Intransitieve* werkwoorden zijn monomorphematisch of door onder volgende morfologische procédé's gevormd.

8.1. Monomorphematisch zijn bv.: *pole* komen, *tea* niet willen, *mate* sterven, *tuo* leven.

8.2. Met *ma-* (zonder de bij adjectieven voorkomende procédé's) bv.: *maelo*^s willen, *matinro* slapen, *mabuang* vallen.

8.3. Met begin-geminatie of -prehamzering, *n-* vóór *r-*, *mm-* vóór vocalen en *mp-* in plaats van *w-*¹¹, bv.:

ttudang zitten, *ᵈdjoppa* lopen, *nrewě*^s terugkeren, *mmuling* terugkeren, *mpě*^s *ding* kunnen.

8.4. Primaire intransitieven en formaties op basis van substantieven en naast transitieven (1, 2, 3)¹² met:

mar-, bv.: *marengkalinga* horen, *marana*^s met kinderen (*ana*^s) zijn

makk-, bv.: *makkita* zien, *makkarung* vorst (*arung*) zijn

mangng-, bv.: *mangnguru*^s gemeenschappelijk hebben

ma^s-, bv.: *ma*^s *bere* geven (*-were*), *ma*^s *bola* een huis (*bola*) hebben

ma^{gem-}, bv.: *massu*^s uitgaan, *mammusu*^s oorlog (*musu*^s) voeren
mappakkarung vorst doen zijn (*ppakkarung*).

8.4.1. De verdeling van *mar-*, *makk-* en *mangng-* over de vocalisch aanvangende woorden is wat de eerste twee betreft synchronisch niet aan vaste condities gebonden¹³; met *mangng-* komen geen formaties op basis van substantieven voor. *Ma*^s- en *ma*^{gem-}- komen alleen voor bij resp. met stemhebbende occlusieven of *w* en met andere consonanten aanvangende woorden. Bij sommige met *w* aanvangende woorden treedt in plaats van *ma*^s- *mamp-* op, bv.: *mamparwa* dragen (*wawa*), vgl. *ma*^s *běnni* overnachten (*wěnni* nacht).¹⁴

¹¹ Men kan dit, rekening houdend met de normale sandhi, samenvatten als: *ng-* voor consonanten en *mm-* voor vocalen. Mogelijk gaan beide, althans bij deze intransitieven, historisch op een prefix (infix?) *um* terug. — Begin-geminatie, -prehamzering en -prenasalering treden waarschijnlijk alleen in zinssandhi na een direct voorafgaande vocaal op. Dit punt verdient nog nader onderzoek.

¹² Van deze transitieven is deze intransivering naar de vorm waarschijnlijk geheel productief. Het is echter nog een vraag of hier steeds scherp tussen tr. en intr. in de zin van 10.3.1. onderscheiden wordt.

¹³ *Makk-* komt speciaal (alleen?) voor bij woorden waarvan het op taalvergelijkende gronden aannemelijk is dat ze vroeger met een *k* aanvingen. Het prefix gaat historisch waarschijnlijk terug op een aan deze *k* geassimileerd *mang-* of *mar-* (het laatste via *ma*^s-?), bv.: *makk-elong* een elong (Makasaars en Tae^s: *kelong*) zingen, *makk-awre* eten (Mak.: *kanre* voedsel, Tae^s: *kande* id.), *makk-ita* zien (Tae^s, Bare^s: *kita* zien), *makk-ěda* (<*makk-ada*) zeggen (Tae^s: *kada* woord, Mak.: *kama* id.).

¹⁴ Hier zijn dus duidelijk twee prefixen te onderscheiden: *ma*^s- (historisch uit *mar-*) en *mang-*; meestal zijn zij tengevolge van parallel verlopende sandhi samengevallen. Andere voorbeelden waarin dit niet gebeurd is, leveren *mantjadji* (*mang-* + *djadji*) en *mangkau*^s (*mang-* + *gau*^s), door hun bijzondere (thans improductieve) sandhi.

8.5. Naast transitieven (1, 2) duiden intransitieve formaties met *pa-* de handeling in het algemeen of voor één keer aan, bv.:

pa-wuno doden, *pa-welai* overlijden (eigenlijk: verlaten).¹⁵

8.6. Naast transitieven duiden intransitieve formaties met *si-* (*s-* vóór met *i-* aanvangende woorden) wederkerigheid aan en naast intransitieven en adjectieven met *si-* + *-ang* gezamenlijkheid, bv.:

sita elkaar zien, ontmoeten, *siwerêng* aan elkaar geven, *sipadetjengi* elkaar goed doen, *sipakaingě*^s elkaar herinneren aan, waarschuwen; *situdangěng* samen zitten, *simadetjengěng* of *siadetjengěng* zich met elkaar verzoenen.

8.7. Op basis van substantieven komen formaties met *makke-*, *kke-* of *me-* voor in de betekenis „in bezit zijn van”, bv.:

kkeana^s of *meana*^s kinderen hebben, *makkeanu* bezit hebben.

9. Transitieve werkwoorden zijn door onder volgende procédés gevormd.

9.1. Met begin-geminatie enz. (zie sub 8.3.), bv.:

ttiwi^s nemen, *balí* antwoorden, *nrappa* roven, *mmita* zien, *mpuno* (*-wuno*) doden.

9.1.2. Enige met *e-* aanvangende transitieven krijgen slechts een enkele *m-* voorgevoegd, bv.:

mengkalinga horen, *mennau* stelen, *memmau*^s ruiken, *mengngala* oogsten.¹⁶

9.2. Met causatieve betekenis:

9.2.1. Naast primaire en van substantieven gevormde intransitieven (4) met:

ppar-, bv.: *pparola* doen volgen (*marola* volgen)

ppakk-, bv.: *ppakkarung* vorst doen zijn (*makkarung*)

ppangng-, bv.: *ppangnguru*^s gemeenschappelijk doen zijn
(*mangnguru*^s)

ppa^s-, bv.: *ppa*^s*diolo* vóór doen zijn (*ma*^s*diolo* vóór zijn)

ppa gem.-, bv.: *ppassu*^s uit doen gaan (*massu*^s).

9.2.2. Naast intransitieven (1, 3, 6), transitieven (1) en met *sing-* gevormde adjectieven met *ppa-*, bv.:

ppatunru^s doen buigen (*tunru*^s), *pparewě*^s doen terugkeren (*nrewě*^s), *ppasita* elkaar doen ontmoeten (*sita*), *ppaita* laten zien (*mmita*), *ppa-sillampe*^s even lang (*sillampe*^s) maken.

9.2.3. Naast adjectieven, en met comparatieve betekenis, met *ppaka-*, bv.: *ppakapontjo*^s korter maken (*mapontjo*^s kort).

9.2.4. Naast adjectieven met *ppa-* + *-i*, bv.:

ppapontjori kort maken.

¹⁵ Zie ook pg. 145.

¹⁶ Historisch is hier waarschijnlijk een prefix *meng-* aanwezig.

9.2.5. Naast adjectieven (en met een betekenis element van streven?) met *ppe-* + *-i*, bv.:

ppedetjengi goed (trachten te ?) maken.

9.3. Formaties op basis van substantieven en naast adjectieven en intransitieven in de betekenis van „hebben tot (reden of oorzaak van)” met *ppo-*, bv.:

ppoata tot slaaf (*ata*) hebben, *pporënnu* tot reden van blij zijn (*marënnu*) hebben, *pposolang* tot oorzaak van ondergaan (*masolang*) hebben, *ppotea* tot reden van niet-willen (*tea*) hebben, *ppoutana* tot vraag hebben.

9.4. Formaties met begin-geminatie enz. + *-i* op basis van substantieven en telwoorden, met *ma^{gem.}* + *-i* op basis van intransitieven (6), met *ma-* + *-i* of *-i* naast adjectieven en met *-i* op basis van andere intransitieven en transitieven, bv.:

mmëssoi in de zon (*ëssu*) te drogen leggen, *ttëllui* met drie (*tëllu*) optreden tegen, *massiturusi* het samen eens zijn (*situru^s*) over, *magëlli* boos zijn (*magëlli*) op, *mangngëlli* kopen (*mangngëlli*) bij, *ttudangi* zitten op, *ttaroi* leggen op, *ttanërri* belasten (*matanë^s* zwaar).

9.5. Op basis van intransitieven (3, 4) en transitieven (1, 2, 3, 4) met *-ang* en met een betekenis als: ten behoeve van, door middel van, op de plaats of tijd van, samen met, bv.:

llariang vluchten (*llari*) met, *mangngëlliang* kopen (*mangngëlli* intr.) voor (geld) of op (plaats of tijd) met één object ¹⁷, *mmëlli^{ang}* iets (2de object) kopen (*mmëlli* tr.) voor (iemand of geld; 1ste object), *ttanërriang* zwaar maken (*ttanërri*) voor (*matanë^s* zwaar).

10. Sommige, hieronder te noemen prefixen worden vóór de stamvorm der werkwoorden gevoegd. In deze stamvorm is afwezig a) de begin-geminatie en wat daarmee gelijk staat, resp. b) de *m* van met *ma-* beginnende prefixen (uitgezonderd *ma-* van intransitieven (8.2.) en evenmin *ma-* van adjectieven (7)).

10.1. Deze stamvorm heeft, meestal (altijd ?) voorzien van een verbaal persoonssuffix, de betekenis van imperatief, bv.:

wínru^sko maak (*mpínru^s*), *assu^sko* ga weg (*massu^s*), *tíwí^si* neem het (*tíwí^s*).

10.2. Het passieve prefix *ri-* (*r-* voor begin-*i-*) staat vóór de stamvorm van transitieven en (sommige ?) intransitieven, bv.:

riassuro er wordt bevolen (*massuro* bevelen), *ritíwí^s* genomen worden, *rita* gezien worden (*mmíta* zien), *ripassu^s* uitgewezen worden (*ppassu^s* uitwijzen), *riagëlli* men is boos op (*magëlli*).

10.3. De werkwoorden kunnen verbale persoonspre- en -suffixen aangevoegd krijgen. De prefixen staan vóór de stamvorm. De eind-

¹⁷ Wel kan in plaats van een 2de object een bepaling met *ri-* volgen die aangeeft wat gekocht wordt; zie Wrdb. s.v. *ëlli*.

vocaal van een prefix is meestal afwezig vóór een gelijke vocaal. De suffixen die met een enkele *k* beginnen, missen deze facultatief na een vocaal en altijd na sommige modale suffixen (zie sub 5.2.); die met een vocaal beginnen, hebben na een gelijke vocaal een nevenvorm met een begin *w-*; in plaats van *-a^s* staat *-ka^s* na een hamza. Naast *ku-* komt facultatief *u-* voor, en naast *-ki^s*, na een *-ng*, facultatief *-i^s*.

prefixen

	<i>massuro</i> (bevelen) intr.	<i>ssuro</i> (bevelen) tr.
1.	(k)uassuro	(k)usuro
2.	muassuro	musuro
3.	nassuro	nasuro
1. incl.	} tassuro	tasuro
2. bel.		
1. excl.	} kiassuro	kisuro
2. bel.		

suffixen

	<i>maelo^s</i> (willen)	<i>ttonang</i> (zitten)	<i>llao</i> (gaan)	<i>llari</i> (vluchten)	<i>tea</i> (weigeren)
1.	maelo ^s ka ^s	ttonangnga ^s	llaoa ^s	llaria ^s	teawa ^s
2.	maelo ^s ko	ttonakko	llao(k)o	llari(k)o	tea(k)o
3.	maelo ^s i	ttonangngi	llaoi	llariwi	teai
1. incl.	} maelo ^s ki ^s	} ttonakki ^s	} llao(k)i ^s	} llariki ^s	tea(k)i ^s
2. bel.					
1. excl.	maelokkëng	ttonakkëng	llaokkëng	llarikkëng	teakkëng

10.3.1. De prefixen duiden het subject aan, de suffixen het subject bij intransitieven en het (1ste) object bij transitieven. Intransitieven hebben geen of slechts een onbepaald object of een van het „voorzetsel-prefix” voorzien bepaling, bv.: *makkita^s ribolae* hij kijkt naar het huis,
zien-hij naar-huis-^t

mattiwi^ska^s waramparang ik neem goederen mee.
nemen-ik goederen

10.3.2. Bij transitieven treden pre- en suffixen tegelijk op wanneer object noch subject aan het werkwoord voorafgaat, bv.:

nasuroa^s hij zendt mij, *nasuroi atanna* hij zendt zijn slaaf,
hij-zenden-mij hij-zenden-hem slaaf-zijn

nanrei api salassa^se vuur verbrandt het paleis.
hij-eten-het vuur paleis-^t

Gaat het object vooraf, dan ontbreken de suffixen bij het werkwoord, maar zij kunnen achter het object gevoegd worden, bv.:

atanna nasuro zijn slaaf zond hij,
slaaf-z'n hij-zenden

iami nasəŋ madetjeng dit slechts noemde hij goed.
dit-slechts-het hij-noemen goed

Gaat het subject vooraf, dan ontbreken de prefixen, bv.:

iami mmonroangni wanuae hij slechts bewaakte het land;
hij-slechts-hij bewaken-het land-'t

en analoog bij intransitieven, bv.: *mmonroi riBone* hij woont in Bone,
wonen-hij in-B.

riBonei mmonro in Bone woont hij.

in-B.-hij wonen

10.3.3. De prefixen worden bij intransitieven en, zonder suffixen, bij transitieven-met-volgend-object gebruikt in zgn. *consecutief verband* om de ondergeschiktheid aan het voorafgaande van de betreffende werkwoordsvorm uit te drukken, in verschillende betekenisschakeringen als „opdat”, „zodat”, „dan”, „en” of na bepaalde woorden als *de^s* niet, *aga* vervolgens, bv.:

onrono kkotu urewə^s blijf jij daar dan keer ik terug,
blijf-nu-jij daar ik-terugkeren

aga narewə^s toen keerde hij terug, *de^s namaradja* hij is niet groot.
toen hij-terugkeren niet hij-groot

11. Substantieven en adjectieven kunnen tot intransitieve werkwoorden getransponeerd worden door aanvoeging van de verbale persoonsaffixen, bv.: *arungni* hij is vorst, *ana^sko* gij zijt kind, *muana^s* en gij zijt kind, *maradjai* hij is groot.

12. Alle werkwoordsvormen kunnen op twee manieren gesubstantieerd worden:

1° door de verbale persoonssuffixen te vervangen door de overeenkomstige possessieve; deze vormen worden daardoor ondergeschikt aan bepaalde direct voorafgaande woorden (bv. voegwoorden), als *gangka* totdat, *agana* vervolgens, *saba^s*, *mukka* omdat, *tallalo*, *təmmaka* geweldig, *wəttu* toen, *ia* wat betreft, of aan een werkwoord elders in de zin en dan in temporele of causale betekenis, bv.:

wəttu mutikkəkku toen gij mij gegrepen had (*mutikkəŋga^s*),
toen gij-grijpen-mijn gij-grijpen-mij

ia riasəkku mpunoi wat betreft dat van mij beweerd wordt
wat-betreft genoemd-mijn doden-hem

(*riasəŋga^s*) dat ik hem gedood heb,
genoemd-ik

natəllumpənni ləttu^sna toWadjo^se en drie dagen nadat de Wadjo-
het-drie-dagen aankomen-hun Wadjorezen-de
rezen waren aangekomen (*ləttu^si*),
aankomen-zij

naiamua kuwerengni naellaunna hierom slechts heb ik (het) hem
en-dit-slechts ik-geven-aan-hem hij-vragen-z'n

gegeven omdat hij het vroeg (*naellau*),
hij-vragen-het

*naitāna*¹⁸ *ana*³ *na riparewē*³ *marēnnuni* toen hij zag (*naitai*)
hij-zien-z'n kind-z'n teruggebracht blij-nu-hij hij-zien-het

dat zijn kind teruggebracht was verheugde hij zich.

2° met het suffix *-e*, dat a) als relativum het subject of bij transitieven ook het object aanduidt, of b) als lidwoordsuffix de werkwoordsvorm zelf een ondergeschikte positie in de zin verleent; het wordt vóór een eventueel persoonssuffix geïnfigeerd, bv.:

a) (tr.) subj. *ᵇbolaiengngi* *gau*³ *na* die zijn zaak huisvest
huisvesten-die-het zaak-z'n

obj. *napogau*³ *e* wat hij gedaan heeft
hij-doen-wat

1e obj. *musapparēngnge* *detjeng* voor wie gij iets goeds zoekt
gij-zoeken-voor-wien goeds

2e obj. *naelōrēngnge* *seadjikku* wat mijn broer (van mij) wil
hij-wensen-van-wat broer-mijn

(intr.) subj. *malēmpu*³ *e* die rechtvaardig is (of: de rechtvaardige)

b) (tr.) *adja*³ *mupa*³ *bekkaduai* *mmewaengngi* *Wadjo*³
niet gij-tweemaal-maken-het weerstaan-'t-hem

dat gij niet voor de tweede maal Wadjo³ weerstaat!

(intr.) *kuellau* *ana*³ *engnga*³ en ik vraag dat ik kind ben
ik-vragen kind-zijn-'t-ik

makkēdae terwijl hij zei, zeggende, luidend, nl.
zeggen-'t

13. Het negatieve prefix *tēng-*¹⁹ kan voor alle werkwoordsvormen behalve de imperatief gevoegd worden, bv.: *tēnnaitako* hij ziet u niet, *tē³baittju³i* hij is niet klein, *tēnriala* wordt niet genomen, *tēnggarungngi* hij is niet vorst.

¹⁸ In een dergelijk geval kan alleen de plaats van het accent uitwijzen, of men met het modale of met het possessieve suffix *-na* te doen heeft: *naitana* en hij heeft nu gezien, *naitāna* toen hij zag. Bij *naitānana* is het eerste *-na* possessief en het tweede modaal.

¹⁹ In het woord *tēnnia* of *tania*, niet, is de oorspronkelijke eind-*n* nog bewaard (*tan-ia* „niet-hij”), vgl. *Tae*³ *tannia* naast *tangngia*, niet. Het Makasaars heeft *taia* (*ta-ia* „niet-hij”); het Makasaarse *tania*³ is niet direct vergelijkbaar, daar dit het negatief is naast *nia*³, er is.

C. DE HANDSCHRIFTEN

De *stukken* die op de geschiedenis van Wadjo⁵ betrekking hebben, uit de *handschriften* der hs.-verzamelingen van: de Matthes-stichting te Makasar¹ (*Mak*), de Lembaga Kebudajaan Indonesia „Kon. Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen” te Djakarta² (*Djak*) en de Universiteitsbibliotheek te Leiden³ (*Leid*), zijn in dit overzicht gerangschikt volgens de rubrieken: kronieken, vorstenlijsten, verdragen en episodes, terwijl binnen deze rubrieken voor zover mogelijk aan een chronologische volgorde is vastgehouden. Stukken die met enig recht als (*afschriften* van) eenzelfde *tekst* aangemerkt kunnen worden, zijn onderscheiden door een index-cijfer bij een gemeenschappelijke aanduidingsletter. Daar een aantal hss. slechts in de vorm van een (bij de Leidse Universiteitsbibliotheek berustende) microfotocopie (*ft*) ter inzage was, kunnen niet van alle hss. de materiële bijzonderheden opgegeven worden. De hss. van de Matthes-stichting zijn nage-noeg alle in betrekkelijk recente tijd door Buginese assistenten vervaardigde afschriften (*afs*) van hss. uit particulier bezit. De namen van de eigenaars der oorspronkelijke hss. zijn hier vermeld.

1. *Kronieken.*

A1 Leid Cod Or 1922 pg 2—12a, hs in 1869 verworven van W. R. van Hoëvell, gr fol, 33 rg per pg, watermerk vrijheidsleeuw met boom op kroon, eerste blad ontbreekt, in de spelling valt op een $\wedge$ voor de s. Na een stuk over het tweede kwart van de 17 eeuw tot $\pm$ 1650 volgt een door II aangeduid tweede deel beginnend met de dood van Samalangi⁵ Arung van Buli en doorlopend tot de tweede regering van toAli ($\pm$ 1625). In beide delen staan een aantal fragmenten in chronologisch verkeerde volgorde.

A2 Mak 85 pg 2—44, ft Leid A52e, hs afs hs van La Tjange in Sidenreng, fol, 39 rg per pg. Een stuk dat op enkele kleine verschillen in woordgebruik na en één omzetting méér volkomen

¹ In 1950 heeft dhr A. Djarnali de Buginese hss van de Matthes-stichting in korte inhoudsopgaven beschreven (ongepubliceerd).

² „Beknopte beschrijving van de Boeginese en Makassasche handschriften van de Lembaga Kebudajaan Indonesia „Kon. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen” door A. A. Cense 1950 (ongepubliceerd).

³ De bruikleenverzameling van het Nederlandsch Bijbel Genootschap, die bij de Leidse Universiteitsbibliotheek berust, is beschreven in: B. F. Matthes, Kort verslag enz. 1875, en Vervolg op het kort verslag enz. 1881.

gelijk is aan A1, terwijl hier bovendien het in A1 ontbrekende begin aanwezig is. De vanwege de omzettingen als later toegevoegd te herkennen titel luidt: over de bondgenootschappen van Wadjo^s en Goa. Geen verdeling in twee delen.

- A3 Mak 85 pg 98—102 (zie A2). Fragment uit dezelfde tekst, soms bij A1 soms bij A2 aansluitend, over de Goarese aanval op Akkotenggeng tot de dood van Kadjao Lali^sdo^s (16de eeuw). Daaraan gaan echter vooraf het Tëllumpottjo-verdrag (tweemaal hetzelfde gesprek) en enkele regels over de op dat verdrag volgende strijd tegen Lamuru, Sidenreng en Tjenrana, die in A1, 2 ontbreken. A4—7 zijn hetzelfde stuk als A3.
- A4 Leid NBG 99 pg 1—6, hs door Arung Mandalle overgeschreven van een hs van zijn vader Daeng Memangung (B. Chr. III pg 60, 78), gr fol, 14 rg per pg, als kasboek gelinieerd papier, interlineaire aantekeningen van Matthes.
- A5 Leid NBG 100 pg 41—44, hs afkomstig van Arung Padali vorst van Tempe (B. Chr. III pg 61, 78), fol, 29 rg per pg, watermerk Holl. tuin HSH.
- A6 Leid NBG 101 pg 62—73, hs gevonden in de woning van Arum-Pone Besse Kadjuara na de verovering van Passempë^s op 9 Dec. 1859, fol, 27 rg per pg, watermerk Holl. tuin PB. A5 en A6 zijn hoogstwaarschijnlijk beide afs van eenzelfde hs.
- A7 Leid NBG 208 pg 147—157, hs afkomstig van Tadjuddin luitenant der Maleiers te Makasar, fol, 31 rg per pg.
- B1 Mak 108 pg 113—129, ft Leid A45a, hs afs hs van Imam Wadjo^s te Makasar, fol, 38 rg per pg. Stuk dat vanaf kort na de aanval van Luwu^s op Bone tot aan de aanval van Goa op Akkotenggeng gelijk loopt met A1 (dl II) en A2 met vaak afwijkend woordgebruik Daarvóór vanaf twee jaar na de verovering van Rumpia en Paria door Wadjo^s is het meer overeenkomstig E, echter met grote hiaten en ook afwijkingen in essentiële details.
- B2 Mak 189 pg 14—30, hs afs hs van Arung Bila in Soppeng, fol, 37 rg per pg. Hetzelfde stuk als B1, soms meer soms minder gelijk aan A1, 2.
- C1 ft Leid A9 pg 31—74, 223—256, hs in particulier bezit van de Karaeng van Goa, gr kwrt, 17 rg per pg, dik papier, watermerk lelie op schild VI, 256 pgg totaal, uiterlijk vrij sterk gehavend. Het tweede deel draagt tot opschrift: over de attoriolong van Wadjo^s en loopt van We Tënrisui de dochter van de stichter van Tjinnotta^sbi tot vlak voor de dood van Puang riMa^sgalatung (de tekst eindigt hier abrupt; omdat het papier vol was?), het eerste deel van twee jaar na de verovering van Luwu^s door Goa

en Bone tot de verovering van Tosora in 1670. De twee delen sluiten dus niet aan.

- C2 Leid NBG 131 pg 92—115, fol, 27 rg per pg, papier van J. Honig en Zoon, watermerk Holl. tuin J H en Z. Stuk komt met zeer weinig afwijkingen overeen met C1 pg 233—256 en loopt dan (pg 111—115) nog door tot vlak na de verovering van Luwu^s door Goa en Bone en sluit zo dus aan op C1 pg 31—74.
- C3 Leid Cod Or 1923 II pg 16—31, bundel van verschillende bij elkaar ingebonden hss, waarvan althans sommige blijken in het Engels gestelde aantekeningen eens in Engels bezit geweest zijn, in 1869 verworven van W. R. van Hoëvell, dl II fol, 25 rg per pg, watermerk Holl. tuin VG. Een transcriptie volgens een Nederlands systeem (oe = u, ie = i, ä = ë, eij = e, geen hamza of consonantverdubbeling) van een stuk als C1, maar met detailafwijkingen, vanaf het huwelijk van La Matarëng tot de eerste overwinning van Wadjo^s op Matjanang.
- C4 Mak 119 pg 17—19, ft Leid A44b, hs afs hs van Ambo^s Sappewali in Parepare, fol, 37 rg per pg. Een stuk dat overeenkomt met het begin van C1, 2 en doorloopt tot het huwelijk van La Tënriliwëng.
- D1 Leid NBG 99 pg 263—285 (zie A4). Een attoriolong van Wadjo^s, lopend van de eerste Arung-matoa La Palewo tot de komst van Arung Singkang in Wadjo^s (1736), deels niet meer dan een opsomming van de Arung-matoa's. Door Matthes gepubliceerd in B. Chr. I pg 502—518.⁴
- D2 Leid NBG 100 pg 131—142 (zie A5).
- D3 Leid NBG 101 pg 62—73 (zie A6).
- D4 Leid NBG 111 pg 13—29, hs afkomstig van Daeng Memangung, fol, 17 rg per pg, Maleise interlineaire vertaling van D. M.
- D5 Leid NBG 208 pg 147—157 (zie A7).
- D6 Mak 8 pg 71—79, ft Leid A42a, hs afs hs van Andi Panjamen in Tanete, fol, 38 rg per pg.
- D7 Mak 85 pg 206—217 (zie A2).
- D8 Mak 90 pg 16—40, ft Leid A42c, hs afs hs van toMarilalëng van Luwu^s, fol, 39 rg per pg. Een volledige copie van B. Chr. I pg 502—520.
- D9 Mak 104 pg 81—93, ft Leid A42e, hs afs hs van Bettempola (in Wadjo^s), fol, 38 rg per pg.
- E1 Djak Vt 127 pg 4—121, ft Leid A11b, kwrt, 19 rg per pg, papier

⁴ Een vertaling van deze tekst, kennelijk naar een soms afwijkend soms defect en ook onvolledig hs, overeenkomende met B.Chr.I pg 502-509, is gepubliceerd in [van Hoëvell], Bijdragen, dl VII, pg 249-253: „Beknopte geschiedenis van Wadjo, vertaald uit een Boegisch handschrift”.

en toestand waarschijnlijk overeenkomend met C1, paginering begint met 4, de eerste twee bladen ontbreken (dus), zeer onduidelijk schrift met weinig onderscheid tussen letters als a, pa, la, wa, na, ta, vrij veel dittografieën en andere verschrijvingen. Het voornaamste stuk in dit hs is een lange kroniek die hier begint bij de herdoping van Buli in Wadjo^s en loopt tot de bijeenkomst in Timurung van 1763, in een aanhangsel volgt iets over deze conferentie. Het bevat vooral in het begin uitgebreide genealogieën der vorstenfamilies. Voornamelijk dit stuk ligt ten grondslag aan de hier uitgegeven Kr. Op pg 122 en 123 staan vier, wel met de zelfde hand als het voorafgaande geschreven, korte persoonlijke aantekeningen uit Wadjo^s, waarvan twee in 1257 H. (= 1841 A.D.) gedateerd zijn.

- E2 Mak 185 pg 1—65, hs afs hs uit Parepare, fol, 37 rg per pg, gelinieerd papier. Op slechts kleine afwijkingen en omissies na is dit stuk hetzelfde als E1. Het begint iets eerder: bij de komst van La Banra^s in Wadjo^s, maar de eerste drie pagina's bevatten vrij veel, telkens door puntjes aangegeven, omissies (onleesbare woorden, vlekken of gaten in het afgeschreven hs) en daarna zelfs een groot hiaat overeenkomende met pg 7—11 van E1. Het mist het aanhangsel van E1.
- F1 Mak 267 pg 65—68, 70—79, 127—151, 242—254, hs afs hs van Andi Mangkona Arung-matoa tot 1950, fol, 40 rg per pg, gelinieerd papier. Een vrije bewerking van een tekst E. De genealogieën zijn er uit gelicht en apart gezet in de eerste twee gedeelten. Het derde deel is verdeeld in vele hoofdstukken met te pas of te onpas aangebrachte opschriften, begint bij de Arung-matoa Sëttiriwarë^s en loopt door tot en met de Arung-matoa La Pa^sdëngngëng (19de eeuw). Het vierde deel is het stuk van de kroniek over Arung Singkang.
- F2 Mak 45 pg 1—24, ft Leid A48c, hs afs hs van Karadjeng van Singkang, fol, 37 rg per pg. Dit stuk komt grotendeels overeen met F1, vanaf de aanval van Wadjo^s op Djampu, maar het mist de indeling in hoofdstukken en enkele toevoegingen van F1.
- G1 Leid Cod Or 1923 V pg 1—33 (zie ook C3), fol, 30 rg per pg, watermerk Holl. tuin GR en vanaf pg 22/23 vrijheidsleeuw PB, alinea's gemarkeerd met kruisen. Vooraf gaat een pg excerpt-vertaling in het Engels. Het begint met de stichting van Tjinnotta^sbi, dan volgt het begin van de genealogie als in C1, 2 tot het huwelijk van La Patongai, daarna een verhaal over La Banra^s, en daarna van de dood van La Patiroid tot de dood van Puang riMa^sgalatung een uitvoerige kroniek en van toNampe^s tot en

- met La Pa^sdënggëng een weinig uitvoerige opsomming van de Arung-matoa's.
- G2 Mak 35 pg 1—26, ft Leid A42b, hs afs hs van Arung Pontjeng (in Bone), fol, 38 rg per pg, brede kantmarge. Hetzelfde stuk als G1, maar tot één Arung-matoa (La Pawëllangi) verder doorlopend.
- G3 Leid Cod Or 1923 II pg 2—11, 14—15 (zie C3). Transcriptie als C3 van 1° het verhaal over La Banra^s uit een stuk als G1, 2 en 2° het daaraan in G1, 2 voorafgaande.
- G4 Mak 185 pg 151—152 (zie E2). Het tweede gedeelte van het La Banra^s-verhaal, in soms afwijkende bewoordingen.
- H Djak Vt 139 IV pg 20—43, portefeuille losse hss, fol, 34—43 rg per pg, broos papier, waardoor de scherpe inkt vaak op de ommezijde is doorgeloopt en gaten in het papier heeft uitgebeten. Het stuk begint met de stichting van Tjinnotta^sbi en loopt door tot vlak na La Pasamula (eind 19de eeuw), het is in vele opzichten een eigen samenvatting van Wadjo^s geschiedenis. In de taal is opvallend het gebruik van *koi* voor *ri-* (prep.), in dit stuk zowel als in andere stukken uit hetzelfde hs.
- I1 Mak 115 pg 5—11, ft Leid A44a, hs afs hs van Sullewatang van Amali, fol, 40 rg per pg. Volgens de titel is dit stuk een attori-olong van Wadjo^s. Na een relatief lange inleiding volgt de geschiedenis van Buli en de Batara Wadjo^s uitlopende op het verdrag van Arung Saotanre met de Wadjorezen. In de genealogie zijn Mampuse gegevens verwerkt.
- I2 Mak 82 pg 58—63, ft Leid A43b, hs afs uit Doping (in Wadjo^s), fol, 39 rg per pg. Stuk nagenoeg gelijk aan I1.
- I3 Mak 44 pg 1—10, ft Leid A50b, hs afs hs van Sullewatang van Amali, fol, 38 rg per pg. Nagenoeg hetzelfde stuk als I1, 2, aan het slot nog met enige adatregelingen uitgebreid.
- J1 Mak 82 pg 68—71 (zie I2). Over de Arungs van Bettempola toTaba en toMa^sdualëng als Ranrëngs van de achtereenvolgende Arung-matoa's, daarna een genealogie van hun geslacht tot de kinderen van Daeng Situdju (18de eeuw).
- J2 Mak 115 pg 15—17 (zie I1).
- J3 Mak 44 pg 11—15 (zie I3).
- K1 Mak 115 pg 46—47 (zie I1). Een genealogie van Bettempola, van Mattodjangnge tot de kleinkinderen van Daeng Situdju, in opzet en details afwijkend van die in J.
- K2 Mak 115 pg 18—19. Hetzelfde stuk als K1 maar niet verder voortgezet dan Pëtta Ssoro^se.
- K3 Mak 44 pg 15—16. Gelijk aan K2.
- L1 Mak 119 pg 20—22 (zie C4). Drie stukken genealogie resp.

getiteld: 1° de Talotënrëngse voorouders van Arung Bettempola, 2° de Talotënrëngse voorouders van Pëtta Ma³bolabatue (welke naam er verder echter niet in voorkomt), 3° de voorouders van Arung Bettempola in Tua. In het eerste en derde stuk is Daeng Lë³bi³ de laatstgenoemde, het tweede eindigt met diens kinderen o.w. Daeng Situdju.

- L2 Mak 267 pg 68—70 (zie F1). Dezelfde drie stukken in de volgorde 1, 3, 2.
- M1 Mak 119 pg 28—38 (zie C4). Een genealogie van de afstammelingen van Puang riMa³galatung onder wie later ook de Ranrëng-geslachten, voortgezet tot waarschijnlijk in de 18de eeuw. Daartussen verhalen over de strijd van Puang riMa³galatung voor Sangalla³ tegen Pantilang, en de droom van toU³dama over de ratten in de onderwereld.
- M2 Mak 85 pg 1—2 (zie A2). Hetzelfde stuk als M1, maar zonder het gedeelte over Puang riMa³galatung.

2. Vorstenlijsten.

- N Leid NBG 106 pg 240—251, hs afs door La Siri (assistent van Matthes) van hs van La Using Daeng Matonë³ kapitein der Wadjorezen te Makasar, fol, 12 rg per pg, watermerk vrijheidsleeuw VdL, interlineaire aantekeningen van Matthes. Met korte opmerkingen over de meeste Arung-matoa's, tot en met La Salewangëng (begin 18de eeuw).
- O1 Leid NBG 123 pg 7—12, klein kwrt, 15 rg per pg, begint (op Arabische wijze) op de achterste pg. De „attupurëng” (volgorde) der Arung-matoa's met korte opmerkingen over ieder van hen tot La Ma³dukëllëng (18de eeuw).
- O2 Djak Vt 125 VI pg B6—10, ft Leid C3, 26 rg per pg.
- O3 Djak Vt 125 VII pg 1—3, ft Leid C1, 42 rg per pg, in Latijnse letters staat er boven: Pabitjara Laodo Soppeng.
- P Leid NBG 106 pg 121—133 (zie N). Loopt tot La Pallalëng (± 1800).
- Q1 Mak 115 pg 13—15 (zie I1). Loopt tot La Pallalëngngëng.
- Q2 Mak 82 pg 66—68 (zie I2).
- Q3 Mak 44 pg 10—11 (zie I3).
- R Mak 189 pg 11—14 (zie B2). Loopt tot La Tjëlla (19de eeuw).
- S Leid NBG 208 pg 145—146 (zie D5). Loopt tot La Tjintjing, broeder van de vorst van Sidenreng La Pangorisëng, en in 1861 Arung-matoa geworden.
- T Leid Cod Or 6739d pg 10—12, portefeuille losse hss, oct, 21 rg per pg, aantekeningen en opmerkingen voor de zetter afkomstig

van Matthes. Niet meer dan een lijst met namen van Arung-matoa's en hun regeringsduur tot La Tjintjing, waarschijnlijk de grondslag voor B. Chr. I pg 518—520.

- U1 Djak Vt 139 VII pg 1—2 (zie H). Lijst namen met een heel enkele opmerking tot Isëhaka^s (± 1906).
U2 Mak 119 pg 62—63 (zie C4). Lijst namen tot La Mangkona (aangesteld 29 April 1933).
V Mak 267 pg 121—126 (zie F1). Vorstenlijst tot La O^sdang (20e eeuw).

3. Verdragen.

- W Het verdrag van Wadjo^s met Luwu^s, in B. Chr. I pg 532 uitgegeven volgens W1. Het stuk stemt in alle hss in grote mate overeen.
- 1 Leid NBG 111 pg 2 (zie D4).
 - 2 Leid NBG 99 pg 9 (zie A4).
 - 3 Leid NBG 100 pg 48 (zie A5).
 - 4 Leid NBG 101 pg 82 (zie A6).
 - 5 Leid NBG 208 pg 172 (zie A7).
 - 6 Mak 8 pg 42 (zie D6).
 - 7 Mak 66 pg 14—15, ft Leid A43a, hs afs hs van Opu Balirante van Luwu^s, fol, 38 rg per pg.
 - 8 Mak 55 pg 2, ft Leid A42c, hs afs hs van Muhammad diKahu, fol, 38 rg per pg.
 - 9 Mak 85 pg 110 (zie A2).
 - 10 Mak 145 pg 274, ft Leid A44c, hs afs hs van Andi Amë^s, fol, 38 rg per pg.
 - 11 Mak 187 pg 127, ft Leid A44d, hs afs hs van Ambo^s Enre^s (in Soppeng), fol, 38 rg per pg.
- X1 Leid NBG 111 pg 3—6 (zie D4). Het Tëllumpottjo-verdrag volgens de uitgave in B. Chr. I pg 532—536, waaraan het stuk uit dit hs ten grondslag ligt. Alleen het opschrift is van Matthes zelf.
- X2 Leid NBG 99 pg 7—9 (zie A4). Hetzelfde stuk als X1, alleen aan het slot enkele regels korter.
- X3 Leid NBG 100 pg 108—110 (zie A5). Als X2.
- X4 Leid NBG 101 pg 57—59 (zie A6). Als X2.
- X5 Leid NBG 208 pg 170—172 (zie A7). Als X2.
- X6 Mak 104 pg 58—59, 93 (zie D9). Evenals de volgende in hoofdzak hetzelfde stuk als X1—5.
- X7 Mak 108 pg 75—76 (zie B1).
- X8 Mak 145 pg 274—278 (zie W8).

- X9 Mak 85 pg 184—185, 218—220 (zie A2).
- X10 Mak 189 pg 47—49 (zie B2).
- Y1 Mak 82 pg 71—72 (zie I2). De vorsten en ministers die het Tëllumpottjo-verdrag sloten, voor een deel andere dan in X.
- Y2 Mak 115 pg 19 (zie I1).
- Z Het verdrag van de V.O.C. met Wadjo^s in 1670.
 - 1 Leid NBG 112 pg 107—111, gr kwrt, 17 rg per pg.
 - 2 Leid NBG 99 pg 84—88 (zie A4).
 - 3 Leid NBG 100 pg 142—144 (zie A5).
 - 4 Leid NBG 208 pg 236—238 (zie A7).
 - 5 Mak 51 pg 16—18, ft Leid A42d, hs afs hs van Imam Pallengu^s, fol, 37 rg per pg.
- AA Djak Vt 139 VII pg 3—8 (zie H). Het verdrag van het N.I. Gouvernement met Wadjo^s onder de Arung-matoa La Koro in 1888.
- BB Djak 139 VII pg 2 (zie H). „Korte verklaring” voor Wadjo^s onder de Arung-matoa Isëhaka^s in 1906.

4. *Episodes.*

- CC1 Mak 185 pg 139—143 (zie E2). Het uiteenvallen van Tjinnot-ta^sbi en de hereniging in Wadjo^s onder de Batara Wadjo^s en de drie Ranrëngs.
- CC2 Mak 267 pg 115—121 (zie F1) id.; de aanstelling van de eerste Arung-matoa.
- DD1 Leid Cod Or 1923 VI pg 1—7 (zie ook C3), fol, 28 rg per pg, watermerk Holl. tuin GIB. De stichting van Wadjo^s vanuit Madjawulëng, de aanstelling van La Palewo tot Arung-matoa, over de aanstelling en regering van Puang riMa^sgalatung.
- DD2 Leid Cod Or 1923 II pg 1, 11—14 (zie C3). Transcriptie van het begin van DD1.
- EE Mak 108 pg 110—112 (zie B1). Een verhaal over de stichting van Wadjo^s, waarin o.a. La Banra^s een rol speelt en een Batara Wadjo^s voorkomt, de aanstelling van de eerste Arung-matoa La Palewo.
- FF Leid NBG 92 pg 1—24, fol, 30 rg per pg. Het hele hs wordt ingenomen door het verhaal van de Prinses met de huidziekte (B. Chr. I pg 1—26). Enkele verbeteringen en aantekeningen in margine van Matthes.
- GG Mak 267 pg 5—6 (zie F1). Over La Topiwanua en zijn zoon La Tanamparë^s.
- HH1 Mak 185 pg 158—165 (zie E2). Over het zegenrijke bestuur van Puang riMa^sgalatung en zijn laatste uitspraken.

- HH2 Mak 187 pg 69—73 (zie W11).
- HH3 Mak 188 pg 46—52, ft Leid A53a, hs afs hs van Arung Bila (Soppeng), fol, 38 rg per pg.
- HH4 Mak 189 pg 41—47 (zie B2).
- HH5 Mak 189 pg 69—70 (zie B2).
- HH6 Mak 267 pg 6—18 (zie F1). Een vrije bewerking van hetzelfde verhaal.
- JJ Mak 145 pg 168—177 (zie W10). Uitspraken van Puang ri-Ma⁵galatung oververteld door Nene Allomo van Sidenreng.
- KK Mak 95 pg 4, ft Leid A43d, hs afs hs van Arung Panintjong, fol, 38 rg per pg. Fragment van een strijd tussen West- en Oost-Wadjo⁵ waarin ook Timurung en Tëllë⁵ gemengd worden.
- LL1 Mak 187 pg 30—36 (zie W11). De tocht van Soppeng, Wadjo⁵ en Bone naar Bërru⁵ om palen te kappen voor Goa, het Tëllum-pottjo-verdrag en de daarop volgende oorlogen van Soppeng. Vooraf gaat een uitvoeriger stukje (pg 30) over het mappaduppa rapang dan in X1—10. Dit ontbreekt in de volgende hss.
- LL2 Mak 188 pg 17—20 (zie HH3).
- LL3 Mak 189 pg 178—182 (zie B2).
- LL4 Mak 145 pg 276—278 (zie W10).
- MM1 Leid NBG 122 pg 208—243, kwrt, 11 rg per pg, titel van het hs: „over de rechtspraak van Sangkuru in Wadjo⁵ de matoa van vroeger”. Een stuk over de prediking van de Islam in Wadjo⁵ door Dato⁵ Sulaemana en Dato⁵ riBandang en de instelling van de sarat-functionarissen.
- MM2 Djak Vt 132 pg 44—50, ft Leid A38d, fol, 27 rg per pg.
- MM3 Mak 185 pg 93—103 (zie E2).
- MM4 Mak 267 pg 189—198 (zie F1). Met een hiaat in de theologische uiteenzettingen en een uitbreiding van de legende aan het slot.
- MM5 Djak Vt 135 pg 47, ft Leid A40b, er staat buitenop: Aroe Tempe vertaald te Soppeng, fol, 42 rg per pg. Alleen het begin van dit verhaal.
- NN Mak 189 pg 92, 86—87 (zie B2). Een boodschap van Wadjo⁵ aan Bone en het antwoord daarop (18de eeuw).
- OO1 Leid Cod Or 1923 VI pg 9—10 (zie DD1). Over de oorlog van Arung Palakka tegen Tosora en de schatting die Wadjo⁵ opgelegd werd; over Arung Singkang, zijn overwinning op Bone, zijn tocht naar Djuppandang en de expeditie van Nederlanders en Boneërs tegen Wadjo⁵.
- OO2 Mak 189 pg 38 (zie B2). De schatting die Wadjo⁵ aan Bone opbracht in 1670 en die welke Wadjo⁵ in 1739 aan Bone en Soppeng oplegde.
- PP1 Leid Cod Or 1923 VI pg 11—46 (zie DD1). Over Arung Sing-

kang, van zijn aankomst in Mandar (1735) tot 1742, daarna losse aantekeningen over gebeurtenissen in Djuppandang tot 1775. Bijna alles is nauwkeurig gedateerd.

- PP2 Leid NBG 106 pg 148—181 (zie N). Hetzelfde stuk met enkele grote hiaten en van 1738 tot 1742.
- QQ Leid NBG 126 pg 1—14, kwrt, 9 rg per pg, geschreven door de Maleier Daeng Matola, interlineaire aantekeningen van Matthes. Een poëtisch getint stuk over de komst van Arung Singkang in Doping en zijn onderhandelingen met Bone en Wadjo^s.
- RR Mak 267 pg 152—153 (zie F1). Gesprek tussen Gëllarrëng Bontoala^s en Arung Singkang in Doping; een boodschap van Wadjo^s aan Bone en het antwoord daarop ten tijde van de aanval op Djuppandang.
- SS Mak 267 pg 198—199 (zie F1). Twist over Modjong tussen Belawa en Sidenreng tijdens Arung Singkang.
- TT Mak 108 pg 79—80 (zie B1). Een briefwisseling tussen Wadjo^s en Adjattapparëng.
- UU1 Leid NBG 125 pg 108—125, hs in 1861 door Matthes verworven van Arung Udjung to Marilalëng van Bone, fol, 21 rg per pg, watermerk Holl. tuin LL en Co. Notulen van een conferentie der Tëllumpottjo in Timurung op zeven data in 1760.
- UU2 Mak 41 pg 70—76, ft Leid A42c, hs afs hs van Arung Pontjeng, fol, 37 rg per pg. De eerste, tweede, derde (gedeeltelijk) en zevende bijeenkomst van deze conferentie, hier in 1763 gedateerd.

Ook enkele hss van de Matthes-stichting, die we door omstandigheden niet ter inzage konden krijgen, bevatten stukken die volgens de korte inhoudsopgaven van dhr Djamali op Wadjo^s betrekking hebben. Hieronder volgt daarvan een opsomming naar deze inhoudsopgaven. Sommige zijn zeker afschriften overeenkomende met boven reeds genoemde stukken.

Kroniek (?): Mak 84, hs afs hs van Ranrëng Tua; pg 63—77: Riwayat La Topiwanua sampai kepada Puang riMa^sgalatung, 137—141: Permulaan Massaolotjie, 141—145: Sedjarah Wadjo^s, 145—153: Neneknja Arung Bettempola di Talotënrëng, 153—159: Waktu kawin La Mangkatje^s di Baringëng, 210—219: Mulai dibuka Wadjo^s, 219—273: Batara Wadjo^s tot La Pawëllangi (= F ?).

Vorstenlijst: Mak 74 pg 94—97.

Verdrag Luwu^s Wadjo^s: Mak 58 pg 5 (= W).

Tëllumpottjo (verschillende stukken): Mak 58 pg 1—5, 6, 37—38; Mak 68 pg 49—50, 50 (di Latimodjong), 59—63; Mak 74 pg 82—83, 86—87 (di Latimodjong), 88—89 (Tëll. dibarui), 90—91, 123—124, 147—148; Mak 84 pg 321—322, 369—372; Mak 113 pg 36—38 (?).

Verdrag van 1670: Mak 58 pg 81—83 (= Z).

Uitspraken van Puang riMa^sgalatung: Mak 68 pg 10—11; Mak 171 pg 8—9; Mak 192 pg 27—29; Mak 195 pg 6—7.

Uitspraken van toU^sdama: Mak 68 pg 11—12; Mak 74 pg 139—140.

Over de Islamisering: Mak 84 pg 326—336 (= MM).

De verovering van Tosora: Mak 84 pg 275—276.

Arung Singkang: Mak 84 pg 276—277: Kata² La Ma^sdukëllëng sewaktu naik didarat (= RR ?), pg 336 (= SS).

Gesprek met Adjattapparëng: Mak 79 pg 253—259 (= TT).

Mak 74 pg 178—179: Maka datang suruhan Radja Goa menetapkan perbatasan Sidenreng dengan Wadjo^s; Mak 79 pg 42—45: Sesudah tjukup tiga Bate Lompo di Wadjo^s, 48: Waktu kalah peperangan tanah jang telah berdjedjer oleh orang Wadjo^s, 48—50: Hal² jang mengenai negeri Wadjo^s jang telah didjalankan Radja² dahulu, 259—262: Berlawanan Bone dan Wadjo^s; Mak 124 pg 247—248: Waktu Datu Luwu^s ke Bone, maka kebetulan orang Bone berselisih dengan orang Wadjo^s.

D. HET HISTORIOGRAFISCH MATERIAAL

1. *De stichting van Wadjo*^s.

Over de voorgeschiedenis en stichting van Wadjo^s is in de hss een gevarieerde groep verhalen overgeleverd, die veelal sterk verschillen naar inhoud en type, maar waarin anderzijds soms dezelfde personen een rol spelen en waarin ook enkele gemeenschappelijke trekken te herkennen zijn. De korte en langere mededelingen van de Kr. over deze periode wijzen er op, dat de schrijver met verschillende kanten van deze verhalenstof bekend was. Een systematische behandeling hiervan kan dus ook tot de toelichting en typering van de Kr. bijdragen.

Aan het verhaal van de *Prinses met de huidziekte*, de enige stichtings-sage die tot nu toe bekend was, is reeds van verschillende zijden aandacht geschonken. In 1864 publiceerde Matthes de Buginese tekst in zijn Chrestomathie, nadat hij de hoofdzaken van de inhoud reeds in het verslag van zijn tochten naar het binnenland van 1857 en 1861 had bekend gemaakt (1862). Een iets uitgebreidere inhoudsweergave gaf hij in zijn boekje over het Wadjorese handels- en scheepswetboek (1865), en in letterlijk dezelfde vorm opnieuw in zijn „Boeginesche en Makasaarsche legenden” (1885). Brandstetter leverde een volledige Duitse vertaling van de tekst (1896) en later wijdde C. T. Bertling aan het verhaal een ethnosociologische bespreking (1939).¹

De inhoudsopgave kan daarom hier summier blijven. De dochter van de Datu van Luwu^s die aan een niet nader bepaalde huidziekte leed, moest op verzoek van het volk en uit vrees voor de besmetting het land verlaten. Met groot gevolg per vlot afgereisd, kwam zij na veertig dagen in een land, waar men besloot zich te vestigen bij een grote wadjo^s-boom. Toen zij op een dag, terwijl het volk op voedsel uit was, voor de in de zon te drogen gelegde rijst zorgde, kwam er een witte buffel die haar gehele lichaam aflikte. Dit herhaalde zich iedere dag, totdat zij genezen was. Op een keer ontdekte de zoon van de ArumPone, die op jacht was afgedwaald, de nieuwe nederzetting. Hij werd door de prinses onthaald en raakte zo onder haar bekoring, dat hij, thuisgekomen, niets anders meer verlangde dan haar te huwen. In opdracht van zijn ouders brachten de zeven rijksgroten van Bone dit huwelijk tot stand. De jonggehuwden kregen kinderen, hun onderdanen eveneens. Van deze

¹ Matthes, Boeg. Chr. I pg 1-27 en bij v. d. Br. pg 217 vlg., 533 vlg. en 385 vlgg.; Brandstetter, Die Gründung von Wadjo; Bertling, Een hypothese, BKI 98.

laatst en gingen sommigen palmwijn tappen en hielden (*taro*) er daarvoor tapladders (*tênreng*) op na, sommigen vis vangen door die met *tua* te bedwelmen en anderen huispalen (*alliri-bola*) kappen om grote huizen te bouwen. Zij werden daarom resp. Talotênreng, Tua en Bettempola genoemd. Iedere groep kreeg een zoon van de prins en prinses tot vorst, die ieder bovendien een vervanger namen. Toen deze zes vorsten het niet altijd eens waren, werd een hoofdvorst (Arung-matoa) als zevende aangewezen.

Als *pau-pau rikadong*, een vertelling waarbij de toehoorders telkens van hun instemming blijf geven, behoort dit verhaal tot de mondelinge overlevering. Vermoedelijk is het pas ten behoeve van Matthes voor de eerste maal opgeschreven (hs FF). In zijn literaire vormgeving is het ongetwijfeld in zijn soort zeer geslaagd: door een ruime woordkeus, door de deels aan jachttafereelen ontleende aansporingen tot bespoediging van het verhaal bij nieuwe episodes en door een romantische sfeer. Door deze aparte stijl wijkt het duidelijk af van de eigenlijke historische geschriften. Naar stijl en inhoud is het in de eerste plaats een voorbeeld van het genre der volksverhalen. Als zodanig kan het gerekend worden tot de groep van „het verstoten meisje”, zoals van der Veen reeds heeft opgemerkt²): een dochter wordt als onheilstichtster verdreven en, als ze zich in een bos gevestigd heeft, door een prins gevonden en ten huwelijk genomen. Ook doordat er geen enkele eigenaam genoemd wordt, blijft het in de tijdeloze sfeer van het sprookje.

Het is dan ook niet waarschijnlijk, dat we hier met een oude stichtingsmythe van Wadjo⁵ te doen hebben. In deze vorm is het verhaal zeker niet ouder dan de Islamisering (de Kadi van Bone wordt erin vermeld), zelfs niet van vóór 1660 (de aan het eind genoemde plaats Tosora werd omstreeks deze tijd gesticht). Het slot over de organisatie van Wadjo⁵ (waarop we nog terug komen) hangt ook niet organisch met het voorafgaande verhaal samen.

Wel bevat het, als vele sprookjes, allerlei mythische elementen, zoals Bertling heeft aangetoond. Een mythische herkomst van het verhaal is dus zeker niet uitgesloten, „mythe” hier genomen in de zin van sacraal verhaal. Men kan in dit verband wijzen op een andere trek die het verhaal wellicht oorspronkelijk kenmerkte. Van der Veen trof onder de Sa⁵dan Toradja's eenzelfde verhaal aan,³ op twee punten aangevuld: de huidziekte was melaatsheid en als gevolg van deze geschiedenis werd het eten van het vlees van witte buffels verboden, omdat men anders zelf melaats zou worden. Het bestaan van dit spijsverbod wordt be-

² v. d. Veen, Sa'dan Toradjase Volksverhalen pg 66 vlg.

³ v.d. Veen l.c. In een Atjehs verhaal wordt de oorsprong van de bewoners van Nias eveneens afgeleid van een prinses die aan een afzichtelijke huidziekte leed en daarom naar dat eiland verbannen werd, Snouck Hurgronje, Atjehers I pg 21.

vestigd door een episode uit de Kr. Toen de Wadjorezen de Datu van Luwu⁵, die hun land was binnengevallen, op aanraden van de Arum-Pone ter verzoening een witte stier aanboden, wees de Datu dit geschenk verontwaardigd van de hand, omdat zelfs zijn slaven geen witte buffels aten.⁴

Anderzijds kan het verhaal een herinnering zijn aan een meer concrete historische gebeurtenis. Men kan dan denken aan het huwelijk van toAnginradja de derde Arung van Bettempola met We Tadampali de dochter van een Datu van Luwu⁵, dat nog in het begin van de Kr. vermeld staat. De Kr. voegt er over hen slechts aan toe, dat hij de enige (in Wadjo⁵) was die een even hoog huis had als zij (die daar al vanwege haar hoge geboorte recht op had) en daarom Arung Sao-tanre genoemd werd (vorst Hooghuis).

Beide kanten, deze mythische en deze meer historische trekken, verenigt een episode uit een Luwurees verhaal (Mak 267 pg 48—54; Mak 119 pg 38—61). De prinses heet hier We Tënriapungëng. Zij was het oudste kind van de Datu van Luwu⁵ Werorilangi⁵ (= bliksem-aan-de-hemel) en de zuster van La Anakadji. Zij werd Datu en haar broer Patunru⁵. Maar omdat zij melaats en schurftig (*tjolakëng*) was, werd er een huis voor haar gebouwd in de bergen. Haar plaatsvervanger werd in een droom geopenbaard, dat zij in Doping (aan de kust van Wadjo⁵) genezing zou vinden. Toen zij met veertig dienaressen en zeven wachters daarheen verhuisd was, kreeg de (vrouwelijke) bissu van Rumpia (in Wadjo⁵) Pobaure (?) geheten in dromen de opdracht haar als haar oudste dochter te beschouwen en haar te gaan bezoeken, voor haar boven op de berg La Matjongi ten Oosten van Bako (?) huizen en een vergaderhuis te bouwen, en haar door een witte buffel die daar verschenen was te laten belikken. In drie dagen was zij hierdoor genezen, en zelfs een schoonheid geworden. Haar dienaressen lieten zich eveneens belikken en werden even schoon. Zij verboden daarom hun nakomelingen een witte buffel te eten, „omdat die ons teruggehaald heeft in de wereld door ons te belikken”.

ToAnginradja die van een voorspoedige jacht huiswaarts keerde ontdekte door zijn honden de huizen op de berg Matjongi. Toen hij via zijn hondenleider vernam van de ongehuwde prinses die daar woonde, vroeg hij haar ten huwelijk. Na onderhandelingen met haar „moeder” Pobaure en haar broer de Datu van Luwu⁵ werd het huwelijk in Rumpia gesloten. Een maand later gingen zij naar Wadjo⁵ en omdat de Wadjorezen het niet waagden even hoge huizen als zij te hebben, werd het huis van Arung Bettempola verhoogd. Dies heette hij Massaotanre.

⁴ Ook de Goarese adel kent het spijsverbod ten aanzien van de witte buffel, Chabot, Verwantschap pg 64. Vgl. ook Nooteboom, Aantekeningen pg 253-254 voor andere spijsverboden op Z.W. Celebes.

Het meest opvallend in dit verhaal is in ons verband, dat het niets meer met de stichting van Wadjo⁵ te maken heeft!

Een iets concretere stichtersfiguur vinden we in de verhalen over *La Banra*⁵. Als een nakomertje van de Datu van Soppeng, zo lezen we in hs G, kon La Banra⁵ nog slechts één stuk bos als erfdeel krijgen, daar alles reeds onder zijn zeven broers verdeeld was. Samen met zijn zoogouders ontgon hij dat bos en al zijn gewassen gedijden zo voorspoedig, dat zijn broers jaloers werden en hem uit het land verwijderden. Met hun drieën en een door bijzondere haarwervels getekend hondje dat hem gevolgd was, verlieten zij Soppeng. Bij Akkotengëng gekomen wilde de hond niet verder en La Banra⁵ vroeg de vorst van die plaats om een stuk land ter bewerking. Hij kreeg het bos La Taliunnji⁵. Toen hij na de oogst huldegescenken kwam aanbieden aan de vorst, begiftigde deze hem met een lans om daarmee zijn tuinen te bewaken. Op een nacht ontdekte La Banra⁵ een wild zwijn in zijn aanplant, dat van zijn gewassen aan het eten was. Hij wierp zijn lans naar het beest en raakte het, maar de lans bleef in het zwijn vastzitten en dit liep er mee weg. Toen de vorst hiervan hoorde, eiste hij dat de lans werd teruggehaald, omdat het een erfstuk was. Op zoek naar de lans ontdekte de hond het zwijn bij de badjo⁵boom(-en) ten Noorden van Sekkanasu, met de lans nog in zijn zij. La Banra⁵ bracht het wapen terug aan de vorst van Akkotengëng, maar wilde nu niet langer blijven bij deze „slechte en gierige vorst”. Ze gingen naar de badjo⁵boom(-en) en vestigden zich daar na hun diensten te hebben aangeboden aan La Patiroi, de vorst van Tjinnotta⁵bi. Inmiddels heerste er in de buurt, in Sinrinjamëng, een grote hongersnood. Een jongetje van die plaats, dat nog laat aan het spelen was, zag een witte kakatoe die een rijstaar uit zijn snavel liet vallen. De volgende dag, toen de kakatoes weer langs kwamen, volgde hij hen, in Noordoostelijke richting van Sekkanasu, en kwam zo bij de nederzetting van La Banra⁵. Voor zijn hulp bij het oogsten bedong hij twee bossen rijst. Thuis bewerkte hij die en at ervan met zijn huisgenoten. Deze wilden hun voordeeltje geheim houden, maar doordat kippen het kaf onder het huis vonden, raakte het bekend. Het jongetje moest zijn ontdekking aan zijn dorpsgenoten meedelen en allen gingen naar de zegenrijke nederzetting. Tenslotte vestigden ze zich er met de toestemming van La Banra⁵. Deze noemde de voorspoedig groeiende nederzetting Badjo⁵.

Ook in dit verhaal zijn sprookjesmotieven verwerkt, zoals de *zeven* zonen van de Datu (allen zonder naam) en de bijzonder gezegende jongste. Inzonderheid van de episode over de lans en het zwijn zijn in Indonesië talrijke parallellen bekend.⁵ Speciaal het verhaal no. 104 van

⁵ Adriani, Bare'e Toradja's pg 409; de Vries, Volksverhalen pg 376; Voorhoeve, Overzicht pg 126.

de Tontemboanse teksten⁶ vertoont in dit opzicht een frappante overeenkomst. Vaak (en wel oorspronkelijk) komt deze episode voor als inleiding op een verhaal over een tocht naar de onderwereld, waaruit het zwijn afkomstig blijkt en waarheen het ook gevluht is met de lans. Voor de achtervolger levert de afdaling naar de onderwereld dan allerlei rijkdommen op. Ook in deze vorm was het verhaal op Z. W. Celebes bekend. Matthes tekende het in Goa op, waar het de herkomst van de rijksketen verklaren moest.⁷ In ons verhaal, dat trouwens een aaneenschakeling van „toevalligheden” is leidende tot de ontdekking en bevolking van een bijzonder zegenrijke plek, is de onderwereld door een aardse maar evenzeer rijksdomschenkende plaats vervangen.

Ook de jachthond die een rol speelt bij de stichting van een stad, is een van elders bekend motief. De Sedjarah Melaju vertelt, dat de uit Tumasik gevluhte vorst halt hield onder een malakaboom en even later zag hoe een van zijn jachthonden door een wit dwerghertje in de rivier gejaagd werd. Op deze plaats waar „zelfs de dwergherten dapper zijn” stichtte hij Malaka.⁸ Een dergelijk verhaal vinden we in de Hikajat Radja-radja Pasai over de hond si Pasai naar wie de nieuwe stad genoemd werd. Tevoren had dezelfde hond, met zijn baas op jacht, een heuvel gevonden waar een mier (*semut*) zo groot als een kat bleek te zijn en waar derhalve de plaats Semudra gesticht werd.⁹

Op de met name genoemde personen en plaatsen komen we nog terug.

In een ander verhaal (Mak 267 pg 54—61) is La Banra⁵ de vijfde zoon van de vorst van Taoni. Hij huwde met de dochter van de Datu van Soppeng, waarheen hij gegaan was om aan hanengevechten deel te nemen. Na enige tijd werd hij echter uit het land verwijderd, omdat hij onrust onder het volk teweeg bracht door de grote hoeveelheden palmwijn die hij op wonderbaarlijke wijze wist te produceren. Hij ging naar Mampu (N. Bone), waar hij in het bezit kwam van een bijzondere hond Da Ritji geheten, die hem op zijn verdere tochten voorging. Via Timurung bereikte hij bij Welado de Walëna, waar zijn hond een krokodil de baas werd die in zijn buik zeven zwaarden en zeven armbanden en ringen bleek te bevatten. Verder Noordwaarts trekkend gaf hij de plaatsen Paria, Rumpia en Matjanang (in het huidige Wadjo⁵) hun naam.

Ook in dit duidelijk mythisch getinte verhaal (de krokodil is wel een onderwereldwezen) heeft La Banra⁵ de trekken van een bovennatuurlijke stichtersfiguur. Juist de relatie met de stichting van het eigenlijke Wadjo⁵ ontbreekt echter.

⁶ Schwarz, Tontemboansche teksten pg 364 vlgg.

⁷ v. d. Br. pg 384 vlgg.

⁸ Sedjarah Melaju 11.2.

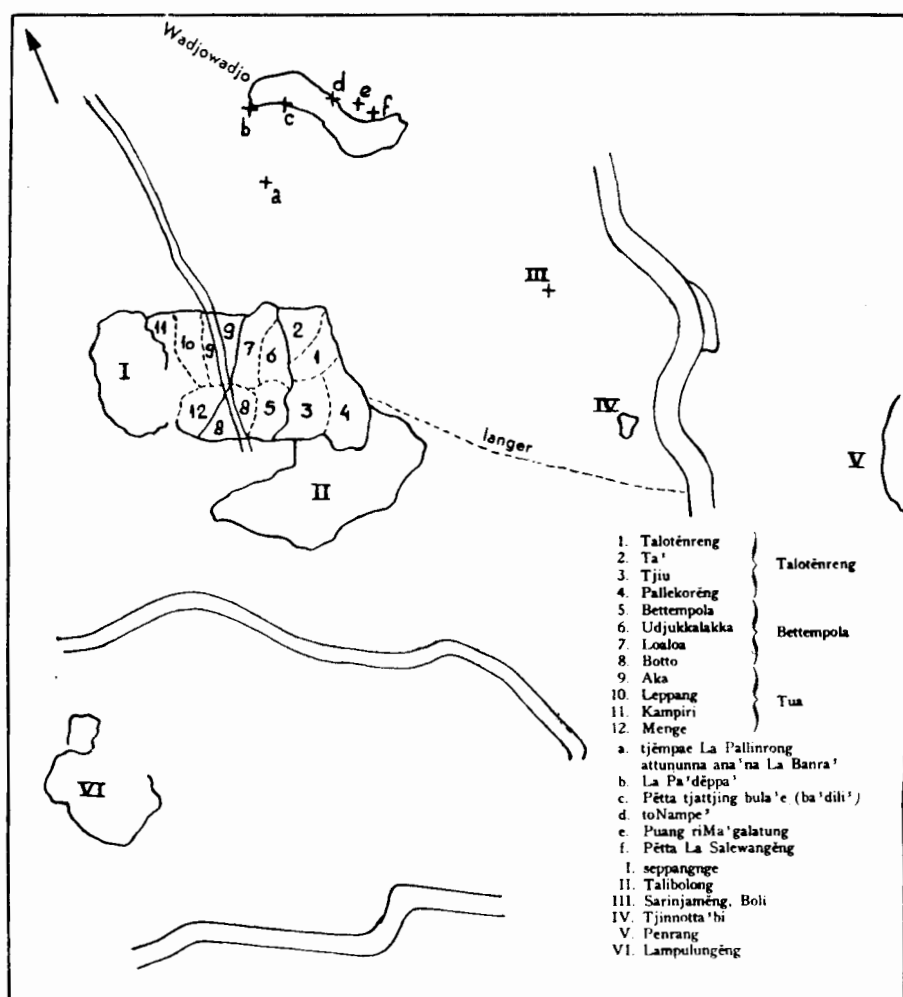
⁹ Mees, Kroniek van Koetai pg 39, 40; Sedjarah Melaju 7.9.

In het verhaal over „*de eerste ontginning van Wadjo*” in EE is La Banra⁵ evenmin de stichter van Wadjo⁵. De zoon van de vorst van Takalasi (in Soppenriadja?), La Matanawa, wilde niet deelnemen aan een oorlog tegen Palipu, Data en Titintjo, die samen Tanasitolo heetten (in West Wadjo⁵), en omdat zijn vader daarom vertoornd op hem was vertrok hij met zijn vrouw We Pawëllërri en enige anderen. Na omzwervingen vestigden zij zich in Wadjo⁵. Toen de bevolking tot veertig gezinnen was uitgegroeid, werd hij benoemd tot Matoa (hoofd). De jonge nederzetting kreeg echter te lijden aan misoogsten. Pas de komst van La Banra⁵, die, hier de zevende zoon van de Pollipu van Soppeng (een functionaris onder de Datu), ondanks zijn succes in de palm-tapperij zijn geluk elders wilde beproeven, keerde de toestand ten goede en na de dood van de Matoa werd hij diens opvolger. In de andere stukken waar La Banra⁵ voorkomt wordt hij slechts ter loops genoemd.

Een van de stukken die de titel „*het begin van de ontginning van Wadjo*” dragen (DD) vertoont een meer adatrechtelijke belangstelling. Het uitgangspunt voor de stichting van Wadjo⁵ is hier de nederzetting Madjawulëng. Toen in een wijd gebied de rijstooft mislukte, kwamen de mensen van Penrang, Sekkanasu, Kading, Paria, Rumpia en elders naar Madjawulëng, waar de rijst zeer gedijde. Voor hun hulp bij de oogst kregen zij twee bossen rijst als loon. Doordat velen van hen in Madjawulëng bleven wonen, breidde de plaats zich zeer uit. Er vormden zich nu drie *limpo*'s: Madjawulëng kreeg de naam Bettempola en werd de limpo der rijstverbouwers, terwijl de vissers de limpo Tua stichtten en de palmwijnappers Tarotëng.¹⁰ In Bettempola woonde ook de Matoa La Banra⁵ en zijn vrouw We Danresinagatini, een naam die herinnert aan die van zijn hond in de Kr.: We Dunresa! Zo was het in drieën verdeelde Wadjo⁵ (*Wadjo⁵ tëllukkadjurue*) ontstaan, dat de naam Wadjo⁵ kreeg omdat men in het begin veel wadjo⁵-bos ontgonnen had voor de nederzetting. Ieder van deze drie limpo's kreeg een hoofd, later *Ranrëng* genoemd, en ieder breidde zich bovendien uit met nog drie limpo's, tot een gezamenlijk aantal van twaalf dus. Deze negen nieuwe, die *dusung*, *a⁵dusungëng* of *anë⁵-limpo* heetten en onder eigen *Matjoa*'s (een nevenvorm van *Matoa*, hoofd) een zekere zelfstandigheid kregen, waren: van Bettempola: Udjung-kalakka⁵, Loaloa en Botto; van Tarotëng: Ta⁵, Tjiu en Pallekorëng; en van Tua: Menge, Leppang en Kampiri, terwijl Tua de naam Aka kreeg. „Zo zijn er twaalf limpo's”¹¹ in Wadjo⁵, maar het is toch slechts één limpo, één Wadjorees volk en één adat.”

¹⁰ Talotëng is tegenwoordig de gebruikelijke naam. Alleen in stukken met de naamsverklaring vindt men ook wel Tarotëng.

¹¹ Zowel de grotere als de kleinere eenheden kunnen *limpo* heten. Speciaal in deze tekst worden ze wel als moeder- en kind-: *ina-limpo* en *anë⁵-limpo* onderscheiden.

Schetskaartje van Wadjo^s door Noeroeddin Dg. Magassing.

Het met potlood op een blocnote-velletje getekende kaartje hebben we hier volledig overgenomen, met dien verstande dat we de ingeschreven namen in transcriptie in een losstaand lijstje hebben opgenomen en er met cijfers en letters naar verwijzen. Alleen de naam Wadjowadjo hebben we op zijn plaats gelaten, daar het niet geheel duidelijk is waarop hij betrekking heeft; vermoedelijk op het gehele complex vorstengraven in het Noorden, waar blijkbaar ook een kanon ligt, „Onze heer de ronde worm”. Behalve op de punten die in de tekst ter sprake komen, kunnen we verder geen toelichting geven. De aantekeningen van Noeroeddin bevatten dienaangaande geen gegevens.

Al is dit stuk naar zijn opzet wordingsgeschiedenis, in die vorm geeft het in feite een schets van de sociale inrichting van wat men wel de oorspronkelijke kern van Wadjo⁵ mag noemen. Dit geeft ons gelegenheid op deze aspecten nader in te gaan.

Mede door vergelijking met wat J. J. Wesseling bekend heeft gemaakt over de inrichting van het naburige Belawa,¹² dat bleek te bestaan uit een in zes limpo's verdeeld gebied, was te verwachten dat de boven weergegeven indeling van Wadjo⁵ op analoge wijze lokaal gerealiseerd zou zijn. Uit het onderzoek dat Noeroeddin Daeng Magassing in 1941 ter plaatse heeft ingesteld,¹³ is dit inderdaad gebleken. Op de door hem getekende schetskaart, die wij hierbij afdrukken, is duidelijk het gedrieëndeelde¹⁴ kerngebied van Wadjo⁵, het *Wadjo⁵ tëllukkadjurue*, te onderkennen, juist ook als lokale eenheid. Zo is het ook begrijpelijk, dat men Noeroeddin de term *tëllukkadjuru*¹⁵ uitlegde met het beeld van een kemiri-noot met drie pitten: in drieën gedeeld maar toch onafscheidelijk bijeenhorend.

Elk van deze drie limpo's is nu weer in vierën onderverdeeld, waarbij telkens één deel dezelfde naam draagt als de gehele limpo, of, als in het geval van Tua en Aka, een naam die voor die van het geheel in de plaats kan treden. Men kan in deze onderverdeling de structuur van een drie-vierdeling herkennen, waarin telkens een van de vier delen het geheel representeert, al is het niet lokaal het centrum.

Vergelijkt men hiermee de eerste indeling in drie limpo's, dan valt het op, dat een analoog centrum dat het geheel representeert, hier ontbreekt. De positie van Bettempola steekt enerzijds boven de andere uit. Het is lokaal de middelste. De naam, ook wel Betteng alleen, betekent waarschijnlijk in overeenstemming met de verklaring in het verhaal van de prinses met de huidziekte: huispaal,¹⁶ een belangrijk onderdeel in de constructie van een huis, en wijst zo symbolisch wellicht in dezelfde

¹² Wesseling, Grondrechten pg 402.

¹³ Prof. Cense stond mij welwillend toe enkele gegevens te ontleen aan de aantekeningen die zijn medewerker Noeroeddin Dg. Magassing op een reis door Wadjo⁵ in Januari 1941 maakte en die na diens dood onder de hoede van Prof. Cense zijn gekomen.

¹⁴ Op een driedeling in Wadjo⁵ wees reeds Bertling o.c.

¹⁵ Deze benaming is reeds genoteerd in Adatrechtbundel 36 pg 377 (rapport Moggenstorm). Een andere aanduiding die op de driedeling betrekking heeft: *tëllu turungëng la(ng)ka(e)*, is minder duidelijk. Zie bv. G1 pg 15, waar het de voorstelling is, dat de Wadjorezen dertig Arung(-ma⁵bitjara)s aanstelden, tien per *tur. l. (tassëppulo siturungëng la(ng)ka)*; en pg 16 waar dezen drie Arungs (Pa⁵danrëngs) aanstelden, telkens één per *tur. l. (tasse⁵di tassiturungëng la(ng)ka)* „om voor ons ons oordeel vast te stellen, wij de drie *tur. l. (idi⁵ tëllu turungëng la(ng)kae)*”.

¹⁶ Naar de vorm beantwoordt aan het Makasaarse *benteng* (*benteng-balla⁵*), huispaal, regelmatig een Buginees *betteng* (*betteng-bola*). Dit is echter een thans onbekend (mogelijk verouderd) woord. Het gewone woord voor „huispaal” is *alliri*.

richting. De Ranrëng van Bettempola is de enige Ranrëng die als zodanig de Arungstitel bezit. Hij vervult in vele gevallen een hoofdrol zowel in het geschiedgebeuren als ook in zijn functies, bv. als plaatsvervanger van de hoofdvorst wanneer deze functie om enige reden onvervuld is. Anderzijds is hij echter gelijke in rang (*balisalo*^s) van zijn twee collega's en hoogstens primus inter pares.

Het centrum dat de totaliteit en de eenheid van Wadjo^s representeert, kan dan ook het beste gezien worden in de hoofdvorst, al moet dan tegelijk de nadruk gelegd worden op de tweeslachtigheid die deze functie bezit. Aan de ene kant is hij onmisbaar, omdat de Ranrëngs het zonder hem niet ééns kunnen worden en het land dus onbestuurbaar zou worden. Zo laat de onderhavige tekst DD om deze reden op het ontstaan van de indeling van Wadjo^s onmiddellijk de verkiezing van een Arung-matoa volgen. Deze heet hier een *pa^sdippung-adē^s-se^sdi*, „die tot één adat samenbundelt” en *pa^sdippunna Wadjo^s*, „samenbinder van Wadjo^s” en *Arung-matašso*, „zonnekoning”. Hij is de leider, vooral ook de bepaler van het begin van het landbouwseizoen voor heel Wadjo^s. Toen de functie nog erfelijk was, in de tijd van de *Batara*'s, vormden zij de hoofdtak van de vorstengenealogie.

Aan de andere kant is zijn positie in de organisatie niet lokaal aangegeven en staat hij in dat opzicht enigszins tegenover het driedelige Wadjo^s. Ook in bevoegdheden heeft dit laatste een bepaalde zelfstandigheid behouden. De Arung-matoa's werden zelfs gekozen. Onder het voorbehoud dus van een zekere asymmetrie kan men toch t.a.v. de organisatie van Wadjo^s tot een dubbele drie-vierdeling concluderen.

De Kr. nu verklaart het ontstaan van de hoofdtrekken van deze organisatie door een historisch, dus „eenmalig”, gebeuren. Zoals de Buginese kronieken in het algemeen is de Kr. in de eerste plaats in de vorsten geïnteresseerd en verklaart hij dus uit hun lotgevallen de wording van Wadjo^s. Als eerste Arung-matoa wordt later iemand gekozen die afstammeling is van de vorsten van Tjinnotta^sbi — zo ook reeds in de boven besproken tekst DD. Deze afstamming gaf hem blijkbaar het bijzonder cachet dat toch voor deze functie nodig was. In overeenstemming daarmee laat de Kr. Wadjo^s vanuit Tjinnotta^sbi bevolkt worden. Ditmaal is de oorzaak een fout tegen de adat van de laatste vorst van Tjinnotta^sbi, La Tënriba: dat hij zijn broer La Tënritippē^s, als medevorst naast zich nam. Daarom maakten hun drie neven, La Matarëng, La Tënritau^s en La Tënripekka zich met een deel van de bevolking van Tjinnotta^sbi los en vestigden zich in drie groepen op hun landbouwgebied, dat nu eerst nog Boli heette. De Arungs van Tjinnotta^sbi verlieten daarop ook met de rest van de bevolking de plaats en stichtten Penrang. Daarna riepen de drie hoofden van Boli het hoofd van hun geslacht, La Tënriba, uit Penrang terug en hij werd Batara

Wadjo^s — want nu werd de naam Wadjo^s voor het eerst gebruikt. Deze stelde nu echter van zijn kant de drie neven tot Pa^sdanrëng aan, d.w.z. als de hoogste functionarissen onder de vorst. Zijn broer, medestichter van Penrang, werd dáár nu de enige Arung.

Zo was dus de oude eenheid van Tjinnotta^sbi hersteld, met dien verstande, dat daarbij tevens de drie groeperingen als relatief zelfstandig naast elkaar en tegenover de vorst waren ontstaan. Bovendien zijn de bijzondere betrekkingen tot Tjinnotta^sbi en tot Penrang verklaard. In Tjinnotta^sbi is thans nog alleen het graf van een vorst Pëtta iTjinnotta^sbi te vinden, dat naar de bevindingen van Noeroeddin nog steeds door het volk wordt vereerd.

De Kr. hult zijn verklaring geheel in historisch gewaad, zonder naamsverklaringen of sprookjesstof, maar ook zonder de eigenlijke inhoud van de organisatie of de bijzondere betrekkingen nader uit te werken. Sommige andere stukken hebben aan deze punten een passage gewijd, ingepast in ongeveer hetzelfde historische kader als dat van de Kr. De kroniek G1,2 die ook het eerste La Banra^s-verhaal bevat, geeft een op een enkel punt afwijkende lezing van de stichting van Wadjo^s. Nadat de drie neven uit Tjinnotta^sbi weggetrokken waren, verzamelden ze zich eerst in Madjawulëng, dat nu de naam Bettempola kreeg. Daarna ging de tweede neef naar zijn bouwland in Sa^sbamparu met de palmwijntappers en zij gaven die plaats de naam Tarotëng. De derde neef trok met een deel van de bevolking naar zijn bouwland Tëkkalalla^s. Zij deden aan visserij en noemden de plaats Tua. Of deze eerste namen inderdaad de oudere waren in Wadjo^s of nog van voor de eigenlijke stichting dateerden of wellicht mythische namen zijn, wordt niet duidelijk. Ze komen ook in C3 en F1 voor in de tijd van de Batara's, in I ook later.

Als na de stichting van Penrang La Tënriba vandaar wordt teruggeroepen, volgt er in G een gesprek tussen de vier neven, waarin de onderlinge verhoudingen bepaald worden. Ditzelfde gesprek vinden we, maar dan veel uitvoeriger, als los verhaal terug, opnieuw onder de titel „het begin van de ontginning van Wadjo^s” (CC). De historische aanleiding tot het gesprek gaat hier in het kort vooraf.

Op voorstel van La Tënriba had de bijeenkomst plaats in Madjawulëng. De kern van het gesprek is een verdrag (*djantji*) van de drie hoofden van het nieuwe Wadjo^s (en het volk) met hun hoofdvorst. Men sprak af de oude *adat* van Tjinnotta^sbi weer te volgen zoals die onder La Patiroid bestond, want pas door de instelling van de twee Arungs was de nederzetting uiteengevallen en de vrijheid (*amarade-kâng*), d.w.z. de burgerrechten, opzij geschoven. Daarnaast beloofden de Arungs elkaars interne zelfstandigheid te zullen eerbiedigen. Dit heette de „grote *adat* van de Arungs in het driedelige Wadjo^s”. Ieder

kreeg bv. een onafhankelijke rechtspraak, men kon niemand uit elkaars geslacht tot slaaf hebben en wanneer men een geschil had met iemand uit een andere limpo kon de zaak pas na onderlinge kennisgeving worden afgedaan. Voor gemeenschappelijke kwesties gold de „adat der overeenstemming” (*adě^s-assiturusēng*): „wie de mening van twee anderen tegenover zich heeft laat de zijne varen. Het van oudsher gevestigde kan echter niet (opnieuw) in beraad genomen worden.”

Nadat aan ieder der vorsten zijn functie was aangewezen en zij ieder vermaningen tot hun nakomelingen gericht hadden, werd ook de verhouding tot Penrang geregeld.¹⁷ De Batara Wadjo^s stelde zijn broer La Tēnritippē^s tot Arung over Penrang en Tjeppaga (deze plaats komt verder in dit verband niet voor. In Oostelijk Wadjo^s ligt wel een plaats van die naam) aan en bevestigde de onderlinge onafhankelijkheid van Wadjo^s en Penrang, dat o.a. een eigen markt en een eigen rechtspraak kreeg, en bestond uit vier limpo's: Udjung, Lapere, Saibawi en Taro- ketēng. Daarna eindigde hij met een in moeilijk te verstane taal gestelde slotrede.

Trachten we samen te vatten wat tot nu toe over de stichting van Wadjo^s naast en tegenover elkaar is gesteld, dan lijkt het aannemelijk, dat het kerndorp in oorsprong een gewone nederzetting was als vele andere in die streken, en gevestigd was bij en genoemd naar een bijzondere en bij gevolg vereerde boom. Dat zoiets ook in historische tijden nog gebeurde, leert het voorbeeld van de Wadjorese plaats Tjenranae, waar Noeroeddin op een bezoek de kleinzoon van de stichter onder de centrale *tjenrana-* (tjempaka-) boom kon fotograferen.¹⁸ Driemaal werd in de stukken, naar we zagen, Wadjo^s's naam naar een *wadjo^s*- of *badjo^s*boom verklaard. Daarbij rijst echter tweemaal moeilijkheid. Het is niet duidelijk welke soort boom bedoeld is. Matthes kent onder die naam (Mak. *banjoro^s*) een soort timmerhout en acht het een Mappa sp. Elders vindt men een andere Latijnse naam opge-

¹⁷ Penrang had (en kreeg hierbij) het recht om bij onenigheid binnen Wadjo^s in te grijpen. In CC (I pg 118) vinden we hierover: „Als de vorsten in Wadjo^s twisten, kom (gij, Arung Penrang) dan Wadjo^s binnen om te vermanen, maar u wordt geen plaats in het vergaderhuis aangewezen. Als zij de vermaning niet accepteren, draag dan (breng binnen, CC2) slechts *somi*(?) op de schouder, neem *widang* (katoenen doek) over de schouder, zwijg erover en zij doden elkaar. Als zij elkaar gedood hebben, wikkel ze dan in widang, ga op, verbrand ze, verzamel hun as, doe die in de urn (*gotji, tadjo*) en begraaf deze.” Het tweede deel van deze passage is vrij duister. Gaat het hier wellicht om een godsoordeel door een gevecht van kampvechters (*domeng*, kampvechter, te lezen voor het onbegrijpelijke *somi*? veronderstelling van Prof. Cense)? Op dit recht van Penrang om in Wadjo^s in te grijpen heeft ook wel de niet geheel heldere passage in de Kr. pg 300 betrekking. Vgl. ook Brooke, Narrative I pg 64 en Adatrechtbundel 36 (1933) pg 378.

¹⁸ Noeroeddin, Delapan hari diDjalang pg 108.

geven.¹⁹ Bovendien is de centrale boom die nu nog in Wadjo^s staat een *tjěmpa* (tamarinde), die blijkens Noeroeddins kaartje La Pallinrong heet. Dit brengt ons terug tot La Banra^s.

Want (bij) deze boom zou de verbrandingsplaats van de dochter van La Banra^s zijn. Ook de Kr. weet hiervan: zij zou We Linro geheten hebben en gehuwd geweest zijn met een halfbroer van La Patiroi de vorst van Tjinnotta^sbi, bij wie haar vader diende. In de naam van deze boom („plaats van Linro”?) kan men dan de reden zien, dat de passages over La Banra^s, zijn komst in Tjinnotta^sbi en de dood van zijn dochter, in de Kr. zijn ingevoegd, passages die nauwelijks enig verband houden met de rest van het verhaal, maar als naamsverklaring dienst doen. Was La Banra^s oorspronkelijk de stichter van Wadjo^s, dan heeft hij deze rol in de Kr. volledig aan de drie vorsten uit Tjinnotta^sbi moeten overdragen.

Anderzijds geeft de naam Pallinrong aanleiding om ook in een andere richting te denken. Betekent hij wellicht „schaduwgever” (van *linrung*)²⁰? Er is dan mogelijk verband met de naam Wadjowadjo, waarmee op de kaarten de oude kern van Wadjo^s is aangegeven, en die op Noeroeddins kaartje de plaats der vorstengraven, waar ook Pallinrong staat, schijnt aan te duiden. Wadjowadjo is het gewone woord voor „schaduw”. De naam Wadjo^s wordt hiermee echter niet duidelijker, want de eindhamza verhindert een verband te leggen met Wadjowadjo dat deze hamza mist (deze naam zou anders Wadjo^s-badjo^s moeten luiden).²¹

De vermelde stichtingsverhalen geven, afgezien van de feitelijke uitwerking, een gemeenschappelijk patroon te zien, dat overeenkomt met wat Chabot „kolonisaties” genoemd heeft: „de verhuizing van een man van hoge adel met een groot aantal volgelingen naar een verweg gelegen gebied”.²² Hij noemt voor dit verschijnsel twee verklaringen: moeilijkheden van de leider met zijn naaste verwanten, of economische drijfveren. Beide motieven zijn ook in de Wadjorese verhalen te onder-

¹⁹ De Clercq, Plantkundig woordenboek pg 141, noemt deze boom een *Macaranga* sp. „Het hout staat als goed timmerhout bekend en is ook gezocht voor masten en rondhouten.” Het Tae^s van Sangalla^s heeft *bajo^s*. Volgens v. d. Veen is dit een „boom, welks bast gebruikt wordt om den palmwijn te kruiden, wellicht *macaranga*” (Tae’ Woordenboek s.v.).

²⁰ De plaats van het woordaccent in Pallinrong is mij niet bekend. Valt het op de laatste klinker dan is de hier bedoelde mogelijkheid uitgesloten. Het grondwoord is dan *linro*.

²¹ In dit verband verdient de beeldspraak (woordspeling?) van de volgende blijkbaar staande uitdrukking (DD1 pg 6, Mak 267 pg 120) de aandacht: „de Wadjorezen zijn in de schaduw, zij hebben koelte. Slechts omdat de schaduw van Wadjo^s koel is zoeken de Wadjorezen daar schaduw.” (*ia toWadjo^se toma^s-badjo-badjo matjěkke^smi. Matjěkke^snamua badjo-badjona Wadjo^s nattijnau-ngwi toWadjo^se*).

²² Chabot, Verwantschap pg 57.

kennen: de familietwist in Tjinnotta⁵bi, en hongersnood of misoogst in andere gevallen. Het is dan ook zeer wel mogelijk dat Wadjo⁵ gesticht is als gevolg van een dergelijke kolonisatie, eventueel later gevolgd door andere van elders afkomstige groepen. De verscheidenheid van de herkomst vinden we ook geaccentueerd, wanneer de eerste Arung-matoa ergens (Mak 267 pg 118) genoemd wordt: „een vorst die uit Tjinnotta⁵bi afkomstig is van het bloed der uit Penrang afkomstige vorsten en van het geslacht der uit Sinrinjamëng afkomstige vorsten”.

Men kan verder de mogelijkheid opperen dat Wadjo⁵s organisatie in oorsprong een federatie geweest is van een aantal (bv. drie) verwantengroepen van verschillende herkomst, wier verdere integratie is bevorderd door de (mythische) traditie van de oorspronkelijke verwantschap der drie vorstenhuizen. Al moet men deze mogelijkheid zeker open laten, deze al of niet mythisch bereikte integratie houdt tevens in, dat het niet aangaat Wadjo⁵ thans nog een federatie te noemen, zoals in de Nederlandse literatuur wel gebeurt.²³ Telkens wordt de eenheid van Wadjo⁵ in de hss uitdrukkelijk geponeerd. Het heeft evenmin zin de Arung-matoa of de Batara Wadjo⁵ als een president van een bondstaat te kwalificeren. Ook de functie van de hoofdvorst is in het geheel, zij het op eigen wijze, geïntegreerd. Deze eenheid van Wadjo⁵ wordt impliciet gesteld door de manurung-verhalen en de vorstengenealogieën, waaraan dus hierna aandacht geschonken moet worden.

Als argument voor de gangbare opvatting dat Wadjo⁵ een federatie is, wordt wel aangevoerd dat het geen rijksornament bezit. Bovendien ontbrak een — meestal nauw met het ornament verbonden — manurung-mythe zoals er voor rijken als Goa, Bone, Tanete en Soppeng bekend zijn, verhalen over een of meer uit de hemel „neergedaalde” personen, die door de bevolking ergens gevonden en tot vorst aangenomen worden. Inderdaad is een manurung-verhaal voor Wadjo⁵ in strikte zin niet aanwezig. Wat sommige kronieken, waaronder waarschijnlijk²⁴ de oorspronkelijke Kr., hierover bevatten, heeft in de eerste plaats betrekking op Tjinnotta⁵bi, en daardoor indirect op Wadjo⁵. Het stichterspaar van *deze* plaats was van bovennatuurlijke oorsprong en gold voor Wadjo⁵ als het stamouderpaar van zijn hele vorstengeslacht. Hieraan ontleende Tjinnotta⁵bi zijn grote betekenis voor Wadjo⁵. Linge⁵manasa was de dochter van de manurung van Sawitto (een der Adjattapparënglanden ten W. van Wadjo⁵) en, naar Sadjoa-ning (een kampong bij Akkotengëng?) gegaan, was zij daar ten huwelijk genomen door La Matatikka⁵. Deze was „opgedoken” in Buang-

²³ Korn, *Problemen* pg 28; Peddemors, *Wadjo*. Een federatieve staat pg 26, 27.

²⁴ Zie pg 151.

kadjang. Hun dochter was We Tënrisui en haar zoon La Patiroi, *de* vorst van Tjinnotta^sbi.

Van dit vrij summiere verhaal uit de Kr. is in H een uitvoeriger redactie bewaard. Hier is sprake van twee in Buangkadjang opgedokenen: La Malalae en La Matatikka^s. De eerste was geheel in het geel gekleed, had in de ene hand het zwaard La Tiakasi (= die medelijden weigert) en in de andere hand de lans La Ula^sbalu (= zwarte slang) en werd tot Datu van Luwu^s aangesteld. De tweede was geheel in het rood gekleed en had een zwaard La Matatimo^s (= Oosteroog). Voordat ze uit elkaar gingen, hadden ze (de tekst is niet erg duidelijk) een gele bamboe-does waarin een rijstaar, een gierstaar, een maisstek en een ficusvrucht. La Matatikka^s ging nu naar Wadjo^s en kwam eerst in Sadjoanging, waar hij met de dochter van de Matoa trouwde. Hun zoon heette La Guttu^s. Deze kreeg een dochter We Tënrisui, stichtte Tjinnotta^sbi en werd daar de eerste Arung. Verder loopt het verhaal parallel met de Kr.

De nieuwe trekken die in dit verhaal opvallen zijn: 1° de bovennatuurlijke voorvader wordt als brenger van de voornaamste gewassen, als „cultuurheros” voorgesteld, 2° de stamvader van Wadjo^s wordt in verband gebracht met Luwu^s, 3° er worden wapens genoemd, die, eveneens van bovennatuurlijke herkomst, wel als rijksornamenten opgevat moeten worden.

In de kronieken van verschillende andere rijkjes zijn verhalen met gelijke trekken te vinden. Het meest verwant met het bovenstaande is het afstammingsverhaal van het vorstengeslacht van Timurung (in N. Bone.²⁵ Dit geslacht wordt afgeleid van We Posi^stana, die hier de zuster van La Malalae van Luwu^s heet. Beide zijn kleinkinderen van de manurung van Talëtту^s, Simpursiang, en de in Luwu^s opgedoken Da Lakunna. La Malalae ging via een rivier naar zijn grootvader in de onderwereld en bracht vandaar een bamboe vat mee met daarin 1° het reeds vermelde zwaard, dat naar Wadjo^s ging en het erfstuk van Bettempola werd, 2° de vermelde lans, die naar Luwu^s meegenomen werd, 3° een kapmes Tjě^sboe, dat naar Baringëng kwam.

In een stuk genealogie, dat o.a. op Pammana betrekking heeft,²⁶ fungeert genoemde Simpursiang eveneens als stamvader, maar heet hier manurung van Tjina (de oude naam voor Pammana). Hij ging pas naar Luwu^s, toen hij hoorde dat zijn vrouw daar was opgedoken. Het begin van deze genealogie tot zijn kleinzoon La Malalae komt voor het overige overeen met die in de kroniek van Timurung.

Manurung van Luwu^s is Simpursiang in de Luwurese versie van dit

²⁵ Mak 44 pg 16-42 bevat een kroniek van Timurung.

²⁶ Djak 139 IV pg 16-19.

verhaal die Matthes heeft gepubliceerd (B. Chr. I pg 527—530). Zijn kleinzoon La Malalae keert hier van een tocht naar de onderwereld terug met allerlei bissu-gereedschappen. De overige namen zijn afwijkend.

In een ander manurung-verhaal dat eveneens grotendeels op Luwu^s betrekking heeft (Mak 267 pg 45—48), treedt ook La Matatikka^s op, hier als mede-manurung van La Malalae. Behalve dat zij hier dus niet „opgedoken” zijn, heeft deze versie allerlei merkwaardigheden en parallellen met andere verhalen. Het begin vertoont sprookjesmotieven: nadat de Datu is „weggezweefd”, bieden de Luwurezen het Datuschap o.a. in het oerwoud aan de vorst der vogels aan en als die niet aan de vereisten blijkt te voldoen, op zee aan de voornaamste der vissen, de bruinvis. Als het dan een week lang donker blijft, begrijpen ze dat er ergens een manurung is neergedaald, en de vorst der sonri^s-vissen vertelt hun, dat dit in Buangkadjang is gebeurd. Daar vinden ze inderdaad de twee manurungs. Het verhaal loopt dan verder parallel met dat uit H, met de volgende verschillen en toevoegingen. De Luwurezen wenden zich eerst tot La Matatikka^s (wiens zwaard hier ontbreekt), maar deze verwijst hen naar zijn in het geel geklede metgezel. (In het manurung-verhaal van Bone maken de Boneërs een zelfde vergissing en komen ook pas in tweede instantie bij de in het geel geklede manurung riMatadjang). De vrouw die La Matatikka^s in Sadjoanging huwt, is de dochter van de A^sdatuang van Sawitto, maar heeft overigens de trekken van de prinses met de huidziekte uit Luwu^s aangenomen. Zij is om dezelfde reden als deze door haar vader weggejaagd het bos in, waar een tarae (?) haar kwam belikken zodat ze genas. Koeherders van de Matoa van Sadjoanging vonden haar, toen ze gingen hout-hakken, en namen haar mee naar de Matoa, die haar in zijn huis opnam. Na een tussenstuk over de nieuwe Datu van Luwu^s wordt verteld, dat La Matatikka^s met zijn vrouw, die nu We Togë^stana blijkt te heten, naar Tjinn[a]otta^sbi ging. Zij kregen drie kinderen: We Tënri-sui, La Patongai en La Pawawoi, doch een nog niet genoemde La Patiroy wijst hij als opvolger aan voordat hij „wegzweeft”.

Dit verhaal verenigt dus motieven die uit verschillende andere verhalen bekend zijn. Zo verklaart deze versie van de prinses met de huidziekte bevredigend — wat de Kr. niet doet — waarom en hoe de Sawittose uit Sawitto weggegaan en in Sadjoanging opgenomen is. Heeft de pau-pau rikadong zich zelfstandig ontwikkeld uit deze passage van het manurung-verhaal? Dan zou de Luwurese herkomst van de prinses een latere verandering zijn. Aan de andere kant zegt de Kr., dat zij boos (*magëlli*) uit Sawitto was weggegaan. Is dit een overblijfsel uit een ander verhaal over haar of moeten we denken aan een verschrijving voor *madja^s-uli^s* (ziek van huid), de uitdrukking van

Mak 267 pg 47? ²⁷ Dit laatste kan omgekeerd ook een „bewerking” van *magëlli* zijn naar een reeds bekend verhaal (nl. FF). Het blijven vragen.

Alle tot zover beschreven manurung-mythen vormen een duidelijk samenhangend complex verhalen, die telkens voor de verschillende plaatsen en hun vorstengenealogieën aangepast en uitgewerkt schijnen. Het is de vraag of nog ergens een oorspronkelijke versie te vinden zal zijn. Wel lijkt er een tendentie in te onderkennen verband te leggen met Luwu⁵ en zijn vorsten. Ter verhoging van het eigen prestige? Luwu⁵, dat reeds in de La Galigo het centrale rijk is, geldt bv. ook voor Saleier als het mythische stamland.²⁸

De Kr., waarin dit mythisch materiaal nagenoeg ontbreekt, blijkt het op verschillende punten wel te veronderstellen. Dit geldt behalve voor de manurung ook voor de ornamenten. Het zwaard La Teakasi en de lans La Ula⁵balu die met de Datu van Luwu⁵ La Malalae waren opgedoken, werden door een latere Datu van Luwu⁵ geschonken aan La Datualë⁵, de oudste zoon van de reeds genoemde toAnginradja Arung van Bettempola en We Tadampali dochter van deze Datu van Luwu⁵.

Zo blijken dus in ruimere zin voor Wadjo⁵ zowel een manurung-mythe als ornamenten aanwezig te zijn (geweest), nl. resp. via Tjinnotta⁵bi en Bettempola. Dit laatste geeft opnieuw een aanwijzing voor de centrale, „continuerende” positie die Bettempola in het geheel van Wadjo⁵ inneemt. De Ranrëng van Bettempola is de bezitter van de ornamenten en niet de hoofdvorst, zelfs niet in de tijd van de Batara's, toen deze functie nog erfelijk was.²⁹

Weliswaar zijn er reeds lang een aantal manurung-mythen bekend geworden, die ook door Friedericy betrokken zijn in zijn studie van de standen bij Buginezen en Makasaren, maar een bevredigende interpretatie van deze mythen is eigenlijk nog niet gegeven en zal ook niet met vrucht beproefd kunnen worden voordat een veel ruimer materiaal, dat zeker nog o.a. in de hss te vinden is, ter beschikking staat. Hier kunnen slechts enkele opmerkingen gemaakt worden die voor deze interpretatie van belang kunnen zijn.

In de eerste plaats is er tot nu toe te weinig de aandacht op gevallen, dat er in deze verhalen naast „neergedaalden” (*manurung*) ook „opgedokenen” (*ttompo*⁵) voorkomen. Juist in de boven gegeven voorbeelden is herhaaldelijk van het stamouderpaar de een uit de hemel en de ander uit de onderwereld afkomstig. Hierdoor en in het algemeen door het „vrije verkeer” dat nog met hemel en onderwereld mogelijk is, komen

²⁷ FF gebruikt hiervoor *masala-uli*².

²⁸ Engelhard, Mededeelingen over Saleier pg 399.

²⁹ Mogelijk golden later de ornamenten van *alle* limpo's als Wadjo⁵s rijksornamenten (Korn, Problemen pg 28).

deze verhalen in de sfeer van de La Galigo poëzie met het bekende huwelijk tussen de hemelse Batara Guru en de onderwereldse We Njili²timo³.

In de tweede plaats is het ook in deze manurung-mythen niet zo, dat de vrouw steeds uit de hemel stamt, zoals Friedericy zegt.³⁰ Onder de manurungs is Simpursiang een duidelijk voorbeeld van een stamvader die huwt met een „opgedoken” vrouw.

In de derde plaats is het opmerkelijk, dat de kronieken van twee rijkjes die een tweedeling in een Oostelijk en een Westelijk deel (*rilau*⁵ en *riadja*) kenden, Soppeng en Mampu, dit in verband brengen met het neerdalen van twee manurungs kort na elkaar, in het geval van Mampu zelfs van twee broer-en-zuster paren.

Ten vierde is het van belang op te merken, dat het woord manurung behalve de hemelse herkomst van de stamouders ook de hemelse kwaliteit van latere, zelfs historische vorsten kan aanduiden. Zo wordt de achttiende-eeuwse vorstin van Bone Bataritodja († 1749), wanneer haar naam in een stuk van verheven stijl (QQ) met een aantal hoge titels gesierd wordt, o.a. ook manurung genoemd.

Hiermee komen we voor de vraag te staan, wat afgezien van de interpretatie van de inhoud der manurung-mythen, hun functie in de bestaande maatschappij is. Want hoe ze ook inhoudelijk mogen verschillen, ze komen hierin overeen, dat ze de bovennatuurlijke herkomst van de stamouders en daarmee van het hele geslacht poneren, en daarvoor is de enkele traditie dat deze stamouders „feitelijk” manurung waren reeds voldoende. Ze fungeren dus als legitimatie voor de sociale positie der vorsten als wettige regeerders, die krachtens hun aard de welvaart garanderen en ze bevorderen de eenheid van het vorstengeslacht en daarmee van het rijk. Op lager niveau geldt dit op analoge wijze voor een niet-adellijke verwantengroep als door Chabot beschreven is. Deze verhalen vormen bijna steeds de aanvang van een genealogie, die in principe tot op de huidige dag doorloopt. Dit is in bijzondere mate van toepassing op Wadjo⁵, waar drie (of vier) vorstenhuizen zijn, die op het oog los van elkaar staan. Door de gezamenlijke afstamming van een bovennatuurlijk stamouderpaar te stellen, wordt de eenheid van Wadjo⁵ bevestigd. Het is daarom zeker niet zonder zin, dat in de Kr. zulke uitgebreide genealogieën zijn opgenomen.

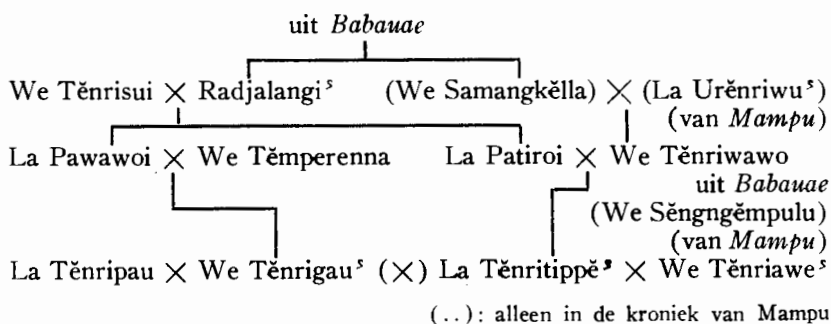
Deze en dergelijke genealogieën hebben daarnaast een wijdere maar analoge strekking. Er blijken verwantschapsbetrekkingen te bestaan met tal van andere adelsgeslachten van kleinere en grotere plaatsen en rijken in de omgeving, soms doordat zo'n geslacht door een zijtak van de stamboom zelf gesticht is, soms door huwelijk in een reeds gevestigd en ook wel op een eigen manurung teruggaand vorstenhuis.

³⁰ Friedericy, Standen pg 591.

Zo bevatten de genealogieën van de Kr. de namen van allerlei plaatsen, die voor een deel thans nog op de kaart van Wadjo³¹ en omliggende gebieden terug te vinden zijn. Het heeft geen zin deze hier alle op te sommen. Slechts bij twee moeten we een moment stil staan.

De genealogie noemt enkele malen een verbintenis tussen het geslacht van Tjinnotta⁵bi en dat van Babauae (een klein plaatsje aan de rivier van Tjenrana). De eerste maal is het We Tënrisui die huwt met Radjalangi⁵ van Babauae. Deze was volgens de aantekeningen van Noeroeddin de zoon van Tënrimamorëng de manurung van Babauae en La Dewata de zoon van de manurung van Weriu (Awampone), en had een broer La Pa⁵bitjara en een zuster We Samangkëlla. De tweede maal is het een huwelijk dat een van de weinige zekere voorbeelden van een „cross-cousin” huwelijk levert. Wel komen er meer huwelijken tussen „cousins” voor, maar dan is de wijze van de verwantschap niet vast te stellen. La Patiroi, de zoon van Radjalangi⁵ en We Tënrisui, trouwt met We Tënriwawo de dochter van We Samangkëlla, dus zijn vaderszustersdochter.

Deze laatste naam wordt in de Kr. weggelaten, maar komt behalve in Noeroeddins aantekeningen ook voor in de kroniek van Mampu³¹ in verband met hetzelfde huwelijk. Hier blijkt dat zij gehuwd was met de tweede Arung van Mampu, La Urënriwu⁵, terwijl hun dochter, die met La Patiroi huwde, hier We Sëngngëmpulu genoemd wordt. In de volgende generatie wijkt de genealogie van Mampu nog sterker van de Wadjorese af. La Tënritippë⁵, die volgens de Kr. Arung van Penrang is geworden, staat hier in de lijn der Arungs van Mampu en is niet gehuwd met We Tënriawe⁵ uit Bola, maar met We Tënrigau⁵, de dochter van zijn vaders broeder La Pawawoi uit Pammana.

Nu kent ook de Kr. reeds in het begin een nauwe relatie tot Mampu. In de eerste plaats heet het, dat terwijl La Patiroi opvolgde in Tjin-

³¹ Mak 44 pg 47-53 bevat een kroniek van Mampu. Stuk I noemt ook enkele namen van Mampuse vorsten naast de Wadjorese, maar geeft geen volledige genealogie. In beide kronieken heet La Tënriba: La Tënribabarëng.

notta⁵bi, zijn (oudste?)³² broer La Pawawoi het paleis van Tjinnotta⁵-bi erfde, en tevens Arung in West-Mampu werd. In de tweede plaats verhuisde zijn dochter We Tënrigau⁵ (dezelfde dus als boven) na de ineenstorting van Tjinnotta⁵bi dat paleis voorgoed naar Mampu. In de Kr. is zij getrouwd met haar neef in de derde graad La Tënripau. Mogelijk was dit een Mampuse prins, in de Mampu kroniek verwisseld met La Tënritippě⁵. In de derde plaats wordt er dadelijk na de stichting van Wadjo⁵ en de verheffing van La Tënriba tot Batara een bondgenootschap met Mampu gesloten.

Dit is de enige politieke activiteit die van de Batara's vermeld wordt. Hun periode zou ook slechts kort geduurd hebben. Niet de Kr. maar G1, 2 geeft voor La Tënriba als Batara drie jaar op en voor zijn zoon en opvolger La Mataëssu vijf jaar. Volgens de Kr. had deze echter na tien jaar regeren Wadjo⁵s welvaart zozeer bevorderd dat het weer even groot was als het voormalige Tjinnotta⁵bi: duizend inwoners. Geen van deze getallen zullen meer dan fantasie zijn, maar als blijk van een streven naar exactheid zijn ze interessant.

De derde Batara, La Patě⁵dungi toSamalangi⁵, was het tegenbeeld van zijn vader. Hij veroorzaakte de tweede breuk van zijn dynastie met zijn volk. Wat zijn misdaden precies geweest zijn, wordt niet duidelijk uit de Kr. Elders wordt hij echter voorgesteld als vrouwenschennis, die de dochters en vrouwen van de Wadjorezen lastig viel, langs de weg op voorbijgaande vrouwen loerde en nam wie hem aanstond, gehuwden en ongehuwden, slavinnen en vrijen, al of niet in staatsiekkleding gekleden (G1, 2 pg 5, 11—13; I1 pg 7). In de Kr. is waarschijnlijk een poging om deze schanddaden wat te verdoezelen zover doorgevoerd, dat nu niet meer te begrijpen is, waarom deze vorst zo zwaar werd gestraft.

Ook de toedracht van zijn dood wordt verschillend verhaald. De Kr. is zeer kort hierover. Toen Wadjo⁵ achteruit ging door de slechte daden van deze Batara, werd hij afgezet en ten Oosten van Wadjo⁵ gedood door de Pa⁵danrëngs, op de sawah die daarom sindsdien La Bëssi (de lans) heette. In het uitvoerigste verhaal is echter Puang riMa⁵galatung degene die dorst in te grijpen waar iedereen beducht was. Toen hij uit Palakka, zijn geboorteplaats, in Wadjo⁵ gekomen was, gaf zijn oom toTaba (over beiden later nog) hem de opdracht de slechte vorst te verwijderen of te doden. Nadat de Wadjorezen op zijn verzoek bewijzen tegen de Batara hadden aangevoerd, namen Puang riMa⁵galatung en zijn mannen hem mee. In het bos La Matjangi, ten Oosten van

³² In G1, 2 is La Pawawoi de oudste, in de andere hss van de Kr. La Patiroi. Was de laatstgenoemde dus met een Mampuse prinses getrouwd, dan is het het waarschijnlijkst dat *hij* Arung van West-Mampu was en niet, zoals alle hss van de Kr. beweren, La Pawawoi.

Wadjo^s, gekomen raakte hij de afgezette vorst uit het oog en keerde terug. De Wadjorezen volgden de Batara echter en doodden hem op een sawah (hier La Pa^sbëssi, de lansdrager, genoemd). Elders (DD1 pg 6) is het Puang riMa^sgalatung die op eigen initiatief de Batara doodt. Laatstgenoemde is daar echter verward met de derde Arung-matoa La Tënriumpu^s, die eveneens toSamalangi^s heette.³³ Tenslotte heet in andere stukken toTaba zelf de doder van de derde Batara (II pg 7; J1 pg 68). In de Kr. zijn het dus hier evenals bij de stichting van Wadjo^s de officiële limpohoofden die de leiding in handen nemen, terwijl in de andere stukken waarschijnlijk de daad op naam is gesteld van mannen die reeds als grote figuren te boek stonden.

Wel is ook elders het doden van een tyranniek vorst voorgekomen. Zo vermeldt de kroniek van Bone, dat de ArumPone La Itja vanwege zijn willekeur en wrede daden door zijn volk gedood is (B. Chr. I pg 486 vlgg). Voor Wadjo^s betekende deze gebeurtenis echter tevens een breuk in zijn interne ontwikkeling en de inleiding tot een nieuwe periode.

De historische waarde van de verhalen over de hier besproken periode onttrekt zich bij gebrek aan enig gegeven ter controle aan onze beoordeling. Boven de constatering van een zekere intrinsieke waarschijnlijkheid van enkele hoofdlijnen komen we niet uit. Dit geldt ook nog, zij het in iets mindere mate, voor de volgende periode.

³³ In A (1 pg 3) is het de Arung van Buli Sapubatara, oudste zoon en opvolger van Samalangi^s, die na twee jaar om zijn slechte daden door de mensen van Buli wordt afgezet en gedood bij Lamërru(?). De verschrikte Arung Penrang kwam het lijk van zijn oomzegger halen en bracht het naar Penrang.

2. De eerste Arung-matoa's en de uitbreiding van Wadjo¹.

Zoals uit verschillende plaatsen in de historische geschriften blijkt, onderscheidt de functie van Arung-matoa zich principieel van die van andere Arungs daarin, dat erfopvolging uitgesloten is en dat er bij keuze in wordt voorzien. Bovendien is de Arung-matoa in alles gebonden aan de „overeenstemming” in de raad van vorsten waarvan hij q.q. voorzitter is. Hij kan desgewenst door hen weer worden afgezet of ook zelf aftreden.

In verband met de voorgaande geschiedenis der Batara's kan men veronderstellen, dat deze bepalingen zijn ingesteld als een bewuste verzwakking van de positie van de hoofdvorst om „waarborgen tegen willekeur” te scheppen. Het valt dan op, dat de kronieken bij de instelling van deze functie niet dáárop de aandacht vestigen. In plaats daarvan wordt er de nadruk op gelegd, dat een gerespecteerde één-hoofdige leiding onontbeerlijk is.

Men had het zonder geprobeerd. Nadat de laatste Batara gedood was, legden de Wadjorezen de gelofte af nooit meer een Arung (vorst) te zullen aanstellen (Kr., A1 pg 3). Maar de drie limpohoofden wisten de onderlinge eensgezindheid niet te bewaren noch de rechtszekerheid te handhaven. Men geraakte dus in eenzelfde toestand van rechteloosheid, waarin het recht van de sterkste gold („zij wisten niet meer met elkaar te praten” en „aten elkaar op als vissen doen”, zijn de geijkte uitdrukkingen hiervoor), als waarin bv. de Boneërs na het verdwijnen van de laatste afstammeling van Galigo en vóór het neerdalen van de Manurung zeven generaties lang verkeerden (B. Chr. I pg 465). Na drie (twee, A) jaar kwamen zij dus gedeeltelijk op hun besluit terug en stelden een vorst aan, die nu echter noch Batara noch Arung kon heten en daarom Arung-matoa¹ werd genoemd (zo in A).

In tegenstelling tot de Kr. (en ook bv. A en H), die organisatie en adat van Wadjo² bekend vooronderstelt en er slechts incidenteel melding van maakt, wijden sommige andere stukken (G, CC2, DD, EE)

¹ DD (pg 4) geeft drie alternatieve verklaringen van deze titel en acht ze alle toereikend (*pada patudju*): 1° Arung-matoa is ontstaan uit Arung-mataëso, 2° er waren eerst slechts Matoa's in Wadjo³, en toen dezen een Arung aanstelden, werd hij dus *Arung-matoa* (vorst der matoa's), 3° er zijn vele Arungs in Wadjo³ en hij is de *Arung-matoa* (hoofd-arung). Zowel een betekenis „hoofd-, voornaamste vorst” (subst. plus adj. vgl. Arung-ma³bitjara, rechtsprekend vorst) als een betekenis „vorst der hoofden” (subst. plus subst. vgl. Arung-wanua, vorst van een dorp) is denkbaar, de eerste het waarschijnlijkst.

bij gelegenheid van de aanstelling van de eerste Arung-matoa uit over drie onderwerpen van meer adatrechtelijke en sociale aard. Het was de zo niet historisch dan toch systematisch juiste plaats in het verhaal om de aanstellingsceremonie ² van de Arung-matoa, de rechten en vrijheden der Wadjorezen en de verdere uitbouw van het vorstenbestuur meer systematisch te vermelden.

Het eerste van deze onderwerpen is ook buiten historisch verband als algemene regeling in afzonderlijke stukken vervat. Dit laat zien, dat wat elders ter gelegenheid van de aanstelling van de eerste Arung-matoa beschreven wordt, daar de projectie naar de veronderstelde oorsprong en aanvang in het verleden van een voor altijd geldend en uit de eigen tijd bekend gebruik is. Daarom is bij de weergave ervan hieronder één van deze algemeen gehouden stukken (Mak 267 pg 154—155) gevolgd, met tussen haakjes zoveel mogelijk wat de andere, historische stukken er aan toevoegen of er in wijzigen.

Als de vorsten, in het vergaderhuis (*baruga*) bijeen, iemand tot Arung-matoa gekozen hebben, gaan zij allen (met het volk) naar diens huis, de Arung Bettempola voorop. Dit heet het *a^s bawa-sao* (naar huis brengen?) van de tot Arung-matoa gekozene. De vorsten nemen hun plaatsen naar rangorde in (het volk blijft in de ruimte onder het huis) en de Arung Bettempola spreekt de gekozene toe. Hij deelt hem het besluit van de vorsten mee. Zij allen willen dat hij hen leidt, dichtbij en veraf (hen de weg wijst naar het goede en hen afhoudt van het kwade, hun schuld en onschuld aanwijst, hun bedekking geeft zodat ze niet koud worden, hen tegen rijstvogeltjes beschermt zodat ze niet als voze aren zijn, over hun land beschikt enz.). De gekozene maakt eerst de tegenwerping dat hij arm is en de Arung Bettempola antwoordt: „*Wadjo^s* is rijk” („vanwege onze overeenstemming”), dan dat hij dom is, en het bescheid is dat *Wadjo^s* verstandig is (hij hoeft niets te zeggen zonder het oordeel van de raad der vorsten gehoord te hebben), dan dat hij vreesachtig is, en het antwoord is dat *Wadjo^s* dapper is (er zijn de krijgsaanvoerders die gaan waarheen hij het beveelt), tenslotte dat hij geen middelen heeft, en het antwoord is dat hij de schaduw zal zijn voor wie het warm heeft, een rustplaats voor de zwakke en degene die de halsstarrige buigt (in de historische stukken is dit laatste het antwoord op de vraag van de gekozene wat zijn taak is; daarna vraagt hij wat men daar tegenover stelt en het antwoord is dat men zijn sawahs voor hem bewerken zal en hem begeleiden waar hij gaat; het hieronder volgende ontbreekt in deze stukken). Dan vraagt de nieuwe Arung-matoa of men bereid is in te willigen wat hij verzoekt: elkaar bij vergissingen te waarschuwen en die waarschuwingen te accepteren.

² James Brooke maakte van deze benoemingsceremonie reeds kort melding, *Narrative of events* I pg 122.

elkaar te vertrouwen en elkaars klachten aan te horen. Nadat vorst en volk het hierover eens zijn geworden, leidt de Arung Bettempola hem bij de hand naar zijn plaats „in de hoek van het huis”, *risu^s-bolae*, temidden der vorsten. Daarna sommen de vertegenwoordigers van de drie limpo's, hier achtereenvolgens de ponggawa's, legeraanvoerders, van Udjukkalakka^s, Aka en Talotënrëng, hun vrijheden op, staande voor de Arung-matoa.³

De rechten en vrijheden van de Wadjorezen worden in de hss in ongeveer gelijke bewoordingen geformuleerd, al verschillen ze in volgorde en lengte. In de historische stukken worden ze, waar vermeld, door de eerste Arung-matoa vastgesteld. Tamelijk eenstemmig worden drie of vier bepalingen genoemd die „de vrijheid”, *amaradekang(-ëng)*, der Wadjorezen heten, samen (of alleen de eerste?) „samenbundeling van adat”, *pa^sdippung-adë^s*, genoemd in CC2:

1) Zij worden niet met gezin, slaven en eigendommen verbeurd verklaard, *tënrirëppung*; of van hun bezittingen beroofd, *tënrirappa*; noch onschuldig gestraft,⁴ *tënrirjari^s tëmmasai^s*; indien gestraft slepen ze niemand anders in hun ongeluk mee, *tëmmatturungëng*; „niet door atap bedekt”,⁵ *tënrirampo-atë^s*; en ze worden niet getroffen door de wil van een tyranniek vorst (door een gewelddenaar H).

2) De deur van Wadjo^s staat wijd voor hen open als zij naar binnen of naar buiten willen; gaande wordt men niet tegengehouden, *lladje^s tënriripatang*; neergehurkt niet gedwongen op te staan en te vertrekken, *mallëkku tënrirakkë^sde^s*; behalve in geval van een vijandelijke aanval of van een buitenlandse oorlog of bespreking.

3) Zij draaien (*giling*) hun trap om binnen de limpo's (?), sluiten hun deur niet voor elkaar, trekken elkaars huispalen niet uit, verhuizen elkaars huis niet, behalve in het geval van dieven of geweldplegers en dan alleen bij eenstemmig besluit van Wadjo^s, want er is maar één vorst, één limpo en één Wadjo^s.

³ In geen der hss treft men iets aan over een op deze verkiezing en benoeming volgende inhuldiging. Toch is het waarschijnlijk, dat ook de Arung-matoa van Wadjo^s, evenals andere Buginese vorsten, op een investituursteen officieel werd ingehuldigd. Een enkele maal wordt hij wel *pattuppu-batu* (die op steen staat) genoemd, een uitdrukking die in elk geval etymologisch op deze ceremonie betrekking heeft. Volgens mededeling van Korn (Problemen pg 28) was de investituursteen van Wadjo^s te Pa^sdëppa^s, dat ook op het kaartje van Noeroeddin voorkomt.

⁴ Vertaling van Matthes (Wrdb.). Een Luwurese uitleg in bezit van Prof. Cense vertaalt *tjari^s tëmmasai^s* met *luka tak sakit* en verklaart dat dit duidt op het recht van een vorst om in het belang van zijn land naar goeddunken te beschikken over de bezittingen van zijn onderdanen en hun diensten te vorderen.

⁵ Dit schijnt te zien op een soort collectieve aansprakelijkheid. *Risampo-atë^s* is „gestraft worden als zij de misdaden duidelijk binnen één huisgezin of één familie of één kampong of één „kaum” of één volk gepleegd hebben” (uit de genoemde Luwurese bron). Een *sampo-atë^s* is een huisgenoot, iemand die onder hetzelfde dak woont.

4) De vrijen kunnen niet belemmerd worden in een gezamenlijke overeenkomst, *appadaelorəng*, als die door getuigen bevestigd wordt. Zijn er geen getuigen, dan wordt de zaak voor de officiële adatrechters gebracht.

In CC2 en H volgen op de eerste „vrijheid” eerst nog twee adatregels die slechts „goed voor Wadjo⁵” genoemd worden:

1) De schuld der Wadjorezen moge groot zijn, hun zweep is klein: vermaning, *pangngadja⁵*, is de zweep van Wadjo⁵ voor de Wadjorezen; het doden van Wadjo⁵ t.o.v. Wadjorezen is laten leven, *pakkatuo*. De bedoeling van *pakkatuo* is: de doodstraf wordt vervangen door de boete van de marktprijs als slaaf; en de bedoeling van *pangngadja⁵* is: de doodstraf staat gelijk met boete. De zweep van Wadjo⁵ verslijt niet en verandert niet. En al worden zij met een balk geslagen en het is als „zweep”, dan buigen ze zich eronder (? *nakalukukəngngi*) en gaan. En al krijgen ze een tikje met een staafje katoen (*loli*) en het is niet als „zweep”, dan buigen ze ervoor achterover of staan ervoor op of gaan ermee weg, als het niet hun zweep is.

Dat doet Wadjo⁵ groeien, zodat het bladeren krijgt en rijsjes en twijgen en brede vertakkingen naar alle windstreken. Dat doet Wadjo⁵ groeien zodat de mensen elkaar tegenkomen in huis en op het veld, in voor- en tegenspoed.

2) De schuld van Wadjo⁵ moge groot zijn, de toorn is kort en de vergiffenis lang.

Deze zes adatregels, waarvan vier de vrijheid van persoon en eigendom, het recht op vrije vestiging, eigen woning en rechtshandeling waarborgen en twee de principes van het strafrecht vastleggen, vormen tezamen wat men de constitutie van Wadjo⁵ zou kunnen noemen.

Ook de instelling der veertig vorsten wordt in de hier besproken historische stukken aan de eerste Arung-matoa toegeschreven. In deze organisatie overheerst een consequente driedeling naar de drie limpo's. Iedere limpo heeft een *Ranrəng* (of *Pa⁵danrəng*) aan het hoofd, een *Pa⁵bate-lompo* (grootvaandeldrager) onder hem, een *Suro-ribate* (officieel gezant) en tien *Arung-ma⁵bitjara*'s (raadgevend, rechtsprekend vorst), samen dus (drie maal dertien) negen en dertig vorsten. De *Arung-matoa* maakt de veertig vol en is aller hoofd. Deze veertig vorsten regeren Wadjo⁵ gezamenlijk naar goeddunken. Nooit kunnen enkelen op eigen houtje voor Wadjo⁵ optreden.⁶

De *Pa⁵bate-lompo*'s heten naar hun vaandel resp. *Pilla⁵* (rood) van Bettempola, *Patola* (veelkleurig) van Talotənrəng en *Tjakkuridi* (geel) van Tua. De Suro's brengen boodschappen van Wadjo⁵ aan de bondgenoten over. Naast hen zijn er drie bodes die *binnen* Wadjo⁵ boodschappen overbrengen en niet tot de veertig behoren: de *pappalele-toana* (= die uitnodigingen aan gasten doen rondgaan ?).

⁶ Tənnakkulle siakkəda-tjeuauəng.

De oudste vermelding van deze vorstenorganisatie in de Europese bronnen is de mededeling van Speelman in zijn Celebes-memorie van 1669, dat Wadjo⁵ geregeerd wordt door veertig koningen of regenten, allen woonachtig in de hoofdnegerie van Wadjo⁵. Op grond van de betreffende passage in zijn memorie kan men aannemen, dat in zijn tijd de organisatie reeds was als boven weergegeven.

Het is niet waarschijnlijk, dat een dergelijke vrij omvangrijke en ingewikkelde bestuursinrichting op één moment of door één man is ingesteld. Een geleidelijke groei is apriori het aannemelijkst. De enkele mededelingen die de Kr. hierover bevat, wijzen in dezelfde richting. In de eerste plaats schrijft de Kr. de aanstelling van de Arung-ma⁵bitjara's voor het beslechten van geschillen tussen de mensen en ook voor een zekere (adviserende?) medewerking bij het bestuur aan de tweede Batara, La Mataëso, toe. In de tweede plaats stelt de Kr. de vervaardiging van de drie vaandels — en dus de benoeming der drie Pa⁵bate-lompo's — pas onder de tweede Arung-matoa, Sëttiriwarë⁵. Het opmerkelijke is, in de derde plaats, dat daarbij het vaandel van Talotënrëng nog niet, zoals in boven besproken passages en ook bv. ten tijde van Speelman, veelkleurig (*patola*) was, maar een „gouden hoorn”, d.w.z. waarschijnlijk een voorstelling daarvan op een vlag. De vervanging hiervan door de latere patola vermeldt de Kr. echter niet.⁷ De Kr. suggereert dus in deze, in tegenstelling tot de boven besproken stukken, een historische ontwikkeling.

Dit voor een klein dorpsstaatje wat topzware bestuur lijkt ook pas meer zin te krijgen, wanneer Wadjo⁵ tot een der grotere rijken uitgroeit. Zo zullen pas toen er bondgenoten waren, speciale bodes voor berichten aan hen nodig geweest zijn. Toch zijn de functies der veertig vorsten nog steeds functies van de kern van Wadjo⁵, „de hoofdnegerie”. De rest van het latere rijk Wadjo⁵ levert daaraan in principe geen aandeel. Als soms vorsten van Wadjo⁵ tevens vorst van andere of onderhorige rijkjes waren, was dit steeds een toevallige combinatie, zoals in de praktijk sommige functies ook een tijd lang onvervuld of ook gecombineerd konden zijn. Wadjo⁵ is niet samengesteld uit veertig staatjes.

Al was het Arung-matoaschap in strikte zin niet erfelijk, toch werd het dynastieke beginsel niet altijd geheel losgelaten. De meeste Arung-matoa's behoorden evenals de Ranrëngs — en deze functie was wél erfelijk — tot de afstammelingen van het oude vorstengeslacht. Deze vorstelijke verwantengroep vormde dus als geheel de dynastie van

⁷ In C is deze moeilijkheid gevoeld. Later wordt hier het naaien van de vaandels, nu op bevel van de vierde Arung-matoa, nogmaals vermeld. Bij deze gelegenheid verving toAllawa zijn gouden hoorn door een patola, die hij uit Paria haalde. (C1 pg 240).

Wadjo^s. Vaak kan men de namen van de hoofdvorsten in de genealogie terugvinden en blijken zij in een tamelijk nauwe familierelatie tot elkaar te staan.

In de praktijk bracht dit instituut van de Arung-matoa zowel voor- als nadelen met zich mee. Door de ruimere keus kon men enerzijds telkens de meest op de voorgrond tredende, energiekste figuur in de belangrijkste positie benoemen. Meermalen heeft daardoor een langdurige regeringsperiode van een uitgesproken krachtige persoonlijkheid voor Wadjo^s een tijdperk van bloei of machtsontplooiing betekend. Anderzijds waren de waarborgen voor de continuïteit en tegen partij-schappen niet voldoende aanwezig. Voor de moeilijke functie van een voorzitter die op elk willekeurig moment door zijn mederegeerders kon worden afgezet — reeds Spielman wijst op dit laatste — was niet altijd de meest geschikte of toegewijde persoon te vinden, zodat men een snelle opeenvolging van korte regeringen kreeg of een periode dat de functie onvervuld bleef.

Reeds de eerste drie Arung-matoa's waren vermoedelijk meer de aanzienlijkste en eerbiedwaardigste dan de krachtigste personen. La Palewo toPalippu, de jongste zoon van de tweede Pa^sdanrëng van Talotënrëng, was bij zijn verkiezing waarschijnlijk reeds een oud man, want de kleinzoon van zijn oudste broer was al bij de afzetting van de laatste Batara Pa^sdanrëng. Wellicht werd hij gekozen als oudste nog in leven zijnde afstammeling van de vorsten van Tjinnotta^sbi. Van zijn achtjarige (elders, bv. D, wel: zevenjarige) regering wordt dan ook niets anders verteld dan zijn vaststelling van de organisatie en rechten der Wadjorezen als boven beschreven en in G (1 pg 20) de verbondsluiting met Mampu die de Kr. aan de tweede Batara toeschrijft.

Zijn opvolger La Ubi Sëttiriwarë^s was tevens Pa^sdanrëng van Bettempola. Naar de gegevens van de Kr. had hij in deze functie meegewerkt aan de afzetting van de laatste Batara en moet hij ook de woordvoerder bij de aanstelling van de eerste Arung-matoa geweest zijn. Na een regering van ongeveer vier en een half (Kr.; elders meestal: vijf) jaar stierf hij. Zijn jongere broer La Tënriumpu^s toSamalangi^s volgde hem op als Arung-matoa maar niet als Arung Bettempola. De Kr. geeft niet op hoe lang deze geregeerd had toen hij stierf, maar de meeste vorstenlijsten stellen zijn regering op drie jaar.

Met zijn opvolger La Tanamparë^s Puang riMa^sgalatung kwam voor het eerst een jong veelbelovend iemand voor de hoogste functie in aanmerking. Onder zijn voorgangers had hij reeds het grootste aandeel gehad in de verovering van Sekkanasu, Matjanang en Atata. In de eerste twintig jaar van zijn dertigjarige regering wist hij zijn rijk tot een aanzienlijke omvang uit te breiden en Wadjo^s daarmee zijn positie onder de grotere Buginese staten te verlenen. Het is dan ook

niet te verwonderen, dat hij in de overlevering de grote held en wijze bestuurder is, wiens daden en uitspraken telkens weer beschreven werden en latere vorsten tot voorbeeld strekten. Aan de andere kant mag ook verwacht worden dat er meer op zijn naam gesteld is dan hij verricht heeft. Zo zagen we reeds dat sommige stukken aan hem in afwijking van de Kr. de bestraffing van de laatste Batara toeschrijven.

In een van deze hss (G1 pg 11, G2 pg 9) vinden we daarbij ook zijn komst uit Palakka beschreven. Zijn vader, La Topiwanua, was volgens de Kr. een directe afstammeling van La Tënriba, de eerste Batara, en behoorde dus niet tot een der Pa^sdanrëng-geslachten. Hij was gehuwd met We Tënriławi, een dochter van de Arung van Palakka in Bone (in een kort stukje over hem, GG, heet zij de zuster van de Arung Palakka La Tënriumpu^s) en had zich blijkbaar ook daar gevestigd. Hun enige zoon La Tanamparë^s werd uit Palakka uitgewezen wegens niet nader bepaald laakbaar gedrag (volgens GG was hij losbandig, *masongě^s-gau^si*, maar zijn er geen details van zijn daden in Palakka overgeleverd). Met driehonderd volgelingen keerde hij terug naar zijn stamland Wadjo^s. Bij de Walëna gekomen, bij de oversteekplaats Solo^s (?), zwoer hij zijn jeugdzonden plechtig af. Hij maakte zijn lendendoek (*pangali^s patolana*) los en liet die op de stroom wegdrijven onder het uitspreken van de volgende, in tolo-dichtvorm gestelde eed:

Arengkalingamanëkko,	Hoort gij allen,
Riasë ^s , riawa, urai ^s ,	Boven en beneden, in het Westen,
Alau ^s , maniang, manorang,	Oosten, Zuiden, Noorden,
Sini llolo ^s , sini lluttu ^s ,	Allen die er kruipt en die er vliegt,
Sini makkadja ritasi ^s ,	Allen die vist op zee,
Sini makkadja ridarë ^s ,	Allen die vist (werkt) op land,
Upasawë ^s manëttoko	Ik roep u allen aan,
Puang-nene-mangkau ^s ku	Heersers uit mijn vorstelijk voorgeslacht
Angkanna malliwëngnge	Allen die reeds over zijt gegaan
Rigosali padang-lupa.	Naar het dodenrijk, de velden der ver-
Llisuga pangali ^s ku	Zomin als mijn lendendoek, [getelheid.
Natu ^s duangnge solo ^s ?	Door de stroom meegevoerd, terugkomt,
Nalëng llisu gau ^s -madja ^s ku.	Zomin keren mijn boze daden weer.
Apa ^s iapa Arung	Want pas hij kan vorst zijn
Pperadjai tana, pura	En het land vergroten,
Nanange-nangeie madja ^s e	Die door het kwaad was overstroomd
Natjiukëngnge gau ^s na madja ^s e.	Maar die zijn boze daden heeft verzaakt. ⁸

⁸ De figuur van Puang riMa^sgalatung vertoont in dit verhaal typische kenmerken van de „homo novus”, de stichter van een nieuwe dynastie of van een groot rijk, die vaak wordt voorgesteld als iemand, die in tegenstelling tot zijn latere grootheid, zich vóór zijn opkomst onderscheidt door zijn een vorst onwaardige gedragingen of positie, vgl. bv. het Javaanse Angrok-verhaal.

Nadat hij, in Wadjo^s aangekomen, in opdracht van zijn oom toTaba de afzetting van de misdadige Batara uitgevoerd had, ging hij vóór bij de landbouw en in de godsdienst en bracht daarmee de welvaart in Wadjo^s terug.

Als Arung-matoa ontplooidde hij een veelzijdige activiteit. In een afzonderlijk aan hem gewijd stuk (HH) wordt hij getekend als de ideale vorst, een zorgzaam vader voor zijn volk. Het stuk opent met de vermelding, hoe hij in legendarisch korte tijd Wadjo^s groot maakte. Toen hij als vorst werd ingehuldigd (*ttuppu batu*), waren er nog maar duizend mensen in Wadjo^s en vijfhonderd in Sekkanasu. Na slechts drie jaar was hun aantal gegroeid tot vijfhonderdduizend. Hij behandelde zijn onderdanen als zijn eigen kinderen, zorgde voor hun welzijn en hun langlevens en behoorde hun eigendommen. Als 's avonds de schaduwen lengden, ging hij met zijn zoons Wadjo^s rond, deelde snoepgoed uit aan kinderen en spoorde jonge mensen die langs de weg zaten aan om naar de markt te gaan en te luisteren naar de woorden der ouden, om de koopwaren te bekijken en na zonsondergang naar huis te gaan. Twistenden hield hij de kwade gevolgen van hun boze woorden en de toorn van de Dewata (Godheid, Goden) voor. Hij waarschuwde de mensen hun gereedschappen die buiten in de zon of de wind gelegd waren op te bergen omdat de zon onderging. Als hij mensen van buiten aantrof die geen onderdak hadden, liet hij hen naar zijn eigen huis gaan. Pas als iedereen naar binnen gegaan was, ging hij ook naar huis. Was daar een gast die alleen nog zijn zelf meegebracht voedsel genuttigd had, dan liet hij hem een maal geven. Bij het eerste kraaien van de haan stond hij op, liet een lamp aansteken en ging weer het dorp rond. Als hij mensen hoorde twisten, ging hij hun huis in en vermaande hen. Pas als iedereen naar het veld gegaan was, ging hij naar huis. Was het middag geworden, dan liet hij de mensen die langs de weg of in het vergaderhuis zaten of die langs kwamen, roepen, gaf hen eten en drinken en vermaande hen ijverig te zijn en het land te bewerken. Zijn slaven en kinderen liet hij geen te zware arbeid verrichten en hij sprak geen lelijk woord tegen hen. Wanneer het ploegen begon, slachtte hij buffels en onthaalde heel Wadjo^s. Hij vermaande de mensen niet te twisten en geen kwaad te spreken van huisgenoten. Wanneer hij de rijst wilde doen groeien, zonderde hij zich zeven dagen en nachten af en bad voortdurend tot de Dewata om wasdom voor de rijst. Wanneer de rijst rijp was bad hij elf dagen lang en wanneer de oogst zou beginnen weer acht dagen. Na afloop van de rijsttoogst liet hij weer buffels slachten, gaf heel Wadjo^s eten en drinken en vermaande de mensen zich van hun slechte gedachten en woorden te zuiveren. Evenzo deed hij wanneer de oogst geheel was binnen gehaald, opdat die bestendig in de schuren zou blijven.

Het stuk eindigt met een aantal raadgevingen en vermaningen over adat, bestuur, rechtspraak en vorstengedrag, die hij tijdens zijn laatste ziekte richtte tot zijn zoon toNampe⁵ en de Wadjorezen (in JJ ook tot de Sidenrengse wijze Nene Allomo), die men ook in afzonderlijke stukken in vele variaties aantreft en waarvan er enkele in de Kr. zijn opgenomen. Deze stof behoort tot een vrij omvangrijke en gevarieerde vorstenspiegelliteratuur die een apart onderzoek zou vereisen: leerrijke uitspraken aan verschillende oude Buginese en Makasaarse vorsten en wijzen in de mond gelegd.

Vaak is Puang riMa⁵galatung de leraar van de „vier wortels van de rechtspraak”, de grondslagen van het proces, waarmee de rechter rekening moet houden en waarop zijn beslissing moet berusten, ook in die zin „grondslagen”, dat bij veronachtzaming de grootste (natuur-) rampen het land kunnen treffen. Meestal (bv. B. Chr. II pg 181) worden deels anders dan in de Kr. als zodanig genoemd: de woorden, daden, positie (stand) en getuigen van beide partijen.

De strekking van de andere in de Kr. genoemde soorten of vereisten van rechtspraak is niet altijd duidelijk: *lele* (rondgaande ?), *wewe* (eerbiedigend ?), *těppě⁵* (correct), *masseua-tau* (collectief), *watakkale* (individueel). De rechter mag niet gunstig gestemd zijn (*rio*, verheugd) doordat een der partijen hem een dienst bewezen heeft, of vooringenomen tegen een der partijen (*gělli*, boos) doordat hij van deze iets slechts ondervonden heeft. *Tongěng-těllu* (drievoudig waar ?) heet volgens de door Matthes uitgegeven Latoa (B. Chr. II pg 8, 77, 88) een rechtspraak, wanneer en omdat 1° degene die schuldig is (ongelijk heeft) dat inziet, 2° degene die in zijn recht is instemt met wat de rechter de waarheid acht, 3° alle rechters (handhavers van de adat) het eens zijn met de beslissing; deze rechtspraak is dan rechtvaardig (*lěmpu⁵*). Dit lijkt dan ook meer een algemene karakteristiek dan een soort van rechtspraak te zijn zoals de Kr. het voorstelt.⁹

De term *bitjara-dopě⁵* wordt gebruikt voor zaken waarin de rechter ook na langdurig onderzoek niet in staat is te beslissen doordat beide partijen in het proces er gelijk voor staan. Hij moet dan „zichzelf in het offermandje plaatsen”, de zaak aan de Dewata voorleggen en de beslissing vellen die deze hem ingeeft (B. Chr. II pg 8, 77), d.w.z. Hem in een gebed vragen hem de rechte weg te tonen en de volgende dag zal de oplossing hem dan „in de geest leven” (JJ pg 174).

⁹ Het schijnt de bedoeling te zijn dat de rechtspraak verschillend geaard was naar gelang van het ambacht der betrokkenen. In JJ (pg 171) wordt deze indeling iets anders dan in de Kr. gegeven: 1° landbouwers *masseua* (collectief), 2° vissers: *assiturusěng* (overeenstemming), 3° palmwijnappers: *watakkale*, 4° kooplieden: *lěmpu⁵*. Dan volgt: „In deze vier rechtspraken werkt slechts één waarheid; daarom is het *tongěng-těllu* rechtspraak”. Deze term wordt hierna op de boven weergegeven manier verklaard.

In de Kr. wordt Puang riMa⁵galatung verder geschetst als de grote krijgsaanvoerder die talrijke veroveringen leidde en zonodig door krijgslisten tot een beslissing bracht, en als de strijdbare held die tweemaal, toen de Wadjorezen reeds gevlucht waren, alleen de strijd volhield en tot overwinning voerde. Ook van de jonge vaandeldrager van Talotënrëng toAllawa wordt deze blijkbaar geijkte heldendaad verteld.

Is Puang riMa⁵galatung zo in de Kr. de hoofdpersoon van deze tijd, elders (I, J, K en L) wordt de Arung Bettempola La Tingërrëng toTaba, die in de Kr. op de achtergrond blijft, als de prominente figuur getekend. We hebben hier wel te doen met een uit het milieu van de Arungs van Bettempola afkomstige neventraditie, die de aandacht meer op de Pa⁵danrëng-geslachten, in het bijzonder het huis Bettempola, concentreert dan op de hoofdvorsten, en in dit geval ook rivaliserende trekken aanneemt. ToTaba is hier de man die de laatste Batara doodde (J1 pg 68, I1 pg 7), die ook het woord voerde bij de aanstelling van de eerste Arung-matoa (I1 pg 8—9) en diens rol van wetgever overgenomen heeft en die onder al de eerste vier Arung-matoa's hun voor naamste Pa⁵danrëng was (J1 pg 69). Bovendien worden er allerlei uitspraken die gelijk of analoog zijn aan die van Puang riMa⁵galatung ook op zij n naam gesteld.¹⁰

Hij was een kleinzoon van de manurung van Sangalla⁵ (I), in feite dus een vreemdeling en als zodanig een „homo novus” in Wadjo⁵, en de echtgenoot van We Tënnriwiseang, een jongere dochter van de derde Pa⁵danrëng van Bettempola, La Datualë⁵. Deze laatste was dezelfde die voor het eerst Arung Saotanre heette. Ook toTaba droeg deze titel. In het bijzonder wordt hij zo genoemd wanneer hij in zijn officiële functie optreedt of wijze uitspraken doet.

Het uitvoerigst wordt zijn geschiedenis verhaald in I (1 pg 7—10). Uit Sangalla⁵ afkomstig, was hij op of voor een krijgstocht (*mam-musu⁵*) naar Tjinnotta⁵bi gekomen. Toen de Wadjorezen bij hem klaagden over de derde Batara die o.a. de Pa⁵danrëngs had afgezet, en hem vroegen hun Arung-matoa te worden en hun vrijheid te handhaven, sloeg hij het eerste af maar stelde een overeenkomst voor, volgens welke de Wadjorezen alleen met zijn toestemming iemand tot Arung-matoa zouden kiezen of uit die functie afzetten. Na het sluiten van dit verdrag (*djantji⁵*) doodde hij de Batara. Hij huwde met de kleindochter (Kr.: dochter) van Arung Saotanre in Madjawulëng, en toen de Wadjorezen La Palewo tot Arung-matoa kozen, voerde hij voor hen het woord bij diens benoeming en stelde de adat en de organisatie vast. Hij werd zijn Ranrëng. Na de dood van La Palewo wilden de Wadjorezen toTaba

¹⁰ In de Sinar Selebes Selatan heeft Noeroeddin reeds voorbeelden van beide gegeven, in Buginese tekst met vertaling in het Indonesisch (pg 348-352, 439-441) over Puang riMa⁵galatung en alleen in vertaling (pg 75-76) over toTaba.

opnieuw tot Arung-matoa aanstellen. Hij vatte hun verzoek op als een inbreuk op hun overeenkomst en toen zij aanhielden, verliet hij Wadjo^s met vrouw en kinderen en ging naar Limpua^s. Wadjo^s voelde zich nu als van zijn ouders beroofd en de mensen van Bettempola kregen van Talotënrang en Tua de opdracht hem terug te gaan halen. Zij wisten hem te bewegen weer naar Wadjo^s terug te komen op hun belofte, dat hij vorst over de drie limpo's zou zijn en Arung Bettempola. Teruggekeerd liet hij de Wadjorezen verzamelen ten Noorden van de tamarinde (La Pallinrong ?) en zij versterkten hun verdrag wederzijds. Het volk beloofde de vorst te volgen en te gehoorzamen, in niets te belemmeren zolang hij op het welzijn van Wadjo^s bedacht was en nooit over afzetting te reppen. Men deed palmwijn in een craquelé vaas (*balubu djarawëtta*), roerde die om met een lans¹¹ en dronk ervan. Daarna ging men bij La Pa^sdëppa^s plechtig „stenen planten” voor het verbond.¹²

Dit verhaal over toTaba, in het bijzonder zijn verdragen met de Wadjorezen, dient kennelijk als verklaring en rechtsgrond voor de positie der Arungs van Bettempola als tweede in het staatsbestel, en is als zodanig opmerkelijk. Het past echter niet in het kader van de Kr., wanneer hem inderdaad Sëttiriwarë^s, de tweede Arung-matoa, als Pa^sdanrëng van Bettempola voorging. Volgens A (1 pg 4; 2 pg 14) volgde hij deze, zijn oomzegger, op als Pa^sdanrëng, en volgens C (1 pg 241; 2 pg 101) en de Kr. pas diens zoon toAngkone^s, die vanwege het stelen van een slaaf was afgezet. Dit laatste geeft een goede verklaring waarom men met toTaba iemand uit een zijtak van de stamboom liet opvolgen.

In de verwantschapstermen van deze passage schuilt echter een incongruentie. Want toTaba volgde in dit geval niet zijn *ana^s-ure* (Kr.) maar zijn *ana^s-ure-wekkadua* („oomzegger in de tweede graad”) op. Volgens de Kr. moet men nu aannemen, dat er tussen de hoofdtak en deze zijtak een groot verschil in leeftijd bestond: toTaba's zoon toMa^sdualëng was op dit moment nog geen tien jaar. De terminologie slaat dus niet op de eigenlijke verwantschapsrelaties maar op de werkelijke leeftijdsverschillen. ToAngkone^s heet dan ook de *sapposisëng* (neef in de eerste graad) en niet de *ana^s-ure* (oomzegger) van toMa^sdualëng en deze spreekt over hem als zijn oudere broer. Waarschijnlijk is juist deze incongruentie de reden waarom de passage waarin toMa^sdualëng de opvolging aangeboden krijgt maar voor zijn vader terug treedt (in de Kr. bij deze gelegenheid verteld), in C bij de opvol-

¹¹ De tamarinde heet „*makkadjoangnge* („die samen is met”) *Arungnge to-Patiroi*”, de kruik „van de Arung We Dawëng” en de lans „*ketulingnge* (I2 pg 63 „met oren”) of *ketukikimgnge* (? I1 pg 10; I3 pg 6) *riArungnge toAkkarakka*”.

¹² In J (1 pg 68) zijn enkele regels aan dit verhaal gewijd. Ook het tweede verdrag is hier vóór La Palewo gesteld.

ging van Sëttiriwarë^s wordt geplaatst. De termen kloppen dan beter, maar dit aanbod aan iemand uit een zijtak heeft daar geen zin.

Dit zou een van de weinige gevallen zijn waarin de reden voor een dergelijke verplaatsing van een episode te achterhalen is, en tevens een bewijs zijn dat C geen directe „Vorlage” van de Kr. is.

Uit deze zelfde genealogische constellatie: dat toTabā, hoewel van een oudere generatie dan zijn twee voorgangers, toch pas na hen opvolgde, is echter ook te verklaren dat hij (zoals in J) gemakkelijk hun plaats in de rij der Arungs van Bettempola kon innemen. Als stamvader van de zijlinie en daarmee van alle latere Arungs van Bettempola, kon hij bovendien in hun traditie de inaugurator van hun bijzondere positie worden, en vervolgens ook uitgroeien tot een der wijzen van Wadjo^s. In deze laatste trek heeft hij vermoedelijk veel ontleend aan de figuur van Puang riMa^sgalatung, die reeds in ruimere zin een persoon van historische betekenis was als grondvester van het Wadjo^sse opperrijk. Door diens toedoen kwamen vele andere staatjes in een wijd gebied rondom het oude Wadjo^s in een verhouding van afhankelijkheid tot Wadjo^s te staan.

In de verhoudingen van deze rijkjes tot Wadjo^s zijn drie gradaties onderscheiden, die aangeduid worden in termen van individuele verwantschap of maatschappelijke positie: zij zijn 1° gelijken als „broeders” (*seadjing*) of bijna gelijken als „jongere” (*anri*) tegenover „oudere broeder” (*kaka*), 2° onderhorigen of beschermden als „kind” (*ana^s*) tegenover „moeder” (*ina*), 3° onderworpenen als „slaaf” (*ata*) tegenover „meester” (*puang*).

Waarschijnlijk worden speciaal de eersten „bondgenoten” (*passeadjingěng*) genoemd en de tweeden „vazallen” (*lili^s* vazalstaat, en *palili^s*: vazalvorst), al is dit niet in alle gevallen te controleren. Bondgenoot en ook wel kind worden zij vaak uit eigen beweging, doordat ze zich of hun land onder bescherming komen stellen. De typische term hiervoor is „omhelzen” (*ma^sdao*), resp. „zijn land doen omhelzen” (*pa^sdao tanana*), een beeld dat past bij de genoemde aan verwantschapsrelaties ontleende termen. Doch ook na een verovering door Wadjo^s kan tot de kind-verhouding besloten worden. Slaaf wordt een kind dat (opnieuw) in verzet is gekomen benevens zijn ev. medestanders, of wel een veroverd gebied dat reeds slaaf van een ander rijk was.

Deze verhoudingen werden telkens vastgelegd in formele verdragen, wier duurzaamheid voor het nageslacht onder aanroeping van goddelijk getuigenis werd bezworen. Bij deze verdragen, bestaande uit een telkens wisselend aantal stereotype, weinig variabele formules, beloofden de vazallen trouw en strikte volgzzaamheid te betrachten, als (bv.) bladeren die willoos aan de wind zijn overgeleverd: kortom hun verhouding was een „volgen van Wadjo^s” (*marola riWadjo^s*), zoals dit vazalschap —

vooral in het geval van de formeel vrijwillige aanvaarding ervan — meestal omschreven wordt. Voor de bondgenoten legden de verdragen meer de nadruk op gelijkheid, wederkerigheid (van hulp) en deelgenootschap (bv. in oorlogen). De slaven moesten meestal bepaalde herendiensten verrichten. Zo moesten de bewoners van Loa, Ana⁵banua en Atata de sawahs der zeven voornaamste vorsten van Wadjo⁵ voor hen bebouwen en die van Tempe, Singkang, Wage en Tampangëng dienst doen als roeiers en zorgen voor vis(-levering ?).

De andere kant van deze verhouding, speciaal die van de vazallen: de rechten en bescherming die zij kregen, komt in de verdragen zoals de Kr. ze geeft niet tot uitdrukking. In een latere bewerking (F) zijn er echter beloften en verplichtingen van Wadjo⁵ aan toegevoegd, eveneens in telkens een weinig gevarieerde maar stereotype formules. De vazalstaat kon zijn eigen adat en recht blijven volgen, werd door Wadjo⁵ gesteund in geschillen met nabuurlanden en kon Wadjo⁵'s hulp inroepen tegen binnen- en buitenlandse belagers. Bovendien worden in deze aanvullingen de meeste der onderhorige en verbonden landen toegewezen aan een der limpo's, zodat een groot deel van het rijk Wadjo⁵, evenals de kern, over de drie limpo's verdeeld is, hier echter noch in gelijke noch in aaneensluitende stukken. Het valt daarbij op dat van de landen die volgens de Kr. in deze tijd vazal werden maar later niet onder Wadjo⁵ bleven (bv. Soppeng en Timurung), geen toewijzing aan een der limpo's vermeld wordt. Blijkbaar zijn de mededelingen over deze verdeling op grond van contemporaine gegevens aan de kroniek toegevoegd en was er over vroegere vazallen dienaangaande niets meer bekend.¹³

De voorstelling die de Kr. van de expansie van Wadjo⁵ geeft, is een strategisch-begrijpelijk en samenhangend geheel. Veelal volgt uit de verovering van de ene plaats die van een naburige, of wel na een verovering komt een in de buurt gelegen plaats zich als vazal aanmelden, blijkbaar onder de indruk van de zich in zijn richting uitbreidende macht van Wadjo⁵. Zo ziet men de uitbreiding van Wadjo⁵ in verschillende, samenhangende fazen verlopen.

Oorlog en verovering nemen in deze expansie een voorname plaats in. De Wadjorese traditie bevestigt dan ook geenszins de stelling van Kooreman,¹⁴ dat dit onverenigbaar zou zijn met het vigerend federatief bestuursstelsel (indien men als zodanig het instituut van vazallen en bondgenoten kwalificeert).

¹³ Gegevens voornamelijk betrekking hebbend op de toestand van Wadjo⁵ bij de vestiging van het Nederlands gezag, maar niet in alle opzichten betrouwbaar, zijn ook te vinden in het uittreksel uit het rapport Moggenstorm over Wadjo⁵ (Adb. 36 pg 376-379).

¹⁴ Kooreman, Feitelijke toestand pg 193, 194; zie ook Chabot, Verwantschap pg 74.

<i>veroverde (X) of toegetreden (>) gebieden:</i>	<i>positie:</i>	<i>toegewezen aan:</i>
X Sekkanasu > Bola	slaaf broeder	Bettempola
> Paria X Matjanang, Atata X Paria, Rumpia X Sakuli X Gilirëng > Akkotengëng, Kera	kinderen kinderen slaaf kinderen	Bettempola Bettempola Bettempola Bettempola
X Matjanang X Loa, Ana ^s banua > Palipu, Data, Titintjo	slaaf slaven broeders	Bettempola Bettempola
X Tempe, Singkang, Tampangëng, Wage > Pammana, Patilla ^s X Limpua ^s > Timurung	slaven slaaf kind	Bettempola Talatënreng Bett., Tal., Tua
Bola		Talatënreng
X Djampu (Tjanru ^s) > Sonpë ^s , Liu ^s , Wugi ^s	kind kinderen	Tua Tua
Larompong		
X Belawa, Utting, Rappëng, Bulu ^s tjenrana		
X Wawolonrong		
X Pammana	slaaf	
> Enrekëng	jongere broeder	
Malluse ^s salos ^e		
> Soppeng	kind	
X Palipu X Data X Titintjo	} West-Wadjo ^s kind	Bettempola Talatënreng Tua

Van de tot zover genoemde gegevens is in bijgaand staatje een overzicht opgesteld. Voor de verdere details verwijzen we naar de Kr. Slechts op de algemene hoofdlijn en enkele bijzonderheden moeten we nog nader ingaan. Ook geografisch vertonen de fazen van Wadjo's uitbreiding een duidelijk beeld. Het eerst werd Sekkanasu, waarschijnlijk vlak ten Zuiden van Wadjo^s gelegen, veroverd met de hulp van Bola, dat verder naar het Z.O. ligt. Het officiële bondgenootschap met Bola volgde op deze samenwerking. In de volgende jaren werden achtereenvolgens onderworpen Matjanang in het N.W., Paria en Rumpia in het N., en Gilirëng en Sakuli in het N.O., waarna Kera en Akkotengëng, nog verder naar het N.O., aan de kust, gelegen, zich onder Wadjo^s kwamen stellen. Na een tweede onderwerping van Matjanang volgden ten Westen daarvan Loa en Ana^sbanua, terwijl daarna met de Westelijk van Wadjo^s gelegen plaatsen Palipu, Data en Titintjo een bondgenootschap gesloten werd waarbij deze de naam West-Wadjo^s kregen (en volgens C Wadjo's jongere broeders werden). Op een expeditie naar het Z.W. veroverde men nu op Luwu^s: Tempe, Singkang en Tampangëng aan de Noordzijde van de Walënnä en Wage aan de Zuidkant van die rivier. Zo kwam Wadjo^s in de buurt van de rijkjes Pammana (het oude Tjina) en Patilla^s, beide ten Z. van genoemde rivier. Deze riepen daarop Wadjo's hulp in tegen Limpua^s, dat waarschijnlijk tussen hen en Wadjo^s in lag. Uit wat de Kr. over deze episode meedeelt, kan men opmaken dat Limpua^s toen reeds een naar verhouding uitgebreid rijkje was, waarin o.a. Maroanging en Lagusi lagen. De grenzen worden hier niet zeer duidelijk opgegeven. Uit F is op te maken dat Limpua^s zich aan weerszijden van de rivier uitstreckte. Aan de Zuidkant: vanwaar de zijrivieren in de rivier vallen Westwaarts tot Patilla^s (dus het gebied in de bocht van de rivier) en aan de Noordkant: van het Penrangse Westwaarts tot een plaats die in de Kr. Matepauoe heet en in F Tampubissue. Een plaats van de naam Limpua^s ligt nog heden ten N. van de rivier. Nadat Limpua^s met vereende krachten veroverd was, verdeelden de aanvallers het onder elkaar. Pammana kreeg hierdoor pas zijn latere kerngebied, in de bocht van de rivier, met Lagusi. Wadjo^s kreeg waarschijnlijk het gebied ten N. van de rivier. Volgens F werd het als volgt onder de limpo's verdeeld: Tua kreeg het Westelijke stuk van Patilla^s tot La Salima^s (?), Bettempola het middenstuk van daar tot Lagusi en Talotënrëng het Oostelijke deel van Lagusi tot Penrang. La Salima^s kwam ten tijde van de Pilla^s Matinroe-riTeteadi en de Arung van Bettempola Matinroe-risalawa^s na aan Bettempola. Wanneer dezen leefden is ons echter niet bekend.

Kort daarop sloot Timurung, ten Z. van Pammana, zich bij Wadjo^s aan, wegens de dreiging van een grote staat, waarschijnlijk Luwu^s. De kroniek van Timurung (Mak 44 pg 18) stelt dit verdrag, waarbij Timu-

rung „geliefd kind” (*ana^s makëssing*) van Wadjo^s werd, „in de tijd dat de Luwurezen groot waren”.¹⁵ De Arung van Timurung heet hier La Pabolo getiteld Ma^sdjaliulawëngnge, in C (1 pg 239) Puanna Ma^sdjaliulawëngnge (De vader van Die gouden oorringen draagt) en in de Kr. Puannamanna Mappaloulawëngnge (De (groot-?)vader van Die een gouden hoed draagt). Deze laatste naam komt ook voor in een verdrag tussen Timurung en Pammana (Mak 185 pg 154—155), gesloten door de dusgenaamde Arung Timurung en La Tënripatang Datu van Pammana. In de genealogie van de Kr. (uit C) is Ma^sdjaliulawëngnge een zuster van de Arung van Timurung La Woroane, die volgens de kroniek van Timurung zoon en opvolger van La Pabolo was. Deze kan dus naar zijn dochter Puanna Ma^sdjaliulawëngnge geheten hebben.

In het Z.O. werd nu Bola vazal, in het uiterste Z.W. Tjanru^s en in die zelfde buurt Wugi^s, Liu^s en Sompë^s. Deze laatste vier zijn waarschijnlijk de plaatsen die later onder de naam Patampanuae (= de vier landen) voorkomen.

Van Luwu^s verwierf Wadjo^s in het Noorden Larompong en na een gezamenlijke veldtocht tegen Sidenreng in het N.W. de veroverde plaatsen Belawa (aansluitend bij Loa) en Utting, en nog verder in het N.W. Rappëng en Bulu^stjenrana.

Wawolonrong, dat Timurung voor Wadjo^s onderwierp, lag dus wel binnen het bereik van deze plaats in het Zuiden.

In het Zuiden werd verder de vroegere bondgenoot Pammana voor onwilligheid gestraft en tot slaaf gedegradeerd, onder zijn Datu La Patang toKëlling. Deze is wel de reeds genoemde La Tënripatang, die volgens Djak 139 VII pg 18 (ook Mak 267 pg 266)¹⁶ de zoon en opvolger was van We Tënrihallo de uit Liu^s gekomen vorstin (zie B. Chr. I pg 582).

Nadat Enrekëng (ver in het N.W.), de Malluse^ssalos^s („langs de rivier liggend”: waarschijnlijk plaatsen aan de Walënnna waar deze ten Oosten van Soppeng Noordwaarts stroomt) en Soppeng bij Wadjo^s waren aangesloten, moest Wadjo^s tenslotte nog de strijd aanbinden met West-Wadjo^s. Deze bondgenoot wilde een aantal door Wadjo^s veroverde plaatsen aan zich trekken, die allen in het Westen van Wadjo^s, ten N. en Z. van West-Wadjo^s, liggen, blijkbaar om zo de verdeling in West en Oost ook op het uitgebreide rijk toe te passen — uiteraard op kosten van (Oost-)Wadjo^s.

¹⁵ Volgens deze kroniek duurde de ondergeschiktheid van Timurung aan Wadjo^s slechts drie jaar: de latere aanspraken van Wadjo^s op Timurung, toen dit onder Bone gekomen was, hadden „dus” slechts geringe historische grond.

¹⁶ De tevoren in de Kr. en C (bij de aanval op Limpua^s) genoemde Datu van Pammana La Tënridjello^s komt in deze genealogieën niet voor.

Geeft de Kr. zo van deze periode een begrijpelijk beeld, we moeten in het midden laten of dit historische werkelijkheid of constructie van de geschiedschrijver is. Andere kronieken verschillen niet alleen in vele details, bewoordingen en „hoeveelheid”, maar ook vaak in de volgorde der episodes, waardoor het geheel, vooral geografisch, minder aanvaardbaar wordt. Zo komen in C (1 pg 240 vlgg) Timurung en Pammana zich al veel eerder als vazal aanbieden en verlenen dan samen met Bola hulp in de aanval op Sakuli (Tim.) en Gilirëng (Tim. en Pam.). Daarna wordt Arung Bola door de mensen van Paria en Rumpia gedwongen Bola te verlaten en naar Parigi en Lempokë^sdi (?) te gaan. In B (2 pg 16) vindt de aanval op Limpua^s drie jaar na het verdrag met West-Wadjo^s plaats en (2 pg 18) komt Gilirëng zich pas na de overwinning op Sidenreng als vazal aanbieden. En in A (1 pg 3a—4; 2 pg 13—14) is Puang riMa^sgalatung opvolger van Sëttiriwarë^s (hier Sëttia genoemd) die vijftien jaar geregeerd had. Onder diens regering had hij, uit Sailong uitgewezen en naar Wadjo^s gekomen, Sekkanasu veroverd met hulp van het tot bondgenoot geworven Paria, dat als tegenprestatie hulp van Wadjo^s tegen Matjanang vroeg en kreeg. Als Arung-matoa sloot hij een overeenkomst met Bola. Korthedshalve volstaan we met deze voorbeelden.

De Kr. laat duidelijk uitkomen dat Wadjo^s zich uitbreidde in de schaduw van het machtige Luwu^s. In feite was Wadjo^s gedurende een groot deel van deze periode een vazal van Luwu^s. Nog vóór de eerste verovering kwam een verdrag tot stand waarbij Wadjo^s „kind” van Luwu^s werd. De Arung-matoa Sëttiriwarë^s — een Luwu^s’s getinte naam: Warë^s is de hoofdplaats van Luwu^s — was geparenteerd aan de Datu van Luwu^s en deze kwam nu zijn „kleinzoon” (*ěppo*, hier wel als „generatiegenoot van een kleinzoon”¹⁷) op te vatten) dit verbond aanbieden en gaf tevens het advies (de vergunning ?) tot het vervaardigen van de drie limpovaandels.

Pas toen Wadjo^s reeds een aanzienlijke omvang bereikt had, bood de Datu, die bij het opkomende Wadjo^s steun dacht te vinden tegen Sidenreng, een nieuw verdrag aan, waarbij Wadjo^s tot bondgenoot, „jongere broeder”, werd gepromoveerd. Evenals bij het meer bekende verdrag tussen opperrijken, het latere Tëllumpottjo („drie rijken”)-verbond van Bone, Wadjo^s en Soppeng, kreeg hier de kleinste deelgenoot (daar Soppeng) gebiedsuitbreiding van de grotere, om een zekere gelijkwaardigheid te bereiken. Zoals toen op de bondsplek in Timurung, werden nu in Topatjë^sdo (waarschijnlijk ergens in Z. Wadjo^s aan de rivier van Tjenrana gelegen) „stenen geplant” (*mallamung-batu*), de goden van boven- en onderwereld tot getuige aangeropen en door

¹⁷ Vgl. Chabot, Verwantschap pg 29.

beide vorsten stenen op eieren¹⁸ geworpen. Het verdrag stond later bekend onder de naam „de steenplanting in Topatjē⁵do” en heet in de afzonderlijke stukken waarin de tekst voorkomt (W1—11) ook „het samenknopen van patola-doecken” (*risingkěrru⁵-patolae*).

De Kr. wekt de indruk dat de Luwurezen als vreemde lieden met afwijkende gewoonten beschouwd werden. Dat zij in elk geval (evenals de Makasaren) van de eigenlijke Buginezen¹⁹ onderscheiden werden, blijkt duidelijk uit een latere passage in de Kr., waar een verenigd leger zich in twee afdelingen splitst: de Makasaren en Luwurezen vormden de ene en de Buginezen (in dit geval Boneërs en Soppengers) de andere colonne.

Ten onrechte volgens Wadjo⁵, meende Luwu⁵ tot driemaal toe aanspraak te kunnen maken op het ontvangen van rouwgeschenken bij sterfgevallen in Luwu⁵s vorstenhuis: toegezonden mandjes moesten gevuld teruggebracht worden. Waarschijnlijk was dit een onder Luwu⁵s andere onderhorigheden normaal betoon van aanhankelijkheid, zoals nog tot voor kort door Toradjase stammen rouwgeschenken aan Luwu⁵ gebracht werden (mededeling van Prof. Cense). Toen Wadjo⁵ bij de eerste maal de gelegenheid te baat nam om enkele plaatsen op Luwu⁵ te veroveren, reageerde dit land — tegen alle verwachtingen in — geheel niet.

In de krijgstochten waarop de Wadjorezen Luwu⁵ vergezelden, waren zij het die voor Luwu⁵ de kastanjes uit het vuur moesten halen. Tegen Sidenreng bepaalden de Luwurezen — op advies van de Arung-matoa — zich ertoe de indruk te wekken dat zij een grote vloot op het meer verzameld hadden, door dit met alleen 's nachts verlichte vlotten²⁰ te overdekken, terwijl de Wadjorezen intussen Sidenreng binnenvielen en tot onderwerping brachten en daarmee tevens hun eigen land wisten te bevoordelen. Tegen Bone verloor Luwu⁵ aanvankelijk zelfs volkomen, en de pajung van de Datu werd buitgemaakt. Doch toen de Wadjorezen te hulp snelden en Mampu en Lompo (in N. Bone) innamen, kwamen de Boneërs zich dadelijk aan Luwu⁵ onderwerpen, en brachten de pajung weer mee. De Datu schonk hun die echter.

Mogelijk is Wadjo⁵s rol in deze verhalen van de Kr. wat al te mooi

¹⁸ Niet: eieren op de steen (Korn, Problemen pg 28). De geworpen steen symboliseert het onheil waarmee ieder die het verbond schendt „als een ei” verpletterd zou worden. Iemand die daaraan schuldig verklaard is, heet *naottongie batu*, „op wie steen drukt”.

¹⁹ *Mangkase⁵e*, *Luu⁵e* en *Wugi⁵e* zijn alle drie primair volksnamen, zonder een voorgevoegd *to-*, „mensen van...”.

²⁰ F(1 pg 136) spreekt van „dubbelprouwen” (*pentjara*). Dit berust wel op een foutieve lezing en herinterpretatie van een zinsnede uit de Kr.: *Tasuroi Luu⁵e mpinru⁵ rai⁵*, Laat gij de Luwurezen vlotten maken (Kr. pg 194 rg 15); *Tasuro pentjarai*, Laat gij dubbelprouwen (het meer) op varen (F). In de volgende zin van F is weer van vlotten (*rai⁵*) sprake.

voorgesteld. In A ontbreekt bij beide gelegenheden iedere vermelding van Wadjorese deelname aan de strijd. Ook in de Bonese versie van deze aanval van Luwu^s (B. Chr. I pg 477) worden de Wadjorezen noch het terugbrengen van de pajung genoemd. De kroniek van Bone verhaalt, dat de Luwurezen ten Zuiden van Tjellu^s landden. Toen zij een convooi, dat 's morgens vroeg een aantal vrouwen naar het Zuiden in veiligheid bracht, overvielen, werden ze door de Bonese troepen verast en op de vlucht gedreven naar hun schepen. De Datu wist slechts met enkele schepen te ontkomen, doordat de ArumPone verbood hem te doden. De pajung werd buitgemaakt. De ArumPone La Tënrisukki^s heette sindsdien Mappadjungge (Die een pajung heeft).

Volgens A (1 pg 3) had de Datu eerst Nagaulëng (vlak bij Tjenrana) veroverd, en sloot hij, na zijn nederlaag, daar vrede met de Boneërs. Niet de kroniek van Bone, maar een afzonderlijk stuk (B. Chr. I pg 531) bevat de tekst van het bondgenootschap dat Bone en Luwu^s waarschijnlijk bij deze gelegenheid — reeds Matthes vermoedde het — aangingen. Het draagt daar de naam „de staal-breking” (*polo-malalae*) en werd gesloten in Unnji^s, eveneens een plaats aan de rivier van Tjenrana.

Luwu^s dat zijn centrum ver ten Noorden van Wadjo^s had, bezat blijkbaar reeds gebied in deze Zuidelijke streken: de plaatsen die Wadjo^s van Luwu^s verwierf, lagen grotendeels langs de rivier van Tjenrana, en deze plaats zelf was nog lang de residentie van de Datu. Vandaar ook kwamen de toMario, slaven van de Datu, die naar Wadjo^s vluchtten en tenslotte de stichters werden van Peneki, later een van de belangrijkste havens van Wadjo^s. Een zoon van Puang riMa^s galatung werd op hun verzoek hun vorst. Nog herhaalde malen zouden Arungs van Peneki personen van gewicht in Wadjo^s geschiedenis zijn.

Verschillende landen hadden in deze tijd aanvallen van Luwu^s te verduren of te vrezen. De Datu die blijkbaar in deze periode Luwu^s macht nog trachtte uit te breiden, heet meestal Dewaradja (B. Chr. I pg 477, 531; F1 pg 135), maar ook wel Radjadewa (Kr.; F2 pg 3), of Datu Kelali^s (F1 pg 135; Mak. 267 pg 54). Matthes noemt hem Dewaradja toSangërrëng (B. Chr. III pg 96). Volgens de Kr. was hij ook de Datu die het verdrag van Topatjê^s do sloot; in D heet deze echter Bataralëttu^s. Het eerste verdrag met Wadjo^s moet evenwel door zijn voorganger La Busatana gesloten zijn, daar deze pas nadien stierf.

Ook A (1 pg 3) kent twee Datu's. Op naam van de eerste en zijn broer staat de tocht tegen Bone, het verdrag met Wadjo^s, waarbij Pati Mandjawari, een Luwurese functionaris, het woord voerde, en de tocht tegen Sidenreng, telkens enkele dagen na elkaar. Acht jaar later stierf hij. Dewaradja, Bataraguru en Wata^s bataraguru zijn hier de namen, zonder dat duidelijk wordt welke naam bij welke Datu hoort.

Toen de mensen van Peneki een kind van Puang riMa^s galatung tot

vorst wilden nemen, noemde deze toNampe⁵, We Pa⁵batang, We Malaka en La Ma⁵darëmmëng, van wie alleen de laatste nog geen Arung was. Volgens de genealogie waren dit kinderen uit zijn huwelijk met We Pagërri⁵ ²¹ (daar worden verder genoemd La Tënrirekko⁵ en La Marisempe), behalve We Malaka, die slechts voorkomt als zijn kleinkind,²² de dochter van toNampe⁵. Waarschijnlijk was dit huwelijk dus zijn eerste, en niet zijn tweede zoals de genealogie in de Kr. het voorstelt. Bovendien volgde zijn zoon toNampe⁵ hem op als Arung-matoa, terwijl zijn oudste zoon uit zijn andere huwelijk, La Pakoko, pas enige tijd na toNampe⁵ hoofdvorst werd. In de derde plaats levert een episode uit M1 (pg 28—29) een argument dat in de zelfde richting wijst. Hier wordt zijn tweede huwelijk in verband gebracht met een expeditie naar de Toradjalanden die in de Kr. ontbreekt.

La Duma,²³ Ma⁵dika van Sangalla⁵, was gedood door mensen van Pantilang (beide landschappen in het Sa⁵dan Toradja-gebied), toen de Ma⁵dika van Pantilang diens dochter We Marëllang, die een schoonheid was (*tau-këssing*), wilde roven. Toen Datu Kelali⁵ van Luwu⁵ hiervan hoorde, riep hij Puang riMa⁵galatung op om Pantilang te straffen. Deze ging daarheen via Utting, waar hij de vorst La Uluwongë⁵, zoon van La Pitumatanna (volgens de Kr. was een zoon van de laatste, Tëllarie, gehuwd met I Tënripapëllu⁵, iemand uit het huis van Bettempola), beval mee te gaan en zij overwonnen de mensen van Pantilang. Deze werden daarna verdeeld onder Luwu⁵, Utting en Wadjo⁵.²⁴ De Arung-matoa bracht zijn aandeel in Tjeppaga (in Oost-Wadjo⁵) onder. De Pa⁵bitjara van Penrang werd er Arung. Een jaar

²¹ Volgens de Kr. was zij de dochter van de Arung van Tjaibawi (de limpo Saibawi van Penrang?). GG noemt haar We Pagë⁵, de dochter van de Arung van Palakka La Tënriumpu⁵, en zegt dat Puang riMa⁵galatung reeds tijdens zijn verblijf aldaar met haar, zijn moedersbroedersdochter dus, gehuwd was.

²² Ook La Ma⁵galatung, naar wie Puang riMa⁵galatung met deze zijn meest gebruikelijke naam genoemd werd, was zijn kleinkind.

²³ In de Kr. heet de schoonvader van Puang riMa⁵galatung Radjamawëllang Datu van Sangalla⁵.

²⁴ Een dergelijk verhaal is ook in Sangalla⁵ bekend. Dr van der Veen te Malino was zo vriendelijk voor mij te laten informeren bij dhr. P. K. Mangontan, bekas Kepala Complex Tokesan-Sangalla⁵, en diens mededelingen van enkele verklaringen te voorzien. Hieraan ontleen wij: de vorst van Sangalla⁵, Puang Kerang, was terugkomende van een huldiging in Palopo langs Pantilang gekomen en pleegde daar overspel met de vrouw van Pagandang, A⁵riri Bassi („IJzeren Stijl”) van Pantilang. Hij werd toen door de mensen van Pantilang gedood. Sangalla⁵ viel daarop Pantilang aan, maar was niet bij machte het te veroveren, en de „rijksbestuurder” (Tanduk Tata⁵ = Scherpe Horen) Ne⁵ Randa riep de hulp van Bone en Wadjo⁵ in, waarna Pantilang overwonnen werd.

Ook Prof. Cense tekende indertijd in verschillende landschappen allerlei versies van dit verhaal op (Nota Cense over de verhouding van de Toradjalanden tot Loewoe⁵ 1937, ongepubl.). Het zou ons te ver voeren nader op details in te gaan. Vgl. ook van Lijf, Geschiedenis der Sa⁵dan Toradjalanden, waar de

later huwde Puang riMa⁵galatung met We Marëllang en nam haar mee naar Wadjo⁵. Zij kregen vier kinderen: 1° La Pakoko, die huwde met de zuster van de Arung van Sekkanasu (volgens de Kr. met We Dala zuster van La Tjettjeulu van Talotënrang),²⁵ 2° We Djapo (We Tjapu in de Kr.), die huwde met La Pa⁵batang van Penrang (de Kr. vermeldt geen huwelijk van haar) en wier zoons toAngillaloe, toRëlle en toWangumparë⁵ van de Arung-matoa de opdracht kregen Paopao te stichten. De eerste werd er Arung en de andere Matoa. Zij kregen tevens het beheer (*tërrë⁵ panni⁵na*) over Paria, Rompia, Akkotenggëng, Lalisëng, Kera en Sakoli, alle in Noord-Wadjo⁵ gelegen plaatsen, 3° We Tjarepou, die met La Tjettjeulu trouwde (als in de Kr.),²⁵ 4° We Manuku, die Arung Menge werd (zij komt in de Kr. niet voor).

Daar Utting tijdens deze expeditie tegen Pantilang reeds aan Wadjo⁵ onderhorig was, moet zij in ieder geval ná de oorlog tegen Sidenreng gesteld worden. Dat betekent tevens dat het tweede huwelijk van Puang riMa⁵galatung pas in de tweede helft van zijn regering gesloten werd.

Het tekent de sterke positie van Puang riMa⁵galatung, dat de Wadjorezen moesten toestaan dat hij toNampe⁵ als zijn opvolger aanwees. Het lukte hem echter niet voor deze zoon, als voor La Ma⁵darëmmëng in Peneki, een *erfelijk* koningschap te verwerven. De Wadjorezen wisten het principe van de gekozen hoofdvorst zij het met moeite te redden. (A stelt deze gebeurtenis twee jaar nadat La Ma⁵darëmmëng Arung Peneki werd en twee jaar vóór de dood van Puang riMa⁵galatung).

Het tekent het ontzag dat hij de Wadjorezen had ingeboezemd, dat zij op zijn aanwijzing, na zijn dood en verbranding, zijn as tot Arung-matoa verhieven en drie jaar lang als hoogste rechter lieten fungeren. De merkwaardige ceremonie die men bij deze rechtszaken toepaste, was wel een „godsoordeel” waardoor de wijsheid van de overleden „voorouder” nog over het graf geraadpleegd kon worden.

Met de overwinning op West-Wadjo⁵, die in dit interregnum viel, was het hoogtepunt van Wadjo⁵'s opbloei bereikt. De oorzaken van een verandering in Wadjo⁵'s positie lagen voornamelijk in ontwikkelingen elders, de opkomst van Goa.

hier besproken oorlog van Sangalla⁵ in het begin van de zeventiende eeuw wordt gesteld (pg 527 vlg.).

De verhouding tussen Wadjo⁵ en Sangalla⁵ schijnt steeds vriendschappelijk geweest te zijn. Tot nu toe worden er, volgens dhr Mangontan, in Suaia (in Sangalla⁵) buffelhorens bewaard die door Wadjo⁵ ten geschenke zijn gegeven op dodenfeesten van vorsten, Puangs, van Sangalla⁵.

²⁵ We vestigen er de aandacht op, dat er hier in de genealogie, althans volgens de Kr., een geval van „broer-en-zusterruil” voorkomt: het broer-en-zusterpaar La Pakoko en We Tjarepou huwt resp. met We Dala en La Tjettjeulu, die eveneens zuster en broer van elkaar zijn.

3. Goa's overheersing.

Eenmaal uitgegroeid tot een opperrijk¹ raakte Wadjo⁵ meer en meer betrokken in de tegenstellingen tussen de andere rijken van het schiereiland.

Eén jaar na de overwinning op West-Wadjo⁵, dus twee jaar na de dood van Puang riMa⁵galatung, stierf de Datu van Luwu⁵, Radjadewa. Volgens A (1 pg 6; 2 pg 21) kreeg hij de doodsnaam Matinroe-riBadjo,² „die rust in Badjo” (een plaats in Luwu⁵ ten Zuiden van Palopo). Ook de kroniek van Goa kent hem onder die naam: Matinroa-riWadjo (M. Chr. pg 153). Hij werd opgevolgd door zijn jongere broer Sanggaria³ (Kr.), doch volgens A door zijn jongere zuster, een Datu makkunrai, een vrouwelijke Datu. Wellicht houdt de uitdrukkelijke mededeling dat iemand, Daeng Leba, de staatszaken waarnam — „sprak voor het land” — een aanwijzing in, dat inderdaad een vrouw de hoogste functie bekleedde.

Toen toNampe⁵ twee jaar (één jaar volgens A)⁴ Arung-matoa was, dus in het vierde (of derde) regeringsjaar van de nieuwe Datu, verschenen de Goarezen voor het eerst in deze streken onder hun vorst Karaeng tuNipalangga (Bug.: toRipalangga). Tezamen met de Boneërs veroverden zij Tjenrana de residentie van de Datu, en vijf maanden daarna ook Soppeng.

De aanleiding tot de aanval op Luwu⁵, die nergens expliciet wordt vermeld, is waarschijnlijk op te maken uit de mededeling in A, dat Daeng Leba na een jaar werd uitgewezen en naar Goa ging: *ripassu⁵ ritokka⁵ llao riGoa* — de mededeling van de Kr. dat de Tallorezen toen oorlog voerden in Goa, *nammusu⁵ toTallo⁵e riGoa*, is minder goed te plaatsen. Mogelijk had Daeng Leba in Goa hulp gezocht om zijn verloren positie te herwinnen. Nadien horen we evenwel niets meer over hem.

Het bondgenootschap van Goa en Bone berustte op een verdrag van wederzijdse bijstand, dat de ArumPone La Ulio Bote⁵e (de opvolger

¹ Zie voor deze term van Vollenhoven, Adatrecht pg 142, 372, 374.

² Luwurees: Maningoe-riBadjo. Op de door Matthes uitgegeven lijst van Datu's (B.Chr. I pg 529) is dit de naam van de 13de Datu, de voorganger van de eerste Moslimse Datu, terwijl toSangërrëng Dewaradja, volgens A dezelfde als Matinroe-riBadjo, hier de 11de Datu is.

³ Sanggaria (Bug.: Sangkaria) is hier wel als eigennaam opgevat. Waarschijnlijk is het echter ook een titel van een Luwurese functionaris met een eigen bestuursgebied (mededeling van Prof. Cense). Zie ook pg. 138 nt 23.

⁴ In A ontbreekt de episode van het zenden van rouwgeschenken.

van Mappadjungnge) gesloten had met de voorganger van tuNipalangga, tuMapa^srisi³-kallonna, en dat in de kroniek van Bone (B. Chr. I pg 479) en in die van Goa (M. Chr. pg 151) even vermeld wordt. Het droeg de naam „het verdrag waarbij de Sudang en de Teariduni (de rijkszwaarden van resp. Goa en Bone) bijeenlagen in Tamalate (het paleis in Goa)”, zoals vermeld is bij de volledige Buginese tekst ervan, een afzonderlijk stuk, gepubliceerd in B.Chr. I pg 531—532. Het was dus in Goa gesloten.

De kroniek van Bone maakt ook melding van de overwinning van Goa en Bone op Sanggaria, de Datu van Luwu^s die in Tjenrana woonde (B.Chr. I pg 479) en de kroniek van Goa noemt Tjenrana onder de veroveringen van tuNipalangga en zegt verder dat deze Karaeng een verbond sloot met de Soppengers, en hun voorouderlijk zwaard I La Pautuli meenam (M.Chr. pg 153; 154). Dit laatste wijst er wel op dat een verovering van Soppeng aan dit verbond voorafging.

De Wadjorezen die zich bij deze aanvallen op hun bondgenoot en hun beschermeling afzijdig gehouden hadden, moesten deze verdragsbreuk bekopen met hun degradatie tot vazal van Luwu^s en het verlies van Larompong. Ze konden erger slechts voorkomen door de Datu in Siwa (in het Noorden van Wadjo³) hun onderwerping te gaan aanbieden. Wel wist toMa^sdualëng, hun woordvoerder, o.a. te bedingen, dat Wadjo^s Luwu^s alleen op korte veldtochten behoefde te vergezellen en nooit op expedities per schip.

De reden die hij hiervoor opgeeft: dat de Wadjorezen de kunst van het varen niet verstonden, lijkt wat vreemd. Reeds onder Puang ri-Ma³galutung zouden zij een expeditie tegen Pammana per schip uitgevoerd hebben. Hieruit blijkt dat zij in ieder geval reeds op de binnenwateren konden varen. Het is echter niet uitgesloten, dat de Wadjorezen in deze tijd nog geen ervaring met de zeevaart hadden.

Er volgen nu in de Kr. en A enkele gegevens over Bone en Luwu^s, die in C ontbreken. De ArumPone Bote^se werd twee jaar na de verovering van Tjenrana door mensen van Mampu gedood en Bongkangnge — zijn zoon — volgde hem op. De kroniek van Bone (B.Chr. I pg 480) en de Latoa (B.Chr. II pg 96—98) bevatten het verhaal hoe Bote^se ten gevolge van een serie misverstanden de dood vond door de hand van twee Bonese edellieden, die, gezocht in verband met een „vrouwenperkara”, om voorspraak bij de vorst gevraagd hadden in Mampu, waar hij geregeld kwam om zijn Mampuse vrouw te bezoeken. Wel vond de moord in de buurt van Mampu plaats, maar Mampuërs waren de moordenaars dus waarschijnlijk niet. Van een hierop gevolgde verovering van Mampu weet de kroniek van Bone dan ook niet. De onderwerping van Mampu aan Bone wordt daar reeds onder Mappadjungnge gesteld (B.Chr. I pg 478).

In Luwu⁵ werd in het zelfde jaar Sanggaria afgezet. Hij zocht in Wadjo⁵ toevlucht. Na drie jaar teruggekeerd, werd hij officieel onder de rijksparung ingehuldigd. Dit laatste betekent niet, dat hij tevoren niet reeds Datu was. Want deze ceremonie, die de Datu het recht gaf op de titel Mappadjung of Padjung, kon heel goed pas jaren na de feitelijke regeringsaanvaarding plaats vinden.

Het blijkbaar innerlijk verdeelde Luwu⁵ kon een nieuwe aanval van Goa en Bone (die in de kronieken van deze landen echter ontbreekt) niet weerstaan. Met de inneming van de hoofdplaats Warë⁵ nam Goa de hegemonie in deze streken van Luwu⁵ over. Dat ondervond ook Wadjo⁵, toen het van de gelegenheid van Luwu⁵'s nederlaag gebruik wilde maken om zijn onafhankelijkheid te vestigen door zich van Luwu⁵ los te maken en zich van Goa te distantiëren. De Datu, die blijkbaar na zijn nederlaag een verdrag van wederzijdse bijstand met Goa gesloten had — ook in de kroniek van Goa (M.Chr. pg 154) wordt een gezamenlijk optreden van Goa en Luwu⁵ tegen Wadjo⁵ vermeld — riep de Karaeng en de ArumPone te hulp. De laatste stond echter blijkbaar meer aan de kant van Wadjo⁵ dan van het in zijn ogen waarschijnlijk al te machtige Goa. Hij bemiddelde eerst, en toen dat mislukte, veroorzaakte hij een nederlaag van de verbondenen — volgens A ging zelfs het krijgsplan dat daartoe gelegenheid bood van hem uit. Nu voelde de Karaeng zich in zijn eer aangetast en nam de zaak zelf in handen. Hij wilde zijn schepen het meer ten Westen van Wadjo⁵ op laten varen (A en B) om het land van die kant te bedreigen. Uit het feit dat daartoe een kanaal van de Walënnà naar het meer gegraven moest worden, waaraan zelfs drie dagen gewerkt werd volgens A, blijkt dat deze verbinding, die nu wel op de kaarten is aangegeven, toen nog niet bestond. Ditmaal ging het plan echter niet door, omdat de Wadjorezen op aansporing van de ArumPone zich aan de Karaeng onderwierpen. Goa nam nu het verdrag van Topatjë⁵do in zijn laatste formulering van Luwu⁵ over en Wadjo⁵ werd dus vazal van Goa.

Na afloop van de expeditie riep de Karaeng de ArumPone ter verantwoording over zijn heimelijke hulp aan Wadjo⁵, d.w.z. over het zenden van bodes naar Wadjo⁵ zonder medeweten van de Karaeng, waarvan deze pas achteraf hoorde — van toSanrangëng Datu van Baringëng, C1 pg 36; B1 pg 24.⁵ De ArumPone erkende zijn schuld en de rechtmatigheid van de hem opgelegde boete van honderd buffels, zo luidt het verhaal in A en B. Wadjo⁵ ging niet in op het voorstel van Bone om tezamen Goa aan te vallen (dit ontbreekt in A en B), maar Bone wreekte zich op de verklikker en veroverde Baringëng.

⁵ De lezing van B is hier beter dan die van A: „*Taäjo-sanrangëng* (= kwispedoor!) *ppoadangngi*” (A1 pg 6); „*Nadjoäpa sanrangëng ppoadangngi*” (A2 pg 25); „*toSanrangëng ppoadangnga*” (B).

Was Wadjo⁶ zo afhankelijk van Goa geworden, enige jaren later (berekend naar de opgaven van de duur der regeringperioden van de Arung-matoa's in de Kr.: zeven jaar) werd het nog verder gedegradeerd, toen het, door zijn vazal Utting in een strijd met Sidenreng en de Karaeng verwickeld, door deze werd teruggeslagen. In Kalola werd de poort voor de vluchtende Wadjorezen gesloten (A en B). Pas in Sekkanasu kwamen zij tot staan. In Ana⁵banua, waar de Karaeng zich gelegerd had (C), kwamen zij, in Peampo (?) gelegerd (C), vervolgens hun onderwerping aan Goa aanbieden. Zij werden slaaf van Goa en moesten bovendien de oorlogsboete *timpa⁵-sarewong* (lett.: „mat-openen”⁶) betalen.

Beide campagnes tegen Wadjo⁵ worden in de kroniek van Goa even vermeld (M.Chr. pg 154). De eerste maal werd Wadjo⁵ de boete *sē⁵bu-kati* opgelegd. De Wadjorezen moesten twintig kati betalen. De tweede maal veroverden de Sidenrengers samen met Goa Utting en Bulu⁵tjenrana⁷ (op Wadjo⁵) en zij hieven de *timpa⁵-sarewong* boete van de Wadjorezen. Ditmaal moesten dezen tien kati betalen. Men kan uit de genoemde getallen concluderen, dat de eerste boete een zwaardere was dan de tweede, en dat de naam *sē⁵bu-kati* (duizend kati) blijkbaar traditioneel geworden was en niet meer op het bedrag van de boete behoefde te slaan. De Kr. vermeldt de eerste maal geen boete, en vertelt dat de tweede maal de *sē⁵bu-kati* was opgelegd, maar slechts de *timpa⁵-sarewong* was geïnd, als gevolg van een dreigende houding der Wadjorezen. Toch is het zeer wel mogelijk dat beide malen oorlogsboetes zijn opgelegd. Ook de kroniek van Bone deel mee, dat de Karaeng de ArumPone vergezelde tegen Wadjo⁵ en dat zij in Topatjē⁵do de *sē⁵bu-kati* aan Wadjo⁵ oplegden (B.Chr. I pg 479). Hoewel deze overwinning op Wadjo⁵ hier reeds onder Bote⁵e gesteld is, slaat deze mededeling duidelijk op de eerste expeditie van Goa tegen Wadjo⁵.

Goa was onder tuNidjallo⁵ waarschijnlijk reeds een belangrijk handelscentrum, waar Maleise handelaars zich gevestigd hadden, de functie van sjahbandar bestond, en dat de poort was waardoor allerlei moderne producten en technieken Celebes binnenkwamen (ijzer- en goudsmederij, geweren en buskruit e.d.), en op deze wijze ook een centrum van macht (zie M.Chr. pg 155). Het was dan ook niet verwonderlijk

⁶ Behalve een naam voor een boete is deze uitdrukking ook een metafoor voor iets onaangenaams dat het ene land of de ene vorst het of de andere kan aandoen, wellicht het zich mengen in de binnenlandse aangelegenheden van een ander land. Mogelijk werd oorspronkelijk aan iemand die zich daaraan schuldig gemaakt had, de bedoelde boete opgelegd en ontleende deze daaraan haar naam. Voor een verklaring van Matthes zie Mak. Wrdb. s.v. *timba⁵*.

⁷ Bulu⁵tjenrana was dus wel in deze zelfde veldtocht door Goa bemachtigd. In D (B.Chr. I pg 504) wordt verteld, dat de Wadjorezen onder de Arung-matoa toTēmmagiang deze plaats te hulp kwamen bij een Goarese aanval onder de Karaeng Daeng Bonto, maar dat zij door deze teruggeslagen werden.

dat Wadjo^s het lot moest delen van vele andere Makasaarse en Buginese landen die de een na de ander door Goa werden onderworpen (opsommingen in M.Chr. pg 154). Maar daar kwam bij, dat Wadjo^s in deze tijd krachtige leiders miste. Van de Arung-matoa's ging weinig uit. Van toNampe^s constateert de Kr. dit met zoveel woorden: hij vervulde slechts zijn taak bij de landbouwcampagnes. Hij stierf na een elfjarige regering: twee jaar nadat Wadjo^s vazal van Goa was geworden. Zijn opvolger La Tëmmasongë^s, die in de genealogie niet voorkomt en o.a. in A en B ook niet als Arung-matoa wordt genoemd, moest na drie jaar reeds aftreden wegens verlamming. Ook van zijn opvolger, La Warani toTëmmagiang (een zoon van Sëttiriwarë^s) die vijf jaar regeerde, wordt niets bijzonders vermeld.

De man die gedurende lange tijd de officiële woordvoerder en vertegenwoordiger van Wadjo^s was — hij diende zeven Arung-matoa's als Ranrëng volgens J (1 pg 70) —, de Arung van Bettempola La Paturusi toMa^sdualëng, was meer diplomaat dan generaal. Hij was een man van het originele plan (bv. de neutraliteit van Wadjo^s tussen Goa en Luwu^s) en het diplomatieke antwoord, en is zo een figuur van eigen physiognomie in de Kr. Reeds als jongen wordt hij als bijzonder schrandere en „geïnspireerd” beschreven. Als oudste zoon van toTaba was hij diens wettige opvolger in het Pa^sdanrëngschap van Bettempola. Toen hij als kind de Wadjorezen een uitweg gewezen had in het opvolgingsprobleem van Puang riMa^sgalatung, trok zijn vader zich beschaamd terug als Pa^sdanrëng, zo vertelt J (1 pg 69), en toMa^sdualëng nam zijn zetel in. Ook A noemt dit als het tijdstip van zijn opvolging, dat in de Kr. niet vermeld wordt. We moeten echter opmerken, dat er voor toTaba als Pa^sdanrëng dan wel een zeer korte tijd overblijft, wanneer toMa^sdualëng bij deze gelegenheid tien jaar was en tevoren, „nog geen tien jaar oud”, zijn vader deze functie, hem zelf aangeboden, had verschaft, zoals de Kr. (niet A) zegt.

Hij behoorde tot die bijzondere figuren van het tweede plan,⁸ die men in verschillende rijken als naaste raadgevers en ministers van hun vorsten aantreft, die vaak om hun grote wijsheid en kennis bij het nageslacht bekend zijn gebleven en, naar men moet aannemen, dikwijls een belangrijke invloed op de loop der gebeurtenissen gehad hebben. Zo vindt men Nene (grootvader) Pasiru en Nene Allomo in Sidenreng, Matjangnge (de Tijger)⁹, welke naam soms tot Mattjae (de schrandere) gewijzigd is (F), in Luwu^s; in Bone Kadjao Lali^sdo^s (oude heer van

⁸ Alleen A en B berichten dat hij La Pakoko toPa^sbelë^s opvolgde als Arung-matoa, maar na drie dagen (maanden B) weer voor toU'dama plaats maakte (A1 pg 9; B1 pg 29).

⁹ Ook in de Javaanse literatuur komt *matjan*, tijger, wel in eigennamen voor, in de Pararaton bijvoorbeeld Macan kuping en Macan putih, zie registers bij de Pararaton-editie van Brandes.

Lali^sdo^s), die als ranrëng van Bote^se en Bongkangnge wordt genoemd en van wie ook wijze lessen aan zijn vorst bekend zijn (B.Chr. I pg 479; II pg 1—5) en in Goa uit iets later tijd rijksbestuurders als Karaeng Matoaja en Karaeng Pattingalloang.¹⁰

De verzwakking van Wadjo^s bracht met zich mee dat het successievelijk vele van zijn onderhorigheden verloor. De Kr. geeft telkens op, tot hoever de macht van Wadjo^s nog reikte. Nadat Wadjo^s vazal van Goa geworden was, verlieten zo kort na elkaar Pammana en Timurung, Kera en Akkotengëng hun al te zeer verzwakte opperheer en „omhelsden” de overwinnaar Goa. Dit werpt een duidelijk licht op de positie van de vazallen: zij zijn er steeds op uit zich aan te sluiten bij degene die op een bepaald moment de meeste macht bezit. Neemt hun opperheer af in macht, dan vallen zij af. Herstelt hij zijn macht, dan keren zij vrijwillig of gedwongen terug. De geschiedenis van Wadjo^s geeft herhaaldelijk voorbeelden te zien van deze manoeuvres, waartoe uiteraard de randgebieden het best in de gelegenheid waren. Vooral die tussen Wadjo^s en Bone zijn herhaaldelijk van meester gewisseld. Maar ook bij verder weg gelegen rijken als Goa konden zij zich aansluiten. Weliswaar lagen de grenzen van de grote rijken bijna voortdurend vast, maar hun omvang werd toch steeds bepaald door de mate waarin zij macht wisten te ontwikkelen.¹¹

Zo trachtte ook West-Wadjo^s zich onafhankelijk te maken en was het zelfs in staat Wadjo^s te terroriseren en van zijn viswater, het meer van Tempe, af te sluiten. Pas toen de Wadjorezen in La Mangkatje^s toU^sdama, een kleinzoon van Puang riMa^sgalatung, een nieuwe oorlogsleider vonden, veranderde dit. Nu onderwierpen zij West-Wadjo^s definitief.¹² Voor de Karaeng, die hen als zijn slaven tot diensten kon oproepen — zoals zij tevoren voor hem hout hadden moeten hakken in Sumangki, in het bergland ten N. van Goa — veroverden zij Batulappa^s in het Zuidelijk Sa^sdan Toradja-gebied, en ten Zuiden van Bone Bulobulo, dat de Karaeng en de ArumPone, reeds drie maanden C1 (pg 42), tevergeefs belegerden. In de kroniek van Goa (M.Chr. pg 154) komt Bulobulo voor op de lijst van veroveringen van Karaeng tuNipalangga. Tot beloning kregen zij de landen Baringëng en Malluse^ssalo^s (en blijkbaar niet de eerst beloofde bevrijding uit hun slavernij). C1 (pg 45) voegt hier aan toe, dat een jaar nadat deze gebieden slaaf van Wadjo^s geworden waren, toSanrangëng, de Datu van Baringëng, van Wadjo^s

¹⁰ Soms worden een aantal wijzen in gesprek met elkaar ten tonele gevoerd, zo in Mak 189 pg 168 vlg.: Puang riMa^sgalatung, Kadjao Lali^sdo^s, Nene Allomo, Matjangnge en Tautongëngnge van Soppeng.

¹¹ Zie Chabot, Verwantschap pg 19, 129 en Korn, Problemen pg 27.

¹² Palipu kwam aan Bettempola, Data aan Talotënrëng en Titintjo aan Tua (F1 pg 144). Dat het eerste onder Bettempola stond, bericht ook Brooke (Narrative I pg 114).

gedaan kreeg, dat hij voor veertig zwarte buffels tot kind van Wadjo⁸ werd aangenomen. Hij kreeg de — blijkbaar bevoorrechte — positie als van de Gilirëngers, *onrong-toGilirëng*. Hierna heeft C1 een groot hiaat t.o.v. de Kr., A en B tot de eerste expeditie van Goa tegen Bone.

In de volgende jaren wisten de Wadjorezen Patilla⁵, Pammana en Timurung weer aan hun rijk toe te voegen. De leider bij de eerste veldtocht, toKërrë⁵, die in de genealogie niet goed te plaatsen is, was volgens F1 pg 145 Tjakkuridi. Op dezelfde plaats heet de Datu van Pammana La Mappapoli toPasadjoi, de zoon van La Tënripatang. Volgens Mak 189 pg 106 (een korte genealogie van Pammana) huwde hij in Goa en was zijn doodsnaam¹³ Matinroe-rialëppërrëna (Die ontslapen is in zijn verlossing¹⁴). Dat ook Timurung in deze tijd weer Wadjorees werd, vindt elders geen bevestiging. D wijdt de overgang van Timurung, eerst naar Goa en daarna naar Bone, aan dynastieke betrekkingen (B.Chr. I pg 503; 504). Een niet met name genoemde Arung Timurung huwde ten tijde van toNampe⁵ met de dochter van de Karaeng van Goa I Kawateng geheten. Zij was de moeder van Passarie, Pa⁵buae en toTinëllë⁵e. Sindsdien was Timurung Goarees. Behalve de laatste komen deze namen ook in de kroniek van Goa voor (M.Chr. pg 150). I Kawateng was de dochter van tuMapa⁵risi⁵-kallonna, maar zij was in Djipang gehuwd met een zekere I Radjalle. Het meest vertrouwen verdient echter de mededeling van Djak 139 pg 18, dat zij de vrouw was van La Mappapoli van Pammana.¹⁵ Zijn zoon en opvolger heette inderdaad Passarie; zijn andere zoons heten hier La Mappatërri en La Mappasëllo⁵ (ook Mak 189 pg 106). Ook de andere mededeling van D, dat Timurung een huwelijksgegeschenk was bij de verbintenis van Arung Timurung We Tënripakui⁵ met de Arum-

¹³ Bug.: *asëng-matena*, zijn postume naam, lett.: doodnaam.

¹⁴ Deze naam duidt waarschijnlijk aan, dat hij de eerste Moslimse vorst van zijn land was. *Alëppërrëng* betekent hier „verlossing (uit de djāhiliyya (of wel „einde der vasten” (B.Chr. III pg 82). De eerste betekenis is de waarschijnlijkste. Ook Sangkuru, de Arung-matoa die in Wadjo⁵ de Islam invoerde, kreeg deze doodnaam. Vgl. ook de doodnaam van de eerste Moslimse Karaeng van Tallo⁵: tuMenanga-riagamana, „Die ontslapen is in zijn godsdienst”.

¹⁵ Vermoedelijk dienen op genoemde plaats in de kroniek van Goa de woorden *Djipang ama⁵nam* (*dji-pa a-ma-na-mi*), waarvan het tweede in de context geen zin heeft, geëmdeneerd te worden tot *Djipammana* (*dji-pa-ma-na*). Dit laatste is de Makasaarse naam voor Pammana (zie Ligtvoet, Dagboek pg 34, 139), die wel is ontstaan uit Adjipammana, dat in het Buginees naast de naam Pammana voorkomt (B.Chr. I pg 581 vlg). Djipang lag de Makasaren nader dan Pammana. Het is een plaats niet ver ten Zuiden van Makasar. Ook een Karaeng van Djipang wordt vermeld (Ligtvoet, o.c. pg 192). Wellicht kan het voorkomen van deze naam op Celebes beschouwd worden als een nieuwe aanwijzing voor de populariteit van de legendarische figuur van de Adhipati van Djipang (vgl. Berg, Bijdragen Panji-verhalen pg 211 en de daar vermelde literatuur.

Pone Bongkangnge ten tijde van La Tēmmasongĕ⁵, vinden we in deze vorm elders niet terug. Wel wordt dit huwelijk in de kronieken van Bone (B.Chr. I pg 480) en Timurung (Mak 44 pg 21) vermeld en inderdaad bleef sindsdien het Arungschap van Timurung in de familie van de ArumPone.

Toen de Wadjorezen drie jaar na de verovering van Timurung twist kregen met Lamuru (ten Z. van Soppeng) over de plaats Tjitta (in Z. Soppeng), vonden zij opnieuw de Karaeng tegenover zich, die door Lamuru — dat volgens de kroniek van Goa door tuNipalangga aan Goa ondergeschikt gemaakt was — te hulp geroepen was. Het ingrijpen van de ArumPone ten behoeve der Wadjorezen wordt in C1 (pg 48—50) iets uitvoeriger verhaald. De ArumPone had zich in Goagoa gelegerd om de Wadjorezen te dekken; na hun nederlaag bij Patjora trokken zij zich in goede orde terug op Lompengĕng en bij de onderhandelingen, door bemiddeling van Bone gevoerd, stemde Wadjo⁵ er in toe een boete van honderd buffels aan Goa te betalen. De ArumPone liet voor hen vijftig kati naar de Karaeng brengen, die hem echter werden teruggegeven, toen de Karaeng hoorde dat het Bonees bezit was! Deze tekst stelt deze episode echter pas later, onder de volgende Karaeng, zonder er evenwel een chronologisch gegeven aan toe te voegen.

De ArumPone Bongkangnge, die Wadjo⁵ tot tweemaal toe tegen Goa geholpen had, trachtte blijkbaar een meer zelfstandige politiek te voeren tegenover Goa. Kennelijk was zijn streven gericht op het samengaan van de stamverwante Buginese landen tegen hun gemeenschappelijke overheerser, een streven dat tenslotte zijn bekroning vond in het Tëllumpottjo-verbond, dat enige jaren later tussen Bone, Wadjo⁵ en Soppeng gesloten werd. Voorlopig had zijn politiek echter slechts tot gevolg, dat er een strijd met Goa uitbrak.

Over de hoofdzaken van de nu volgende gebeurtenissen bestaat overeenstemming tussen de verschillende geschriften: de eerste Goa-Bone oorlog eindigend met de vrede van Tjalĕppa⁵, later het Tëllumpottjo-verbond en dan de nieuwe oorlogen besloten met de vrede van Meru; in details zijn de berichten vaak sterk tegenstrijdig. We zullen deze gebeurtenissen achtereenvolgens kort bespreken.

De eerste expeditie van tuNipalangga tegen Bone viel volgens de Kr. en A (1 pg 4) drie jaar na de oorlog tussen Wadjo⁵ en Lamuru. De kroniek van Bone (B.Chr. I pg 482), waarbij A1 pg 4 zich nauw aansluit,¹⁶ handelt hierover slechts kort. Hij landde in Tjĕllu⁵ (kron.

¹⁶ Het verhaal over de vlucht van Daeng Pabeta (Makasaars: Mammeta), de latere Karaeng tuNidjallo⁵, naar Bone (om een vrouwenperkara, kron. van Goa), dat in de kronieken van Bone en Goa voorkomt, staat hier ook in A aangegeven. Hij kreeg de naam Daeng Patobo⁵ van de Boneërs, nadat hij door een amokmaker gewond geraakt was (B.Chr. I pg 482), en streed blijkbaar

van Bone; in Padappadang d.i. Parepare volgens de Kr.). Na drie dagen strijd (A) werd Daeng Bonto (Daeng Patobo⁵, A) gewond. Na vijf dagen strijd (A: van Dg. Patobo⁵ werd de Karaeng teruggeworpen en verhinderd aan land te gaan en) keerde de Karaeng terug naar zijn land. De beslissende rol die de Wadjorezen vervullen in de voorstelling van de Kr., A (1 pg 8a), B en C (die eigen details geeft over de terugtocht), is hier dus niet vermeld.

De tweede expeditie van tuNipalangga tegen Bone had volgens A1 pg 4 en C1 pg 46 één jaar, volgens de kron. van Bone twee jaar en volgens de Kr. drie jaar na de eerste plaats. Volgens A1 pg 4 (en ook pg 8a waar door een hiaat het eind van deze strijd aansluit op het begin van de eerste) duurde de strijd één jaar, zodat ook hier althans het eind van de tweede expeditie twee jaar na de eerste viel.¹⁷ Volgens de Kr. en C landde de Karaeng ditmaal in Tjenrana en trok, dus Zuidwaarts, op naar Watampone. In zijn legerkamp in Pappolo (ook A1 pg 4 en 8a), vlak ten N. van Watampone, (in Walëna volgens de kron. van Bone pg 482), werd hij echter ziek en moest teruggebracht worden naar Goa, waar hij drie dagen (48 dagen, kron. van Goa pg 157) na aankomst overleed. Volgens de kroniek van Goa was hij reeds tevoren ziek, maar verergerde zijn kwaal in Pappolo; hij kon geen voedsel meer doorslikken. Hij werd opgevolgd door zijn jongere broer Daeng Manropu.

De kroniek van Goa vertelt (M.Chr. pg 163), dat de nieuwe Karaeng drie en twintig dagen na zijn regeringsaanvaarding, vergezeld van zijn zoon Daeng Mammeta, via Soppeng naar Bone ging. De Makasaarse troepen, die nog in Pappolo gelegerd waren (Kr.), zetten nu vandaar hun opmars naar Watampone voort. Onderweg werden zij echter in het plaatsje Bukaka, dat zij voor de helft in de as gelegd hadden, door de Boneërs overvallen en op de vlucht gedreven (kron. van Bone en Goa). De Karaeng werd in Tjěmpae (zo ook A1 pg 4) op zijn vlucht achterhaald en door een zekere La Tunru⁵ het hoofd afgeslagen (kron. van Bone). Hij had veertig dagen (kron. van Goa en A1 pg 4) geregeerd, geen twee maanden (kron. van Bone), twee maanden (A1 pg 8a). Zijn Makasaarse doodsnaam luidt tuNibatta (Dien het hoofd is afgeslagen). De naam die de Kr. hem geeft, Karaengnge riTjěmpae, berust

tegen zijn landgenoten, toen zij onder zijn oom Daeng Bonto, de Karaeng tuNipalangga, Bone aanvielen.

¹⁷ De opgaven over de duur van het verblijf in Bone van Dg. Patobo⁵ komen hiermee echter in strijd. Volgens A1 pg 4 kwam hij er een jaar en twee maanden vóór de eerste expeditie van tuNipalangga en bleef hij er anderhalf jaar. Volgens de kroniek van Goa (M.Chr. pg 163) vertoefde hij er twee jaar, werd hij er tweemaal gewond en keerde hij terug „acht dagen na de dood van zijn heer” (tuNipalangga). De kroniek van Bone vermeldt dat hij tijdens de tweede expeditie gewond werd. De beide expedities zouden naar deze gegevens dus kort op elkaar gevolgd zijn.

wel op een verkeerd begrepen bericht over zijn dood in Tjěmpae („*nariwětta Karaengnge riTjěmpae*”, A1 pg 4). Ook ditmaal weten de Bonese en Goarese gegevens niets van de rol der Wadjorezen, die zij volgens de Kr. in deze strijd speelden en die trouwens in C1 (pg 47) anders verhaald wordt: Toen de Karaeng op Bone af trok, rukten de Wadjorezen op tot ten Zuiden van Mampu om die plaats aan te vallen. De mensen van Adjangalë^s vluchtten om hun land te hulp te komen, toen zij zagen dat de Wadjorezen Westwaarts oprukten. De Makasaren werden op de vlucht gedreven en de Karaeng gedood. Slechts doordat de jongere broer van de ArumPone zich binnen de wal (van Watampone) terugtrok werden zij niet volledig verslagen. Volgens D (B.Chr. I pg 506) waren de Wadjorezen, door de Karaeng opgeroepen om tegen Bone op te trekken, bij Tjenrana de rivier overgestoken, hadden zij zich ten Oosten van Pattjing gelegerd, maar waren zij weer teruggetrokken, toen de Karaeng gedood was.

Drie dagen na de dood van de Karaeng kwamen Boneërs en Goarezen bijeen in Tjalěppa^s (Kr., A en B). Het vredesaanbod van de Karaeng van Tallo^s en Daeng Patobo^s was door Kadjao Lali^sdo^s geaccepteerd (kron. van Bone pg 483). De overeenkomst die zij sloten heet in de kroniek van Goa: „de woorden ten Noorden van Bone” (M.Chr. pg 162). De zelfde naam treffen we ook aan in een afzonderlijk Buginees stuk (NBG 111 pg 0 en pg 9; NBG 208 pg 173), dat het gesprek tussen tuMenang-riMakkoajang (de Karaeng van Tallo^s) en Kadjao Lali^sdo^s geeft. Hier staat o.a. het volgende. Bone vroeg om zijn veroveringen en kreeg het gebied tot aan de Walěnna (in het W.) en tot Ulawěng (in het N.). De rivier van Tangka zou (in het Zuiden) de grens zijn: ten Noorden Bonees en ten Zuiden Goarees gebied (zo ook de Kr.). Kadjao Lali^sdo^s vroeg ook om Tjenrana, omdat Bone dit veroverd had. Maar hij kreeg ten antwoord dat dit in het bezit van de Datu van Luwu^s was.¹⁸ Toen de Karaeng van Tallo^s op zijn verzoek de aan Goa onderhorige landen opnoemde: „Soppeng en Wadjo^s zijn mijn vazallen, Lamatti en Bulobulo mijn slaven”, antwoordde hij dat de laatsten kinderen van Bone waren en de eersten zijn bondgenoten.

In Goa werd door de Karaeng van Tallo^s de jonge Daeng Patobo^s (tuNidjallo^s) tot Karaeng van Goa uitgeroepen, mogelijk op aandringen van de ArumPone, die in hem wellicht een vriend van Bone zag. De Kr. vermeldt in elk geval, dat de ArumPone met de Karaeng naar Goa ging (ook kron. van Goa pg 162) en dat zij Dg. Patobo^s aanstelden. Ook volgens A (1 pg 4) ging de ArumPone, tien dagen na de vredessluiting, mee naar Goa, maar deze tekst laat daar op volgen, dat zij drie dagen na aankomst de rijkszwaarden van Bone en Goa

¹⁸ De tekst schijnt de aanval van de Těllumpottjo op Tjenrana reeds te veronderstellen, wat wel een anachronisme is.

(opnieuw) bijeenzetten, in de tempel (*ribola-dewatae*), en een bondgenootschap van broeders aangingen, waarbij o.a. bepaald werd, dat zij de vijanden van de ander als hun eigen vijanden zouden beschouwen en dat Goarezen die naar Bone zouden komen als in eigen land zouden komen en omgekeerd. Drie dagen na het sluiten van dit verbond keerde de ArumPone terug.

Op grond van de opgaven van de duur der regeringsperioden van de Karaengs in de kroniek van Goa kunnen we onder voorbehoud — controle is niet mogelijk — aannemen, dat tuNidjallo^s in 1565 aan de regering kwam en dat dus de eerste Goa-Bone oorlog in dat jaar beëindigd werd.

De Kr. geeft niet op hoeveel tijd er verliep tot de aanleiding van het Tëllumpottjo-verdrag: het bomenslepen in Bërru^s. A (pg 4a en 9) voegt hier een reeks chronologisch geordende gebeurtenissen in, die van elders niet bekend zijn. Twee jaar na het vredesverdrag verliet Pammana de bescherming van Wadjo^s en ging naar Tjenrana om zich onder de Datu te stellen. Eén jaar later (vier jaar na het sneuvelen van de Karaeng pg 4a) volgde Mampu dit voorbeeld. Na een jaar werd deze plaats echter door de Boneërs aangevallen en na een belegering van een maand (zeven maanden pg 4a) onderworpen. Een jaar hierna kregen de Goarezen en de Boneërs twist, een maand later trok de Karaeng tegen Bone op en na een strijd van drie maanden werd Bone in het nauw gebracht. Toen liepen de Wadjorezen naar de andere partij over bij Maru (Marë^s of Meru?). Er volgt nu een gesprek van de Arung-matoa en Kadjao Lali^sdo^s (over de lontar) en de hulp van Wadjo^s aan Bone, die de Kr. bij de expeditie van tuNibatta te pas brengt. Een dag nadat de Makasaren tot Timurung gevlucht waren, keerde de Karaeng naar huis terug. Een jaar nadat de Wadjorezen waren overgelopen, ging Karaeng toRidjallo^s naar Bone voor een ontmoeting. Men kwam overeen zich weer aan het verdrag van Tjalëppa^s te houden (pg 9). Daarna hielden de Karaeng en de ArumPone (Bongkangnge, pg 9) hanengevechten (gedurende een maand, nadat zij vooraf Goarezen en Boneërs in een afgepaald strijdperk hadden laten vechten pg 4a). Een jaar na deze overeenkomst (na dit „tournooi” pg 4a) kregen de Wadjorezen de oproep om bomen te gaan verslepen in Bërru^s, volgens de opgaven van A dus een jaar of zeven, acht na het sneuvelen van de Karaeng. Dit komt echter in strijd zowel met onder volgende berekeningen als met de mededeling van Speelman, die in zijn memorie de geschiedenis van Goa en Bone summier verhaalt, dat gedurende de eerste elf jaar van de regering van tuNidjallo^s het vredesverdrag met Bone in stand bleef.

De gebeurtenissen die aan het Tëllumpottjo-verdrag vooraf gingen: de samenwerking van Bone, Wadjo^s en Soppeng bij het bomenslepen

in Bërru^s, hun gemeenschappelijke verovering van Tjenrana, en de bijeenkomst in Timurung zelf, vielen volgens de Kr., C en A (1 pg 4a) alle binnen één jaar, in A met tussenruimte van resp. tien dagen en drie maanden (plus twintig dagen: de belegering van Tjenrana). In LL ligt er twee jaar en drie maanden tussen de tocht naar Bërru^s en de verdragssluiting (de verovering van Tjenrana wordt als „samenwerking in Tjenrana” slechts even vermeld). Bovendien gaat hier ongeveer twee jaar voordien een bijeenkomst vooraf die het „vergelijken van de voorschriften” (*mappaduppa rapang*) heet.

Op grond van de opgaven van de duur der regeringsperioden van de ArumPone's in de kroniek van Bone kan men — eveneens onder voorbehoud — de dood van Bongkangne in 1584 stellen.¹⁹ Twee jaar tevoren had hij het Tëllumpottjo-verdrag gesloten (B.Chr. I pg 484): dus in 1582. Tussen het eind van de eerste Goa-Bone oorlog en de tocht naar Bërru^s zou dus 15 of 17 jaar liggen.

De eerste bijeenkomst (ook in X en D: B.Chr. I pg 506 vermeld) had volgens LL1 eveneens in Timurung plaats en werd gehouden door La Mataësson, die afstand gedaan had als Datu van Soppeng ten behoeve van zijn zoon La Mappalëppë^s Patolae Arung Belo en hem daarna onder de naam Pollipue van West-Soppeng als eerste minister ter zijde stond, toU^sdama voor Wadjo^s en toSaliwu^s Arung Kadju voor Bone.²⁰ ToU^sdama stelde voor, dat de drie landen om sterk te zijn zich zouden verenigen onder belofte elkaar niet aan te vallen. Ook Soppeng stemde toe, maar het achtte zijn macht te gering en vroeg de anderen om „aanvulling”. Toen Soppeng op hun verzoek zijn onderhorigheden opnoemde, bleken daaronder ook Bonese en Wadjorese gebieden te zijn. Bone en Wadjo^s stonden toe en bevestigden, dat Soppeng met deze gebieden werd uitgebreid. Daarna werden de rapangs vergeleken.

Vanwege de belangrijke rol die Soppeng hier speelt, ook het voorop plaatsen van de Soppengse gedelegeerde, is LL wel als de Soppengse lezing der gebeurtenissen te beschouwen. Het blijkt ook uit het vervolg.

De tocht naar Bërru^s, waartoe volgens de Kr. Wadjo^s (als slaaf van Goa) werd opgeroepen, maar waaraan op voorstel van de ArumPone ook Bone en Soppeng deelnamen, is in A (1 pg 4a) en C (1 pg 51)

¹⁹ De jaartallen die Bakkers opgeeft voor de voorgangers van Arung Palakka als ArumPone berusten niet op de kroniek van Bone. Gedeeltelijk sluit hij zich aan bij de opgaven van Crawford, die echter iedere grond missen (Bakkers, Boni pg 154 vlgg.).

²⁰ Wie deze laatste was, is niet vast te stellen. In een genealogie van het vorstenhuis van Bone (Leid ft A9 pg 173-223) waarin ook de opeenvolgende Arungs van Kadju voorkomen, draagt geen van hen deze naam. Het is blijkbaar de bedoeling, dat niet de vorsten zelf maar hoge functionarissen uit de drie rijken voor deze bespreking bijeenkwamen. Volgens LL was toPa^sbelë^s in deze tijd Arung-matoa.

op ongeveer gelijke wijze verhaald, in A (1 pg 9) en B even vermeld, maar ontbreekt elders. In LL is het Soppeng, dat het bevel krijgt van Goa om bomen te gaan kappen ten N. van La Pasu (?). De Karaeng wilde zien of de Soppengers werkelijk oorlog wilden, toen hij gehoord had dat zij zich met Bone en Wadjo^s verenigd hadden (*mattulu^s-paradjo*). Toen toU^sdama hoorde van hun moeilijke opdracht die zij niet volvoeren konden, berichtte hij daarover toSaliwu^s, en de Boneërs en Wadjorezen kwamen hun bondgenoot te hulp. Een gezant van de Karaeng onderhield de Boneërs daarover en verzocht Kadjaolali^sdo^s naar Bërru^s te komen om de Karaeng Dg. Patobo^s te spreken. Op de vraag van de Karaeng waarom zij gewapend waren meegekomen, antwoordde hij, dat de Soppengers bang waren onderweg en dat zij hen daarom op grond van de eensgezindheid der drie landen te hulp waren gekomen. De Karaeng voer terug naar Goa. Het verdere verhaal is in hoofdzaak gelijk aan dat van de Kr. Mogelijk waren Wadjo^s en Soppeng *beide* door Goa opgeroepen en hebben ze ieder alleen hun eigen rol in herinnering bewaard. In beide versies wordt alleen Bone ter verantwoording geroepen.

De „samenwerking in Tjenrana” (*sibu^s* of *assiburëng*), in X, LL en de kroniek van Bone (B.Chr.I pg 484) vermeld, ziet waarschijnlijk op de verovering van die plaats door de drie landen op de Datu Sanggaria, die volgens de Kr. Tjenrana al geruime tijd tevoren, blijkbaar onder opperheerschappij van Goa, weer bezet had. De kroniek van Bone vermeldt op de zelfde pagina de verovering van Tjenrana door de Boneërs op Sanggaria, voorafgaande aan het verdrag van Timurung. In A3—7 wordt een (tweede?) inneming van Tjenrana door de Tëllumpottjo vijf jaar en drie maanden na het verdrag genoemd: Bone kwam via de riviermonding, Wadjo^s over land, en Soppeng over water, d.w.z. de rivier af, naar Tjenrana.

Het Tëllumpottjo-verbond, het centrale verdrag van de Buginese landen dat later nog herhaalde malen vernieuwd is en van invloed was, werd gesloten in Timurung (ongeveer even ver van de drie hoofdplaatsen) en wel in het plaatsje Bunne, en met de gebruikelijke ceremonies als steenplanting en stenen werpen op eieren plechtig bezworen. Uit de voorafgaande onderhandelingen (X, A3—7, Kr., C, A1 pg 4a dat middenin afbreekt, en LL dat hier veel korter is) blijkt duidelijk dat het verbond tegen Goa gericht was. Wadjo^s kreeg de belofte van hulp, in geval Goa het nog als slaaf zou behandelen. Bone, Wadjo^s en Soppeng werden, in overeenstemming met hun verschil in grootte, resp. elkaars oudste, middelste en jongste broeder. Soppeng werd hiertoe met het Bonese Goagoa en het Wadjorese Baringëng uitgebreid. De opgaven der eigenlijke verdragsformules verschillen in X, A3—7, LL, C en de Kr., de laatste is wel het uitvoerigst hierin. De vorsten die het verdrag

sloten waren waarschijnlijk de ArumPone Bongkangnge (Matinroe-
rigutjinna), de Arung-matoa toU⁵dama (Matinroe-rikannana) en de
Datu van Soppeng La Mappalëppë⁵ (niet Matinroe-ritanana: zo heette
zijn overgrootvader, zie B.Chr. I pg 525), hoewel ook hierover de op-
gaven verschillen.

Soppeng bracht de verdragsformule „zich uitbreiden buiten de drie
landen en niet binnen” (door „te ploegen met staal”, *ma⁵dakkala-bëssi*)
direct in praktijk en onderwierp in enkele jaren Sidenreng en Lamuru
(LL, A3—7). Als vazallen kreeg het bij de verbondsluiting Balusu,
Nepo, Marioriawa, Belokka, Tjeroali, Awanio, Lompullë⁵, Tanatëng-
nga, Baringëng, Udjumpulu⁵, Lompengëng, Tjitta, Goagoa en Mario-
riwawo (LL; volgens D (B.Chr. I pg 507) werden hiervan de no. 2—8
en Lamuru door Wadjo⁵ geschonken); Bone kreeg Timurung en
Amali (LL, D).

Ook de Karaeng vatte de politiek der drie landen blijkbaar als tegen
hem gericht op en deed aanvallen op Wadjo⁵ en Bone. Voor de vol-
gende gebeurtenissen kunnen we het best A tot leidraad nemen.

Nemen we aan dat tuNidjallo⁵ in 1590 stierf (dagboek van Goa en
Tallo⁵), dan viel de aanval van Goa op Wadjo⁵, volgens de Kr. één
jaar en volgens C drie jaar na het verdrag van Timurung, volgens
berekening naar A1 pg 9 vlgg. in 1582, dus in hetzelfde jaar als dit
verdrag. A1 pg 9 stelt deze aanval twee jaar na de verovering van
Tjenrana, die dus in 1580 geschied zou zijn. Tussen deze verovering
van Tjenrana en het verdrag van Timurung (dat in dit deel van A
ontbreekt) zou dus in overeenstemming met LL (maar niet met A1
pg 4a en Kr.) twee jaar verlopen zijn.

De details van deze aanval verschillen sterk in de teksten. Volgens
A1 pg 9 (ook A3—7) viel de Karaeng bij Akkotengëng Wadjo⁵
binnen (niet bij Tjenrana en niet vergezeld van de Datu van Luwu⁵
als in Kr. en C), veroverde hij na een dag of vijf (tien?) Padaelo⁵ en
tien dagen later ook Akkotengëng. Een dag later omsingelde hij Akka-
djëng, dat door de Wadjorezen (de Tëllumpanua, Kr.) versterkt werd.
(De Kr. en C laten de strijd bij Akkadjëng beginnen: de aanvallers
werden op de vlucht gedreven, hun vaandels veroverd en de zoon van
de Datu met schip en al op land getrokken. De Karaeng verplaatste nu
zijn kamp naar Batumanu⁵, aan de benedenloop van de rivier van
Tjenrana gelegen, en viel Peneki aan). Na drie dagen voer toRidjallo⁵
's nachts de riviermonding bij Peneki op. De mensen van Peneki
raakten in opschudding en er ontstond een gevecht bij Tjatjae (?);
toen de Tëllumpanua (= „de drie dorpen”: Parigi, Bottjo en ?)
kwamen trokken de Makasaren zich terug en slechts door de ankers
te kappen ontkwam de Karaeng op zijn schip. De Kr. vermeldt slechts
de overhaaste vlucht van de aanvallers en acht de strijd daarmee ge-

eindigd. Volgens A trok de Karaeng vijf dagen na zijn nederlaag bij Peneki 's nachts naar Paopao op (vanuit Akkotenggeng wel) en versterkte zich daar. Een maand later (?) kwam Kadjao Lali⁵do⁵ met geschenken naar de Karaeng en verzocht hem namens de ArumPone af te trekken en niet met Bone's broeder te strijden, maar eventuele geschillen in besprekingen tot oplossing te brengen. De Karaeng weigerde. Hij wilde dat de Dewata door de strijd zou(den) beslissen, omdat de Wadjorezen hem op het slagveld afvallig geworden waren (door hun aanval op Tjenrana?). Kadjao Lali⁵do⁵ spoorde de Wadjorezen nu aan te trachten de Karaeng uit zijn bolwerk te verdrijven, maar hem daarna niet ver te achtervolgen. Drie dagen later omsingelden zij het bolwerk bij dageraad. De Goarezen deden een uitval naar het Zuiden, maar mensen uit Gilirëng, Sakuli, Kera en Akkotenggeng sneden hun de weg af, zodat ze zich moesten terugtrekken en op de vlucht sloegen.

De aanval onder Karaeng riMaroanging die de Kr. en C hierop laten volgen, ontbreekt hier in A, en wel terecht. We komen er later op terug.

Twee jaar later (dus 1584) kregen de Goarezen en de Boneërs twist en na een jaar (dus 1585) trok de Karaeng tegen Bone op. Inmiddels moet de ArumPone Bongkangnge overleden zijn (zie pg 84) en opgevolgd²¹ door zijn jongere broer La Itja. De aanval had geen succes: in vijf maanden oorlog werd de Karaeng belet aan land te gaan en hij keerde terug. We kunnen deze mislukte expeditie wel identificeren met die welke de kroniek van Bone (B.Chr. I pg 485) onder La Itja vermeldt en waarbij de Karaeng Bone niet bereikte en terugkeerde.²² Eén jaar hierna (dus 1586) stierf Kadjao Lali⁵do⁵. Twee jaar na zijn dood (dus 1588) viel de Karaeng Bone opnieuw aan, maar wist het in zeven maanden strijd niet te overwinnen. Vijf jaar na de vorige aanval van Goa op Bone (dus 1590) ondernam de Karaeng een aanval tegen Wadjo⁵, maar onderweg werd er een amok-aanval op hem gepleegd en hij keerde terug. Uit het vervolg blijkt (niet uit de Kr. waar deze amok ook genoemd wordt), dat hij bij deze gelegenheid gedood werd.

Inderdaad is tuNidjallo⁵ zoals zijn doodsnaam aangeeft door amok om het leven gekomen. Dat hij op weg was voor een aanval op Wadjo⁵, wordt in de Goarese bronnen echter niet vermeld. De kroniek van Goa

²¹ In A (1 pg 4a) is zijn dood en opvolging reeds veel eerder vermeld: drie jaar na het verdrag in het „godshuis”.

²² Wellicht ook met de expeditie van tuNidjallo⁵, die de kroniek van Goa (M.Chr. pg 169) vermeldt, en waarbij de Wadjorezen en Soppengers de ArumPone van de nederlaag redden en de Makasaren naar Goa moesten aftrekken, begeleid door mensen van Ulawëng en Ponre (Speelman plaatst dit laatste na de tweede expeditie van tuNipalangga). Deze ArumPone was in ieder geval, volgens de kroniek van Goa, La Itja, blijkens de voorafgaande mededeling over het sluiten van het Tëllumpottjo-verbond, waarbij *hij* i.p.v. Bongkangnge wordt genoemd.

(M.Chr. pg 162) bericht slechts dat hij op zijn schip gedood werd, ten Noorden van Tanete ten Westen van Lipukasi²³, door zijn zoogbroeder, iemand van Madjannang, geheten I Lolo Tamakana (?). Speelman geeft als plaats op: bij Bërru²⁴, en noemt de dader zijn „lijffknaap” genaamd Menpraneebe (?). Ook de Kr. spreekt van „zijn slaaf”. Speelman zoekt de reden in het algemeen daarin, dat de Karaeng „van slimmer tot erger comportementen en hardigheden over zijn volcq en voornementlijk over zijn domestiquen voortgaande” was. Gervaise, een niet zeer betrouwbare Franse bron uit 1688, weet te vertellen, dat iemand, wiens vrouw hem door de Karaeng was afgenomen, zich onder de roeiers van het koninklijk schip gemengd had, en, toen de Karaeng met haar aan het spelevaren was, hem plotseling gedood heeft.²⁵ De toedracht van deze moord verder in het midden latend kan men opmerken, dat de Wadjorezen moeilijk geweten kunnen hebben tegen wie deze tocht, zo die al een aanval beoogde, gericht was.

Zowel de kroniek als het dagboek van Goa geven een preciese datum (helaas niet de weekdag) op voor de dood van tuNidjallo⁵: 3 Muḥarram, de laatste bovendien het jaartal 1590 A.D., 1002 H., resp. overeenkomende met 999 H. en 1593 A.D. Speelman deelt mee dat deze gebeurtenis „nu 81 jaar geleden” voorgevallen is. Neemt men aan, dat aan Speelman deze tijdsafstand in Moslimse jaren is opgegeven, dan krijgt men ook 1590 A.D.,²⁶ zodat dit jaartal hoogstwaarschijnlijk het juiste is.

Een jaar na de dood van toRidjallo⁵ (dus 1591) hadden de Boneërs en Goarezen een bijeenkomst in Meru (in Bone). Men besloot zich weer aan het verdrag van Tjalëppa⁵ te houden. Drie dagen na de overeenkomst ging Karaeng Mammenang-rigamanna (de rijksbestuurder van Goa) naar Wadjo⁵ waar hij een gesprek had met de Arung-matoa. De kroniek van Tallo⁵ (M.Chr. pg 193) vermeldt dat deze rijksbestuurder van Goa in Meru een ontmoeting had met de Boneërs, terwijl ook de Kr. diens (eerste) gesprek met de Arung-matoa hiermee in verband brengt: de Karaeng van Goa was tijdens dit gesprek in Meru. Deze Karaeng van Goa was dus volgens A de opvolger van tuNidjallo⁵, zijn zoon tuNipasulu⁵. Dat tuNipasulu⁵ zelf ook aan de bijeenkomst deelnam blijkt uit A niet, maar wordt bevestigd door de kroniek van Goa (M.Chr. pg 170). De nieuwe regering van Goa beëindigde met deze vrede van Meru de oorlogen van de vorige tegen de Tëllumpottjo.

²³ Valentijn nam een groot deel van Gervaises *Description historique* in vertaling op in zijn *Oud en Nieuw Oost Indië*, zie Damsté, *Een Fransman over Celebes*.

²⁴ De Notitie van Speelman is van eind 1669. d.i. 1080 H.; 81 jaar tevoren was dus 999 H., d.i. 1590 A.D. Het is opmerkelijk, dat de Makasaren over een zo grote tijdsruimte een nauwkeurige opgave konden doen. Het wijst wel op het bestaan van een schriftelijke overlevering reeds in de tijd van Speelman, mogelijk het begindeel van het thans nog bekende dagboek van Goa en Tallo⁵.

Verspreid tussen de andere mededelingen geeft A een aantal berichten over de Datu van Pammana toPasadjo (La Mappapoli) en de Wadjorees toAri, die we hier bij elkaar zullen weergeven. Drie dagen na de verovering van Tjenrana door de Tëllumpottjo ging toPasadjo naar Goa, maar hij werd achterhaald en teruggebracht door de Arung-matoa. Pammana was zo weer slaaf van Wadjo^s (A1 pg 4). Een jaar na de dood van Kadjao Lali^sdo^s (dus 1587) kwam hij Wadjo^s binnen en deed het aanbod de vorsten van Wadjo^s voedsel en drank uit de producten van Pammana te geven. Dit werd welwillend geaccepteerd. Vier jaar nadien (dus 1591) stelde de Arung-matoa hem voor, dat hij tot Arung-ma^sbitjara benoemd zou worden. Hij kreeg de positie als van mensen van Gilirëng en dit werd met een officieel verdrag bekrachtigd (A1 pg 9).

Een jaar na de verovering van Akkotengëng (dus 1583) kwam toAri Wadjo^s binnen en huwde met Mallangkanae (d.i. We Sekëtti de dochter van de Pa^sdanrëng van Tua toAppamadëng, Kr.). Drie jaar later nam hij zijn vrouw mee naar Makasar en gaf haar als pand (?) aan de Karaeng. Toen zij daar een jaar was, zond de Karaeng haar terug naar Wadjo^s. Na een huwelijk van vijf jaar (in 1588 dus) scheidden zij. Het jaar daarop ging toAri in Makasar een huwelijk sluiten om zijn verknochtheid (aan Goa) te bekrachtigen. Vier jaar na de dood van toRidjallo^s (dus 1594) kwam hij in Akkotengëng met zijn lading (koopwaar?). Na een maand ging hij naar Wadjo^s om aan hanengevechten deel te nemen. Toen hij daar drie dagen was, werd hij door de Arung-matoa opgepakt en hij zou gedood worden.²⁵ Hij vroeg echter genade en werd op zijn belofte van gehoorzame onderwerping vrijgelaten. Zeven jaar later stierf hij in Akkotengëng aan een ziekte (A1 pg 9).

Ook de mededelingen over de gesprekken van de rijksbestuurder van Goa tuMenanga-riagamana (Karaeng Matoaja) met toU^sdama in Wadjo^s verschillen in A van die in de Kr. Volgens A (1 pg 9) landde de rijksbestuurder 's nachts in Peneki, was hij bij dageraad in Wadjo^s en arriveerde hij bij zonsondergang bij het huis van de Arung-matoa. Hij verzocht hem tot zijn zoon aangenomen te mogen worden en vroeg hem naar de oorzaak van zijn moed, zijn hoge leeftijd en zijn goede oogsten. De vorst stond zijn verzoek toe en antwoordde op zijn vraag, dat hij zichzelf, zijn medemensen noch de Dewata bedroeg. Nadat de bezoeker ook op zijn vraag naar het aantal goden antwoord gekregen had (: één god maar vele gezanten), wilde hij nog diezelfde nacht vertrekken, omdat de anakaraengs hem in Meru wachtten. Hij liet zich

²⁵ Speciaal in A treffen we telkens verhalen aan, waarvan de achtergrond ons ontgaat. Blijkbaar wordt er in deze berichten allerlei bekend verondersteld, dat thans niet meer is na te gaan.

echter overhalen eerst nog vriendschap te sluiten met de zoon(s) van de Arung-matoa. Na twee dagen vertrok hij en werd op bevel van de Arung-matoa tot Penrang uitgeleide gedaan door twee broers, waarvan de ene in de Kr. toPalawa en in C1 (pg 61) toPaewai heet. De eerste kan wellicht geïdentificeerd worden met Petaullarie toAllawa en de tweede met La Pedapi³ toPaewai, beide zoons van toU⁵dama. Drie maanden later kwam de rijksbestuurder opnieuw naar Wadjo⁵ en vroeg nu hoe men een voorspoedige groei van de rijst kon bewerken. Het antwoord van de Arung-matoa luidde, dat dit alleen mogelijk was, als de vorst rechtvaardig was. Daarop verzocht hij de staf van de Arung-matoa te mogen ontvangen om even gelukkig te worden als hij en een even lang leven te bereiken. Hier eindigt deze episode abrupt. Elders in A (1 pg 4) wordt in een fragment eveneens een zelfde bezoek aan Wadjo⁵ vermeld, hier twee maanden na de dood van de ArumPone La Itja (hier La Djai⁵ genoemd) gesteld en na een bezoek van een maand aan Bone. Hij stelt hier de vraag over de goede oogst en het verzoek om de staf, die hij ontvangt als teken dat hij de zoon van de Arung-matoa is. Na drie dagen nam hij afscheid. Ook de Kr. en C kennen twee bezoeken aan Wadjo⁵ en plaatsen de vraag over het aantal goden tijdens het tweede, vlak voor de dood van toU⁵dama, dus kort voor de Islamisering. We komen er bij dat onderwerp op terug.

Vijf jaar na het verdrag van Meru (dus 1596) werd de ArumPone La Djai⁵ (lees: La Itja) door de Boneërs gedood (A1 pg 4 en 10), Arung Kadju volgde hem op (A1 pg 4). De kroniek van Bone vermeldt deze vorstenmoord tengevolge van de willekeur en wrede daden van La Itja op pg 486—488. Zijn opvolger heette La Patawë⁵ en was inderdaad Arung Kadju. Berekend naar de gegevens van deze kroniek zou het jaartal echter 1595 moeten zijn.

Een jaar na de dood van de ArumPone kwam La Palë⁵ in Wadjo⁵ en huwde met We Tënriwadja (A1 pg 10). Deze La Palë⁵ was wel La Tënripalë⁵ toAkkëppeang Arung van Timurung, de zoon van de zojuist vermoorde ArumPone en van de vorige Arung Timurung We Tënripakui⁵; hij werd zelf later ArumPone: Matinroe-riTallo⁵. In D (B.Chr. I pg 507) is vermeld, dat hij na de dood van zijn vader Timurung en Amali onder bescherming van Pammana stelde, zodat zijn landen sindsdien weer onder Wadjo⁵ hoorden. We Tënriwadja heet in de Kr. We Tënriwodja de dochter van toAppamole de Pa⁵-danrëng van Tua. In de Kr. wordt alleen haar scheiding van de Arung van Timurung vermeld.

Vijf jaar na hun huwelijk werd Timurung door de Boneërs aangevallen, maar na een aanvankelijk succes werden zij door de Timurungers verdreven.

De laatste Arung-matoa's uit deze periode waren 1° La Mappepulu

toAppamadëng Massaolotjie, Ranrëng van Tua, 2° La Pakoko toPa⁵belë⁵, een zoon van Puang riMa⁵galatung en 3° La Mangkatje⁵ toU⁵dama, een kleinzoon van Puang riMa⁵galatung. De meeste teksten zijn het er over eens dat de tweede drie jaar regeerde en de laatste veertig jaar. Over de regeringsduur van de eerste bestaat minder eenstemmigheid: 10 jr (H pg 23; F1 pg 145), 11 jr (G1 pg 25; Q1 pg 13; V pg 121), 15 jr. (O1 pg 7; D pg 506; R pg 11; T), 17 jr. (Kr.), 27 jr. (B2 pg 29). A heeft tenslotte tot tweemaal toe (1 pg 4a en 9) een telwoord dat volgens huidig Buginees geen zin geeft: *napitu-maduappulo*. Neemt men aan dat dit een verouderde (?) vorm is, die der-tien (op zeven na twintig?) betekende, maar later niet meer begrepen is, dan kunnen verschillende der andere opgaven als „conjecturen” hiervan verstaan worden.

Uitgaande van 1607 als het sterfjaar van toU⁵dama (zie onder) krijgt men dus voor zijn regeringsaanvaarding 1567, twee jaar na de eerste Goa-Bone oorlog, voor die van toPa⁵belë⁵ 1564, en voor die van toAppamadëng 1551. Naar de chronologie van de Kr. was dit laatste (indien er één jaar verliep tussen de eerste en de tweede expeditie van tuNipalangga) het tweede jaar van de laatste oorlog met West-Wadjo⁵, op welk tijdstip de Kr. inderdaad toAppamadëngs regeringsaanvaarding stelt. De Kr. noemt zijn dood na de eerste expeditie van tuNipalangga (1564 dus), A (1 pg 4) evenwel na de vrede van Tjalëppa⁵ (1565). De dood van toPa⁵belë⁵ noemt de Kr. tijdens de tweede expeditie van tuNipalangga, terwijl ook F het overlijden van deze Karaeng (1565) onder toU⁵dama plaatst. Sterker afwijking vinden we, waar het Tëllumpottjo-verdrag onder toAppamadëng gesteld wordt: wegens zijn ziekte nam toU⁵dama er in zijn plaats aan deel (Q en Y), en elders de voorbespreking onder toPa⁵belë⁵ (D en LL).

Tenslotte moet er een traditie vermeld worden volgens welke toPa⁵belë⁵ de *voorganger* van toAppamadëng was (C1, G, Q). C1 (pg 40) vermeldt, dat een jaar nadat hij toTëmmagiang opgevolgd was, zijn zoon La Pa⁵belë⁵ zich aan een halsmisdaad schuldig maakte door ontucht te plegen met de dochter van de Matoa (van Palipu, V pg 121). Zijn vader de Arung-matoa gaf aan toU⁵dama, een neef van de schul-dige, de opdracht hem te doden, en hem daarna niet naar Wadjo⁵ te brengen maar in Titintjo te verbranden. Deze voerde de bestraffing uit en de rijstooft werd (weer) overvloedig. Na de dood van toPa⁵belë⁵ volgde Da Paturungi (dus een vrouwelijke Arung-matoa!) hem op. De Wadjorezen wilden dat zij zich weer met (haar man) toAppamadëng verzoende (van hun scheiding is echter niet gerept). Zij weigerde dit. Toen er echter na een jaar de oorlog met West-Wadjo⁵ uitbrak, die aanvankelijk slecht verliep, moest toAppamadëng tenslotte optrekken, haar vervangend in de krijg. In C1 is deze episode zeker

een corpus alienum, want direct hierna loopt de tekst weer parallel met de Kr. en staat er: „toen Massaolotjie (d.i. toAppamadëng) vijf jaar Arung-matoa was”.

Alles bijeen genomen moeten we tot de conclusie komen, dat de gegevens niet toelaten tot zekerheid te komen over de chronologie van deze hele periode. Niet alleen leiden de opgaven van de Kr. en A tot verschillend resultaat, maar ook indien men uitgaande van de gereconstrueerde jaartallen de chronologie volgens de gegevens van de Kr. verder naar het verleden vervolgt tot de eerste Arung-matoa (± 1480), ontstaat er een aanzienlijk verschil met de kroniek van Goa over de regeringsduur van tuNipalangga: resp. minstens 34 jr. en 18 jr. (M.Chr. pg 154). Alle genoemde jaartallen zijn dan ook slechts als grove benaderingen te beschouwen en houden op zijn minst een speelruimte van enkele jaren. Te meer daar de exacte inhoud van de gebruikte tijdseenheid (*taung*, jaar) onbekend is. Is een zonnejaar of een maanjaar bedoeld, of wellicht nog de tijd tussen twee oogsten (*pattaungëng*, oogst)?²⁶

De laatste Arung-matoa van deze periode, toU³dama, was zeker de belangrijkste. Om zijn krijgsdaden zowel als om zijn kwaliteiten als vorst werd hij hooggeacht, zoals blijkt uit de bezoeken van de Goarese rijksbestuurder. De Kr. vermeldt dat hij bij deze gelegenheid ook wist te bewerken dat Wadjo³ (van slaaf) weer tot bondgenoot van Goa werd verheven. Hij was een der wijze vorsten die zijn volk leerrijke lessen gaf. „Hij verzekerde dat de Islam nabij was maar bereikte die niet meer” (P pg 124).

Zijn doodснааm, Matinroe-rikannana (Die is ontslapen op zijn schild), kreeg hij, omdat zijn lijk met zijn schild verbrand werd (P). Na zijn dood werden volgens zijn laatste wil al zijn schilden verzameld en hij werd daarop verbrand. Het volk dat stond toe te kijken zag hem volledig gekleed met de rook ten hemel stijgen. De as van de schilden werd in de urn (*gotji*) gedaan (M1 pg 35). Het was waarschijnlijk de laatste lijkverbranding van een Wadjorese hoofdvorst.

²⁶ Over de oude tijdrekening van de Buginezen is weinig bekend. Volgens Matthes (Wrdv s.v. *pulo*) kende men een periode van twintig dagen, de *bilang duappulo*, waarvan elke dag een naam had. De meeste van deze namen zijn ondoorzichtig. De 16de dag heette *Dëttia* (Aditya), de 17de *Soma* en de 9de *Wage* (vgl. Wage, de 4de of 5de dag van de vijfdaagse Javaanse week). Drie opeenvolgende periodes van twintig dagen begonnen resp. met *Po³djuruatta*, *Po³banawa* en *Po³bisaka* (vgl. Skr. Vaiśākha) — *po³* = *pong* = begin. Daarnaast kende men twaalf maanden — acht van dertig dagen, drie van een-en-dertig en één van een- of twee-en-dertig —, waarvan de namen grotendeels overeenkomen met de Indische maandnamen. Volgen de eerste telling zou er een jaar van 360 dagen geweest kunnen zijn, volgens de tweede was er een jaar van 364 of 365 dagen.

4. *De Islamisering.*

Na Luwu¹ was Goa het eerste land op Z. W. Celebes dat officieel tot de Islam overging. Het tijdstip waarop dit plaats vond is niet met volstrekte zekerheid vast te stellen. De Makasaarse gegevens wijzen wel alle in dezelfde richting. Zij geven een bepaalde datum — 22 September/9 Djumād al-awwal — voor de overgang van de Karaeng van Goa (M.Chr. pg 172) en die van de Karaeng van Tallo² (M.Chr. pg 192); ook het dagboek van Goa en Tallo² noemt dezelfde datum. De tabellen van Wüstenfeld lichten ons in, dat beide data in het jaar 1605/1014 op een Donderdag samenvielen. Daar het samenvallen van een bepaalde Moslimse en een bepaalde Christelijke datum zich slechts zeer zelden herhaalt, kunnen we gevoegelijk dit jaartal als uitgangspunt nemen. Dan moeten we aannemen dat de Donderdag naderhand veranderd is in Vrijdag, welke dag alle genoemde bronnen opgeven, waarschijnlijk omdat een Vrijdag later als een voor een officiële overgang tot de Islam meer passende dag werd beschouwd dan een Donderdag. Verder moeten dan de jaartallen 1603 en 1606 die resp. het dagboek en de kroniek van Goa opgeven als verschrijvingen aangemerkt worden. Alleen de kroniek van Tallo² geeft het juiste jaartal 1605. De fout in de opgaven van het Moslimse jaartal (1015 of 1016) is mogelijk veroorzaakt door een berekening op grond van de sterfdata en de ouderdom van de twee Karaengs, waarbij er geen rekening mee is gehouden, dat een Moslims en een Christelijk jaar nooit volledig samenvallen. Voeren we deze berekening op grond van de gegevens van de kronieken en het dagboek juist uit, dan vinden we het goede jaartal voor de Karaeng van Goa en 1608/1017 voor de Karaeng van Tallo². De kroniek van Tallo² bevat hier waarschijnlijk een fout in de opgave van de leeftijd van deze Karaeng bij zijn overgang: 35 i.p.v. 32 jaar.

De zin die in het dagboek op deze overgang betrekking heeft: „de Karaeng neemt met een zijner broeders de Islam aan”, en die Ligtvoet op de overgang van de Karaeng van Goa liet slaan, komt bijna woordelijk gelijk eveneens in de Kroniek van Tallo² voor, en slaat daar op de Karaeng van Tallo². Blijkbaar is dit ook de bedoeling van het dagboek. Het tijdstip van de overgang van de Karaeng van Tallo² is hiermee wel duidelijk aangegeven.

Nu had deze Karaeng, die tevens rijksbestuurder van Goa was en

¹ De eerste Moslimse Datu van Luwu², Matinroe-riWarë², zou één jaar eerder dan de Karaeng van Goa de Islam aangenomen hebben. (B.Chr. I pg 529).

een twaalfstal jaren ouder dan de Karaeng van Goa (hij heet vaak Karaeng Matoaja, de oude Karaeng), kennelijk de feitelijke leiding in Goa.² Het is daarom het meest waarschijnlijk dat *hij* het initiatief tot de Islamisering van Goa heeft genomen. Ook in de legende komt dit tot uitdrukking.³ Het is dus niet aannemelijk dat de Karaeng van Goa eerder dan zijn rijksbestuurder de Islam omhelsde.

We leggen hier de nadruk op, omdat er andere berichten zijn die 1603 opgeven, en men eventueel had kunnen veronderstellen dat in dat jaar de Karaeng van Goa Moslim geworden was. Stapel heeft in het Journael van Paulus van Soldt, die in 1607 in Makasar was, de mededeling gevonden dat de Koning „over vier jaer de Mohametische wet” had aangenomen.⁴ Ook Speelman en Blok noemen het jaartal 1603. Tenslotte brengt ook de berekening op grond van de Wadjorese tekst A ons op 1603: twaalf jaar na zijn bezoek aan Wadjo⁵ om (de staf van?) de Arung-matoa te halen (1591 volgens onze berekening, zie supra), legde de Karaeng Matoaja de geloofsbelijdenis af.

Op deze gegevens is slechts weinig af te dingen (Speelmans jaartallen zijn vaker een of twee jaar „te vroeg”). Desondanks geven we er de voorkeur aan de Makasaarse gegevens te volgen en het jaartal 1605 aan te houden.⁶ In A moet dan de genoemde tijdsafstand van twaalf jaar tussen het bezoek van Karaeng Matoaja aan Wadjo⁵ en zijn overgang vijftien worden, terwijl ook verderop een correctie nodig is.

Twee jaar na de overgang van de Karaeng, zo gaat A voort, volgden alle Goarezen. Na veertig jaar geregeerd te hebben stierf de Arung-matoa Matinroe-rikannana en hij werd opgevolgd door Sangkuru Muladjadi. We kunnen dus aannemen, dat deze beide gebeurtenissen in het jaar 1607 plaats vonden.

De voornaamste Buginese landen werden allen in de volgende jaren door Goa gewapenderhand gedwongen de nieuwe godsdienst over te nemen. A deelt mee dat de Karaeng vooraf (in overeenstemming met het voorschrift van de Moslimse wet) oproepen om zijn voorbeeld te volgen richtte tot Bone en Soppeng, resp. drie en vier jaar na zijn eigen overgang. In geen van beide gevallen had het resultaat. De Arum-Pone antwoordde in negatieve zin en de oproep aan Soppeng was zelf reeds een antwoord op een mogelijk honend bedoeld geschenk van de

² De eigenlijke geschiedenis van Goa van zijn tijd vindt men dan ook in de kroniek van Tallo⁵ beschreven. Zie ook Blok, pg 11.

³ Matthes, Boeg. en Mak. legenden, v. d. Br. pg 388.

⁴ Stapel, Bongaais verdrag pg 4.

⁵ Deze kwestie verdient een uitvoeriger bespreking dan hier mogelijk is. We hopen er elders op terug te komen. Men zie ook Kern, Verbreiding van de Islam pg 356.

Soppengse vorst: een pijpje katoen en een spinnewiel.⁶ Een maand hierna ondernam de Karaeng dan ook de Islam-oorlog (*musu^s-sëllëng-nge*, B.Chr. I pg 495). Hij landde in Sawitto, blijkbaar om vandaar naar het Zuiden tegen Soppeng op te rukken.

De nu volgende strijd bij Pakenja wordt ook in de Kr. en C1 beschreven en in het dagboek van Goa (zonder jaartal) en de kroniek van Bone (B.Chr. I pg 490) genoemd. Het Tëllumpottjo-verbond trad in werking. Gezamenlijk bestreden de drie landen bij Pakenja de Goarese aanvallers, die, na drie dagen strijd (A), geheel verslagen en op de vlucht gedreven werden. Karaeng Matoaja ontkwam slechts door zijn gelukkig gesternte (*maupë^smua*) aan de dood (A). Drie dagen na zijn nederlaag (A) keerde de Karaeng naar zijn land terug.

Drie maanden na de nederlaag bij Pakenja, vervolgt A, landde de Karaeng van Maroanging bij Akkotengëng in Wadjo^s. Drie dagen nadat hij bij Padaelo^s aan land gegaan was, werden de mensen van Akkotengëng en Kera afvallig. De Arung-matoa poogde hen met geschenken te bewegen Wadjo^s niet in de steek te laten, maar zij antwoordden, dat hen een goede weg getoond was, die zij, in tegenstelling tot Wadjo^s, wel wilden volgen. Vijf dagen later vielen ook de bewoners van Sakuli af en ook zij waren niet tot andere gedachten te brengen. Een maand na de afval van Sakuli werd de Karaeng van Maroanging door de Tëllumpottjo omsingeld en in het nauw gebracht. Sakuli werd in brand gestoken. Vijf maanden daarna kon de Karaeng slechts ontsnappen, doordat de Arung van Gilirëng hem doortocht verschaftte. Deze vluchtte vervolgens zelf naar Akkotengëng. Drie maanden na de omsingeling van Sakuli viel de Datu van Luwu^s Peneki aan en landde bij Adingnge (?). Na vijf dagen strijd werden de Luwurezen verdreven. Daeng Matjê^sbang werd met schip en al op land getrokken.

Verschillende details van dit verhaal uit A vermeldt de Kr. bij gelegenheid van de twee aanvallen van Goa op Wadjo^s na het Tëllumpottjo-verdrag. Zo wordt daar ook een Karaeng van Maroanging als aanvoerder der Goarezen genoemd. Nu is deze waarschijnlijk te identificeren met een tuMailalang van Goa (de titel van de twee hoogste functionarissen onder de rijksbestuurder) van die naam, die door de Karaeng van Goa tuMenanga-rigaukanna ($\pm$ 1593—1639) als zodanig was aangesteld als opvolger van zijn vader de Karaeng van Patte^sne (kron. van Goa pg 175—176). In 1618 veroverde hij Bima en Sumbawa, in 1623 stierf hij (dagboek van Goa). Het is dan ook zeer wel mogelijk dat hij tijdens de Islam-oorlogen met de leiding van een expeditie tegen

⁶ Dit is dus een zelfde verhaal als in de Kr. na de Islamisering van Soppeng van de Arung-matoa tegenover de Datu van Soppeng vermeld wordt. Indien we een keuze moeten maken, verdient de Wadjorese kroniek die deze anecdote van een Soppengse vorst vertelt waarschijnlijk de voorkeur.

Wadjo^s belast was. In dat geval moeten we echter aannemen dat de Kr. en C deze expeditie ten onrechte tijdens de Tëllumpottjo-oorlogen gesteld hebben.

Een jaar na de nederlaag bij Pakenja, zo verhalen de Kr., C en A en ook de kroniek van Bone geeft kort de hier volgende strijd weer, herhaalde de Karaeng zijn pogingen de Buginese landen te onderwerpen. Hij landde in Padappadang of Parepare (A). De Tëllumpottjo trokken hem tegemoet en legerden zich bij Ampirita.⁷ Het kwam tot een treffen aan de voet van de bergen (bij Busatoe (?) A, van Bulu^s-setompo^s C1, ten Oosten van Bulu^ssetompo^s kron. van Bone). Na drie dagen strijd (A) werden de Buginezen op de vlucht gedreven, toen de Soppengse Arung toDjawa sneuvelde. De Sidenrengers (de mensen van Rappëng, Bulu^stjenrana en Mawiwa, A) gaven zich, na een maand oorlog (A), over en namen de Islam aan (evenals de mensen van Belawa en Mario, C1). De Karaeng versterkte zich in Rappëng en keerde naar Goa terug (A). Tien dagen na zijn vertrek (A) omsingelden de Tëllumpottjo dit bolwerk in Rappëng. Volgens de Kr. werden de Makasaren uit Rappëng verdreven en keerde de Karaeng naar zijn land terug, maar toen hij in Tanete was, keerden de Soppengers terug (C: de Karaeng trok zich terug naar Tanete om Soppeng aan te vallen), terwijl de Wadjorezen en de Boneërs hen niet te hulp kwamen. Volgens A waren de Tëllumpottjo echter bij Rappëng verdreven, namen de Sidenrengers op de volgende dag en de bewoners van Awanio (in N. Soppeng) twee dagen daarna de Islam aan en liep de Arung van Belawa vier dagen later over naar Rappëng en werd Moslim; vijf maanden na de overgang van Rappëng trok de Karaeng op tegen Soppeng (op een nieuwe expeditie vanuit Goa blijkbaar) en landde in Tanete.

Na een strijd van een maand namen de mensen van Pattodjo (in Soppeng) de Islam aan, bericht A, terwijl de Kr. vervolgt: de mensen van Lamuru en Mario(-riadja C) werden afvallig, de Arung van Pattodjo liep over en de Soppengers gaven zich gewonnen. Ze sloten in Lakko een verdrag met de Karaeng (Kr., C, A), nadat hun gezanten toPeo en toPaladjukang de onderwerping hadden aangeboden (C1 pg 64). De Karaeng kwam Soppeng binnen en de Soppengers namen de Islam aan (Kr.). Op zijn bevel vielen zij Wadjo^s aan en staken daarbij de Patampanua en Wage in brand (C1).

Na de Islamisering van Soppeng volgde die van Wadjo^s. Na een mislukte aanval van Bone en Wadjo^s op Soppeng (A spreekt van een aanval van Wadjo^s op Bone!) en de afval van de vorst toBilla^s (volgens de genealogie een prins uit het huis van Tua) en van verschillende Wadjorese vazallen landde de Karaeng een jaar na de Islami-

⁷ Waarschijnlijk Amparita aan het meer van Sidenreng. A noemt deze plaats niet.

sering van Soppeng in Tjenrana en de Wadjorezen boden hun onderwerping aan. In deze versie van de Kr. is dus alle strijd in Wadjo⁸ onvermeld gebleven. Waarschijnlijk werd echter ook vanuit Soppeng een aanval uitgevoerd: die waarvan C al melding maakte en die ook in A voorkomt. Deze kroniek (1 pg 11a) deelt mee, dat een maand na de Islamisering van Soppeng de Soppengers en de mensen van Adjat-tapparëng (dus van Sidenreng, Rappëng enz.) met de Karaeng mee optrokken tegen Wadjo⁹. Na tien dagen strijd werden de Patampanua, Tempe, Singkang, Tampangëng en een deel van Titintjo (allen in Westelijk Wadjo⁵) in brand gestoken. De Wadjorezen vroegen om een wapenstilstand van vijf dagen en de Karaeng van Barombong stemde daarin toe. Deze, een oudere halfbroer van Karaeng Matoaja (kroniek van Tallo⁵ pg 190) die leefde van ± 1572—1642 (dagboek van Goa), was blijkbaar de bevelhebber van de aanvallers, terwijl de Karaeng van Goa zich in Tjenrana ophield. Een dag na het verzoek om wapenstilstand zonden de Wadjorezen toAppamole (Pa⁵danrëng van Tua)⁸ naar Bone en hij ontmoette de Karaeng in Tjenrana. Volgens de Kr. en C vergezelde hem (zijn neef) toAli (alleen C noemt beiden bij name) zijn mede-Pa⁵danrëng.

Op hun uitnodiging kwam de Karaeng naar Wadjo⁵ en landde in Topatjê⁵do. Hier kwamen de Wadjorezen de Karaeng meedelen dat zij de Islam aanvaardden. En het oude verdrag van Topatjê⁵do met Goa werd hernieuwd. A bericht dat bovendien tussen Goa en Wadjo⁵ een voor deze wereld en het hiernamaals geldend bondgenootschap als van broeders bezworen werd.

De mededeling van de Kr., dat aan de pas-bekeerden op hun verzoek werd toegestaan hun voorraad varkensvlees op te maken (voordat het verbod op het eten van zulk vlees zou ingaan), vindt elders een parallel. De Maleise kroniek van Kutai⁹ vermeldt hetzelfde van de bewoners van dit Borneose vorstendom bij hun overgang tot de Islam. Tekst-critisch is het niet uitgesloten dat deze mededeling van de Kr. (die in A en C ontbreekt) een interpolatie is.¹⁰

Zoals de Wadjorese vorsten door de Karaeng begiftigd werden met gewaden voor de sembahjang, *parakala-endaenda* of *kasa-parakala* (A) genoemd, ontving de ArumPone Matinroe-riBantaeng na zijn overgang een fluwelen *ampalang* (oorlogsgewaad?) van de Karaeng (B.Chr. I pg 493).

⁸ Dat niet de Ranrëng Bettempola de woordvoerder van Wadjo⁵ was, lag waarschijnlijk daaraan, dat in deze tijd een vrouw, We Tënriakko, Arung Bettempola was.

⁹ Mees, Kroniek van Koetai pg 101, 242. Naar gegevens van Prof. Cense is deze trek ook in Luwu⁵ in een verhaal van de islamisering van dat land bekend.

¹⁰ Wat in de Kr. hierop volgt: „*narikadoi adamma*”, luidt in A en C: „*Nasikado adae*”, resp.: „*Nasikado adamma toWadjo⁵e Karaengnge*”.

Een jaar na de Islamisering van Wadjo^s volgde die van Bone. De Karaeng trok, mét Luwurezen, Wadjorezen en Soppengers, tegen dat land op en na een strijd van een maand nam ook de ArumPone La Palé^s (d.i. La Tënripalé^s Matinroe-riTallo^s die kort tevoren tot ArumPone verkozen was naar de kroniek van Bone pg 495) de Islam aan (A).

Het is duidelijk dat deze Islam-oorlogen enerzijds overeenkomen met het patroon en passen in de reeks van de oorlogen die Goa om de hegemonie van Z. W. Celebes gevoerd heeft. Anderzijds gaf de Islam als aanleiding en doel van de aanvallen er een nieuwe teneur aan. Het prestige van de nieuwe godsdienst bevorderde een snelle afval van vazallen van de aan Goa vijandige landen en bracht Goa een snellere en zekerder vestiging van zijn hegemonie dan tevoren. De aanvaarding van de nieuwe godsdienst schiep echter tevens een nieuwe band van gelijkheid tussen overwinnaar en overwonnenen. Het was wel de wijze politiek van Karaeng Matoaja, de rijksbestuurder en feitelijke leider van Goa in deze tijd, die een vrij lange periode van eensgezinde vrede inluidde op het schiereiland. De kroniek van Bone bericht uitdrukkelijk, dat Goa aan Bone geen oorlogsboete oplegde, maar alleen het uitspreken van de geloofsbelijdenis verlangde (B.Chr. I pg 495). De kroniek van Tallo^s voert zelfs een getuigenis van de zoon van Karaeng Matoaja, tuMenanga-riBontobiraeng, aan: „Karaeng Matoaja zei tegen mij: Toen ik de Tëllumpottjo overwonnen had, heb ik zelfs geen boomblaadje afgebroken. Wilden zij niet dan wilden zij niet. Ongeveer 300 kati heb ik hun gegeven, heb ik in hun gordel gestoken (?)” (M.Chr. pg 193). Karaeng Matoaja wordt ons in deze kroniek beschreven als een humaan en godsdienstig man, die religieuze geschriften, kitabs, las en stipt en overvloedig zijn godsdienst-plichten waarnam (pg 195). Pas na zijn dood eindigde zijn vredelievende politiek in een nieuwe verbitterde tegenstelling met Bone.

Van verschillende zijden worden data opgegeven voor de officiële overgang tot de Islam van Wadjo^s en Bone. Wadjo^s nam de Islam aan in de maand Šafar (C1 pg 65) van het jaar 1019 H. (MM), op Dinsdag 15 Šafar (A), op 10 Šafar 1019/10 Mei 1610 (dagboek van Goa), en Bone een jaar later op Woensdag 23 Ramadhān van een jaar *ba* (A), op Dinsdag 23 Ramadhān 1020/23 November 1611 (dagboek van Goa). Volgens de tabellen Van Wüstenfeld zouden deze data bv. Dinsdag 16 Šafar/10 Mei en Dinsdag 23 Ramadhān/29 November kunnen zijn. Een verschil van één dag met de opgaven kan veroorzaakt zijn, doordat daarbij niet met de gewone dertigjarige cyclus (als bij Wüstenfeld) gerekend is maar met de ook elders in Indonesië gebruikelijke achtjarige. Dat dit laatste het geval was, kan blijken uit de letteraanduiding van het jaar in A. In de achtjarige periode is *ba* het zesde

jaar. Was dit inderdaad 1611/1020, dan was het eerste van deze periode dus 1605/1014, het jaar van de overgang van de Karaeng van Goa. Dit zou er op kunnen wijzen, dat men in dat zelfde jaar de Moslimse jaartelling officieel heeft ingevoerd.¹¹

Hoe dit zij, het gegeven dat de overgang van Wadjo^s in de maand Šafar 1610/1019 plaats had is reeds voldoende om vast te stellen, dat de chronologie van het verhaal van A ergens een fout bevat. Want het is niet mogelijk dat de gehele strijd tegen Soppeng nog in ditzelfde jaar vóór deze tweede maand viel. De gewone voorstelling (bv. kron. van Bone pg 490) is, dat Soppeng één jaar voor Wadjo^s geïslamiseerd werd, dus in 1609/1018. De oorlog bij Pakenja moet dan in 1608/1017 gevoerd zijn, dus één jaar na de overgang van het volk van Goa, en niet twee jaar daarna zoals A het voorstelt.

De kronieken beschrijven zo meestal alleen de politieke en militaire gebeurtenissen die leidden tot de formele aanvaarding van de Islam. Daarnaast zijn er echter berichten dat er van Goa uit bekende Islam-predikers werden uitgezonden ter nadere onderwijzing van de pas-bekeerden in de leer en organisatie van de nieuwe godsdienst. H (pg 24) deelt mee dat Dato^s Pattimang Sulaemana in Wadjo^s verbleef om er met de bewoners het moskeebestuur in te richten. Daarna ging hij door naar Luwu^s om er de Islam te brengen en daar stierf hij. De Arung-matoa (Sangkuru) liet de Karaeng verzoeken Dato^s riBandang te zenden.¹² Deze werd Kadi in Wadjo^s en na zijn terugkeer naar Goa volgde toLantja hem op als Kadi.

Uitvoeriger verhaalt MM van het optreden der beide predikers in Wadjo^s. Na de overgang van Wadjo^s verzocht Sangkuru de Karaeng om een leeraar (*anreguru*) te sturen. Daarop kwam Dato^s Sulaemana naar Wadjo^s. Hij preee de Arung-matoa voor zijn erkenning dat er slechts één God is en Zijn wil niet te weerstreven is, en hij riep hem

¹¹ Er blijven echter moeilijkheden bestaan. Zo begint dit (eerste) jaar volgens Wüstenfeld op een Dinsdag, terwijl een Vrijdag of Zaterdag te verwachten zou zijn. Zolang de Moslimse tijdrekening op Z.W. Celebes nog niet, op grond van uitvoeriger materiaal, nader onderzocht is, komen we hier niet verder. Ligtfoot deelt mee dat op Celebes inderdaad de achtjarige cyclus in gebruik is (Dagboek pg 3). Algemene gegevens in de Encycl. van Ned. Indië s.v. Tijdrekening, waar echter alleen de Javaans-moslimse jaartelling gedetailleerd behandeld is.

¹² Dato^s riBandang, een Minangkabauer, geldt als de man die de Islam in Goa bracht (M.Chr. pg 172 en Matthes, Boeginesche en Makassaarsche legenden: bij v. d. Brink pg 388 vlgg.). In een Javaans bericht wordt hij een leerling van Sunan Giri genoemd, zie de Graaf, Senapati pg 61. Suleiman is inderdaad de naam die in Luwu^s bekend is voor de eerste Islam-prediker van dat land. Zijn graf wijst men nog aan in Pattimang (van Vuuren, Correspondentie met Dr Kruij pg 30), waar ook de eerste Islamitische Datu begraven ligt (van Lijf, Het graf enz.). Naar deze plaats heet hij ook Dato^s Pattimang.

op voortaan na te laten wat Allah ta'ala verboden heeft en de profeet voor ongeoorloofd verklaard heeft: bepaalde heidense praktijken¹³, het eten van varkensvlees, het plegen van echtbreuk en het drinken van palmwijn. Na de instemming van Sangkuru en de Wadjorezen nodigde de prediker hen uit het verbodene plechtig af te zweren. Daartoe gingen allen naar een rivier en lieten hun lendendoeken op de stroom wegdrijven, terwijl Sangkuru de volgende woorden uitsprak: „Zomin als mijn lendendoek, door de stroom meegevoerd, terugkeert, zomin keert terug, wat Allah ta'ala verboden heeft en onze profeet Muhammad voor ongeoorloofd verklaard heeft”. Nadat de Dato^s ertoe aangespoord had dat men dit in geheel Wadjo^s en zijn vazalstaten zou verbreiden, werden Sangkuru en het gehele volk in het water gebaad, „gedoopt” (*ridje^s nekini*).

Van de twee ceremonies was de eerste een bestaand oud gebruik, hier zinvol toegepast bij de overgang naar een nieuwe godsdienst, die in het bijzonder met nieuwe leefregels kwam. De geschiedenis van Puang riMa^s galutung gaf ons reeds een voorbeeld van een dergelijke ceremonie, die, in een andere situatie, in alle opzichten tot in de formule toe parallellen vertoont.¹⁴

De tweede ceremonie was wel de rituele reiniging (ghusl), die volgens de Islamitische wet na bekering tot de Islam niet verplicht maar wel aanbevelenswaardig, gebruikelijk (sunnah) is.¹⁵ Berichten uit Moslimse streken buiten Z. W. Celebes tonen aan dat ook elders een dergelijke reiniging van bekeerlingen in of bij een rivier in gebruik is (was).¹⁶

De Dato^s droeg nu de Wadjorezen op de Moslimse plichten te vervullen: de sembahjang, de vasten, de zakât, het vastenbreken, de haddj, de Vrijdagsdienst en het uitspreken van de geloofsbelijdenis. Nadat de

¹³ De hier gebruikte woorden hebben vermoedelijk betrekking op vormen van waarzeggerij, maar zijn niet alle duidelijk: -*ammanu^s*, -*apinaraka*, -*appakërrë^s*, -*appolobia*. Het eerste werkwoord is misschien gelijk te stellen aan *ppemanu^s*, vogelwichelarij bedrijven, het tweede is vrij zeker een verbastering van een onbegrepen woord, en het laatste het enige duidelijke geval van toekomstvoorspelling: uitgevoerd met behulp van repen lontarblad (Matthes Wrdb. s.v.).

¹⁴ Zie pg 58. In Midden-Celebes kende men eens analoge ceremonies, waarbij men oorspronkelijk een haan en een hen als „zondebok” en later een buffelkop op een rivier liet wegdrijven (Adriani, Bare'e-verhalen II pg 224).

¹⁵ Juynboll, Mohammedaanse wet pg 168.

¹⁶ De Moro's van Magindanao werden volgens hun overlevering bij hun overgang tot de Islam aan de monding van een rivier „gewassen” bij een plaats die sindsdien Paygwan „badplaats” heette (Saleeby, Studies in Moro History pg 24, 55). Op Sumatra worden in sommige Bataks-Minangkabause gebieden Moslimse bekeerlingen „am Wasser mit Zitronensaft besprengt und heissen von da an Mohammedaner” (Simon, Islam und Christentum pg 30). In Mori op Celebes werd eens bericht dat een hadji „een groot aantal heidenen van kampong Tompira had gedoopt in de rivier” (Beukels, Persoonlijke herinneringen pg 158).

Arung-matoa en zijn volk de woorden van de Dato⁵ innerlijk aanvaard hadden, gaf deze een vrij uitvoerig exposé over dogmatische kwesties voornamelijk de eigenschappen van Allah betreffende. In korte pregnante zinnen behandelde hij Zijn eeuwigheid en onveranderlijkheid, Zijn alwetendheid, almacht en alwerkzaamheid, Zijn horen zonder oren, zien zonder ogen, spreken zonder tong, dat Hij niet in de mens is en de mens niet in Hem, dat Hij doet zijn en doet worden, leven schenkt en dood, en eens alle doden zal doen herleven en hun slechte daden, in de wereld begaan, zal vergelden met de smarten der hel en hun goede daden met de hemelse genoegens. Hij waarschuwde zijn hoorders dat wie Allah een gezet toekent (*mappa⁵ dua riAllah-taala*) of aan Zijn bestaan twijfelt daarmee zijn geloofsbelijdenis ongeldig maakt, dat wie geen kennis heeft van Allah geen Moslim is en ongelovig wordt („Moge Allah de ongelovigheid verre van U houden!”), dat wie overspel pleegt, varkensvlees eet, palmwijn drinkt, rente neemt, zijn Moslimschap verliest, tenzij hij zich bekeert en Allah zijn bekering aanneemt. Hierna kwam de Dato⁵ terug op de eigenschappen Gods en voerde daarvoor ook bewijzen aan, bv.: Allah is de mensen nabij en ook verre. Zijn glans is de mens nabij, want Hij ziet zijn daden, hoort zijn woorden en kent zijn gedachten. Allah is de mens verre omdat hij Hem niet gelijk is in zien, horen en kennen. Het bewijs dat Allah willend is ligt daarin dat alles veelvormig en veranderlijk is en er niets is waarmee Hij te vergelijken is, het bewijs dat Hij ziet zonder oog daarin dat Hij al wat bonkig, fijn of grof is geschapen heeft, het bewijs dat Hij hoort zonder oor daarin dat Hij al wat geluid geeft of stom is geschapen heeft.

Na deze en andere uiteenzettingen op het gebied van de geloofsleer wijdde de Dato⁵ zich aan meer sociale kwesties. Hij stelde beloningen van God in het vooruitzicht aan degene die zijn slaven de vrijheid gaf, maar stipuleerde dat dit alleen gold voor slaven die met hun meester de Islam hadden aangenomen of geërfde slaven en niet voor pandelingen. Vervolgens stelde de Dato⁵ godsdienstbeambten aan: zes chatibs, zes bilals, drie pangulu-limpo's en drie amils¹⁷, gelijkelijk verdeeld over de drie limpo's. Verder waren er veertig mukims¹⁸ in Wadjo⁵ en veertig uit de vazalstaten. Hij stelde voor iedere categorie het aandeel in de zakāt vast. De vazalstaten kregen geen eigen Vrijdagsdienst, maar daarvoor moest men naar Wadjo⁵ komen, op straffe van een boete bij verzuim zonder reden. Er werd bepaald dat de godsdienstfunctionarissen allen van herendiensten waren vrijgesteld en voor een vergrijp niet beboet of anderszins gestraft maar alleen afgezet konden worden.

¹⁷ Dezen worden verderop ook *guru-pawawae* genoemd.

¹⁸ Bedoeld zijn wel mensen die aangewezen waren om de Vrijdagsdiensten bij te wonen en zo door hun aantal van veertig (het voorgeschreven minimum) de geldigheid van deze diensten te verzekeren.

Ook in rang werden zij gelijk aan de vorsten. Aan de ene zijde van de Arung-matoa zaten de Arung van Bettempola en de verdere wereldlijke heren naar hun rang, aan zijn andere zijde de Kadi en de lagere godsdienstbeambten in de boven genoemde volgorde telkens per limpo bijeen. Zo stonden dus sedert de Islamisering in Wadjo^s evenals elders op Z. W. Celebes het college der wereldlijke en dat der godsdienstige functionarissen naast elkaar, sindsdien onderscheiden als Adë^s en Sara^s of in het latere (Nederlandse, Maleise) spraakgebruik als Hadat (in tegenstelling tot „adat” in de betekenis van „volksgebruiken”) en Sarat. Iedere limpo kreeg een klein bedehuis (*langkara*^s) met een dodja (wachter), terwijl bij de centrale moskee zes dodja's behoorden, voor elke vorst één.

Nadat Dato^s Sulaemana naar Luwu^s gegaan was, kwam Dato^s ri-Bandang op verzoek van de Arung-matoa uit Goa en volgde hem op als Kadi van Wadjo^s. Toen deze een jaar in functie was, kregen de amil van Tua en een bilal van Udjukkalakka^s (Bettempola) twist in de moskee tijdens het maulud-feest, andere sarat-leden bemoeiden zich er mee en er ontstond een slaande ruzie, terwijl de vorsten zaten en de maulud-recieten (dzikir) wilden beginnen. De Dato^s werd vertoornd op de sarat van heel Wadjo^s en verklaarde dat hij alle sarat-leden op staande voet ontsloeg vanwege hun oneerbiedigheid tegenover de vorsten. Eigenlijk waren zij des doods schuldig, maar zij konden uit hoofde van hun functie niet gestraft worden. Hij stelde nu in, dat alle sarat-leden van adellijke bloede moesten zijn, omdat die de adat kenden. De chatibs moesten van de geslachten der Ranrëngs zijn, omdat zij geen kwade gevolgen ondervinden zouden als zij tegenover de vorsten op de kansel zouden preken, en ook Muhammad was immers van vorstelijke huize. De bilals moesten uit de geslachten der Pa^sbate-lompo's genomen worden, omdat ook de genoten van Muhammad van vorstelijke bloede geweest waren. De amils tenslotte moesten uit de families der Arung-ma^sbitjara's gekozen worden. Zo gebeurde het dat voor de eerste limpo een oomzegger van de Arung Bettempola, La Malla-lëngngëng, chatib werd; een neef van de Pilla^s, La Palla^s Daeng Masappo, bilal werd; en een zoon van een Arung-ma^sbitjara van Udjukkalakka^s, toSekë^s, amil werd. Voor de andere limpo's geschieden de benoemingen op gelijke wijze.

Toen op een gegeven moment Dato^s ri-Bandang door de Karaeng van Goa werd teruggeroepen, konden de Wadjorezen slechts met moeite besluiten de Dato^s te laten gaan. Speciaal het vinden van een geschikte opvolger baarde hun moeilijkheden. De Dato^s omschreef nu de plichten van de Kadi en de amil (hij had beide ambten in zich verenigd) en stelde voor zijn vertrek samen met de Wadjorese vorsten nog allerlei nadere bepalingen vast. Om de Wadjorezen van het kwaad

te doen wijken moest de Kadi zorgen dat zij zich (ritueel) wasten (^s*dio* of *ttjěmme*), de sembahjang verrichtten en om hen het goede te doen bereiken zorgen dat zij de talkin reciteerden, hun huwelijken (volgens de wet) gesloten werden en de buffels (ritueel) geslacht werden. De amil was gelijke in rang van de Kadi. Nu werd toLantja, oomzegger van Arung Bettempola, tot Kadi benoemd en La Pangngara to Padjëllo³, broeder van Sangkuru, tot (hoofd-?) amil.

Het stuk besluit met het verhaal van de bedevaart naar Mekka van de nieuwe Kadi, een jaar na zijn benoeming. Hij vroeg verlof om voor een bezoek aan het graf van de profeet naar Mekka te gaan. Midden op zee verdween hij, was niet meer op het schip. In Mekka heeft men hem nog gezien bij de Baitullah (Ka'ba), totdat hij opnieuw verdween.

In MM4 is dit verhaal uitgewerkt tot een preciese beschrijving van de reis van toLantja en de wonderen die hij verrichtte. Aan de kust van Celebes door een schip aan boord genomen, moest hij als tegenprestatie het water uit het ruim hopen. Hij deed dat slechts één keer in de nacht. Toen hij 's morgens opnieuw gewekt werd voor zijn taak, werd hij maar niet wakker en men schold hem voor luiheid. Hij bleef in zijn slaapvertrek, totdat hij „niet meer gezien werd”. Sindsdien was er echter geen hooswater meer in het schip. De vreemde passagier bleek dus een heilige (*oalli*) geweest te zijn. In Mekka slapend naast de Ka'ba, ontving hij goud van de profeet, dat hij besteedde voor zijn huisvesting. Men kwam er achter dat hij het goud — dat de tempelschat van de Ka'ba was — gebruikt had, en hij werd van diefstal beschuldigd door de Datu van Mekka. Bij zijn verhoor deelde hij tenslotte mee, dat de gezant Gods zelf het hem gegeven had. Daarna was hij verdwenen. De Datu van Mekka informeerde tevergeefs wie deze man was, totdat een matroos hem het verhaal deed van de passagier op zijn schip en het wonder van het hooswater.

Door dit slotverhaal, voorbeeld van een legendarisch heiligenleven, verliest dit stuk als geheel zijn historiciteit. Wel kan een zeker historisch geraamte als grondslag aanvaard worden. Het ligt geheel in de lijn van de eerder besproken stukken met passages over adat en sociale kwesties, dat ook vragen van Moslimse theologie en organisatie in een historisch kader aan de orde gesteld worden. In deze zin is het stuk typerend voor de verreikende historische belangstelling.

Afgezien van de historiciteit is het stuk een belangwekkend getuigenis van de theologische kennis en voorkeur (meer dogmatiek dan wetstekwesties en geen mystieke speculaties) die er op een zeker tijdstip bestond, en van de wijze waarop de Islam door aanpassing aan het reeds bestaande hier een eigen gestalte heeft aangenomen. Door de instelling van het aparte sarat-college kwam enerzijds het godsdienstig aspect in de samenleving meer dan tevoren separaat te staan, maar

anderzijds bleef een geordend geheel bewaard door de nauwe binding aan de vorstenstand, de inpassing in de limpo-organisatie en de medezeggenschap, die het vorstenbestuur over godsdienstige inzettingen behield. In het bijzonder de vooraanstaande positie van de Kadi als enig hoofd van de gehele godsdienstige organisatie in het gehele opperrijk, die bovendien bij ontstentenis van de vorst (bv. in Bone) ook in wereldse zaken kon optreden, is typerend voor de Islam op Z. W. Celebes.¹⁹

Ook in de legenden die rondom de komst van de Islam zijn geweven, is soms een streven te onderkennen om in de ingrijpende verandering die dit geheel nieuwe en vreemde en ook op het caricaturale af zo voorgestelde bracht, toch het eigen aandeel een plaats te geven door verhalen over bovennatuurlijke voorbereiding en voorbestemming. Zo was volgens de Makasaarse legende Karaeng Mataoaja na een verschijning van de profeet zelf reeds zelfstandig tot de hoofdwaarheden van de Islam gekomen, voordat de eerste prediker nog geland was.²⁰ Een duidelijk voorbeeld hiervan is ook het Wadjorese verhaal over de Arung-matoa toU⁵dama, waarin deze in een visionaire droom de Islam voorziet en aan zijn volk voerspelt (M1 en 2). Toen eens de ratten zoveel aan de rijst knaagden dat een goede oogst op het spel stond, besloot de Arung-matoa de sawahs met een grote groep te gaan omsingelen. In een aaneengesloten rij omsingelden zij de rijstvelden en tegen de avond waren vele ratten ingesloten. Men vroeg zich af waar ze vandaan kwamen. Toen Arung Bettempola met zijn lans die hij met onbedekte punt (rechttop) in de hand hield een rat raakte, ontdekte men dat ze van boven kwamen, maar toen de Ranrëng van Tua zijn lans uittrok zat er een rat aan de gevestpunt (*taoni*), zodat ze ook van beneden bleken te komen. Men zag het hopeloze van de toestand in. ToU⁵dama stuurde allen naar huis en bleef zelf alleen achter op een sawahdijkje en klaagde zijn nood tot de Dewata. Hier viel hij in slaap en droomde dat de vlakte vol ratten was die de rijst... (?)²¹ Hij sloeg naar hen met een buffelzweep en zij raakten onderling slaags op de tevoren omsingelde sawah. De Arung-matoa sprong in zijn droom op het rijstveld, dit stortte in, en met alle ratten kwam hij onder de grond terecht. De ratten zetten nu allen hun maskers af en werden kinderen. De onderwereldbewoners (*toperitiwie*) raakten in opschudding, omdat een wezen met behaard hoofd was afgedaald. ToU⁵dama verklaarde dat hij de ratten die zijn rijst hadden aangevreten had achtervolgd en hij werd naar het vergaderhuis gevoerd. Toen de rattenkoning onderzocht, waarom de ratten op de wereld rijst gegeten hadden, gaven zij

¹⁹ Vgl. bv. Eerdmans, Het landschap Gowa pg 73.

²⁰ Matthes, Boeg. en Mak. legenden l.c.

²¹ Er staat: „*elo elo tēkkēppo*”.

te kennen, dat zij vooraf aan de zeven (Moslimse) dagen en de (daarbij behorende) zeven sterrenbeelden hadden gevraagd of een van hen voor het gewas verantwoordelijk gesteld was (*ripawawai*), maar dezen hadden dit allen ontkend. Ook toU^sdama bevestigde dat dit niet gebeurd was. De rattenkoning raadde hem nu aan om de bewaking van de rijst op te dragen aan de zeven sterren en de zeven dagen met hun wachters.²² Toen de Arung-matoa opmerkte, dat men boven op de aarde geen zeven dagen had maar slechts één, antwoordde de rattenvorst slechts: „Ge zult ze nog wel krijgen”.

Tijdens zijn verblijf in de onderwereld leerde toU^sdama de ratten hoe hij de mensen een bevalling verricht wordt, daar zij slechts de keizersnede toepasten en hij assisteerde bij de verlossing van de vrouw van de Pa^sbitjara der ratten. Hij huwde met de dochter van de rattenvorst en na verloop van een jaar kregen zij een zoon. Daarna liet men hem weer opduiken (*ttompo^s*). Hij bleek nu midden in de moskee van Mekka te zijn, bij de bron Zemzem. Hij kwam boven op de Ka'ba te zitten en zag vandaar mannen en vrouwen de sembahjang verrichten en de vrouwen gesluierd gaan. Hij hoorde de namen der zeven dagen noemen. Na een jaar ontwaakte hij. De namen der zeven dagen had hij onthouden. Hij sprak nu tot de sterren en de zeven dagen, en de rijst van de mensen gedijde sindsdien weer. Toen hij drie jaar geregeerd had, vertelde hij de mensen van zijn ervaring. Uit het Westen zou eens iets geweldigs komen dat Islam heette en ook adat of wel sarat genaamd was. Er waren ook „aalmoezen” bij, d.w.z. giften schenken. Er was ook iets bij, dat „sembahjang” heette: alle mensen bukten telkens met het achterste opgewipt. En alle vrouwen waren gesluierd. Zij weigerden varkens, honden, ratten, kikkers, slangen, krokodillen en leguanen te eten. Arung Parigi en Arung Botto antwoordden, dat zij volstrekt niet gesteld waren op genoemde lichaamsbewegingen en ook niet wilden afzien van de opgesomde vleessoorten. Maar de Arung-matoa voorspelde dat zij eens dit alles zouden aanvaardden, maar pas drie jaar na zijn dood. In zijn hart, zo zei men, was

²² We hebben hiervoor geen verklaring of parallellen kunnen vinden. Ook de Buginese astronomie en -logie is een punt dat nader onderzoek verdient. We geven hier in een tabeltje de in dit stuk voorkomende namen:

dagen	wachters	sterren(-beelden)	
Djuma ^s	La Sakké ^s témmě ^s (volledig af)	woromporong	Pleiaden
Sattu	La Mapénnoelo' (vol wil)	wara-wara	Poolster
Aha ^s	La Paulle (vermogen)	tanra (teken)	
Seneng	La Poledjiwa (herstel?)	manu ^s (haan)	Schorpioen(?)
Salasa	La Kěrru ^s sumangě ^s	lambaru (rog)	Slang(?) of
	(terugroepen der ziel)		Zuiderkruis(?)
Araba	La Sukkuru ^s (dankbaar)	e(m)pang	
Kammisi ^s	La Tongěnggada (waar van woord)	wěttampata ^s	s.v. ster

hij reeds Moslim. Hij regeerde veertig jaar en al die tijd groeide de rijst voorspoedig.

Men zag in de grote Arung-matoa toU³dama, die door zijn wijs bestuur zijn land voorspoed gebracht had, een Moslim „avant la date”, zo geeft dit stuk te kennen. En nog sterker: men hield hem voor de-gene, die de eigenlijke stoot gegeven had tot de invoering van de Islam in Goa, toen Karaeng Matoaja hem (o.a.) over godsdienstige vragen kwam raadplegen (zie pg 89, 262). De Kr. heeft deze tendens verzwakt door dit gesprek (in tegenstelling tot A) vlak voor de dood van toU³dama te plaatsen, toen Karaeng Matoaja dus reeds Moslim *was*.

De Islam werd in dit gesprek niet genoemd, maar was er, onuitgesproken, wel het eigenlijke onderwerp van: niet vele goden, maar slechts één God en vele Godsgezanten, en, zoals de Kr. er aan toevoegt, een God die geen vader en geen moeder heeft gehad, dit zijn centrale Moslimse thema's.

Opmerkelijk is het argument dat toU³dama (volgens de Kr.) voor deze laatste stelling gaf: „omdat Hij de enige God (*Dewata seuae*) heet”. Het betekent, dat men op een gegeven moment de voorstelling had, dat deze Dewata seuae die men vóór de Islam kende, die men bij het sluiten van verdragen tot getuige aanriep en tot wie men bad voor de groei van de rijst, dezelfde was als Allah die de Moslims vereerden. Een feit is dat deze naam ook tijdens de Islam nog lang in zwang bleef en pas langzamerhand ook in de verdragsformules plaats maakte voor „Alla-taala”.²³

Aan de andere kant draagt de naam „enige God” zelf een tegen polytheïsme polemiserende strekking in zich, die men in eerste instantie eerder van de Islam dan van een pre-islamitische Buginese religie zou verwachten. Het is dus ook mogelijk, dat men de beperkende bepaling *seua* pas in de Moslimse tijd heeft toegevoegd, en toen ook de historische stukken over vóór-moslimse tijd in die zin heeft bijgewerkt (in dezelfde richting wijst het voorkomen van de aan het Arabisch ontleende woorden *adē³* en *sa³bi* in deze vóór-moslimse passages).

Wel kende de oude religie een hoogste godheid die blijkens zijn (voornamelijk in de La Galigo poëzie voorkomende) namen gekarakteriseerd kan worden als schepper (toPa³barē³-barē³ede, toPallanroe, toPallinge³e, Parampu-rampue) en lotsbestemmer (Patoto³e), maar deze was zeker niet in Moslimse zin „de enige god” en *deze* namen zijn dan ook voor zover bekend in Moslimse kringen nooit overgenomen.

²³ Daarnaast vindt men bv. in religieuze geschriften ook *Puang*, Heer, of daarmee samengestelde namen in gebruik, bv. *Puang-tongēttonqētta*, onze waarachtige Heer, *Puatta-seuae*, onze enige Heer, *Puang-mappantjadjie*, de Heer Schepper (B.Chr. II pg 283 vlgg).

Niettemin blijft de mogelijkheid open, dat deze oud-Buginese hoogste godheid ook Dewata seuae genoemd werd — al is dit voor zover ons bekend nergens aangetroffen —, zoals bv. op Java de pre-islamitische hoogste god, die evenals de oud-Buginese de vader van Batara Guru is, namen draagt als Sang Hjang Tunggal, Batara Tunggal en Guriang Tunggal (*tunggal* = enige).²⁴

De Arung-matoa die toU³dama opvolgde, Sangkuru Muladjadji (ook La Barë³ genoemd in MM) Arung van Peneki, had drie jaar geregeerd (zo MM; en niet twee jaar zoals bv. D opgeeft) toen Wadjo³ de Islam aannam. Behalve de nieuwe Moslimse inzettingen, die de twee Dato³s naar vermeld wordt tijdens zijn regering invoerden, worden van hem ook andere vernieuwingen meegedeeld. Zo stelde hij volgens V (pg 122) *paro³bi³s* (omroepers) voor heel Wadjo³ aan, die hij liet omroepen als er een besluit van de vorstenraad (*assiturusəng*) genomen was, voor een treffen der Wadjorezen op de sawahs (? , *təppa rigalung*) en voor het vastenbreken, en benoemde hij *pa³djuku³s* (slachters) om het buffelvlees van de vorsten en de limpo's voor hen te verdelen. Alleen in A (1 pg 11a) wordt het verzoek om een godsdienstleraar van de Wadjorezen aan de Karaeng, die hun daarop een Dato³ zond, niet onder zijn regering maar in het tweede jaar van zijn opvolger gesteld. In tijd maakt dit niet veel verschil, want Sangkuru stierf reeds twee jaar na de Islamisering (zo C1 pg 66; zie ook infra). Hij regeerde dus vijf jaar (zo bv. V). Zijn doodsnaam luidde Matinroe-rialëppërrəngnge of -rialëppërrənnə (Die is ontslapen in de of zijn verlossing).²⁵

²⁴ Zie Eringa, Loetoeng Kasaroeng pg 34.

²⁵ Zie pg 79 nt 14.

5. Van de Islamisering tot de onderwerping aan de V.O.C.

De enige tekst die over een groot deel van deze periode soms vrij uitvoerige en vooral chronologisch geordende berichten geeft op de zelfde basis als de Kr. tot zover, is A. De andere stukken — ook de Kr. — zijn in beginsel niet meer dan lijsten van vorsten met enkele bijzonderheden over hun regeringsperiodes. We zullen dus bij het volgende opnieuw A tot leidraad nemen. Wat het meest opvalt in de berichten van dit stuk is de nauwe relatie waarin Wadjo^s, hoewel niet meer Goa's slaaf, toch nog tot dit land blijkt te staan. Wadjorese rechtskwesties werden aan de Karaeng voorgelegd, hulp bij of tijdens Goa's buitenlandse expedities verleend en eenmaal greep Goa zelfs in Wadjo's interne aangelegenheden in. Wadjo^s was in feite een deel van het Goarese handelsrijk dat in deze tijd zijn grootste bloei bereikte.

Eén jaar (twee jaar, C1) nadat de Wadjorezen de Islam hadden aangenomen, stierf Sangkuru, zo vertelt A (1 pg 11a); de Kr. bevat hiervoor geen chronologisch gegeven. Hij werd opgevolgd door La Mappepulu toAppamole (zoon van toAppamadëng Pa^s danrëng van Tua), die reeds tevoren als Wadjo's woordvoerder was opgetreden. Een jaar later kwam Sarie Wadjo^s binnen om te huwen met de Arung van Peneki Da Male. Eerstgenoemde was wel de Datu van Pammana wiens volledige naam luidde: La Tënrisëmputungëng Passarie, zoon en opvolger van La Mappapoli (Mak 189 pg 106). Da Male was mogelijk de dochter en in ieder geval de opvolgster van Sangkuru in Peneki. Zij komt elders niet voor. Volgens sommige stukken schortte toAppamole de rechtspraak op tijdens de rijsttoogst, met dien verstande dat hij alleen lopende zaken afdeed maar geen nieuwe meer aanhangig liet maken (D pg 508, H pg 24). Pas wanneer de rijst (*sangiassërri*) op de zolders lag sprak hij weer recht (O1 pg 8). Na twee en een half jaar (drie jaar volgens anderen) stierf hij.

Zijn opvolger heette La Samalewa toAppakiu^s, wiens naam in de genealogie niet voorkomt. Na vijf jaar trad hij af.

Hij werd opgevolgd door La Pakolongi toAli, de of een Pa^s danrëng van Tua. Sinds toPasawei (toAli's grootvader) en zijn broer toAppamadëng (de vader van toAppamole) tezamen en als gelijken (*ma^sbalisalo^s*) deze functie bekleed hadden en ook door hun nakomelingen daarin waren opgevolgd, waren er telkens twee Pa^s danrëngs van Tua. Hoelang deze dubbele functie bestaan heeft is niet bekend.¹

¹ Sommige der latere ArumPone's (LaPatau^s, La Tëmmasongë^s) bezaten als af-

Toen toAli een maand Arung-matoa was, zetten de mensen van Peneki hun vorstin Da Male af. Zij zocht toevlucht in Pammana (bij haar man). Een maand later viel Sarie Peneki aan, tezamen met de ArumPone. Peneki's aanbod tot onderwerping aanvaardden zij niet, maar toen de Arung-matoa hun liet verzoeken hun troepen terug te trekken en goedschiks Peneki binnen te gaan, gaven zij daaraan gehoor. Wadjo^s stond er voor in dat Peneki niet voor de tweede maal zijn Arung zou verdrijven. Tien dagen na het begin van de aanval trok de ArumPone Peneki binnen.

Twee jaar na deze onderwerping van Peneki door de Boneërs (het begin van het volgende alleen in A2 pg 7 vlgg, daarna ook in A1 pg 2) stelden Tjanru^s en Liu^s zich onder de bescherming van Bone. Een maand later werd Tjanru^s door de Wadjorezen ingenomen, gestraft met verhuizing naar de vlakte en beboet. Drie dagen daarna ging de Arung van Liu^s met (een deel van) zijn volk naar Pammana. Toen Wadjo^s de mensen van Liu^s opeiste, weigerde de Datu van Pammana hen te bevelen terug te keren. In plaats daarvan stelde hij voor, dat men de Karaeng van Goa om een uitspraak zou gaan vragen. Tien dagen na de terugkeer van zijn gezant vertrok de Arung-matoa naar Goa met van iedere limpo een Arung-ma^s bitjara: toU^s dama, toPasadjo en toPasaungi. Twee dagen na hun aankomst brachten zij hun zaak voor de Karaeng. Zij grondde hun aanspraken op het feit, dat een vroegere Arung van Liu^s door bemiddeling van Wugi^s de hulp van Wadjo^s had gekregen, toen een zekere La Pammuttu in zijn nadeel overspel had gepleegd, maar niet gedood kon worden, doordat hij zich aan Wadjo^s had toevertrouwd. Wadjo^s had toen in ruil voor het rijk van de Arung van Liu^s diens vijand gedood. Pammana stelde daartegenover dat Arung Liu^s ontkende, dat zijn rijk geschonken was, maar beweerde dat het slechts ging om een gedeelte van de opbrengst (*awidattaling*). De Karaeng wees Wadjo^s's eis toe, omdat het Pammana, de slaaf van Wadjo^s, niet paste met zijn heer te twisten. Na de dood van de huidige Arung van Liu^s kon de Arung-matoa diens Arungschap overnemen. Op zijn verzoek kreeg de Arung-matoa een Goarese gezant mee om te assisteren bij het terugvoeren van de mensen van Liu^s. Vijf dagen nadat de Wadjorese vorsten van hun bezoek van twintig dagen aan Goa waren teruggekeerd, gingen een Wadjorese gezant en zijn Goarese collega naar Pammana en brachten de vluchtelingen naar Liu^s terug. Hun werd een boete van veertig (...) opgelegd, waarvan de Goarese gezant de helft meekreeg.

De Datu van Pammana stierf een jaar na zijn terugkeer uit Makasar.

stammelingen van toAli eveneens de titel Ranrëng van Tua, terwijl er tezelfdertijd ook in Wadjo^s nog Ranrëngs van Tua genoemd worden. Vgl. Matthes, Wadjorezen, v. d. Br. pg 558, 559.

Zijn weduwe Da Male hertrouwde een jaar later met de ArumPone La (Tënri-)palë^s, doch scheidde reeds na drie jaar weer (verspreide mededelingen in A: 1 pg 10).

Toen toAli vier jaar regeerde kwam de grote moskee in Wadjo^s gereed. Hij nodigde de Karaeng uit voor de inwijding (*natjera*^s*i*) naar Wadjo^s te komen. Deze bleef tien dagen, gaf dertig mensen sirih en toen hij drie dagen in het land was maakten de mensen zich gereed (? *narewangěng*) in La Botjai (?).

Dertien jaar nadat de Buginezen de Islam hadden aangenomen, hadden zij een ontmoeting met de Karaeng in Malâng (in Tanete), op Vrijdag 22 Djumâd al-âchir/12 „Pabereru” (Februari ?). Deze bijeenkomst viel dus, als men 1611 het jaar waarin Bone als laatste tot de Islam overging tot uitgangspunt neemt, in het jaar 1624. Deze datum klopt bijna geheel met die welke in het dagboek van Goa voor „de bijeenkomst in Malâng” staat aangetekend: Vrijdag 12 April 1624/22 Djumâd al-awwal 1034. Beide opgaven corrigeren elkaar. Volgens Wüstenfeld viel in 1624/1033 Vrijdag 12 April op 23 Djumâd al-âchir. Het is duidelijk dat de Kr. en C1 (pg 66) ten onrechte deze bijeenkomst resp. één en drie jaar na Wadjo^s’s overgang tot de Islam stellen.

Goa spoorde de Tëllumpottjo aan de eensgezindheid te bewaren (*massewa-tauengngi*), vijanden van overzee aan Goa over te laten (Kr.) en slechts de wapens op te nemen tegen hen die de godsdienst wilden schaden.² De Karaeng wilde kennelijk rust hebben in zijn achterland om de handen vrij te houden bij zijn buitenlandse politiek. Duchtte hij een vijandelijke aanval?

Na een regering van vijf jaar werd toAli afgezet en hij vestigde zich in Tanatěngnga. ToPasaungi (wel de reeds genoemde Arung-ma^s-bitjara) volgde hem op. Vijf maanden na diens benoeming (doch elders in A: één jaar daarna) maakte de Karaeng zich gereed voor een expeditie tegen Buton. De Arung-matoa ging naar Makasar en bood aan het land te bewaken tijdens de afwezigheid van de Karaeng en zijn bondgenoten. De Karaeng wees er op dat het verdrag met Wadjo^s geen bepaling in die zin bevatte. De Arung-matoa gaf dit toe, maar stelde zijn verzoek voor als een dienst van een als aanverwant beschouwde, die hij de Karaeng zou kunnen bewijzen. De Karaeng ging daar op in en vertrouwde hem de bewaking toe. Hij wees hem (het fort) Panakkukang tot verblijf aan. Toen de Arung-matoa zeven dagen in Makasar was, vertrok de Karaeng naar Buton en drie maanden later keerde hij als overwinnaar terug. Vijf dagen na de terugkeer van de Karaeng vertrok de Arung-matoa weer naar Wadjo^s.

Deze expeditie van Goa tegen Buton wordt in het dagboek van Goa vermeld onder het jaartal 1626/1035. Op Maandag 2 Djumâd al-âchir

² De niet geheel duidelijke bewoordingen van de Kr. gaan wel in de zelfde richting.

(= 2 Maart) vertrokken Karaeng Matoaja en de Karaeng van Goa naar Buton, en op 8 Sjawwāl (= 3 Juli) kwam de Karaeng terug na ook op Sumbawa veroveringen gemaakt te hebben. Volgens deze gegevens waren zij dus vier maanden weg geweest.

Een maand na zijn terugkeer uit Goa werd toPasaungi afgezet als Arung-matoa. Geen reden is hiervoor opgegeven. Men kan vermoeden dat er in Wadjo^s een zekere partijen-tegenstelling (tussen pro- en anti-Goa gezinden, resp. door toAli en toPasaungi vertegenwoordigd?) heerste. Het zou kunnen verklaren, waarom in andere stukken toPasaungi juist geprezen wordt als de man die de rijst uitzonderlijk goed deed groeien: men plantte maar éénmaal en oogstte driemaal, men waadde door de afgevalen rijst en twistte over de ruimte tussen de huizen om er de rijst op te tasten — en die eigenlijk alleen voor dat doel het Arung-matoaschap „geleend” had uit medelijden om de slechte voedselpositie (?) der Wadjorezen, en die daarom, toen door zijn voorpraak bij de Dewata verbetering was ingetreden, na slechts een jaar ook weer aftrad (vooral Q, R en V).

In ieder geval meende Goa te moeten ingrijpen, volgens A (1 pg 2a en 9). Vijf dagen na de afzetting van toPasaungi kwam de Karaeng van Kadjuara met toAli in Wadjo^s, gezonden door de Karaeng van Goa om de Wadjorezen te vermanen niet onderling te twisten. Hij bood geschenken aan en verzocht hun, dat zij toAli weer in de regering zouden herstellen, dat zij hun vorst alleen zouden afzetten als hij niet godsdienstig (*ma^sgama*) wilde zijn, overtredingen beging of doodslag pleegde, maar dat zij zijn overige laakbare daden met (de stroom van) water dat niet terugkeert zouden laten wegdrijven³ en elkaar vergeven. De Wadjorezen stemden met alles in en toAli werd opnieuw Arung-matoa.

Na een jaar (het volgende alleen in het begin van A: 1 pg 3) kwam La Gau^s, A^sdatuang van Massepe, om te huwen met Da Sëllë^s, de dochter van toAli. Doch twee jaar later scheidden zij weer.⁴

Na twee jaar legde toAli sawahs aan bij Waropo. De mensen van Tempe en de Patampanua deden het werk voor hem.

Na drie jaar kreeg hij twist met zijn broeder toSëngngëng, die hij beschuldigde van huisvredebreuk (*ttimpa^s rënrinna*). Toen deze, wel de in de Kr. La Ma^s dusila toSëngngëng genoemde jongere broer van

³ Er staat: „*maralisu-gau^sekko masseadjing riuae tëmmuling*”; dit is wel een oude formule die ziet op de reeds tweemaal vermelde „ontzondigingsceremonie”. Voor *maralisu* vgl. *maramole* en *maramai*⁵ (Wrd. s.v.).

⁴ Later huwde zij met La Ma^sdarëmmëng, de ArumPone die La Tënrpalë^s in 1630 opvolgde. Hun zoon was Pakokoe (zo C1 pg 72), de vader van de ArumPone La Patau^s. Zij heet Châdidjat Da Sënrima in de kroniek van Bone (B.Chr. I pg 497) en Châtidja Da Sëlli^s in de Bonese stamboom, waar haar vader toAllinrunji heet (Mak 267 pg 297).

toAli, ontkende, raadden de Wadjorezen beiden aan in Goa aan de Karaeng een uitspraak te gaan vragen. Tien dagen na de bijeenkomst waarin dit besloten was, ging de Arung-matoa met de drie Pa^sdanrëngs en van ieder limpo een Arung-ma^sbitjara, nl. toU^sdama, toPasadjo en toAwo^s naar Goa. Drie dagen na hun aankomst gingen zij naar de rijksbestuurder Karaeng Matoaja in Bontoala^s en legden hem de kwestie voor. Aanvankelijk wilde deze zich niet in een Wadjorese rechtszaak mengen, maar toen zij verklaarden, dat zij niet wisten wat er gebeuren moest, als er ten nadele van een regerend vorst overspel gepleegd was, deed de Karaeng uitspraak. Hoewel eigenlijk des doods schuldig, moest toSëngngëng uit Wadjo^s verbannen worden en al zijn bezittingen moesten verbeurd verklaard worden. Toen toAllëngngëng en toMëllë^s (waarschijnlijk resp. de Pa^sdanrëng van Tua en Bettempola) de vraag stelden of ook de kinderen van toSëngngëng de gevolgen moesten dragen, besliste de Karaeng, dat zij vrij uit gingen, omdat zij niet noodzakelijk even slecht waren als hun vader; hun persoonlijke eigendommen mochten zij behouden, alleen van hun erfenis bleven zij verstoken. ToAllëngngëng had nl. verteld, dat zijn zuster met toSëngngëng gehuwd was en dat zij één kind hadden. Dit wordt bevestigd door de Kr., die vermeldt, dat We Tënribali Da Tënro, een zuster van La Mappaenre^s toAllëngngëng, gehuwd was met La Ma^sdusila toSëngngëng.

De Wadjorezen bleven vijftien dagen in Makasar. Een maand na hun terugkeer in Wadjo^s werd het vonnis uitgevoerd. ToSëngngëng ging eerst naar Peneki en een maand later naar Luwu^s. Twee jaar nadat toAli opnieuw was afgezet, keerde toSëngngëng weer terug.

De toedracht van de afzetting van toAli vinden we niet beschreven in A, die hier een hiaat heeft. Elders, o.a. in de Kr., zijn hierover korte aantekeningen opgenomen. Hij kreeg twist met de vorsten van Wadjo^s (H pg 24), in het bijzonder met de Arung Bettempola toPalëttei (G1 pg 29), die naar de Kr. ook La Sekati en Mappalakkae heette, de zoon van toMëllë^s. Hij wilde niet naar diens waarschuwing luisteren, kreeg heel Wadjo^s tegen zich en werd afgezet. Hij ging naar Wugi^s en bracht de Patampanua tot opstand. Bij Sompë^s werd hij echter aangevallen en tot overgave gedwongen. Hij moest onder zelfvervloeking zweren de wapens niet meer tegen Wadjo^s te zullen opheffen. Hij verliet het land en vestigde zich in Tjenrana in Bone. Daar stierf hij ook en zijn doodnaam luidde Matinroe-riTjenrana (Die ontslapen is in Tjenrana; o.a. D pg 508; O1 pg 9; N pg 240).

Het dagboek van Goa vermeldt de afzetting van (Goa's beschermeling!) toAli in Augustus 1630/Muḥarram 1040. Indien dit juist is, duurde de tweede periode van toAli vier jaar, van 1626 (de tocht naar Buton) tot 1630, en niet acht jaar zoals de meeste teksten opgeven.

1620 was dan het jaar waarin hij de eerste maal tot Arung-matoa benoemd was.⁵ Sommige stukken (bv. Q) geven dan ook tien jaar op voor toAli, maar plaatsen toPasaungi pas na hem en weten niet van een tweede periode van toAli. Andere stukken (E, G) komen wat dit laatste betreft met de vorige overeen, maar laten na de vijf jaar van toAli diens voorganger toAppakui⁵ voor de tweede maal optreden. Deze wordt hier echter op dezelfde wijze afgezet als elders van toAli is vermeld en heet ook Matinroe-riTjenrana. Er zijn hier dus kennelijk vergissingen ingeslopen, die deels ook in redactie E van de Kr. (niet in C1) zijn terecht gekomen. Daarom is in dit geval aan de redactie van C1 bij de uitgave de voorkeur gegeven.

ToU⁵dama, waarschijnlijk de reeds genoemde Arung-ma⁵bitjara, volgde toAli op. Na één jaar (het volgende alleen in A2 pg 2 vlg.) vergezelde hij de Karaeng van Goa op een expeditie tegen Luwu⁵. De aanval werd echter afgeslagen en men keerde terug. Een jaar na zijn terugkomst uit Luwu⁵ huwde de Karaeng met de zuster van de Datu. Geen Goarese gegevens bevestigen deze mededeling. De tekst zelf vertoont echter een tegenstrijdigheid, daar de zin die hier direct op volgt, begint met de woorden: „tien dagen na de dood van de echtgenote van de Karaeng”. Neemt men dan aan dat ook de eerste mededeling niet op het huwelijk maar op de dood van de Luwurese vorstendochter betrekking had, dan kan verband gelegd worden met een gegeven uit de kroniek van Goa. De vrouw met wie bedoelde Karaeng (tuMenanga-rigaukanna ± 1593-1638) ingehuldigd werd, heette I Tadampali (een Luwurese naam), en was de dochter van de Datu Daeng Paboli en Karaeng riBalla⁵bugisika; zij kreeg geen kinderen (M.Chr. pg 173 vlg.). Het is zeer wel mogelijk dat deze vrouw ± 40 jaar na deze inhuldiging in 1632 overleden is.

De Arung-matoa en de Pa⁵danrëngs vertrokken tien dagen na het overlijden van de koningin van Goa naar Makasar. Zij verklaarden uit eigen beweging gekomen te zijn als teken van broederlijke verbondenheid met de Karaeng in het leed dat hem getroffen had. Twee dagen na het houden van de godsdienstige maaltijd (*mmanre sëlłeng*) voor het overlijden van de echtgenote van de Karaeng keerden zij terug.

Drie dagen na hun terugkomst werd We Sënrima — naar hieronder blijkt een dochter van toAppamole — opgeëist door de Soppengers in Lompengëng. De Wadjorezen gingen daarheen en men kwam overeen de Karaeng in Makasar een uitspraak te gaan vragen. Na vijf dagen kwamen de Wadjorezen terug uit Lompengëng en vijf dagen later zetten zij toU⁵dama af. Hij was dus iets meer dan twee jaar in functie

⁵ Van hier uit en met behulp van de voorafgaande gegevens zijn de jaartallen van de Arung-matoa's sinds de Islamisering vast te stellen: 1612 toAppamole, 1615 toAppakui⁵, 1620 toAli, 1625 toPasaungi, 1626 toAli.

geweest (1630-1632), zoals bv. D pg 508 opgeeft (volgens C1, G en Kr. vijf jaar en volgens Q drie; volgens D, G, Q was hij niet afgezet maar gestorven). Na zijn dood werd hij genoemd Matinroe-ribatana (Die ontslapen is in zijn omwalling).

Hij werd opgevolgd door La Isigadjang toBunne (toBonne in A), volgens de Kr. een kleinzoon van La Mangkatje⁵ en uit het huis van Bettempola. Het eerste wat hij te doen kreeg, was de afhandeling van de zaak van We Sënrima. Reeds na tien dagen vertrok hij met de Pa⁵danrëngs en uit iedere limpo twee Arung-ma⁵bitjara's naar Makasar. Drie dagen na hun aankomst aldaar arriveerden ook de Soppengers. Karaeng Matoaja besliste: „Nog nooit heb ik gehoord dat bij een regerend vorst de regering verdeeld wordt (?). ToAppamole had (?) één Soppengs kind en één Wadjorees. Welnu, één slechts is Wadjorees, is Soppengs”.⁶ Het gold hier dus wel We Sënrima de tweede dochter van La Paguling toAppamole. Deze laatste was volgens de Kr., inderdaad in Lompengëng, gehuwd met We Tëmmaduppa de dochter van de Arung van die plaats. De achtergrond van de (kinderverdelings-?) kwestie die hier aan de orde was, is evenwel met deze gegevens niet op te helderen. Na een verblijf van tien dagen in Makasar keerde de Arung-matoa terug.

Toen hij vijf maanden Arung-matoa was, werd toSëngngëng Arung van Wugi⁵. Drie jaar later werd Arung Liu⁵ toMabelae geboren in de middag (zuhr) van Maandag 12 Rabi' al-awwal.⁷ Drie maanden later werd hij — Daeng Lia heet hij hier — verloofd met de dochter van de Arung-matoa toBonne en We Dako. Zij was blijkbaar eveneens kort tevoren geboren, want elders in A (1 pg 3; 2 pg 11) staat dat toBonne toen hij anderhalf jaar Arung-matoa was in Peneki met We Dako huwde.

Toen hij één jaar regeerde, waren er Nederlanders (sc. in Makasar) met veertig schepen, en de Boneërs, Wadjorezen en Soppengers kwamen voor bewaking naar Goa. Na drie maanden vertrokken de Nederlanders weer en ook de Wadjorezen keerden terug naar hun land (A1 pg 3; A2 pg 11). Waarschijnlijk is bedoeld, hoewel het jaartal niet precies klopt: de komst van *twaalf* Hollandse schepen⁸) die het dagboek van Goa op 13 Februari 1634 vermeldt; zij werden een week later bij het fort Panakkukang beschoten.

Toen hij drie jaar Arung-matoa was, verzamelden de Wadjorezen en hun vazallen zich en maakten toebereidselen om de grote moskee op te richten (te herstellen? Want de bouw van de grote moskee is al

⁶ De hele zin is tamelijk cryptisch: „De⁵pa uengkalinga Arung-mangkau⁵ ritawagau⁵. NatoAppamole seu⁵ ana⁵ toSoppeng seu⁵ ana⁵ toWadjo⁵. Nae seuamua toWadjo⁵i toSoppengngi.”

⁷ 1635? In dit jaar viel 12 Rabi' al-awwal op een Zondag volgens Wüstenfeld.

⁸ De vloot van *elf* schepen onder van Lodensteyn volgens Nederlandse berichten. Stapel, Bongaais verdrag pg 27.

onder toAli vermeld; of is niet de moskee van Wadjo⁵ bedoeld?).

Kort nadat de moskee klaar was, stierf de rijksbestuurder van Goa Karaeng Matoaja. Zijn sterfdatum was volgens het dagboek van Goa: Woensdag 1 October 1636/1 Djumād al-awwal 1046. De Arung-matoa ging met de Pa⁵danrëngs en van iedere limpo één Arung-ma⁵bitjara naar Makasar en maakte de godsdienstige maaltijd op de veertigste sterfdag mee, waarna zij terugkeerden. Drie dagen (lees: maanden) na de dood van de Karaeng werden de onderhorigheden van Goa uitgenodigd voor een godsdienstige maaltijd. Na afloop daarvan werden „aalmoezen” uitgedeeld aan de mensen en alle vorsten. Namens de Karaeng berichtte een gezant La Patoto aan de Arung-matoa, dat volgens de laatste wil van de overledene zijn zoon hem opvolgde als rijksbestuurder (volgens de kroniek van Goa gebeurde dit pas na de dood van de Karaeng van Goa) en dat hij zich aan de verdragen van Topatjē⁵do en Bungae (! lees: Malâng) zou houden. Drie dagen na deze maaltijd keerde de Arung-matoa terug.

Een maand na zijn terugkeer kreeg hij twist met toSëngngëng. Zij wilden uit hun huizen komend elkaar te lijf gaan (*sinorëng*), maar de Wadjorezen scheidden hen. Nadat de Wadjorezen tien dagen aange-gord tegenover elkaar gestaan hadden, wezen zij We Sënrima⁹ uit. Zij vestigde zich in Peneki, maar werd een maand later weer in Wadjo⁵ binnen gebracht.

Een jaar hierna kwam toArewo (de latere Arung-matoa?) Wadjo⁵ binnen. Vijf dagen later werd hij omsingeld door de Arung-matoa en gewond door (blaasroer-?)gif. Daarna ging hij naar Akkotengëng. Vijf maanden hierna stierf Da Kuraga, de zuster van Arung Liu⁵ (de eerder genoemde toMabelae).

Drie jaar na de dood van Karaeng Matoaja stierf ook de regerende Karaeng (van Goa). Zijn sterfdatum was volgens het dagboek van Goa: Woensdag 15 Juni 1639/12 Şafar 1049. De Arung-matoa bracht opnieuw twee bezoeken aan Goa (in nagenoeg geheel gelijke bewoordingen beschreven als die bij de vorige gelegenheid). Het tweede bezoek viel drie maanden na het overlijden en tijdens dit bezoek werden ook de verdragen van Topatjē⁵do en *Malâng* bevestigd door de nieuwe Karaeng die men juist had ingehuldigd (*naparangkakki la⁵lang*: een grotendeels Makasaarse uitdrukking).

A heeft op dit punt opnieuw een hiaat. Er worden de laatste jaren van de *opvolger* van toBunne beschreven. Over de tussenliggende periode vinden we elders uitvoeriger aantekeningen dan de Kr. bevat.

C1 (pg 72) deelt mee: de ArumPone was „verzot op” (? *namaling*

⁹ Was zij het dus en niet toSëngngëng die twist had met de Arung-matoa? A vervolgt: „Eén jaar nadat We Sënrima en de Arung-matoa elkaar te lijf waren gegaan (*sinorëng*)....”

ri-) de mensen van Peneki en trok op tegen die plaats. De Wadjorezen verbleven met hun vazallen in Tjeppaga. Na Peneki in brand gestoken te hebben trokken de Boneërs af.

Toen toBunne elf jaar Arung-matoa was, kreeg hij twist met de ArumPone, die doortocht had verzocht om zijn moeder te ontmoeten, wat de Wadjorezen weigerden. De ArumPone twistte ook met de Soppengers, omdat zij de Moslimse wet (*bitjara sara*⁵) niet wilden volgen. De Soppengers legerden zich in Goagoa, de Wadjorezen in Patilla⁵ en toDëmmu (een Wadjorees hoofd, zie onder) in Pammana. De ArumPone trok op en de Soppengers en de Wadjorezen werden op de vlucht gedreven. De Arung-matoa werd het hoofd afgeslagen.

Andere stukken leggen direct verband tussen de tuchting van Peneki en de strijd bij Patilla⁵ (bv. D pg 509, H pg 24). Toen de Boneërs Peneki verbrand hadden, wilde de Arung-matoa dat niet toelaten en hij begon een oorlog tegen hen. Ten Zuiden van Patilla⁵, ten Zuiden van de rivier van Tjenrana, ontbrandde de strijd. De Wadjorezen werden teruggedreven over de rivier. De schipbrug (*lete-lop*) waarmee de Arung-matoa wilde oversteken brak en hij werd achterhaald en gedood. De strijd duurde twee maanden en zeventien dagen (O). De doodsnaam van toBunne luidde Matinroe-riPatilla⁵ (Die ontslapen is in Patilla⁵), Mpelaiengngi-musu⁵ na-riattanna-Patilla⁵ (Die zijn oorlog ten Zuiden van Patilla⁵ verliet, D pg 509).

Niet onwaarschijnlijk lag de hoofdaanleiding van de nieuw ontbrande oorlog in de godsdienstige houding van de ArumPone, La Ma⁵ darëmmëng. De kroniek van Bone deelt mee dat hij streng in-de-leer en intransigant (*massë⁵-ma⁵ gama* en *massolla*) was en om die reden twist kreeg met zijn moeder Makkalarue, die daarop naar Goa vluchtte. Een waarschuwing van de Karaeng sloeg hij in de wind (B.Chr. I pg 497).

Deze kroniek vermeldt niet, dat hij ook andere Buginese landen zijn mening wilde opleggen, zoals C1 t.a.v. Soppeng vertelt. Speelmans Notitie bevestigt dit echter volledig. De ArumPone stelde in, dat niemand slaven in dienst mocht houden, die niet van geboorte slaaf waren. Alle anderen moesten vrijgelaten en voor hun werk betaald worden.¹⁰ De Bonese groten die dit weigerden werden met de wapens gedwongen, zo ook zijn moeder, die het geloof wilde volgen zoals dat in Makasar en Tallo⁵ gebeurde en niet het zijne, dat te „schrapp en ongemaaktelijk” was. Hij dwong Wadjo⁵, Soppeng, Massepe, Sawitto, Batukiki e.a. zijn precisheid van Islam te volgen. Goa liet vragen of hij dit deed op bevel van de profeet of op grond van een oude gewoonte of tot eigen genoe-

¹⁰ Het is met deze weinige gegevens moeilijk uit te maken, of de stelling van de ArumPone juist was. De Moslimse wet schrijft voor, dat geen geloofsgenoot tot slaaf *gemaakt* mag worden. In principe zijn er alleen slaven door geboorte. Een slaaf die de Islam aanneemt krijgt echter niet automatisch de vrijheid. Juynboll, Moh. Wet pg 233.

gen. In de eerste twee gevallen wilde de Karaeng onderricht worden, maar in het laatste geval was het ongepast. De ArumPone antwoordde niet. Goa trok nu ten oorlog om Soppeng te hulp te komen, en, kunnen we er aan toevoegen, om zijn eigen positie op het schiereiland te handhaven.

De Wadjorezen en Soppengers waren intussen na hun nederlaag, vertelt C1, uitgeweken resp. naar Mawiwa en Sawitto, en naar Bërru¹¹. ToDëmmu werd midden in de oorlog tot Arung-matoa benoemd. De Karaeng greep in en trok op via Padappadang, Parepare. Volgens het dagboek van Goa was hij daartoe op 8 October 1643 vertrokken. De Notitie van Speelman geeft over de nu volgende strijd de meeste details. De Karaeng en zijn bondgenoten gingen via Massepe op Bone af. De Boneërs werden bij Belawa, Mampu en tenslotte bij Otting (in Bone?) volledig verslagen. De ArumPone vluchtte met zijn broer toSënrima naar Larompong in Luwu⁵. Volgens de kroniek van Bone (B.Chr. I pg 497; ook D pg 509) werd hij op zijn vlucht in Tjimpu (in Zuid-Luwu⁵) achterhaald en gevangelijk naar Goa gevoerd, waar hij volgens het dagboek van Goa op Zaterdag 23 Juli 1644 aankwam. Volgens C1 (pg 73) bleef hij drie jaar in Tjimpu en ging hij toen naar Makasar, terwijl zijn broer in Bone landde. Speelman bevestigt dit laatste, stelt het alleen nog in het zelfde jaar. Maar de opstand die toSënrima verwekte viel inderdaad pas in 1646 (zie onder).

In Bone was door de Karaeng toBala⁵ (Arung Tanete, een der Arung-pitu volgens Speelman) aangesteld tot regent, tot Kadi volgens het dagboek van Goa en de kroniek van Goa (M.Chr. pg 180), waar Karaeng riSumanna⁵ als regent genoemd wordt.

ToBunne die in deze oorlog van 1643 gesneuveld was, had dus inderdaad elf jaar (1632-1643) geregeerd, zoals de meeste stukken opgeven, en niet vijf of negen jaar zoals andere wilden (Q, V).

Zijn opvolger heette waarschijnlijk La Makkarakka toPanëmmu(-i) (daarnaast ook toPadëmmu(-i) en toPatëmmu(-i); toDëmmu¹² alleen in C1). De genealogie van de Kr. noemt een Petaullarie toPanëmmu, zoon van een Pa⁵ danrëng van Tua, wiens broer toPur(us)a(ng) in C1 ook La Makkarakka heet. Waarschijnlijk zijn de namen van deze broers daar dus verwisseld.

¹¹ Speelman vertelt, dat de ArumPone na de dood van toBunne de Arung Penrang, een der veertig vorsten, tot opperkoning liet verkiezen. Deze werd echter dadelijk nadat de Boneërs weer verdreven waren, ook weer afgezet. Dit wijst er wel op dat Wadjo⁵ volledig overwonnen en bezet was. De verkiezing was onder deze omstandigheden natuurlijk onwettig en deze Arung Penrang komt dan ook nergens in een vorstenlijst voor.

¹² Speelman noteert dat zijn dood „26 à 27 jaren geleden” plaats had, dus 1643 of 1642.

¹³ Ook Speelman hoorde waarschijnlijk deze naam van Makasaarse informanten. Hij schrijft Todomoë.

D en H delen mee dat hij een waterleiding liet graven ten Oosten van Tua en dat hij geen volle twee (lees: drie) jaar na de vorige veldtocht van Goa tegen Bone opnieuw door de Karaeng werd opgeroepen, toen toSënrima (La Tënriadi toSënrima Arung van Kung volgens Speelman en de genealogie van Bone) de Boneërs tegen Goa in opstand gebracht had. Bone werd opnieuw ten onder gebracht in een beslissende slag bij Passempě^s, die bekend bleef onder de naam de nederlaag bij Passempě^s. ToSënrima werd met de Boneërs gevankelijk weggevoerd. Hij stierf later in Siang (=Pangkadjé^sne^s). Het dagboek van Goa geeft op, dat de Karaeng voor deze expeditie van 18 April tot 25 Mei 1646 afwezig was (nadere details bij Speelman).

De Karaeng, de Arung-matoa en de Datu van Luwu^s — de Luwurezen hadden blijkbaar ook aan de strijd deelgenomen — belegden na afloop van de strijd een bijeenkomst in Goa. Het verdrag van Topatjě^sdo werd vernieuwd en de Bonese gevangenen werden onder de drie landen verdeeld. De Arung-matoa wilde zijn aandeel niet aannemen¹⁴ op grond van het Tëllumpottjoverdrag, dat o.a. inhield dat de landen elkaar zouden oprichten als er een terneer gestort was, en bedong van de Datu en de Karaeng dat zij degenen van hun gevangenen die vluchtten en na een dag niet achterhaald waren, niet verder zouden vervolgen (D pg 510; H pg 25). V en F hebben dit laatste iets anders: Wadjo^s vroeg dat wie van *zijn* aandeel naar Goa of Luwu^s ging, in het bezit van die landen zou komen en wie van *hun* aandeel naar Wadjo^s kwam, onder dit land zou behoren.

Zo was deze oorlog, om godsdienstige redenen begonnen, op de volledige ondergang van Bone uitgelopen — Bone werd van al zijn waardigheid beroofd en alle groten werden weggevoerd; toBala^s die zich afzijdig gehouden had werd opnieuw tot regent aangesteld (Speelman). De hegemonie van Goa was voorlopig nog slechts versterkt. Maar op den duur zou blijken, dat de politiek van de vorige Karaeng en zijn rijksbestuurder: om zoveel mogelijk de onderlinge eensgezindheid en eendracht onder de Buginese landen te handhaven, verstandiger geweest was. De grote vernedering Bone aangedaan, zoals nooit tevoren een overwonnen land behandeld was, wekte in dit land een blijvende wrok tegen het overheersende Goa en zijn medestander Wadjo^s. De buitenlandse vijand, de Nederlandse Compagnie, kon later met vrucht van de innerlijke tegenstellingen met Bone gebruik maken om het Makasaarse rijk ten val te brengen.

Direct na deze nederlaag van Bone vervolgt ook A zijn mededelingen. Drie maanden nadat hij van de strijd was teruggekeerd, ging de Arung-matoa naar Makasar en hernieuwde het verdrag van Topatjě^sdo met

¹⁴ Volgens D gingen de Wadjorezen een kooi bij hen op; als teken van hun in vrijheidstelling?

de Karaeng. Na een verblijf van tien dagen in Makasar keerde hij naar Wadjo^s terug. Het paleis stond (*makkě^sde^s*) er reeds, toen hij er aankwam. Twee jaar werd (was?) er aan gewerkt, voordat het klaar was. Toen hij er een maand in woonde, werd hij ziek. Vijf maanden later stierf hij.

Mogen we hieruit opmaken dat toPaněmmu ruim negen maanden na de nederlaag van Bone gestorven is, dus begin 1647, dan heeft hij ongeveer drie en een half jaar geregeerd. Speelman geeft hiervoor op: drie jaar, de Kr., O en R: vijf jaar en andere stukken (C1, D, G, Q, H, V): zeven jaar.

De meeste van deze stukken delen mee dat hij na zijn dood genoemd werd Mpelaiengngi-pangngarana (Die zijn orders verliet), volgens F en V: Mpelaiengngi-salassa^s na of Matinroe-risalassa^se (Die zijn paleis verliet, of: Die ontslapen is in het paleis), en zij brengen deze namen in verband met het reedsgenoemde paleis, dat hij midden in Wadjo^s liet bouwen, maar waarvan hij de voltooiing niet meer beleefde.

Hij werd opgevolgd door La Těmmasongě^s Puanna Da Eli (La Songě^s in A), ook wel Pětta Malingnge genaamd, een verder onbekend persoon. A vermeldt, dat na een jaar de Arung van Kalola, toAllěngngěng, stierf en dat vijf maanden daarna Wadjo^s met zijn vazallen „voltooid” was. Eenstemmig berichten de teksten, dat hij na drie jaar aftrad — volgens Speelman echter na vier jaar.

ToArewo volgde hem op (hiermee eindigt A). Zijn eerste naam luidde La Parěmma^s en zijn tweede ook Puanna toSama. Hij was Arung Peneki (C1 en D). Hij was een voorvader van de Arung van Oost-Bettempola Puanna We Apa en had tot achterkleinkind (*ěpporiuttu^s*) Puanna La Wakkamporoane (Q), die ons verder ook niet bekend zijn. Veel was er over hem niet mee te delen: hij had niets verkeerds en niets goeds (H pg 25). Er was in zijn tijd geen oorlog meer, maar vrede in het hele land (C1 pg 73). Na zeven jaar (O, R), acht jaar (F, V, G, Q), elf jaar (C1), drie jaar (D) of vier jaar (H) stierf hij. Zijn doodsnaam luidde Matinroe-ripassirinna (Die ontslapen is in de ruimte onder zijn huis?). Volgens Speelman was hij vijf jaar in functie geweest en stierf hij „nu 10 jaren verleden”, dus in 1659. Dit jaartal kan wel als vast aangenomen worden, daar de meeste Wadjo-rese stukken, uitgezonderd de Kr., voor zijn opvolger, die in 1670 stierf, elf jaar opgeven.

De duur der regeringsperioden van de voorafgaande hoofdvorsten kunnen echter niet met behulp van Speelman's Notitie worden vastgesteld, daar zijn gegevens onderling niet kloppen. Van de zestien jaar tussen 1643 en 1659 komen er bij optelling van Speelman's opgaven (twaalf jaar) vier te kort. Neemt men aan dat het juiste sterfjaar van toPaněmmu 1647 was, dan stierf La Těmmasongě^s na drie of vier jaar

in 1650 of 1651 en was de regeringsduur van toArewo acht of negen jaar.

De nieuwe Arung-matoa La Tënrlai⁵ toSëngngëng was, naar zijn eerste naam te oordelen waarschijnlijk niet de toSëngngëng van wie al eerder sprake was, de broer van toAli.

In bijna alle stukken wordt aan hem de stichting van Tosora toegeschreven (bv. D pg 511). Nadere bijzonderheden vernemen we echter niet. Mogelijk lag de nieuwe hoofdstad aan een later verzande arm van de rivier van Tjenrana.¹⁵ In de oorlog van 1660 wordt Tosora nog niet vermeld, wel in die welke in 1670 eindigde. Speelman noemt Tosora reeds als hoofdstad, maar vermeldt de stichting niet, die dus wel al vóór zijn komst in 1666 voltooid was. We kunnen de stichting van Tosora dus dateren tussen 1660 en 1666. De naam is ondoorzichtig. Matthes verwijst naar een volksetymologie, waarin verhaald wordt dat de Arung-matoa er een paleis liet bouwen voor een zijner vrouwen, een Toradjase die getatoueed (*torisora*) was.¹⁶

Het aandeel van Wadjo⁵ in de nieuwe oorlogen tussen Goa en Bone is het voornaamste dat de stukken van de regering van toSëngngëng vermelden. De Karaeng ging naar Mandar, zo bericht C1, de Wadjorezen eveneens. Drie dagen nadat de Wadjorezen in Apili (?) waren aangekomen, trok de Karaeng af. Een jaar nadat de Karaeng uit Mandar was teruggekomen, werd toBala⁵ afvallig.

Het dagboek van Goa vermeldt een tocht van de Karaeng naar Mandar van 21 April tot 29 Mei 1659, en op 7 Augustus 1660 de vlucht van toBala⁵ (met de Boneërs uit Goa naar Bone).

Dit was het begin van de Bonese opstand onder toBala⁵, die dus dertien à veertien jaar na de nederlaag bij Passempë⁵ plaats had en niet zeventien (D, H) of tien jaar (Kr., O) daarna.

De Boneërs grepen hun kans aan om zich aan Goa te ontworstelen, toen een Nederlandse aanval op Goa succes had. Een expeditie onder Johan van Dam wist op 12 Juni 1660 het fort Panakkukang in te nemen en kort daarop bood Goa vrede aan.¹⁷

Speelman deelt mee, dat Goa bij de aanval van de Nederlanders hulptroepen uit Bone, Wadjo⁵ en Soppeng had ontboden, die buiten het fort Sombaopu gelegerd waren. Na de duidelijke nederlaag van Goa vluchtten ze, toen men hen wilde gebruiken om het door de Nederlanders bezette Panakkukang door een gracht van de vaste wal af te snijden.

In Bone terug, sloten de Bonese leiders een verbond met de Datu van

¹⁵ Brooke zegt iets in deze geest, Narrative I pg 79. Nog onder toBunne was „Watampadjo⁵”, blijkbaar de oude kern van Wadjo⁵, met muren versterkt (B.Chr. I pg 508).

¹⁶ B.Chr. III pg 84 en bij v. d. Br. pg 410.

¹⁷ Stapel, o.c. pg 62-68.

Soppeng La Tënribali (Kr., D pg 511) in Mampu (B.Chr. I pg 537) en Soppengse troepen kwamen de Boneërs te hulp. Zij bevonden zich in het leger van 11.000 man onder Arung Palakka, dat de Goarezen tegemoet trok (Speelman), die onder enkele Makasaarse groten via Maros naar Bone opgerukt waren (dagboek van Goa onder 10 Augustus 1660).

De Wadjorese stukken die over de volgende strijd het uitvoerigst zijn (D, H, N, O) vertellen, dat de Karaeng (lees: het Makasaarse leger; de Karaeng was zelf niet meegegaan) in Lamuru omsingeld en in het nauw gebracht werd door de Boneërs en de Soppengers. Maar toen de Wadjorezen (die Goa trouw gebleven waren) Soppeng binnen vielen, trokken de Soppengers zich terug. Zij werden overwonnen en daardoor moesten ook de Boneërs zich terugtrekken. De Wadjorezen en Makasaren rukten Bone binnen, toBala^s werd het hoofd afgeslagen en Arung Palakka „onderwierp zich als held”, dus ongeslagen.

Speelman's Notitie bevestigt, dat deze strijd in hoofdtrekken volgens deze Wadjorese weergave verliep. Hij vermeldt drie veldslagen in Lamuru, met wisselend succes gevoerd. De Makasaren werden tien dagen door de Buginezen „bezet gehouden”. Er kwamen nu via Parepare en Sawitto Makasaarse hulptroepen, de anderen in Lamuru deden een uitval en de Buginezen retireerden. Plotseling viel Wadjo^s Soppeng binnen, de Datu trok terug naar zijn land en maakte vrede. In een verwarde strijd in N. Bone, o.a. bij Mampu, werden de Boneërs grotendeels verslagen, en toBala^s op de vlucht achterhaald en gedood. Alleen Arung Palakka wist een klein voordeel te behalen en zich te verschansen op 't gebergte van Matjini 2½ mijl van Bone. Hij beloofde zich over te geven, mits de Goarezen naar Makasar zouden terugkeren. Nadat dit was toegestaan, wist hij echter te ontsnappen en met 3 à 4000 Boneërs Wadjo^s binnen te rukken. Dit werd verslagen en tot vrede gedwongen. Daarna trokken zij door Massepe (Sidenreng) naar Bërru^s en Tanete. Hier werd Arung Palakka echter door de Goarezen verslagen. Hij wist via Pallëtte in Bone naar Buton te ontkomen. Het dagboek van Goa vermeldt zijn vertrek op Zaterdag 25 December 1660. Soppeng onderwierp zich en de Datu werd gevankelijk naar Makasar gevoerd. Tenslotte werden de Boneërs in Bulobulo definitief verslagen. De Karaeng van Goa, die voor deze laatste veldtocht op 11 December van Makasar vertrokken was, keerde daar op 11 Januari terug (dagboek van Goa). Deze hele oorlog duurde dus nog geen half jaar.

Het is dus onjuist als de Wadjorese stukken de aanval van Arung Palakka één jaar of zelfs twee jaar (Kr.) na de dood van toBala^s stellen: Arung Palakka, die zich „als held had onderworpen”, zei tegen de Karaeng: „Onze oorlog is uit, maar mijn oorlog met de Wadjorezen nog niet”. Hij sprak met de Soppengers af samen Wadjo^s

aan te vallen. Ten Zuiden van Sarasa werden de Wadjorezen verslagen en ze vluchtten naar Kera en Mawiwa. Wadjo¹⁸ werd in brand gestoken. Vanuit Mawiwa wisten de Wadjorezen, geholpen door de Goarezen, twee jaar later (!) Soppeng echter weer te overwinnen en vervolgens werd Bone opnieuw onderworpen. Arung Palakka stak over naar Buton. Afgezien van de chronologie geeft de hier weergegeven Wadjorese versie (zie B.Chr. I pg 511 vlgg.) dus wel de hoofdzaken van de gebeurtenissen weer, uiteraard met de grootste aandacht voor de lotgevallen van het eigen land daarin.

Ook in het verdere verhaal van Wadjorese zijde zijn de tijdsafstanden soms veel te lang genomen. Arung Palakka¹⁸ bleef niet twee jaar (Kr.) of drie jaar (D) op Buton en zes jaar (D) of zeven jaar (Kr.) in Djakarta, maar keerde reeds in 1666 met Speelman terug.

Over de tocht van Speelman¹⁹ vermelden de Wadjorese stukken slechts enkele feiten, de verbranding van Bantaeng, de terugvaart naar Buton „om de overgestoken Buginezen en Karaeng Bontomarannu (de Goarese bevelhebber die zich op Buton had overgegeven, door de Nederlanders Montemarano genoemd) te halen” en direct daarna de aanval op het fort Sombaopu bij Makasar, dat „na een belegering van drie jaar” veroverd werd en tenslotte het sluiten van het verdrag van Bungaja (Bug.: Bungae).

In werkelijkheid was dit verdrag, waarbij Goa zich aan de V.O.C. onderwierp en o.a. het fort Udjumpandang, door Speelman „Rotterdam” genoemd, afstond, reeds op 18 November 1667 getekend, nadat de Nederlanders en hun hulptroepen een half jaar verschillende gevechten geleverd hadden ten Zuiden van Goa. Sombaopu veroverden zij in een in 1669 opnieuw uitgebroken strijd op 16 Juni.

Na de val van Sombaopu²⁰ zond de Karaeng van Goa de Arungmatoa, die hem met 10.000 man te hulp was gekomen, terug naar zijn land. Na hun terugkeer trok Arung Palakka tegen Wadjo⁵ op. In Solo⁵ (aan de rivier van Tjenrana) liet hij mede namens Soppeng de Wadjorezen door een gezant toSawë³ herinneren aan het Tëllumpottjo-verbond. Zij verklaarden echter Goa tot de dood toe trouw te zullen blijven. Daarop vielen de Boneërs Wadjo⁵ binnen en de strijd om Tosora begon. Na zware gevechten van vier dagen en nachten vroegen

¹⁸ Over Arung Palakka La Tënritata toUnru⁵ (toTënritalanru⁵ of toAppatunru⁵ Leid ft A9 pg 205, 217), in de Kr. eenmaal ten onrechte La Patau³ genoemd, zijn nog verschillende Buginese bronnen ongebruikt, bv. B.Chr. I pg 537-570, kroniek van Tanete pg 39-43 en vooral de grote tolo waarvan Matthes een klein gedeelte heeft uitgegeven (B.Chr. II pg 410-415). Zie ook [van Hoëvell,] De levensgeschiedenis van Aroe Palaka.

¹⁹ Tot eind 1667 van uit Nederlands gezichtspunt uitvoerig beschreven in Stapel, Bongaais verdrag pg 93-191.

²⁰ Van het volgende, ontleend aan D, gaf Matthes reeds een vrij gedetailleerde weergave, Wadjorezen bij v. d. Br pg 550.

de Wadjorezen drie dagen wapenstilstand om hun doden te begraven. Van het verdere beleg van Tosora vernemen we slechts de dood van de Arung-matoa toSëngngëng. Tosora viel na een belegering van één jaar en zes maanden (D), van vier maanden (Kr., C1). De Wadjorezen hadden 1304 doden verloren, meldt C1. Deze kroniek, die de gebeurtenissen van de laatste jaren met enkele zinnen afdoet, eindigt hier.

Het beleg van Tosora duurde inderdaad ongeveer vier maanden. Arung Palakka was van 7 Augustus tot 19 December 1670 uit Makasar afwezig voor deze expeditie (dagboek van Goa). Bij het vertrek van Speelman (eind 1669) stond men nog ten Zuiden van de rivier van Tjenrana en hadden de vorsten van Wadjo⁵ het zich nog kort tevoren kunnen veroorloven namens de Nederlanders afgevaardigde gezanten onverrichter zake terug te laten gaan; de Boneërs waren niet te bewegen een aanval te wagen. Maar toen zij eindelijk onder Arung Palakka Wadjo⁵ binnen rukten, vielen ook de ten Noorden van de rivier gelegen vazallen — zoals te doen gebruikelijk — van Wadjo⁵ af (Kr.). Na een langdurig beleg, toen het aanvallende leger al ongeduldig begon te worden, kon Arung Palakka op 1 December²¹ de laatste stormloop op Tosora ondernemen, waarna de vesting werd ingenomen. De Wadjorese vorsten gaven zich over en kwamen in persoon naar Makasar om zich te verootmoedigen.²²

De Arung-matoa toSëngngëng was, toen het beleg drie maanden geduurd had (C1), door een kruitontploffing om het leven gekomen (Kr., C1, D, e.a.). Hij had zelf een kanon (*tjotjorëng*) bediend en daarbij vergeten de kruitpan (? *lawo-lawona onrong-panggala⁵na*) af te dekken; toen hij het kanon met de lont ontstak, werd hij door de kruitontploffing gedood (P). Zijn doodsnaam luidde Matinroe-risalekona (Die ontslapen is op zijn bastion) Mpelaiengngi-musu⁵na (Die zijn oorlog verliet) en volgens P ook Djammenga-rilawolawona (Die gestorven is bij zijn kruitpan). Hij werd opgevolgd door La Palili⁵ toMalu, een jongere broer van de Arung Bettempola toPalëttei.

Deze was het dus, die Tosora overgaf en die de delegatie naar Makasar leidde. Op 23 December 1670 werd in het fort Rotterdam een verdrag tussen Wadjo⁵ en de V.O.C. getekend en plechtig bezworen. Geen der kronieken maakt van dit verdrag melding, hoewel de

²¹ De datum die in D voor de val van Tosora is opgegeven: acht dagen voor het eind van de maand „adjiradja” op Tumpakale de twintigste een Donderdag, stelt Matthes gelijk met 21 Dzu'l-hiddjah (B.Chr. III pg 85). Daar 1 December op Maandag 18 Radjab viel, is het aannemelijker, dat ook in D de maand Radjab bedoeld is en dus de val van Tosora op Donderdag 4 December 22 (21, Wüst.) Radjab gesteld moet worden. Tumpakale is de laatste dag van de oud-Buginese maand van twintig dagen. Zie pg 92 nt.

²² Zie de brief van de toenmalige President te Makasar Maximiliaan de Jongh e.a. aan Batavia, d.d. 10 April 1671, Archief V.O.C. 1672 II fol. 737.

tekst, een vrije vertaling naar het Nederlands,²³ als afzonderlijk stuk bewaard gebleven is (Z1—5). Behalve de Arung-matoa bestond de Wadjorese delegatie uit de Tjakkuridi La Pedapi²⁴, de Pilla⁵ La Pakki-tabadja en de Patola La Pangngambong. Verder waren aanwezig de President Maximiliaan de Jongh, Arung Palakka, de Datu van Soppeng, de Arung van Tanete en andere vorsten en groten, onder wie de Kapitein der Butonnezen en een vertegenwoordiger van Ternate, Tjili Kalimata. Wadjo⁵ beloofde de V.O.C. steeds trouw te zullen blijven, bij benoeming en afzetting van hoofdvorsten de instemming van de V.O.C. af te wachten, generlei versterking meer aan te leggen, geen connecties met mensen van met name genoemde Europese en Oosterse landen aan te knopen, buiten Celebes, behalve op Bali, Djakarta en Borneo, slechts met toestemming van de V.O.C. handel te drijven, vijanden van de V.O.C. uit te leveren, het verdrag van Bungaja te erkennen en een schatting van 52.000 realen te betalen in vier termijnen van een half jaar.

Max. de Jongh schrijft dat de boete van 52.000 realen of 104.000 masen, waarvan zij terstond in goud en slaven 7800 masen voldeden (de slaven waren „oude en uitgehongerde lieden”), hun ter vergoeding van door de Compagnie in deze oorlog gedane onkosten door Arung Palakka was opgelegd.²⁴ Het was dan ook Bone, dat Wadjo⁵ onderworpen had en dat sindsdien de feitelijke meester van Wadjo⁵ was. Bij de eerstvolgende gelegenheid eiste Wadjo⁵ de opgebrachte boete dan ook van Bone terug.

Wadjo⁵ had van deze oorlog zwaar te lijden gehad. Er heerste hongersnood. Velen verlieten hun land om zich elders, in Mandar, Luwu⁵ of Enrekëng, op Sumbawa, O. Borneo en tot in Djohor toe te vestigen. Zo breidde zich in deze tijd ook de Wadjorese kolonie te Makasar aanzienlijk uit.²⁵

Voorlopig kwam Wadjo⁵ deze zware slag niet te boven.

²³ De Nederlandse tekst bij Heeres, Corpus Diplomaticum II pg 426-430.

²⁴ I.c.

²⁵ Zie Leid NBG 106 pg 58-121. Deze tekst handelt voornamelijk over de Wadjorezen te Makasar sinds 1670. Er waren daar echter al eerder Wadjorese handelaars. Matthes deelde reeds enkele dingen uit deze tekst mee, Wadjorezen, v. d. Br. pg 554-560.

6. *Arung Singkang.*

Over de periode van de val van Tosora tot het optreden van Arung Singkang (1670—1735) zijn er alleen gegevens uit vorstenlijsten, die speciaal in de chronologie vaak sterk verschillen, voorhanden en geen contrôle-berichten. De V.O.C. liet Wadjo^s links liggen, terwijl dit land zelf, in feite geheel afhankelijk van het oppermachtige Bone en de consequenties daarvan zo nu en dan ondervindend, zich ook meestal op de achtergrond hield.

We geven daarom hier slechts een lijstje van de Arung-matoa's uit deze tijd met de opgaven van hun regeringsduur en enkele opmerkingen.

1° La Palili^s toMalu Puanna Gëlla^s trad na 9 jaar (D, F, H, V, Q) of 11 jaar (Kr., L) af.

2° La Pariwusi Daeng Mannjampa^s Arung Mampu Arung Amali (D) was blijkens zijn Arungschappen een Boneër. Pas toen hij Arung-matoa werd hield de onderdrukking van Bone die drie (!) jaar geduurd had op (D, H). Hij trad na 2 jaar (O, Q), 20 jaar (F, G, V) of 22 jaar (Kr., D, R) af. Hij heette na zijn dood Matinroe-ribulu^sna(-ri Mampu) (Die ontslapen is op zijn berg (in Mampu) Kr., O, Q, R).

3° La Tënrisëssu^s toTimo^se Puanna toDënra Pëtta Ssoro^se, een zoon van de Arung Bettempola toPalëttei (Kr.), trad na 2 jaar (G), 2 jaar en 1 maand (D, H), 2 jaar en 9 maanden (Kr.), 2 jaar en 9½ maand (O, R) of 3 jaar (F, V) af.

4° La Matonë^s toSakkë^s (-tëmmë^s) Daeng Paguling Puanna La Rumpa^s, volgens P La Patunërrëng geheten, stierf na 10 maanden (Kr.), 10 maanden en 12 dagen (D, L, R) of 1 jaar (F, G, Q, V) en heette daarna Mpelaiengngi-barugana (Die zijn vergaderhuis verliet, d.w.z. die daarin of tijdens het bouwen daarvan stierf).

5° La Galigo toSuni (deze tweede naam in de genealogie van C1 genoemd) stierf na 1 jaar (F, G, Q), 9 jaar (D, R) of 9 jaar en 2 maanden (Kr.) of trad na 2 jaar af (V). Zijn doodsnaam luidde Mpelaiengngi-masigi^sna (Die zijn moskee verliet), want hij hield voor het eerst Vrijdagsdienst in de grote moskee (P). Waarschijnlijk heeft hij dus deze moskee van Tosora laten bouwen.

6° La (Tënri-)wërrung Puanna Sangngadji trad na 2 jaar (F, G, O, Q, V), 2 jaar en 2 maanden (Kr., R) of 3 jaar (D) af. De ArumPone werd vertoornd op de Wadjorezen en zij werden gedwongen zonder kris (als teken van onderwerping ?) naar Tjenrana, de residentie van

de ArumPone, te gaan (? *ripalolang*) (F, G, V). Matinroe-riNagaulëng (ArumPone van 1696 tot 1714) nam de Wadjorese vazallen: de Patampaña, Belawa, Titintjo en Gilirëng (O). We kunnen deze mededelingen wel in verband brengen met het bericht van Blok (Beknopte geschiedenis pg 41), dat genoemde ArumPone in 1713 in Tjenrana vertoevende „den Matoea van Wadjo afzette en een ander in diens plaats aanstelde”. 7° La Sale(-wangëng) toTënri(-rua) Arung Kampiri (een plaats in Wadjo⁵), Arung Pallekörëng volgens PP, trad af na 20 jaar (G, F, Q), 23 jaar (D, R), 25 jaar (Kr.), of meer dan 28 jaar (D, H) en stierf zes maanden later (O). Volgens een opgave van Matthes¹ regeerde hij 24 jaar (1713—1737).² Hiervan uitgaande kunnen we de jaartallen van zijn voorgangers met een zekere mate van waarschijnlijkheid en een algemeen plus-minus als volgt opgeven: 1° 1670—1679, 2° 1679—1699, 3° 1699—1701, 4° 1701—1702, 5° 1702—1711, 6° 1711—1713.

La Salewangëng was zeker een der belangrijkste hoofdvorsten, aan wiens daden zeker niet te bemerken is dat hij als een protégé van de ArumPone tot Arung-matoea benoemd was. Hij wist zijn land op allerlei manieren intern te versterken. Hij bevorderde de handel, de militaire weerbaarheid, het aanzien van de godsdienst en van de centrale macht. Uit collectes in natura en geld financierde hij speciale kassen voor de bedeling der armen en voor het verstrekken van voorschotten aan handelaars.³ Van het winstaandeel op dit voorgeschooten kapitaal liet hij wapens en munitie aanschaffen.

Hij liet Wadjorezen naar Java zeilen om geweren te kopen (G). Getallen van 1—2000 geweren worden genoemd. Hij liet de Wadjorezen oefenen in het schieten, kruitmagazijnen bouwen — één voor heel Wadjo⁵ in Tosora (ten Oosten van de moskee, F) en andere in de vazalstaten — en de wapenvoorraden onder speciale beheerders (*akkadjënnangëng*) stellen.

Hij liet de grote moskee in Tosora vernieuwen en (aan de Noordzij, F) van een minaret voorzien; en ook de naast de moskee gelegen put (*bung*) en de muur daaromheen (*kolang*) bepleisteren (F, G).

Hij liet trommels en gongs slaan (dit wordt in D reeds van La Pariwusi verteld) en geweren knallen (als eerbewijzen ter begroeting of bij het verlaten van zijn paleis ?). Hij was de eerste die gedragen werd, want hij kon op zijn dienstreizen door het land (*tittengi tana*) niet lopen (V). Hij liet (in Tosora) een paleis oprichten, waarvoor de vazallen de palen moesten hakken (H).

Zo trof hij vele goede maatregelen. De Wadjorezen werden rijk, en gewas, dieren en mensen gedijden.

¹ Kort verslag pg 50.

² Volgens PP trad hij eind 1736 af en stierf hij op Zaterdag 13 Dzu'l-hiddjah 1149/13 April 1737.

³ Details ontleend aan D, in Matthes, Wadjorezen bij v. d. Br. pg 551.

Was de aanleg om Wadjo⁵ op deze wijze voor te bereiden op een bevrijdingsoorlog tegen Bone, dan was hij echter ondanks alles te voorzichtiger om tot daden over te gaan. Toen de man, die, stoutmoediger dan hij, daar zich wel toe in staat achtte, optrad, dorst hij deze niet openlijk te steunen, en toen de strijd tenslotte uitbrak, trad hij af, omdat hij niet ten oorlog kon trekken (vanwege ouderdom of was hij inderdaad niet goed ter been?). Zijn doodsnaam was dan ook niet slecht gekozen: Llesso⁵e-ripattudjunna (Die aftrad in zijn werkzaamheden).

La Ma⁵dukëllëng Arung van Singkang stamde blijkbaar uit het vorstenhuis van deze Wadjorese vazalplaats, maar over zijn afkomst en het begin van zijn levensloop zijn geen details te vinden. Het eerste horen we van hem in 1726, toen hij Pasir en even later Kutai op O.Borneo wist te veroveren. Deze vorstendommen, waar reeds lang Buginese, speciaal Wadjorese, kolonies gevestigd waren — het nabijgelegen en omstreeks deze tijd gestichte Samarinda was zelfs een geheel Buginese plaats —, waren, in feite onafhankelijk van de V.O.C., centra van de handel en bases voor zeeroverij. Dit laatste was ook het ambacht van Arung Singkang, die vele jaren met zijn onderbevelhebber toAssa⁴ de zee onveilig maakte van uit Pulau Laut in straat Makasar. Hij was gehuwd met een Kutaise prinses.⁵

Omdat de mensen van Pasir zijn vrouw het koningschap betwistten, zo verklaarde hij (volgens PP) later zelf als verweer op een beschuldiging, hadden zij samen die plaats bezet, en vervolgens had hij ook Kutai veroverd, dat de Pasirse vluchtelingen (*manu⁵-paluttu⁵*) niet had willen uitleveren. Al zijn de verdere achtergronden niet op te helderen, uit de titel die hij sindsdien voerde: Arung of Sultan van Pasir blijkt, dat hij zich hier (en niet in Kutai) de wettige vorst (-gemaal) achtte.

De Gouverneur van Makasar Josua van Arrewijne schrijft in zijn Memorie d.d. 21 Mei 1733,⁶ dat toAssa, kapitan laut van Arung Singkang, ook Bandjarmasin had getracht aan te tasten, maar na de mislukking daarvan door tweespalt van Arung Singkang gescheiden zich al enige jaren „met zijn roversroth” in Mandar ophield, daar getrouwd was en in 1730, '31 en '32 strooptochten naar West-Toradja rijkjes als Kaili had gemaakt.

Eind 1735 (Donderdag 12 December, PP)⁷ kwam ook Arung Sing-

⁴ In het in Arabisch schrift geschreven dagboek van Goa en Tallo², waar hij onder 18 Maart 1736 voorkomt, wordt zijn naam gespeld: towaşşah (hs. Kon. Inst. H 609 II).

⁵ Zie Tromp, Salasila van Koetëi pg 18-19 en stamboom; vgl. Mees, Kroniek van Koetëi pg 17.

⁶ Archief V.O.C. 2177 fol. 137.

⁷ De in PP opgegeven Moslimse data verschillen meestal een of twee dagen met de opgaven van Wüstenfeld, vermoedelijk als gevolg van het gebruik van de achtjarige cyclus. We hebben tussen haakjes de Christelijke data vermeld die bij de in PP opgegeven weekdagen behoren. Waarschijnlijk zijn dit over

kang in Mandar, in Madjenne^s. In D (B. Chr. I pg 517) en H (pg 30 vlg) wordt vrij uitvoerig van zijn verblijf aldaar verteld. Hij arriveerde samen met Arung Ta^s La Dëlle, Puanna Pa^sbola en toAssa met veertig schepen. Toevallig was daar ook La Pasonri^s Arung van Lipukasi^s (een plaats in Tanete), die mensen van Mangindanao kwam manen. Een Makasaar, Kare Patasa^s, die door Arung Singkang gemaand werd, vluchtte naar Arung Lipukasi^s. Deze bracht hem naar de Mara^sdia van Balannipa en de beide vorsten bevochten nu Arung Singkang en toAssa: Arung Lipukasi^s in Batu (in Madjenne^s) en toAssa op zee. De laatste werd op de vlucht gejaagd en ging naar Ululabuang en maakte er een schip van mensen uit Mangngarantjang (in Tanete) buit. Daarna ging hij naar Binnuang. Maar daar werden zijn mensen verrast, toen zij naar de markt gingen en twaalf van hen werden gedood; het was op de eerste Sjawwâl (d.i. 14 Februari 1736). Vervolgens voeren ze door naar Puteanging (een eiland voor de kust). Hier eindigt D, terwijl H iets minder uitvoerig het verhaal nog voortzet, weldra grotendeels parallel aan de Kr.

In tegenstelling tot het voorgaande vermeldt PP een overwinning van Arung Singkang op de Mandarezen, nadat hij 75 dagen in Mandar geweest was. Arung Singkangs vloot — we volgen verder in hoofdtrekken PP — voer vervolgens langs de kust Zuidwaarts, aanleggende bij Udjung Lero (vóór Parepare) en op het eiland Sabutung. Hij werd tweemaal — tevergeefs — door Nederlandse schepen beschoten, nadat hij de voor Makasar gelegen eilandjes Bërrang en Kodingareng (Balanglombo en Balang-tja^sdi volgens QQ) geplunderd had, eenmaal op 18 Maart (dagboek van Goa) en de tweede maal bij Batubatu (ten Z. van Makasar. Hij had daar vissers opgejaagd volgens de latere beschuldiging, H, F1). Hij verliet Batubatu op Zaterdag (1 April) 19 Dzu'l-ka'dah (id. in dagboek van Goa, dat hier „Batu” heeft). Zeven dagen later kwam hij bij Pallëtte voor de kust van Bone aan. De toegang werd hem daar geweigerd (H) en hij voer door naar de monding van Doping aan de kust van Wadjo^s.

We lezen nu in de Kr. van haastig overleg van de Tëllumpottjo in Tjenrana om hem aan land te lokken en zo in hun macht te krijgen, waarbij Wadjo^s zich aan alle verantwoordelijkheid trachtte te onttrekken, — en in PP van Arung Singkang die veertig dagen (en geen zeven maanden, zoals de Kr. wil) voor Doping lag te wachten, totdat er eindelijk een Bonees gezant, de Gëllarrëng Bontoala^s I Djakkolo^s, kwam, die hem de vergunning overbracht aan land te gaan. Op Donderdag 14 Muḥarram (= 24 Mei) ging hij aan land. Er viel zelfs geen schot

het algemeen wel de juiste data, daar de enkele maal dat PP zelf de Christelijke datum geeft, deze wél klopt.

en hij kon ongehinderd en met steeds groeiende aanhang naar Singkang trekken.

In Tosora belegden de Tëllumpottjo nu een bijeenkomst, waartoe ook Arung Singkang werd opgeroepen. Bij deze gelegenheid voerde Bone de beschuldiging in zeven punten tegen hem aan, die in de Kr. is weggelaten maar in F1, H, PP (en QQ al eerder) wel vermeld wordt. Deze beschuldigingen en de antwoorden erop zijn in deze versies niet steeds dezelfde en verschillen in details en bewoordingen,⁸ maar overal is het Arung Singkang die lakoniek en afdoende van bescheid dient. En hij kon dan ook ongemoeid weer vertrekken. In Singkang kreeg hij echter de opdracht van de Arung-matoa daar niet te blijven, maar zich ergens aan de kust te vestigen (Kr.). De zich hier steeds correct gedragende Arung Singkang gaf hieraan gevolg en liet zich in Peneki tot Arung benoemen. De daar geplaatste Boneërs ruimden het veld.

Deze in bezit neming van Peneki was dus op zichzelf al reden tot oorlog voor Bone, dat er alles aan gelegen was — niet minder dan de Nederlanders⁹ — om hem in handen te krijgen. Peneki werd belegerd door de Boneërs, waarvan op 5 Juli het bericht in Makasar kwam (dagboek van Goa). Toen zij echter ook andere Wadjorese plaatsen in de buurt plat brandden, was het geduld der Wadjorezen ten einde en zij keerden zich tegen de Boneërs op Maandag 15 Rabi' al-awwal (= 23 Juli 1736). Twee dagen later vertrokken de Goarese en Bonese „rebellen” Karaeng Bontolangkasa⁵ en Arung Kadju uit Goa naar Maros (dagboek van Goa) en begonnen daar een opstand tegen de Nederlanders.

Zo was er terzelfder tijd op twee verschillende punten een strijd tegen de gevestigde toestanden ontbrand. De Nederlanders besteedden het eerst aandacht aan hun eigen gebied (Maros) en lieten Wadjo⁵ nog bijna geheel ongemoeid. PP geeft een gedetailleerd verslag van de verwarde oorlog van allen tegen allen door heel Wadjo⁵ heen, waaraan

⁸ Enkele van deze beschuldigingen kwamen reeds ter sprake. Zie verder over QQ: ons Een Boeginees geschriftje pg 149. De daar genoemde toPasarai was volgens F1, G, PP niet gedood maar beroofd. Arung Singkang zei, dat hij slechts de goederen van (zijn jongere broer, F1) Daeng Matëkko, die toPasarai had geroofd, had teruggenomen. Ook Gouverneur Sautijn noemt in zijn Memorie (Archief V.O.C. 2301 fol. 191) deze naam: Arung Singkang had in Mandar een gezant, door „Topasseraij” naar de ArumPone gezonden, laten vermoorden „en was het in sijn macht geweest Topasseraij ook niet soude gespaard hebben”. De moord op La Selle⁵ zoon van toPalagi (QQ) komt elders niet voor. Wel had Arung Singkang volgens PP een Luwurese vorstenzoon La Tjëlla gedood.

⁹ Sautijn had al tijdens Arung Singkangs verblijf in Mandar aan Bone verzocht hem gevangen te nemen, maar voelde zich door de beloften van de Boneërs (zij zeiden de Mara⁵dia van Balannipa al gewaarschuwd te hebben) om de tuin geleid toen dat niet gebeurde (Memorie l.c.). Toch waren er toen volgens PP Bonese en Wadjorese troepen op uit gestuurd, maar zij waren onverrichter zake in Makasar teruggekeerd.

zelfs Luwurezen deelnamen, maar waarin de Boneërs niet veel van zich deden spreken. Op een gegeven moment grepen ook Nederlanders in en beschoten Tosora vanuit Lagusi.

Het betrof hier de berghopman Steinmets met de zijnen, die door Gouverneur Sautijn uit de Noorderprovincies (Maros) de Boneërs te hulp was gestuurd, toen de Bonese hofgroten niet verder wilden vechten en de Nederlands gezinde Ponggawa (Datu riBaringgeng, broeder van de koningin van Bone Bataritodja) het spit moest afbijten. De toMarilaleng van Bone belemmerde de beschieting van Tosora echter door te beweren, dat de munitie op was. De vertoornde Steinmets werd nu om onheil te voorkomen door Sautijn weer teruggeroepen.¹⁰

Onder de druk van de Nederlanders waren de Wadjorese vorsten naar Paria uitgeweken. Daar trad La Salewangeng af en werd Arung Singkang tot Arung-matoa benoemd, op (Dinsdag) 2 Radjab (= 6 November 1736). Daarna vielen zij Zuidwaarts op Pammana aan en na enige tijd trokken Boneërs en Nederlanders zich terug. Soppeng stelde een wapenstilstand met Bone voor. Maar intussen vielen de Wadjorezen Sidenreng binnen en onderwierpen het. Kort daarop deden ze een inval in Noord-Bone en onderwierpen ook Pammana. Op Dinsdag 25 Sjawwāl (= 25 Februari 1737) waren ze weer in Tosora terug (in de Kr. ontbreekt deze passage).

Er volgden nu langdurige onderhandelingen met Bone en Soppeng (uitvoerig meegedeeld in PP en deels ook in de Kr.), een tweede en derde maal onderbroken door Wadjorese aanvallen: in April op N.Bone, Sidenreng en Soppeng, en in Mei, op verzoek van de Karaeng van Tanete die tevens Datu van Soppeng was, opnieuw op Soppeng, en op N.Bone. Het werd Juli-Augustus voordat Bone en Soppeng eindelijk toegaven en instemden met Wadjo's eis tot teruggave van de boete die in 1670 door Arung Palakka en de Soppengse Arung Belo van Wadjo^s genomen was. Op 14 Augustus kwam de boodschap van Bone aan de Gouverneur binnen, dat de oorlog tussen Bone en Wadjo^s geëindigd was (dagboek van Goa). Het duurde nog tot in Ramadhān (Januari 1738) voordat Bone en Soppeng, telkens aangespoord, de laatste betalingen gedaan hadden.¹¹

Hierop doelen voornamelijk ook de vorstenlijsten, als ze over Arung Singkang schrijven: hij voerde oorlog tegen Bone, Soppeng, Luwu^s en

¹⁰ Memorie van Johan Sautijn d.d. 19 Augustus 1737 l.c.

¹¹ Van de in 1670 aan Bone betaalde boete van 103.300 real (OO1,2) was nu volgens OO2 van Bone 72.595 (lees: 42.593; zo OO1) terug ontvangen en 60.707 nog niet, en van Soppeng werd nog 200 verwacht (in de opgaven van deze getallen betekent *riwu* tienduizend en niet honderdduizend, zoals Matthes (Wrdb. s.v.) als betekenis hiervoor opgeeft). Helemaal gelukt was de terugvordering dus niet! PP geeft geen totaalbedrag op. Er werd betaald in geld, sieraden en slaven. Zie ook pg 136 nt 19.

Goa, overwon Bone en liet de boete van Wadjo^s terugbrengen (G, P, Q, V); onder hem werd Wadjo^s vrij (U1; ook de strekking van QQ).

Wadjo^s bouwde in deze tijd een ongehoorde machtspositie op, een groot deel van N.Bone was Wadjorees geworden, vele naburige landen als Mario (onder Arung La Samalangi^s, H) en later ook Sawitto, Massepe en Suppa^s tot Enrekëng en Duri toe hadden zich aangesloten, en met Luwu^s en Mandar waren betrekkingen aangeknoopt. In het bijzonder Soppeng en Bone waren volledig aan Wadjo^s wil onderworpen. Daar werden zelfs, zoals we nog zullen zien, Wadjorees gezinde vorsten aangesteld.

De plannen van Arung Singkang bleken nog verder te gaan. Al zijn werken was er op gericht de hele Buginese en Makasaarse wereld te mobiliseren tegen de Nederlanders in Makasar (Djuppandang). Hij drukte het op een bijeenkomst van de Tëllumpottjo in Timurung (op 11 Djumād al-âchir vlgg. = October 1737) zelf zo uit: „Wadjo^s wil dat gij (Bone) de Nederlanders doet vertrekken, want zolang die er zijn, zijn ook de Tëllumpottjo in verval (*marussa*)”.

Hij werkte daartoe samen met zijn vriend Karaeng Bontolangkasa^s, die hij al in 1735 aan de Westkust ontmoet had (PP), aan wie hij later op verzoek geweren en munitie stuurde (Augustus 1737, PP) en die ook in de grote expeditie tegen de Nederlanders zijn medestander was. Deze Karaeng Bontolangkasa^s, I Mappasepe^s, geb. 14 Maart 1694 (dagboek van Goa), een telg uit het Goarese vorstenhuis, was een even roerig figuur als Arung Singkang. Teleurgesteld in 1712 niet tot Karaeng van Goa benoemd te zijn en in 1731 evenmin tot rijksbestuurder, had hij zich eerst tegen Goa gekeerd (in 1721 werd hem weer pardon verleend), had later op Sumbawa aan oorlogen deelgenomen (1723, '27) en zich tenslotte verschanst in Bantaeng en Parigi met een groot aantal andere ontevreden (1735), vanwaar hij in 1736 naar Maros ging.¹² Het is niet onmogelijk, dat in deze tijd reeds de tegen de Nederlanders gerichte plannen in overleg met (op initiatief van ?) Arung Singkang beraamd werden. In Augustus 1737 werd hij in Maros door Gouverneur Smout aangevallen (dagboek van Goa) en op 26 Djumād al-âchir (= 21 October) kwam het bericht in Wadjo^s dat hij daaruit verdreven was (PP).

Het kostte Arung Singkang nog geruime tijd van voorbereidingen, voordat het tot daadwerkelijke actie kwam. Er waren vooral moeilijkheden in Bone.

De Kr. geeft de gebeurtenissen van deze tijd zeer verkort weer. De bijeenkomst in Timurung die de Kr. vermeldt, is niet de bovengenoemde maar een eerdere, vlak na de laatste aanval op N. Bone. Acht dagen na Arung Singkangs terugkeer (drie dagen, PP) kwam de toMarilalëng

¹² Memorie Sautijn fol. 199, en dagboek van Goa.

van Bone (Daeng Mamala¹³, PP) met 30 kati (24, PP), op Donderdag 13 Rabi' al-awwal (PP) (= 11 Juli) 1737. Drie maanden later, op 17 Djumād al-awwal volgens PP, huwde Arung Singkang met de Tjakkuridi We Tjaba (Kr., PP).

Op Maandag 15 Djumād al-awwal (= 9 September) kwam La O³dang in Tjenrana en zette Bataritodja af als ArumPone. Op Woensdag 15 Radjab (= 6 November) werd La O³dang ingehuldigd als ArumPone. Deze, voluit geheten La O³danriu³ Daeng Mattiri³ en na zijn dood in 1747 Matinroe-rimusu³na (Die ontslapen is in zijn oorlog), was Karaeng van Tanete,¹³ een bijzonder avontuurlijk man, die overal verscheen waar oorlog te voeren was; zo vocht hij in 1742 op Java met de Nederlanders mee in de oorlog tegen de Chinezen en Javanen.¹⁴ Bij hen stond hij bekend als „de dolle hertog”.¹⁵ Een week na zijn inhuldiging in Bone ging hij naar Makasar met de opdracht de Nederlanders te doen vertrekken. Daar niet erkend als ArumPone, vertrok hij op 18 Sjawwāl (= 7 Februari 1738) onverrichter zake weer uit Goa naar Tanete.

Inmiddels was ook een Wadjorese bode naar Goa en Karaeng Bontolangkasa³ gezonden. Op 12 Ramadhān (= 11 Januari) kwam een gezant van laatstgenoemde, Karaeng riBontomadjēnnang, naar Wadjo³ en beloofde hulp bij Wadjo³'s plannen tegen de Nederlanders.

Op Zaterdag 15 Muḥarrām (= 4 Mei) kwam Dēnrae met enkele rijksgroten en de rijksornamenten van Bone in Wadjo³ aan (dit ook in de Kr., die dus acht maanden overgeslagen heeft). Deze, voluit geheten I Danradatu Sitti Nafisah Karaeng Langelo³, was een Goarese prinses die via haar moeder uit het Boneese vorstenhuis stamde en zo een recht op de troon van Bone had; zij was geboren op Zaterdag 20 Augustus 1729 (dagboek van Goa) en was dus op dit moment nog geen negen jaar oud! Op 20 Muḥarrām/10 Mei 1738 kwam er bericht in Goa dat zij tot ArumPone aangesteld was (dagboek van Goa). Er schijnt in Bone een hevige verdeeldheid geheerst te hebben. Zij was blijkbaar het werktuig van de Wadjorees gezinde partij, die nu de wijk naar Wadjo³ had moeten nemen. Pas op 6 Rabi' al-āchir (= 22 Juli) berichtten de Boneërs aan Wadjo³, dat zij haar als ArumPone wensten.

Op Donderdag 24 Rabi' al-awwal (= 10 Juli) vroegen de Soppengers de Wadjorees (La Patjau³ Kr.) Pēnna La Omo Arung Menge tot Datu te mogen nemen (omdat zij genoeg hadden van La O³dang, Kr.). Anderhalve maand later ging deze naar Soppeng om zijn datuschap te aanvaarden.

In Rabi' al-āchir (Augustus) ging een Wadjorees gezant naar Luwu³

¹³ Niemann, Kroniek van Tanete pg 48.

¹⁴ Uitvoerig beschreven in de kroniek van Tanete pg 53-59.

¹⁵ Blok, Beknopte geschiedenis pg 55.

om van La O'dang Bonese en Soppengse goederen die hij had meegenomen terug te halen, maar werd niet bij de vorst toegelaten.

In Djumād al-awwal (September) kwam Karaeng riGalesong als gezant van de Nederlanders met een brief van Gouverneur Smout. De Wadjorese gezant La Using werd met een antwoordbrief aan „Edëriang Hende Simau” (Adriaan Hendrik Smout) teruggezonden, tevens met boodschappen voor Goa en de Karaeng Bontolangkasa³, die in Bontoparang verbleef.

Op Maandag 30 Sja'bān (lees: Radjab; = 12 November) verscheen er weer een gezant van de Nederlanders, een Djurubasa, in Tosora met de vraag of Wadjo⁵ het bondgenootschap (*assobakëng*) met de Compagnie nog erkende. Er werd hem in negatieve zin geantwoord en op 18 November vertrok hij weer.

Op Zaterdag 3 Ramadhān (13 December) arriveerde I Bonda de zoon van Karaeng Bontolangkasa³ in Tosora (dit ook in Kr., die dus zes maanden heeft overgeslagen).

Op Woensdag 7 Ramadhān keerde Dënrae met de rijksvlag de Samparadja en de gouden pajung naar Bone terug na een verblijf van negen (ten rechte: bijna acht) maanden in Tosora. De Boneërs kregen de opdracht haar in te huldigen.

Op 20 Ramadhān nam La O'dang bezit van beide genoemde rijksornamenten van Bone. Er kwam bericht van in Wadjo⁵; en op 30 Ramadhān/11 Januari 1739 hoorde men er van in Goa (dagboek van Goa). Drie weken later, op 15 Sjawwāl, rukten de Wadjorezen Bone binnen en de Arung-matoa legerde zich in Palakka (dit ook in de Kr.). La O'dang was genoodzaakt de ornamenten terug te geven. De Tëllumpottjo vonden dit resultaat voldoende en wilden terugkeren, zo vertelt de Kr. Arung Singkang antwoordde „du haut de sa grandeur”, dat als zij niet mee wilden naar Makasar, hij dan wel alleen ging met zijn eigen mannen. En — tekenend —: men volgde hem. Op Donderdag 10 Dzu'l-ka'dah (= 19 Februari) verlieten zij Palakka. Onder dezelfde datum vermeldt het dagboek van Goa de aankomst van een Wadjorese gezant die bericht brengt van de komst (niet: de aankomst, zoals Ligtfoot vertaalt) van de vorsten van Wadjo⁵, Bone en Soppeng. PP bevat hierover geen gegevens.

I Bonda, die met bericht aan Goa vooruit gezonden was, werd op Donderdag 19 Dzu'l-ka'dah in Tjëmpa (Lě'bo'tëngngae, Kr.) vermoord door Arung Paku (een Boneër?). De 21ste hoorde men in Goa hiervan (dagboek). Vijf dagen later waren ook de Tëllumpottjo in Tjëmpa, in de bergdistricten, waar in Makasar woonachtige Wadjorezen hen tegemoet kwamen. Na enige moeite werd een week later de bergvesting Mattjongki ingenomen (de 13de van de volgende maand hoorde men in Goa hiervan), en de moordenaar nam de vlucht naar

Maros. Enige dagen later arriveerden de Tëllumpottjo eveneens via Maros in Goa (nadat zij volgens de Kr. opnieuw tevergeefs Arung Singkang hadden aangeraden terug te keren).

71 dagen na zijn vertrek uit Tosora, op Zondag 25 Dzu'l-hiddjah (= 5 April) kwam de Arung-matoa bij Goa aan en nam verblijf in Mallengkeri. 's Avonds week de rijksbestuurder Karaeng Madjannang Abdu'l-ğadir La Sanresang (I Mappasanre^s, Kr.) uit naar Kampong-beru bij Djuppandang (dagboek van Goa). Drie dagen na zijn aankomst ging Arung Singkang met Karaeng Bontolangkasa^s Goa binnen en zij stelden de Goarese groten voor hen te steunen. Dezen gaven een ontwijkend antwoord: ze moesten eerst de rijksbestuurder raadplegen. De volgende dag (? 29 Dzu'l-hiddjah, dagboek van Goa) week echter ook de Karaeng van Goa (Mallawanggau^s, een bijna twaalf-jarige broer van Dënrae, dagboek van Goa) met de toMailalang-malolo (Karaeng Garassi^s) en enkele anderen uit naar Kampong-beru. De dag daarop (Vrijdag 1 Muğarram/10 April, dagboek van Goa) werd Karaeng Bontolangkasa^s tot vorst van Goa ingehuldigd.

De Goarese hoofden in Kampong-beru en de daar eveneens vertoevende ex-ArumPone Bataritodja Arung Timurung verklaarden, dat zij de Compagnie trouw bleven. Men vreesde nu dat de Boneërs afvallig zouden worden. Ondanks deze — wel begrijpelijke — tegenslagen zette men door.

Van 4 Mei (Maandag 27 Muğarram) tot 16 Mei voerde de Arung-matoa onderhandelingen om de goederen van Goa, d.w.z. de weggevoerde rijksornamenten, terug te krijgen, maar dit had geen resultaat. De Nederlanders in Makasar zeiden, dat eerst Batavia geraadpleegd moest worden en hielden vast aan het verdrag van Bungaja, dat de Arung-matoa een zaak van latere zorg achtte.

Zaterdag 16 Mei (zo ook dagboek van Goa en Memorie Smout) trokken de Wadjorezen en Karaeng Bontolangkasa^s op tegen Makasar, de eersten tegen Tëmma'dje'ne^s bij de hoofdweg (naar Baraja, dagboek), de tweede naar Maritjaja (via Djongaja, dagboek). De Karaeng raakte slaags, maar werd teruggeworpen.

Drie dagen later liepen inderdaad de Boneërs over. De Makkëdang-tana en Dënrae gingen met de Bonese rijksvlag naar Kampong-beru. Er volgden gevechten met de Nederlanders en de Boneërs, waarbij op Woensdag 3 Rabi' al-āchir (8 Juli/2 Rabi' al-āchir, dagboek) het (Bonese) paleis (*sao-dënra*) in Bontoala^s door de Wadjorezen in brand gestoken werd.

Toen zij door de Nederlandse bombardementen uit Maritjaja terug gedreven werden, besloten zij twee dagen later zich met alle macht op de vijand te storten. Bij Djongaja werden zij teruggeslagen en achtervolgd. Mallengkeri en Mangasa raakten in brand. Toen werd Karaeng

Bontolangkasa⁵ getroffen door een kogel uit de eigen gelederen. Hij liet de Arung-matoa roepen en raadde zijn vriend aan om weg te gaan, omdat Goa verloren was. Deze gaf hieraan gevolg en nam afscheid; de Karaeng ging zelf naar Bontoparang, waar hij op 8 September/6 Djumād al-āchir overleed. Uit schaamte over de ondergang van Goa had hij zijn wonden niet willen laten behandelen.

Op Maandag 15 Rabi' al-āchir/20 Juli (Dinsdag 15 Rabi' al-āchir/21 Juli, dagboek) viel Goa.

De Memorie van Smout¹⁶ meldt in het kort, dat de eerste aanval op Makasar (16 Mei) werd afgeslagen en ook de hernieuwde pogingen, op drie achtereenvolgende Zaterdagen ondernomen, weldra werden stop gezet, dat tenslotte op 20 Juli de gehele bezetting van het Nederlandse fort uittrok, zich door de vijand heen sloeg en om 3 uur voor Goa stond. Na een hevige beschieting bleek de volgende morgen, dat de vijand „onder 't faveur van een swaare maaneclips die dat ligt wel twee uren lang verduisterde”¹⁷ gevlucht was. Goa werd ingenomen en bezet, en pas in het volgende najaar weer aan de Goarese Karaeng overgedragen.

De Kr. behandelt de strijd bij Makasar slechts kort, maar voegt een uitvoerige episode in (parallel in H en F1) over een in dezelfde tijd gevoerde oorlog van de in Wadjo⁵ achtergebleven Arung Bettempola tegen Bone, op bevel van Arung Singkang, die daartoe ook de Datu van Soppeng La Patjau⁵ terug zond, na het overlopen van de Boneërs voor Makasar. Na Bone onderworpen te hebben trokken zij via Soppeng naar Tanete. Maar ook dit „openen van een tweede front” mislukte tenslotte. In Tanete werden zij, in de steek gelaten door de Soppengers, verslagen en zij moesten terugkeren (deze terugkeer ook in PP vermeld: drie dagen na de val van Goa). Hierop slaat waarschijnlijk ook de passage in de kroniek van Tanete pg 51—52, waar de Wadjorese nederlaag aan de beschieting door Nederlandse schepen wordt toegeschreven.

Zo was de grote onderneming van Arung Singkang door de Nederlandse militaire macht en het gebrek aan onderlinge eensgezindheid mislukt.

Terug in Tosora trachtte hij zijn positie zoveel mogelijk te herstellen. Half Augustus werd Soppeng voor zijn afval gestraft, en later werd opnieuw met Luwu⁵ over een bondgenootschap onderhandeld.

In het voorjaar 1740 kwam er tweemaal een gezant van de Nederlanders, Antje⁵ Kamarang, een Maleier naar zijn naam te oordelen. Op Zaterdag 22 Rabi' al-āchir (= 16 Juli) stierf Arung Bettempola

¹⁶ Archief V.O.C. 2520 fol. 209.

¹⁷ Deze maansverduistering wordt ook vermeld in PP2 (pg 156): één dag na de val van Goa. Inderdaad was er een totale maansverduistering op 20 Juli om 16h Greenwich-tijd, d.w.z. ongeveer midden in de nacht van 20 op 21 Juli 1739 voor Celebes. De heer H. van Woerden van de Leidse Sterrewacht was zo vriendelijk dit voor mij na te gaan.

(Daeng Situdju, Kr.), dus bijna een jaar na de onderwerping van Soppeng.

Pas anderhalf jaar na de aanval op Makasar kwam de tegenaanval op Wadjo^s. In December 1740, Woensdag 3 Sjawwāl (= 21 December) volgens PP, verscheen de vloot van Gouverneur Smout bij Tjenrana, die 3 December de rede van Makasar verlaten had en de middag voor Kerstmis (dus Vrijdag de 24ste) „op Tjinrana” aankwam.¹⁸ Een afkoopsom (*pappasoro^s-tau*) werd door de Nederlanders niet aanvaard.

Smout schrijft, dat hij „door inlandse talmerijen” pas begin Februari op mars kon gaan. PP vermeldt echter al op Dinsdag 23 Sjawwāl (= 10 Januari 1741) een gevecht bij Atimu (? Salo^sduae, Kr.), waar de Boneërs (en de Nederlanders, Kr.) door de Wadjorezen verdreven werden (die zelf vervolgens bij Atimu de nederlaag leden, Kr.). Na enkele overwinningen der Wadjorezen op de Boneërs in N. Bone hadden de eerstgenoemden een tweede treffen met de Nederlanders op Vrijdag 11 Dzu'l-ka'dah (= 27 Januari), bij Tangě'e (?), maar werden verslagen, en een derde op Zaterdag de 19de (= 4 Februari) ten Oosten van Parigi (bij O. Parigi, Kr.), dus vlak bij Peneki.

Smout vermeldt twee aanvallen der Wadjorezen, die in hevige gevechten werden afgeslagen, meer dan vijf dagen na elkaar. De eerste maal werd de vijand niet verder achtervolgd, toen het bericht van de Chinezen-opstand in Batavia „een heele commotie veroorzaakte”. De tweede maal staken de Boneërs in plaats van de achtervolging in te zetten de omgeving (van Peneki tot aan Penrang, Kr.) in brand. Daarna ontvingen zij dagelijks ambassadeurs van de Wadjorezen.

Volgens PP kwam de eerste afgezant echter van de Nederlanders, op de volgende dag. Bijna 25 dagen lang gingen nu haast dagelijks gezanten over en weer. De Nederlandse eisen: o.a. een boete van 5280, overeenstemming met de Boneërs, afstand van Timurung en teruggave van Bonese kanonnen, werden door Wadjo^s afgeslagen. Volgens Smout kwamen de onderhandelingen niet verder door te hoge eisen van Bone.¹⁹

¹⁸ Memorie Smout fol. 249-259 bevat de beschrijving van zijn tocht naar Wadjo.

¹⁹ Smout geeft een uitvoerig citaat, uit wat blijkbaar de vertaling van een brief van Wadjo^s aan Bone is: „om ul. zijn wij niet hier gekomen, maar wel om de wille van de Compagnie wiens wapenen ons daar toe gebragt hebben, en niet de uwe want trouweloos zijn tot nu toe alle behandelingen geweest, thans staat gijl. streng om een boete op ons te leggen, en bovendien af te eischen een somma van 33333 rds. die gij bij het maken der laatste vrede aan ons betaald hebt, daar sit den Madanrang en Tomilang die onse deze somma soo in geld als alderleij soort van affecten door hun selven ten prijse gestelt hebben overhandigt, niet uijt hoofde van onse overwinning maar als een oude schuld die wij hebben moeten betalen toen radja Palacka door verraad onse stad Tosora heeft laten verbranden wij sijn soo onregtvaardig niet geweest om ul. boven de overwinning nog een smertelijke boeten op te leggen, maar hebben integendeel bij het maken van de vrede in den Jaare 1737 den 11 Junij op eenen Sondag / dit stont met Hollandse letters uijtgedrukt / het rijk Timoerong aan

Smouts leger had te lijden van ziekte, door stage regens in de moeras-sige valleien (in de streek ten Noorden van Tjenrana blijkbaar), zodat hij het aanbod van de koning van Tanete Joseoph Faharoedin (d.i. La O³dang) om Lagusi in te nemen dankbaar aannam. Twee of drie dagen later was de operatie geslaagd. Vanuit Lagusi, „een schoon dorp, met meer dan 1000 regelmatig gebouwde huizen”, waar het leger weer op zijn verhaal kwam, beschoot men Tosora (op Vrijdag 16 Dzu'l-hiddjah (= 3 Maart) volgens PP) met kanon en mortier. De bijna voltooide voorbereidingen om Tosora te nemen werden echter door hevig onweer en hoog water weer te niet gedaan, en toen men daarvan bekomen was, begonnen de onderhandelingen weer (Smout).

De Kr. en PP berichten evenwel, dat Soppengse (en Tanetese) troepen, die uit Lagusi de rivier overstaken, door de Pilla³ en toAssa volledig verslagen werden. Zeven dagen na het begin van de beschieting waren er weer gezanten van de Nederlanders, I Sussa en Antje³ Kamarang, om wapenstilstand aan te bieden (PP). De Nederlanders lieten hun eerste eisen vallen en probeerden in de langdurige onderhandelingen die volgden, Wadjo³ te bewegen een contract (*surě³*) te tekenen, lieten zelfs de Kadi van Wadjo³ met een Koran voor een plechtige eed overkomen, maar Wadjo³ stemde niet in met de woorden in de „brief” over de „*assobakěng*” met de Compagnie. En tenslotte op Woensdag 13 Muharram (= 29 Maart) vertrokken de Nederlanders uit Lagusi.

Volgens Smout lag het er aan, dat Wadjo³ een vrije bondgenoot wilde zijn als Bone en Goa en geen „slaaf”, terwijl Bone niet met Wadjo³ gelijk gesteld wilde worden.²⁰ Hij schrijft dat de Wadjorezen beloofden zich aan de andere bepalingen van het niet getekende verdrag te zullen houden.²¹ Op 20 April (dagboek van Goa) was Smout weer in Makasar terug.

De als strafexpeditie tegen het vermetele Wadjo³ opgezette onder-

de Coningin ter leen afgestaan en buijten dat dese vrede aan onse seijde niet verbroken is, brengt gij de blanken hier om onder haar bescherming ons land in den grond en onherstelbaar te bederven dat gij anders wel laten soud, en veel verweijtingen meer te veel om aan te halen” (fol. 252-253).

²⁰ Het concept-verdrag dat aan de Wadjorezen ter tekening werd voorgelegd (d.d. 25 Maart 1741), is door Stapel uitgegeven in Corpus Diplomaticum V pg 314-316. Het bevat de bepalingen dat Wadjo³ zich verplichtte ¹⁰ het verdrag van 1670 opnieuw te erkennen, ²⁰ zich te onthouden van vaart in de Tomini-bocht, ³⁰ Timurung aan de ArumPone te laten, ⁴⁰ Bonese goederen te restitueren, verder (50-70) wilde het de vrede tussen Bone en Wadjo³ en hun onderlinge onafhankelijkheid onder toezicht van de Compagnie herstellen. Het geschil liep dus wel over het eerste artikel.

De namen van de in de aanhef genoemde hoofden der drie hoofdvandels zijn wel te herstellen als: Ranrěng Tua Daeng Paguling, Ranrěng Bettempola Daeng Warani en Ranrěng iTarotěnrěng toAssakuta (? „Toea Sakoeta”).

²¹ Memorie Smout folio 258. Naar Batavia schreef Smout dat zeven van de veertig vorsten van Wadjo³ uit naam van de anderen het concept *mondeling* goedgekeurd hadden. Missive d.d. 18 Mei 1741, zie Corpus V pg 316 nt.

neming was met een niet meer dan eervolle aftocht geëindigd. Wadjo^s had zijn weigering om het verdrag van 1670 nog te erkennen niet behoeven in te trekken noch een nieuwe verhouding tot de Compagnie behoeven aan te gaan, en kreeg bovendien de toezegging dat opnieuw Wadjorese handelaars naar Makasar gezonden konden worden (PP). De oorzaken van het mager resultaat van de Nederlandse expeditie zijn niet volledig duidelijk. Smout somt uitvoerig zijn tegenslagen op. De eerste veldslagen waren in feite Pyrrhus-overwinningen geweest. Was hij reeds tevreden als de nijvere en betrouwbare²² Wadjorese kooplieden — die waarschijnlijk met Arung Singkang uit Makasar naar Wadjo^s gevlucht waren — zich weer in Makasar kwamen vestigen? PP bericht dat op Donderdag 10 Sjawwāl (= 6 December 1742) de gezant La Taning naar Makasar gezonden werd met de boodschap aan de Gouverneur (*toMaradjae*), dat de Wadjorese handelaars naar Makasar onderweg waren; nog enkele verzoeken van Wadjo^s werden terzelfder tijd alle ingewilligd.

Voor Arung Singkang betekende deze afloop bij alle mislukking een positief resultaat. Wadjo^s positie was in feite grotendeels ongebroken. Dit ondervonden ook de vazallen en bondgenoten van Wadjo^s die bij de eerste nadering der Nederlanders in groten getale waren afgefallen. Zij bleken misgerekend te hebben. Reeds drie dagen na de aftocht der Nederlanders, deelt PP mee, stuurde de Arung-matoa zijn eigen garde, de zeerovers (*pa^sgora^se*) die hem overal vergezeld hadden, op Sidenreng af, dat zich weldra onderwierp. Successievelijk werden vervolgens de andere afvalligen voor hun ontrouw beboet.

PP eindigt zijn aaneengesloten mededelingen over Wadjo^s met het gezantschap van La Taning naar Makasar. De oorspronkelijke schrijver van dit stuk, waaruit we slechts de belangrijkste punten konden weergeven en dat zeker een eigen uitgave verdient, was mogelijk met de Wadjorese handelaars naar Makasar verhuisd. Na deze datum althans hebben bijna alle aantekeningen betrekking op de Wadjorese en Maleise kolonies te Makasar.

De chronologie van de volgende in de Kr. (en H en F1) vermelde gebeurtenissen is daaruit niet op te maken. Van de langdurige strijd met de Pilla^s La Gau^s, begonnen met een geschil met Sidenreng waarin La Gau^s voor dit land partij koos en waarbij door de onverzoenlijke houding van de Arung-matoa Wadjo^s in een burgeroorlog van ruim vier jaar gedompeld werd,²³ is elders geen beschrijving overgeleverd.

²² Smout geeft zelf een voorbeeld van de eerlijkheid der Wadjorese handelaars, zie [van Hoëvell], Bijdragen pg 239.

²³ De in de Kr. vermelde Sanggaria, bondgenoot van La Gau^s, was wel de Luwurese Opu Sanggaria die in 1757 tegen Luwu^s in opstand kwam (Ligtvoet, Bouwstoffen voor een historisch woordenboek van Celebes, hs Kon. Inst. H606 fol. 845).

La Gau³ was na het kinderloos overlijden van de Datu van Pammana We Tënripada, deze opgevolgd (Mak 189 pg 106). Het bericht van PP, dat op Donderdag 9 Rabi' al-awwal/4 Februari 1751 de Datu van Lagusi en de veertig vorsten van Wadjo⁵ begonnen vrede te sluiten op de hoge oever bij Lagusi, slaat dus wel op hem. Indien dit het einde van de burgerkrijg was, kunnen we deze in de jaren van ongeveer 1747 tot 1751 dateren.

De volgende strijd met Sidenreng, tijdens welke Arung Singkang aftrad als Arung-matoa, moet dan enige jaren later begonnen zijn of langer geduurd hebben dan de Kr. opgeeft. Want pas in 1754 trad Arung Singkang af.

Wellicht heeft TT op een van deze oorlogen tegen Sidenreng betrekking. Uit deze drie boodschappen van de Adjattapparëng-landen aan Wadjo⁵ en de antwoorden daarop is slechts op te maken, dat de Wadjorezen in Sidenreng stonden en de Patola in Alitta was. Adjattaparëng verzocht hen af te trekken, terwijl Wadjo⁵ de volgzaamheid van Adjattaparëng eiste. Namen van personen en tijdsaanduidingen ontbreken. De uitdrukking: „Allah ta'ala weet het en zijn gezant is er getuige van" wijst wel op de achttiende eeuw of later.

Zeker op de tijd van Arung Singkang heeft SS betrekking. Tijdens La Ma³dukëllëng hadden de Arung van Belawa La Raga en de A³datuang van Sidenreng toApo (de A³datuang met wie Arung Singkang oorlog voerde; hij heette toAmpo Matinroe-riSumpamminangae volgens Ligtfoot²⁴) twist over Modjong (aan het meer van Sidenreng) en zij legden de zaak aan Wadjo⁵ voor. Dit wees het betwiste gebied aan Belawa toe, op grond van een geschrift over een vroeger bondgenootschap tussen beide landen, na een oorlog gesloten.

Toen de Wadjorezen, die kennelijk genoeg hadden van de eeuwige oorlogen van Arung Singkang, hem hun medewerking in zijn strijd tegen Sidenreng onthielden, gaf hij kordelijk zijn ambt terug, en vestigde zich weer in Peneki.

Van zijn opvolgers is opnieuw weinig bekend.

La Ma³danatja Arung Waetuo trad na één jaar af en ging naar Makasar, waar hij door amok om het leven kwam (F, G, Q, V). Volgens PP werd hij daar in het huis van zijn schoonvader, die Matoa Mampu was en zelf ook gewond werd, gedood door La Pabising, een man uit Wage, op Vrijdag 4 Muharram 1172/8 September 1758, en werd hij begraven in Bontoala⁵. Hij heette sindsdien Pëtta Ridjallo⁵e (G; De door amok om het leven gekomen vorst).

La Patjau⁵, de meergenoemde Arung Menge, die dus in 1755 Arung-matoa werd, trad na twee jaar af (F, G, Q, V).

La Mappadjung Ranrëng van Tua(Aka) regeerde zeven jaar (F, G,

²⁴ In aantekeningen bij zijn vertaling van het dagboek van Goa, bv. pg 208.

Q, V) dus tot 1764.²⁵ Tijdens zijn regering deed Arung Singkang opnieuw van zich spreken. De Tëllumpottjo hielden een bijeenkomst in Timurung, nadat La Ma³dukëllëng Peneki veroverd had (F, G, Q, V), maar zij gingen weer uiteen zonder overeenstemming bereikt te hebben (G.). De Kr. is (met H) de enige die de aanleiding tot deze conferentie beschrijft. Arung Singkang, sedert zijn aftreden in Wadjo³ meestal Arung Peneki genoemd, maakte het vanuit Peneki opnieuw de Boneërs met roverijen lastig, zodat dezen zijn bolwerk aanvielen. Het was ditmaal voornamelijk La Pakka, zijn zoon,²⁶ die de schuldige was; en de Wadjorezen, die Arung Peneki hun bemiddeling aanboden, vroegen dus om zijn uitlevering. Arung Peneki, de oude vijand van Bone, wenste zich echter niet naar de Boneërs te schikken. Dezen drongen nu in Peneki door en La Pakka werd gedood. De Wadjorezen kregen daarop van hen gedaan, dat zij aftrokken en dat men in Timurung zou bijeenkomen.

Van deze conferentie zijn in UU uitvoerige notulen bewaard. Het jaartal dat UU2 opgeeft, 1763, is het juiste, daar de data van de zeven vergaderingen voor dat jaar — en niet voor 1760, zoals UU1 opgeeft — kloppen: Donderdag 26 en Zaterdag 28 Mei, Zaterdag 4, Dinsdag 7, Dinsdag 14, Maandag 20 en Donderdag 23 Juni. De in Nederlandse berichten genoemde oorlog tegen Peneki van 1761 en 1762 was dus de aan deze conferentie voorafgaande.²⁷

De vorsten der drie landen namen zelf aan de besprekingen geen deel. Zij zouden pas komen als er overeenstemming bereikt was tussen hun vertegenwoordigers. Namens Bone voerden het woord de Makkë-dang-tana, Arung Mampu en de toMarilalëng, namens Soppeng de Sulledatu, de Watallipu en de Pollipu, en namens Wadjo³ Arung Betteng (La Sangngadji, Kr.), de Pilla³ (La Gau³, Kr.), Arung Udjung, Arung Ta³ toAllewoang, Barangae (?), en Puanna Lekke³.

We zullen de vaak moeilijk te doorgronden en weinig systematische besprekingen in UU niet op de voet volgen. Dit in zijn soort wel unieke stuk komt zeker voor een eigen uitgave in aanmerking.

Bone eiste dat Arung Peneki schuldig verklaard zou worden als

²⁵ Blok (Beknopte Geschiedenis pg 60) schrijft (in 1759) dat er na het aftreden van Arung Singkang nog geen nieuwe Arung-matoa benoemd was. Hoewel vaststaat dat dit niet volledig juist is (La Ma³danatja stierf in 1758 als ex-Arung-matoa), is het wel mogelijk dat er eerst een interregnum zonder hoofdvorst is geweest, niet vermeld in de Wadjorese stukken. De hier opgegeven jaartallen zouden dan iets later vallen, uiterlijk: 1757-1758, 1758-1760, 1760-1767.

²⁶ Ligtfoot, Historisch woordenboek, fol. 693. Hij verwijst naar een bericht aan Gouverneur Sinkelaar van 4 Maart 1762, waarin La Pakka, de zoon van Arung Singkang, de aanvoerder in het belegerde Peneki genoemd wordt.

²⁷ Hiermee zij dus de voorstelling van zaken die wij in „Een Boeginees geschriftje”, pg 152, gaven, verbeterd.

degene die het Tëllumpottjo-verdrag vernield had (*ma^sdussa-russa*) en Wadjo^s trachtte tijd te winnen door te verzoeken om preciese opgave van al zijn misdaden. Allerlei oude kwesties werden nu opgerakeld, zoals de expeditie tegen Makasar, en de gevangenneming van de Soppengse Datu Puanna I Matta^s (La Padassadjati) door zijn zuster de ArumPone Bataritodja (in 1727) en diens overlijden in zijn verbanningsoord Beula. De poging om op grond van de bepalingen van het oude Tëllumpottjo-verdrag een gezamenlijke actie tegen Peneki mogelijk te maken, slaagde niet, doordat men het over de inhoud van dit verdrag niet eens was. Men vergeleek zelfs de verdragsexemplaren uit elk der drie landen. De Soppengse en Bonese bleken gelijk te zijn, de Wadjorese was „wel wat lang”. Tenslotte bleken de Arung-matoa en de ArumPone gezien de geringe vorderingen overeengekomen te zijn, dat de afgevaardigden voorlopig maar beter uit elkaar konden gaan.

Wat het aanhangsel van de Kr. (in E1) over deze conferentie meedeelt, is dus lang niet volledig. De daar vermelde vraag van Arung Ta^s La Malla^s to Allewoang stelde hij volgens UU in enigszins andere bewoordingen tegen het eind van de tweede bijeenkomst. De Makkë-dang-tana antwoordde, dat men bijeengekomen was om het goede te zoeken, „dat onze vroegere vorsten voor ons hebben ingesteld”. De in de Kr. hierop volgende plechtige verzekering dat men het op dit punt eens was, vinden we in UU niet terug. Men krijgt uit UU dan ook niet de indruk, dat deze episode bijzonder belangrijk was.

Mogelijk heeft Bone na deze mislukte poging om zijn bondgenoten tegen Peneki in het geweer te roepen, de plaats op eigen gelegenheid nog aangevallen. Hierop wijst het bericht van PP, dat de Pëtta mangkau^s (de ArumPone La Tëmmasongë^s Datu Baringgëng, de oude tegenstander van Arung Singkang die in 1747 zijn zuster Bataritodja in Bone opgevolgd was) op Donderdag 13 Rabi' al-âchir 1171/20 October 1763 in Makasar arriveerde na tegen Peneki gestreden te hebben.

In 1765 overleed Arung Singkang.²⁸ Daarmee was ook de oude vete ten einde. Het schijnt dat de meergenoemde Arung Ta^s hem in Peneki opvolgde. Deze Wadjorese vorst, die in de vorstenlijsten meestal La Maliwunggëng toAllewoang heet en (in 1764 of uiterlijk 1767) La Mappadjung in Wadjo^s opvolgde, wordt in deze stukken ook Arung van Peneki genoemd.

²⁸ [van Hoëvell], Bijdragen pg 247.

E. CONCLUSIES EN SLOTBESCHOUWING

Trachten we na de voorafgaande critische vergelijking van het materiaal te komen tot een bepaling van de ouderdom der voornaamste kronieken, dan hebben we uiteraard voor elke tekst in het tijdstip of -vak van de gebeurtenis waarmee de tekst eindigt, een vaste terminus post quem. Een even vaste terminus ante quem is evenwel in geen der gevallen te vinden. Bij historische geschriften ligt in dat geval een belangrijk gegeven voor een iets nadere tijdsbepaling in de mate van historiciteit van het slotgedeelte der teksten. Men kan immers verwachten, dat een kroniekschrijver over zijn eigen tijd het nauwkeurigst kan en zal zijn, en dus omgekeerd dat een grote mate van betrouwbaarheid van het slot een aanwijzing voor afsluiting in 's schrijvers eigen tijd inhoudt.

Met deze criteria in de hand kunnen we zonder twijfel A als de oudste ons overgeleverde tekst aanwijzen. Het laatste gegeven dat hij bevat, is de regeringsaanvaarding van toArewo (± 1650) en de mededelingen over de daaraan voorafgaande periode sinds ± 1610 zijn grotendeels uniek en bovendien zeer betrouwbaar. Daar komt bij dat hij in zijn met E vergelijkbare gedeelten in een aantal gevallen waar E (en C) corrupt zijn de juiste lezing bewaard heeft. Eveneens op relatieve ouderdom wijst de taalkundige eigenaardigheid, dat het woord *ěnrěngge* „en”, hier constant voorkomt in de vorm *ěnrěngnia*, waaruit ongetwijfeld de eerste vorm door contractie is ontstaan. Deze feiten geven aanleiding om aan te nemen, dat de oorspronkelijke tekst niet lang na 1650 zal zijn samengesteld.

In verband met de toestand waarin de tekst thans verkeert, moet echter met de mogelijkheid rekening gehouden worden, dat het oorspronkelijke slot verloren is gegaan, zodat niet 1650 het eindjaartal was. Want niet alleen vertonen A1 en 2 verscheidene grote hiaten, maar bovendien staan een aantal willekeurige brokstukken van verschillende lengte in chronologisch omgekeerde volgorde. Stellen we de 9 voornaamste dezer stukken in hun oorspronkelijke volgorde door cijfers voor, dan is de aangetroffen volgorde: 8 7 5 6 9 1 4 3 2, waarbij 7 en 9 fragmenten zijn uit resp. 6 en 8. Daarnaast zijn er enkele doublures, die soms onderling afwijken in details, en enkele geheel uit de toon vallende fouten juist ook in de betrouwbaarste delen. Het komt ons voor, dat alle genoemde feiten hun oorsprong vinden in een „catastrofe”, die het oorspronkelijke manuscript heeft ondergaan — stel een brand —, en

waaruit het voor een deel onherstelbaar beschadigd én in stukken en brokken is te voorschijn gekomen, waarna de resten zijn overgeschreven zonder dat men er in geslaagd was de oorspronkelijke volgorde te herstellen, terwijl sommige half onleesbare plaatsen foutief geïnterpreteerd werden. De doublures kunnen wijzen op een dubbele tekst in het oorspronkelijk of liever op een herhaalde poging tot overnemen van het beschadigde *hs*.

Verklaart deze hypothese de huidige toestand van het geschrift, deze toestand zelf verklaart op analoge wijze, waarom een groot deel van deze tekst later niet meer bewerkt werd en zijn stof ook niet in andere kronieken is opgenomen, maar daarentegen bijzonder getrouw bewaard en overgeschreven werd: men heeft ook later de volgorde niet weten te herstellen en de tekst dus in de latere geschiedschrijving niet meer kunnen gebruiken. De enige uitzonderingen vormen het fragment dat in A3—6 bewaard is en het tweede deel van B. Het laatste is een groten-deels literaire bewerking (trouwens in B1 en 2 soms verschillend) van een stuk van A uit een latere, verder niet te bepalen tijd.

Is de hypothese van de vorige alinea aanvaardbaar, dan houdt deze ook in dat de „catastrofe” vóór de eerstvolgende kroniek plaats gehad moet hebben. Nu biedt ook dit niet veel houvast. Want weliswaar is C van na 1670 (de val van Tosora), maar het slotgedeelte is, hoewel nauwkeuriger dan het overeenkomstige deel van E, toch beknopt en niet zonder fouten, zodat hij pas geruimere tijd nadien zal zijn opgeschreven: ± 1700 , om de gedachten te bepalen, misschien zelfs nog later. We blijven aan de veilige kant als we A eind-zeventiende-eeuws en C begin-achttiende-eeuws noemen.

Bezien we nu eerst E. Bij het begin van de conferentie in Timurung van 1763 eindigt deze tekst. Het aanhangsel over deze bijeenkomst is duidelijk een latere toevoeging. Het eigenaardige feit, dat deze conferentie niet meer behandeld werd, terwijl later de notulen (UU) zelfs nog bestonden, maakt de veronderstelling verleidelijk dat deze kroniek voor, eventueel ten behoeve van deze conferentie samengesteld is. Er is echter geen enkele positieve aanwijzing in die richting. Het geschrift over het Tëllumpottjo-verdrag dat op de vijfde dag van de conferentie van Wadjo's zijde naar voren werd gebracht, was weliswaar zeer waarschijnlijk hetzelfde dat E nog bevat: de opmerking van Bonese zijde dat het nogal lang was vergeleken bij de Bonese en Soppengse stukken, past alleen op het stuk in E. Dit bewijst echter slechts, dat toen althans het begindeel van E reeds bestond. Voor noch tijdens de conferentie lijkt er voldoende tijd geweest te kunnen zijn voor het samenstellen van het laatste deel. Dit is bovendien niet dermate helder en betrouwbaar, dat het aan de eigen tijd toegeschreven kan worden. De schrijver hiervan moet echter wel over vrij uitvoerige gegevens over

de tijd van Arung Singkang beschikt hebben en ook de belangstelling daarvoor gehad hebben, die men voor een betrekkelijk nabij verleden heeft. We zullen dus met enig recht het eind van de achttiende eeuw als tijd van ontstaan kunnen aanwijzen, bv. tussen 1770 en 1790.

Van de andere kronieken zijn F en H, die min of meer de traditie van E voortzetten (H heeft ook aan D en MM ontleend), negentiende-eeuws: resp. van na ± 1840 en na ± 1880 . Behalve G (na ± 1840) staan ook D en J, K, L en M ieder op eigen wijze grotendeels naast de traditie van de bovenbesproken kronieken. D is waarschijnlijk van enige tijd na 1738 (de komst van Arung Singkang), de Bettempola-genealogieën uit de tijd van Daeng Situdju (gest. ± 1741). Van de vorstenlijsten zijn N-O uit de achttiende eeuw, P-T uit de negentiende en U en V uit de twintigste eeuw.

De samenhang die er tussen verscheidene kronieken bestaat, wijst op een door de eeuwen heen voortgezet „historiografisch bedrijf” van bewerken, hergroeperen, en voortzetten van een historische traditie. Vooral E draagt nog duidelijk de sporen van een gecompliceerde wordingsgeschiedenis. Allereerst valt hij in drie gedeelten uiteen, die we hier voor het gemak als *a*, *b* en *c* zullen onderscheiden. Deel *a* loopt van het begin tot kort na de Islamisering (± 1611), *b* vandaar tot aan de komst van Arung Singkang en *c* is het deel over deze vorst tot het eind. We zullen deze delen achtereenvolgens bespreken naar samenstelling, herkomst en historiografische kenmerken.

Zowel *Ea* als C onderscheiden zich tegenover A door de invoeging van uitvoerige genealogieën en van vorstenuitspraken in de gewone kroniekstof van oorlogen, verdragen en verhalen over vorsten. Nu blijkt op sommige plaatsen, dat C behalve stilistisch ook historiografisch bewerkt is in vergelijking met E, terwijl C anderzijds in de genealogieën vaak juister, vollediger en ook verder voortgezet is. Waar vergelijking tussen E, C en A mogelijk is, hebben E en C soms gemeenschappelijke corruptelen tegenover A, terwijl in de varianten soms A en E, soms A en C overeenstemmen. We kunnen ons de verhouding wellicht zo voorstellen, dat C en *Ea* op eenzelfde Vorlage *x* teruggaan, die zelf gedeeltelijk stof van A bezat gedeeltelijk uit een traditie naast A putte maar wel reeds de genealogieën bevatte, en waarvan E en C beide een soms ingrijpende bewerking zijn. Aangezien C tot aan zijn slot (1670) genealogieën bevat en daardoor compositorisch een eenheid vormt, terwijl *Ea* desondanks al eerder, met ± 1611 , is opgehouden, zal ook *x* tot evenver als C doorgelopen hebben, maar zijn slot (1611—1670) reeds verloren hebben voordat hij gebruikt werd voor de samenstelling van E. De maatstaf van de historische betrouwbaarheid laat zien, dat er een vrij grote tijdsafstand tussen A en *x* geweest moet zijn. Dit bevestigt op zijn beurt de tamelijk late datering van C.

Dat de genealogische stukken een oorspronkelijk aaneengesloten vorstengenealogie vormden, en op vrij willekeurig gekozen plaatsen in de Kr. zijn ingevoegd, blijkt wel daaruit, dat meestal elk verband met de context afwezig is, dat soms zelfs twee generaties vlak na elkaar behandeld worden, en dat er een vrij strak volgehouden eigen systematiek in is op te merken. De reden voor hun invoeging ligt wel in de wens de familieverwantschap tussen de Arung-matoa's van die tijd aan te tonen zoals dat voor echte dynastieën gebruikelijk was, maar wat slechts op een vrij uitgebreide wijze mogelijk was vanwege de ingewikkeldheid van die verwantschap. De enkele losse mededelingen over huwelijken van vorsten zonder vermelding van kinderen die zowel in Ea als ook verder voorkomen, behoren daarentegen vermoedelijk wel tot de eigenlijke kroniekstof. In F zijn de verschillende genealogische passages weer uit de kroniek genomen en bij elkaar gezet (F1 pg 65—68, 70—79). Dat we hier niet met de oorspronkelijke volledige genealogie te doen hebben, blijkt uit enkele kleine kroniektukjes die er tussen zijn blijven staan.

Het is te begrijpen, dat deze ook voor afschrijvers dorre namenrijen in het lange proces van de overlevering wel het meest van verminking te lijden kregen zowel in de vorm der namen als in de omvang. Er zijn ook in C onderbrekingen in de stambomen, dus hiaten in de tekst. Het komt ook voor dat er meer kinderen uit een huwelijk worden aangekondigd dan er namen worden opgegeven. Vaak zijn de namen te herstellen door de systematische opsomming waarin bv. de huwelijken van broers in volgorde achtereen staan, zodat van vele namen te vinden is waar ze voor de tweede maal voorkomen. Daarbij kan ook vaak gelet worden op de betekenis die de meeste namen nog bezitten. Dikwijls zijn het (als eigennaam gesubstantiveerde?) werkwoordsvormen van een type als *pa-* + *-i*, bv. Patiroi, Patongai, Paraoi, Pawëllangi, interessante wel oude, op transitieven (*-i*) gebaseerde intransitieven, verder bijzonder veel de merkwaardige negatieve passieve vormen met *tënri-* bv. Tënrisumpala, „niet-weerstreefd” of „niet-te-weerstreven” (er zijn in deze categorie opvallend veel betekenissen in de geest van „niet-tegen-te-houden” e.d.), of de negatieve adjectieven met *tëmma-* bv. Tëmmasongë, „niet-driftig”, verder (intransitieve) causatieven met *mappa-*, bv. Mappatunru, „doen-bukken”, en adjectieven, bv. La Mario, „de vrolijke”. Daarnaast zijn er merkwaardige eenlingen als Patanëmpunga, „bloemenplanter”, Datualë, „bosvorst” en Pënnomatanna, „voloogje”. Talrijke zijn echter thans onvertaalbaar en bevatten blijkbaar reeds lang verouderde woorden, bv. Ma^sdualëng, Tënriabeng, Tjettjeulu, U^sdama en Tjarepou.

Reeds Ligtvoet heeft opgemerkt dat de eerste en de tweede naam (in deze tekst meestal ingeleid door resp. La en to- voor de man en door

resp. We en Da voor de vrouw) vaak synoniem zijn (Dagboek pg 103 nt). Ook uit de Kr. zijn hiervan verschillende voorbeelden te geven: bij La Mario hoort toPagele^s, „kriebelaar”, bij We Pënno-matanna Da Lempě^s, „vloed”, verder La Mappepulu toAppamole, „de genezer, de hersteller”. De eerste naam heet wel speciaal *asěng*, naam, of anders *asěnrialena*, eigennaam, en de tweede *pattěllarěng*, bij gebrek aan beter meestal door „titel” vertaald, maar eigenlijk een bij- of noemnaam, of ook wel *asěnriana^sna*, tecnonymicum. Inderdaad heeft de tweede naam vaak deze laatste functie, in welk geval een betekenis-overeenkomst met de eerste meestal niet te constateren is. Een enkele maal wordt uitdrukkelijk vastgesteld dat een moeder of vader na de geboorte van een kind hiernaar genoemd werden, bv. La Radjaurěng zoon van Bongawalie toRadjaurěng (pg 164 rg 8—11). In andere gevallen is daarvan geen sprake en hebben bv. een broer en een zuster dezelfde tweede naam. Het duidelijkste voorbeeld hiervan is buiten de Kr.: Arung Palakka en zijn zuster resp. toUnru^s en Da Unru^s genoemd, terwijl beiden als kinderloos te boek staan (B.Chr. I pg 496).

De tweede naam wordt verder als noemnaam vaak afgekort, bv. toParaoi heet in het verhaal steeds toRao, en toU^sdama vaak toU^sda. Een regel is waarschijnlijk dat de begin *m-* bij de tweede naam vervalt, bv. La Ma^sdarěmměng naast toA^sdarěmměng en La Mallěngngěng naast toAllěngngěng, toAppamole, toAppamaděng enz.

Ook de vorstenuitspraken van Puang riMa^sgalatung en toU^sdama zijn van elders, uit de verzamelingen Latoa-stof, ingevoegde elementen. Wat de Kr. hiervan bevat is niet meer dan een kleine keuze uit deze waarschijnlijk mettertijd aangezwollen stroom van wijsheden, op naam gesteld van grote figuren uit het verleden.

De grote verschillen die er in de overige kroniekstof tussen A, C en Ea bestaan, laten zien dat er aan dit materiaal veel gearheid is. Hoewel de motieven voor het aanbrengen van vaak ingrijpende veranderingen bijna nooit na te gaan zijn, en veel ook op rekening van de onvolkomen overleveringsmethode gesteld moet worden (zie bv. pg 69 nt 20 en pg 73), is deze arbeid wellicht te zien als een herhaaldelijk en met wisselend succes ondernomen poging om op grond van talrijke losse verhalen en kortere berichten over de zestiende eeuw, die, naar men moet aannemen, grotendeels mondeling waren overgeleverd, één aaneengesloten en chronologisch geordend beeld samen te stellen. In dit proces is Ea zeker het hoogtepunt. Het is een tot een groots geheel uitgegroeid geschiedwerk, dat als zodanig bewondering verdient door zijn over het geheel hechte chronologische ordening, zijn streven naar het laten overheersen van een historische ontwikkeling en het afstand nemen tot legendarische en mythische stof en tot verklaringen van het ontstaan van adat. Maar zo wordt het tevens begrijpelijk dat iedere

reconstructie van het geschiedgebeuren op grond van al de desondanks vaak heterogene en tegenstrijdige bestanddelen die ter beschikking staan, onzeker moet blijven.

In *Ea* zijn in principe alle gebeurtenissen chronologisch geordend. Des te meer valt het op, dat het daarop volgende deel daar niet aan toekomt. Hier overheerst het „dynastieke” ordeningsbeginsel: de hoofdvorsten worden in chronologische volgorde opgesomd, maar de gebeurtenissen tijdens hun bewind niet. Het duidelijkst is dit in het gedeelte over La Sale. Alle mededelingen worden hier ingeleid door een formule als: *iatona Arung-matoa* . . . , „ook onder zijn regering . . .”, en zo slechts losjes aaneen geregen. Dit is de wijze waarop de andere bekende kronieken zoals die van Bone en Goa eveneens zijn ingericht. Het element van aanduiding van tijdsafstand vindt men hier slechts af en toe. In de Makasaarse worden de verschillende over de vorst te vermelden feiten zelfs in rubrieken bijeen gezet zoals: namen, veroveringen, vrouwen en kinderen, ingevoerde vernieuwingen. Ook de meeste andere Wadjorese kronieken (en voor hen geldt dat ook t.a.v. de beginperiode) zijn op deze manier geordend. Bovendien zijn ze vaak sterk in omvang geslonken. Want deze ordening gaf zeer licht aanleiding tot een verschrallingsproces: men kon zo weinig per vorst vermelden als men wilde, de bestaande ordening bleef toch aanwezig, zodat men desgewenst alleen een vorstenlijst over kon houden. Ergens midden op de weg van dit inkortingsproces staat ook *Eb*. Hier en daar bevat het zelfs minder dan bv. *D*. Daar *D* en ook bijna alle oudste vorstenlijsten van na La Sale zijn, is het 't meest waarschijnlijk, dat de samensteller van de *Kr.* het laatste deel van zo'n korte kroniek overgenomen heeft om de afstand tussen deel *a* en deel *c* te overbruggen.

Deel *c* is weer een aaneengesloten verhaal met gesprekken en tijdsordering, dat daarin weer overeenkomsten met *a* vertoont. Het kenmerkt zich naar zijn inhoud als eenheid door de aandachtconcentratie op de geschiedenis van Arung Singkang vóór, tijdens en na zijn regering, en naar zijn stijl tegenover het voorgaande bv. door een opvallende voorkeur voor de zinswending: *naia napogau*⁵ gevolgd door een door het suffix *-e* gesubstantiveerd werkwoord: „en dit deed hij . . . -en”. Vergelijking met *PP* dat een groot deel van dezelfde periode maar dan uitvoeriger behandelt, doet zien dat dit stuk niet de bron van *Ec* is. Want de schrijver daarvan (of van het stuk waarop *PP* berust) behandelt enerzijds niet de strijd van Arung Bettempola tegen Bone tijdens de tocht naar Makasar van Arung Singkang (hij was mogelijk zelf met de expeditie meegegaan) en is anderzijds reeds vóór 1745 naar Makasar verhuisd en vermeldt nadien niets meer over Wadjo⁵ zelf. Zeker in het begin is *Ec* ook meer Wadjo⁵-centrisch dan *PP*, dat van de aanvang af aan Arung Singkangs kant staat. Maar het

is geenszins onmogelijk, dat het een samenvatting is van een stuk als PP. Want dit kenmerkt zich behalve door zijn grote uitvoerigheid door de veelvuldige vrij preciese dateringen en de grote plaats die aan boodschappen van de bij onderhandelingen heen en weer gaande bodes is ingeruimd. Als zodanig kan het een genre van geschriften vertegenwoordigen, die, zelf geen kroniek, tussen het dagboek en de kroniek instaan. Van de losse aantekeningen van het dagboek is reeds een lopend verhaal — geheel in chronologische volgorde — gemaakt, maar de data zijn nog niet alle, zoals in de kroniekstijl gewoon is, tot tijdsafstanden („zoveel dagen, maanden of jaren na dit gebeurde dat”) omgezet. Het is te betreuren, dat er uit Wadjo³ geen enkel dagboek zelf is bewaard, zodat we dit genre van geschiedbronnen moeten missen. In deze omstandigheid wordt PP, het geschrift dat het dagboek het dichtst nabij komt, bijzonder waardevol.

Door de vele „boodschappen” die er in voorkomen, staat het eveneens dicht bij een andere bron. We kunnen hierbij uitgaan van een citaat uit de memorie van Smout (1744), waar hij beschrijft hoe de Buginese staten verdragen sluiten per bode: „De een laat de anderen haar concepten mondeling weten en die werden door eenen daartoe gestelden schrijver van diegene die se ontvangt nauwkeurig aangetekent, maar den bode brengt nimmer antwoord weder terug en soo gaat het aan de andere zijde in tegendeel totdat men overeengekomen is”.¹

We zien hier dus hoe door een speciale beambte een brievenboek werd bijgehouden (in een dagboek?), waarin niet alleen de eigenlijke verdragsteksten zullen zijn ingeschreven maar ook alle voorafgaande onderhandelingen, kortom alle inkomende „brieven”. Voor de historiografie moet dit een bijzonder waardevol bronnenboek geweest zijn. Zowel verdragen als correspondentie komen we soms als losse stukken in de hss tegen en dan kunnen ze wel als bronnen aangemerkt worden (bv. Z en TT, ongedateerd!). Zodra ze in kronieken zijn opgenomen, zijn ze echter, en zelfs wel bij voorkeur, aan „bewerking” onderhevig, doordat de vele geijkte formules zich in details, aantal en volgorde gemakkelijk lieten variëren.

Zo kunnen we dus dagboek en brievenboek in het algemeen als de belangrijke bronnen aanwijzen, waarop de kroniekschrijver zich kon baseren, soms met stukken als PP als intermediair. Dat dergelijke korte stukken of episodes ook een andere herkomst kunnen hebben bewijst F1, een bewerking van de Kr., die echter door een verdeling in hoofdstukken-met-opschriften op weg is uit elkaar te vallen: het gedeelte over Arung Singkang is in feite reeds apart komen te staan.

Wat tot nu toe „kroniek” is genoemd draagt in de Buginese termino-

¹ fol. 221-222. Smout is te absoluut in zijn uitspraak: niet altijd werd een bode zonder antwoord teruggezonden.

logie de naam *attoriolông* (Makasaars: *patturioloang*). Dit is het best te vertalen als: „het de mensen van vroeger betreffende”, waarbij het onderscheid tussen geschiedverhaal en geschiedgebeuren niet aan de orde komt (een kroniek kan zowel attoriolong *heten* als daarover *handelen*) noch verschil gemaakt wordt tussen een chronologisch geordend (kroniek in eigenlijke zin) en een „dynastiek” geordend werk. Toch kan men in tegenstelling daarmee een vorstenlijst aangeduid vinden als „*attupurěng*”, rangschikking, volgorde, lijst. Attoriolong is de enige specifiek historiografische term; *surě*², geschrift, wordt gebruikt voor elk afzonderlijk stuk van welke aard ook, terwijl *lontara*³ (in het Buginees een leenwoord uit het Makasaars, dat daar weer teruggaat op het Maleise (Balise?) *lontar*, dat, met metathesis, van het Javaanse *rontal*, „blad van de talboom”, stamt) meer een heel manuscript of „schrijfboek” betekent. Een werkelijke *geschiedenis*-term is attoriolong door de betekenis van het er aan ten grondslag liggende woord *torioloē*. Dit zijn „de voorouders tijdens hun leven” in tegenstelling tot *waliala*, de afgestorvenen (Makasaars: *andja*). Voor een eventueel te veronderstellen verband van de Makasaars-Buginese historiografie met „voorouderdienst” ligt in deze term dus zeker geen aanwijzing. Anderzijds wijst dit woord er ook op, dat niet speciaal aan *vorstengeschiedenis* gedacht is: de vorsten van vroeger heten *puang-rioloē*.

Desondanks nemen vorsten in de meeste kronieken een groot deel van de aandacht in beslag. Dit wordt nog geaccentueerd, doordat de kronieken vaak ingeleid worden door geijkte formules waarmee de schrijver zich verontschuldigt voor het noemen van de namen der (oude) vorsten en de kwade gevolgen daarvan bezweert. In de vertaling die R. A. Kern gegeven heeft van de begingedeelten van de kronieken van Bone, Wadjo⁵ en Luwu⁵ naar de uitgave van Matthes, zijn voorbeelden van dergelijke formules te vinden.² Evenals de gepubliceerde kronieken van Soppeng en Tanete mist ook de Kr. een dergelijke aanhef. Alleen G3 (de transcriptie) maakt onder de Kr.-hss hierop een uitzondering. Blijkbaar werden deze formules niet strikt noodzakelijk geacht.

Ook een omschrijving van het doel der teboekstelling, zoals men in de inleiding van kronieken wel aantreft en waarvan Cense een tweetal voorbeelden uit Goa en Bone heeft aangehaald,³ ontbreekt in de Kr. Slechts in één Wadjorese kroniek (I1—3) lezen we, waarom de verontruste geschiedvorser de pen heeft opgenomen ter lering van vorst en volk. Na de verontschuldigungsformules schrijft hij: „Slechts om de herinnering (aan de oude vorsten) op te halen wordt iets (over hen) te boek gesteld, want de vorsten kennen hun voorgelacht niet zodat

² Kern, Boegineesche scheppingsverhalen.

³ Cense, Aantekeningen Mak.-Boeg. geschiedschrijving pg 52.

die (herinnering) tenslotte zou uitslijten, en de gewone mensen kennen hun hoofden niet, zodat te vrezen is dat zij tenslotte geheel in de war zouden raken”.

M.m. woordelijk dezelfde formule dient ook ter inleiding van de kronieken van Mampu en Timurung. Nu zijn twee van de drie manuscripten waarin we deze drie kronieken aantreffen (nl. Mak 44 en 115) afkomstig van de Sullewatang van Amali, een plaats die evenals Mampu en Timurung in N. Bone ligt. Misschien mogen wij veronderstellen, dat zij alle drie het werk of althans de bewerking zijn van één man. Zijn aandacht voor N. Bone (en Wadjo⁵) zou er op kunnen wijzen dat hij een bewoner van deze streek, misschien van Amali was. Hij zal dan omstreeks 1800 geleefd hebben: de kroniek van Timurung loopt tot zover door en de schrijver zegt, dat in zijn tijd de ArumPone La Tënritappu⁶ Aḥmad Ṣaliḥ (wiens doodnaam Matinroe-riRompegading hij niet noemt) regeerde (1775—1812). Zijn deze veronderstellingen juist dan zou dit een van de zeer weinige gevallen zijn, dat uit een geschrift zelf iets over de schrijver is op te maken. In het algemeen, en dat geldt ook voor de Kr., hullen de auteurs en afschrijvers zich in volstrekte anonymititeit.

Onze laatste conclusies moeten over de hierna volgende tekstuitgave handelen. De Kr. is gebleken *één fase* uit de ontwikkeling van de Wadjorese historiografische traditie te zijn. Principieel kunnen de andere teksten die de Kr. voorafgaan of volgen, dus bij de uitgave niet betrokken worden, maar komen daarvoor alleen de afschriften E1 en E2 in aanmerking. Aangezien het niet mogelijk is op grond van slechts twee hss een Vorlage te reconstrueren, hebben we E1, de beste van de twee, die de minste hiaten vertoont, tot grondslag genomen voor het grootste deel van de uitgave.

Afschrijversfouten van E1 zijn bijna alle met behulp van E2 stilzwijgend hersteld. Ook de stilistische varianten van E2 zijn in het critisch apparaat niet vermeld. In die gedeelten waar C direct parallel loopt met E1 en E2 gaf C soms de doorslag ten gunste van E2 in gevallen waar E1 en E2 verschilden. De tekst is dan in die zin verbeterd.

Wel in het critisch apparaat vermeld zijn:

- 1° de enkele gevallen waarin we aan E2 de voorkeur gaven,
- 2° die waarin we op grond van C een aanvulling of verandering t.o.v. E hebben aangebracht, die de tekst verbeterde zonder dat we de zekerheid hadden dat deze ook tot de oorspronkelijke E behoord heeft,
- 3° de kennelijke fouten in E die we op grond van meestal A1, soms ook

F of PP, konden herstellen, waarbij we dus eveneens van het gestelde principe van uitgave zijn afgeweken,

4° alle onzekere plaatsen (vooral namen) waar op grond van geen der teksten een beslissing te nemen was en waar we soms tot een conjectuur onze toevlucht moesten nemen.

Daar het begin van de tekst in E1 ontbreekt moesten we voor dit gedeelte een andere weg volgen. Omdat E2 in dit gedeelte zeer lacuneus is, hebben we hier C1 (voor de eerste regels C2) tot grondslag genomen, die in het begin van E1 daarmee trouw parallel loopt en dus ook het in E1 ontbrekende in hoofdzaak juist zal weergeven. Vergelijking met F1 bevestigt dit. Het critisch apparaat is hier m.m. op dezelfde wijze ingericht als boven voor het overige deel van de tekst is aangegeven.

Tenslotte zijn vóór het begin van C enkele regels toegevoegd die de tekst een meer bevredigende aanvang geven en die het begin van G vormen. Hier is in hoofdzaak G1 gevolgd. Het is zeer aannemelijk dat dit gedeelte tot een oorspronkelijke kroniekttekst behoord heeft (C of E of een voorloper daarvan) hoewel het in geen andere tekst dan G bewaard is. Niet alleen sluit het begin van C er goed op aan, ook in G zelf wordt het gevolgd door ditzelfde begin van C, een stukje genealogie, dat echter weldra abrupt afbreekt, waarna het verhaal over La Banra⁵ volgt. Blijkbaar is dit eerste deel van G een fragment, ontleend aan een kroniek als C of E. We hebben daarom gemeend gerechtigd te zijn de Kr. daarmee te laten aanvangen.

TEKST EN VERTALING

N.B.: Terwille van de overzichtelijkheid zijn tekst en vertaling van louter genealogische passages compress gedrukt. De vertaling is hier bovendien iets bekort: niet vertaald zijn hier de woorden *riasəngnge* „geheten” en *pattəllarəmma* „zijn/haar titel”, die steeds resp. vóór de namen en na een tweede naam staan, alsmede het woord *seua* „één”, dat in de opsomming van de uit de vermelde huwelijken voortgekomen kinderen gebruikt wordt. De formule hiervoor luidt steeds: „zij kregen x kinderen: één geheten A, één geheten B, enz.”.

Soms zijn voetnoten die bij de vertaling behoren, op de corresponderende pagina Buginese tekst te vinden.

- Ianae surē^s ppoada-adaengngi pammulanna Arungnge riTjinnotta^sbi. La Matatikka^s asēnna ttompo^se riBuangkadjang. Nalao riSadjoanging. Naēngka anē^sna manurungnge pole riSawitto magēlli nalao riSadjoanging, naritte^s rimatoae riSadjoanging.
5. Nalaona La Matatikka^s ppowawinei Linge^smanasa, ia pole riSawitto, ana^sna manurungnge. Natiwi^sni La Matatikka^s wawinena, nalao mallekkē^s-dapurēng ribulu^s Tjinnong, naonro ma^sdarē^s ma^sgalung. Napakkeasēngngi wanuanna riTjinnotta^sbi. Nadjadjiang ana^s La Matatikka^s si^sdi riasēng We Tēnrisui.
 10. Nallakkai We Tēnrisui siala ana^sna Datue riBabauae riasēngnge Radjalangi^s, nadjadjiang ana^s tēllu: sua riasēng La Pawawoi, sua riasēng La Patiroid, sua riasēng La Patongai. Naiana La Pawawoi iana mmana^si salassa^se riTjinnotta^sbi sibawa lisē^s. Iatona Arung riMampu-riadja. Naia La Patiroid iana Arung riTjinnotta^sbi. Na^sbawine La Pawawoi riLagusi siala We Tēmperenna, anē^sna Datue riLagusi, nadjadjiang ana^s tēllu: sua riasēng La Matarēng, sua riasēng We Tēnrigau^s, sua riasēng We Tēnriewa. Na^sbawine La Patiroid riBabauae siala massapposisēng anē^sna anē^sdarana Radjalangi^s, riasēngnge We Tēnriwawo,
 20. nadjadjiang ana^s dua: sua riasēng La Tēnriba, sua riasēng La Tēnritippē^s. Na^sbawine La Patongai riBola siala Tēnripakkua, ana^sna Datue riBola, nadjadjiang ana^s ēppa^s: sua riasēng La Tēnritau^s, sua riasēng La Tēnripekka, sua riasēng We Tēnriesa^s, sua riasēng We Tēnriliwēng.
 25. Na^sbawine La Tēnriba riLimpoa^s siala Tēnrinange, ana^sna Arung Limpoa^s, nadjadjiang ana^s tēllu: sua riasēng La Mataēssō, iana Arung riTjinnotta^sbi, sua riasēng We Matēngngaempong, iana Arung riLimpoa^s, sua riasēng We Matēngngatasi^s, iana Arung riPatilla^s. Na^sbawine La Tēnritippē^s riBola siala We
 30. Tēnriawe^s, ana^sna Arung Bola, nadjadjiang ana^s tēllu: sua riasēng La Walinono, sua riasēng La Dēttia, sua riasēng I Tēnrirawe. Na^sbawine La Tēnritau^s siala massappowekkadua riasēngnge We Tēnriwawo Da Riwalē^s pattēllarēnna, nadjadjiang ana^s sua riasēng La Malu toAnginradja pattēllarēnna. Na^sbawine La
 35. Tēnripekka riMaroanging siala massappowekkadua riasēngnge I Tēnrisada^s, ana^sna Datue riMaroanging, nadjadjiang ana^s tēllu: sua riasēng La Tēnripēppang, sua riasēng We Tēnriliwēng, sua riasēng We Tēnritampu^s. Nallakkai We Tēnriesa^s riLompo siala ana^sna Datue riLompo riasēngnge I La Panaungi, nadjadjiang ana^s
 40. dua: sua riasēng I La Datunna, iana Arung riLompo, sua riasēng La Tēnrigēlla^s. Nallakkaina We Tēnriliwēng riWawolonrong siala riasēngnge I La Pallurēng, ana^sna Datue riWawolonrong, nadjadjiang ana^s dua: sua riasēng La Pawiseang, sua riasēng La Djontjongēng. Na^sbawine La Matarēng siala massapposisēng
 45. riasēngnge We Tēnriangēng, nadjadjiang ana^s tēllu: sua
- 1.: *incip.* G1, 2, 3 — 1-9.: G1 — 8. napakkeasēngngi G3: nasēngngi G1 nasēnni G2 — 10.: *incip.* C1, 2 — 10-24.: C2 — 10. Datue ri- G1, 2: Arung C — 11. La Pawawoi G1, 2: La Patiroid C — 12. La Patiroid G1, 2: La Pawawoi C — 22. Datue ri- G1, 2: Arung C — 24.: *fin.* G1, 2 — 25 sqq.: C1

Dit is het geschrift dat het begin van de vorsten van Tjinnotta⁵bi behandelt. La Matatikka⁵ was de naam van de in Buangkadjang opgedokene. En hij ging naar Sadjoanging. Er was een dochter van de neergedaalde uit Sawitto boos naar Sadjoanging gegaan en opgenomen door het hoofd van Sadjoanging. En La Matatikka⁵ ging nu Linge⁵manasa huwen, haar die uit Sawitto kwam, de dochter van de neergedaalde. La Matatikka⁵ nam zijn echtgenote mee en verhuisde zijn huishouden naar de berg Tjinnong en woonde daar, werkend op ladang en sawah.¹ Hij noemde zijn nederzetting Tjinnotta⁵bi. En La Matatikka⁵ kreeg één dochter, We Tënrisui geheten.

We Tënrisui huwde met de zoon van de Datu van Babauae Radjalangi⁵, en zij kregen drie kinderen: La Pawawoi, La Patiroi, La Patongai. La Pawawoi erfde het paleis in Tjinnotta⁵bi met de hofhouding. Hij was ook Arung van West-Mampu. La Patiroi werd Arung van Tjinnotta⁵bi. La Pawawoi huwde in Lagusi met We Tëmperenna, de dochter van de Datu van Lagusi, en zij kregen drie kinderen: La Matarëng, We Tënrigau⁵, We Tënriewa. La Patiroi huwde in Babauae met zijn nicht in de eerste graad de dochter van de zuster van Radjalangi⁵ We Tënriwawo, en zij kregen twee kinderen: La Tënriba, La Tënritippë⁵. La Patongai huwde in Bola met Tënripakkua, de dochter van de Datu van Bola, en zij kregen vier kinderen: La Tënritau⁵, La Tënripekka, We Tënriesa⁵, We Tënriwëng.

La Tënriba huwde in Limpoa⁵ met Tënrinange, de dochter van de Arung van Limpoa⁵, en zij kregen drie kinderen: La Mataëssu, hij werd Arung van Tjinnotta⁵bi, We Matëngngaempong, zij werd Arung van Limpoa⁵, We Matëngngatasi⁵, zij werd Arung van Patilla⁵. La Tënritippë⁵ huwde in Bola met We Tënriawe⁵, de dochter van de Arung van Bola, en zij kregen drie kinderen: La Walinono, La Dëttia, I Tënrirawe. La Tënritau⁵ huwde met zijn nicht in de tweede graad We Tënriwawo Da Riwalë⁵, en zij kregen één kind: La Malu toAnginradja. La Tënripekka huwde in Maroanging met zijn nicht in de tweede graad I Tënrisada⁵, de dochter van de Datu van Maroanging, en zij kregen drie kinderen: La Tënripëppang, We Tënriwëng, We Tënritampu⁵. We Tënriesa⁵ huwde in Lompo met de zoon van de Datu van Lompo I La Panaungi, en zij kregen twee kinderen: I La Datunna, hij werd Arung van Lompo, La Tënrigëlla⁵. We Tënriwëng huwde in Wawolonrong met I La Pallurëng, de zoon van de Datu van Wawolonrong, en zij kregen twee kinderen: La Pawiseang, La Djontjongëng. La Matarëng huwde met We Tënriwëng, en zij kregen

¹ Van de woorden voor „bouwland” wordt *galung* gebruikt voor het bevoelde rijstveld en *darë⁵* voor het droge bouwland. *Uma* betekent meer bouwland in het algemeen, maar is als afzonderlijk woord verouderd. Het komt nog in de vorm *riuma* voor in *llaonruma* (uit *llaonriuma*, lett.: naar het bouwland gaan), landbouwwerk verrichten, *pallaonruma*, landbouwer en blijkens pg 156 rg 19 in *a⁵diu mang*, landbouwgebied, bouwland.

riasəng La Warani, seuə riasəng La Tənriliwəng, seuə riasəng La Tənriesa⁵. Nallakkai We Tənrigau⁵ siala massappowekkatəllu riasəngnə La Tənrīpau, nadjadjiang ana⁵ seuə riasəng We Tənrīgəlla⁵. Nallakkai We Tənrīewa riLagusi siala ana⁵ na Datue riLagusi riasəngnə La Malagənni, nadjadjiang ana⁵ dua: seuə riasəng La Welarəng, seuə riasəng La Mappapuli.

Nangka La Banra⁵ mmuttama riTjinnotta⁵ bi mpelaiwi Soppeng nassaro-mase riseadjinna Arungnə riTjinnotta⁵ bi, napogau⁵ rəngngənggəng, apa⁵ əngka asunna riasəng We Dunresa.

10. Namatena Arung Tjinnotta⁵ bi. Naiana La Tənrība ttolai amanna Arung riTjinnotta⁵ bi. Napa⁵ duai akkarungəngnə riTjinnotta⁵ bi, na⁵ bali-salo⁵ na mappadaworoane La Tənrība La Tənrītippe⁵. Nasetaummua purana ripa⁵ dua akkarungəngnə riTjinnotta⁵ bi na⁵ dararinna wanuae silaong anakarunna tēmmulleengngi mpawai
15. duae Arunna. Namasai⁵ na La Tənrība napoteana wanuae duae Arung. Nagəlliwi sapposisənnə ia təllu La Matarəng La Tənrīpekka La Tənrītau⁵, nassu⁵ na ia təllu massapposisəng La Matarəng La Tənrīpekka La Tənrītau⁵ mpelaiwi Tjinnotta⁵ bi. Nalao naonro ria⁵ diumanna kko riBoli. Narola matoae massu⁵ silaong
20. anakarungnə saisa ənrəngnə wanuae saisa, nawanuae riBoli. Napattəllungngonrongi alena: seonrong riTua, iana naonroi La Matarəng; seonrong Tarotənrəng, iana naonroi La Tənrīpekka; seonrong riasəng riBettempola, iana naonroi La Tənrītau⁵. Nasənni wanuanna riBoli.
25. Naduattaung marussa Tjinnotta⁵ bi, nalao Arung Tjinnotta⁵ bi mappadaworoane ttippang wanua. Nasəngngi riPenrang. Napalo⁵ bangngi Tjinnotta⁵ bi. Nalekkə⁵ ni salassa⁵ na We Tənrigau⁵ napənrə⁵ i riMampu ttəttong.
- Natəlluttaunna riPenrang Arung Tjinnotta⁵ bi nalaona toBolie
30. riPenrang iamanəng ttampaiwi Puang nalao riBoli. Nalaona riTjinnotta⁵ bi Arung riBoli. Nasənni wanuanna riWadjo⁵. Napatəttonni Pa⁵ danrəng sapposisənnə ia təllu La Matarəng La Tənrīpekka La Tənrītau⁵. Nariasənnə Arung Tjinnotta⁵ bi Batara Wadjo⁵, nariasənnə La Tənrītippe⁵ Arung Penrang. Nasseadjinna
35. tanae riWadjo⁵ riMampu mangnguru⁵ detjeng mangnguru⁵ dja⁵, nasa⁵ bi Dewata seuəe.

7.: *incip.* E2; Soppeng E2: Palakka C — 9. We Dunresa: We Dunresu C2 We Dunre. C1 La Maresi E2 *om.* G3 — 18. mpelaiwi E2: nawelai C — 19. massu⁵ C: *om.* E2; silaong E2: *om.* C — 20. nawanuae C: na⁵ banuae E2 — 30. riBoli C: *incip.* E1 riBuli E1, 2

drie kinderen: La Warani, La Tënriiliwëng, La Tënriesa⁵. We Tënrigau⁵ huwde met haar neef in de derde graad La Tënripau, en zij kregen één kind: We Tënrigëlla⁵. We Tënriewa huwde in Lagusi met de zoon van de Datu van Lagusi La Malagënni, en zij kregen twee kinderen: La Welarëng, La Mappapuli.

Nu kwam La Banra⁵ Tjinnotta⁵bi binnen na Soppeng verlaten te hebben en hij diende belangeloos zijn broeder de Arung van Tjinnotta⁵bi en beoefende de jacht, want hij had een hond die We Dunresa heette.

De Arung van Tjinnotta⁵bi stierf. La Tënriba volgde zijn vader op als Arung Tjinnotta⁵bi. Hij nam een tweede Arung naast zich en de broeders La Tënriba en La Tënritippë⁵ regeerden tezamen als gelijken. Een jaar slechts nadat het arungschap in Tjinnotta⁵bi verdubbeld was, klaagden het volk en de anakarungs, dat zij hun twee Arungs niet konden verdragen. La Tënriba werd boos, omdat het volk geen twee Arungs wilde hebben. Zijn drie neven La Matarëng, La Tënripekka en La Tënritau⁵ werden boos op hem, en de drie neven, La Matarëng, La Tënripekka en La Tënritau⁵ gingen weg en verlieten Tjinnotta⁵bi. Zij vestigden zich op hun bouwland in Boli. En de oudsten volgden hen in hun uittocht met een gedeelte der anakarungs en een gedeelte van het volk en het werd de nederzetting Boli. Zij verdeelden zich over drie woonplaatsen: één woonplaats in Tua, daar woonde La Matarëng; één woonplaats Tarotënrëng, daar woonde La Tënripekka; één woonplaats heette Bettempola, daar woonde La Tënritau⁵. Ze noemden hun nederzetting Boli.

Twee jaar na de ineensstorting van Tjinnotta⁵bi gingen de twee broeders Arung Tjinnotta⁵bi een land ontginnen. Ze noemden het Penrang. Ze ontruimden Tjinnotta⁵bi. We Tënrigau⁵ verhuisde haar paleis en richtte het in Mampu op.

Toen de Arung Tjinnotta⁵bi drie jaar in Penrang was, gingen de mensen van Boli met hun allen naar Penrang om hun heer op te roepen om naar Boli² te gaan. En de Arungs van Boli gingen naar Tjinnotta⁵bi. Ze noemden hun nederzetting Wadjo⁵. Hij stelde zijn drie neven La Matarëng, La Tënripekka en La Tënritau⁵ tot Pa⁵danrëng aan. En Arung Tjinnotta⁵bi werd Batara Wadjo⁵ genoemd en La Tënritippë⁵ werd Arung Penrang genoemd. En de landen Wadjo⁵ en Mampu sloten een bondgenootschap om voor- en tegenspoed te delen, onder getuige van de enige God.

² De hss E1, 2 en G3 hebben hier en op alle andere plaatsen waar het voorkomt Boli, in plaats van Boli² zoals C1, 2 lezen. De laatste vorm zal wel de Wadjorese zijn. Thans schijnt aan de kust nog een plaats van die naam te liggen.

Na³bawine La Mataëssō riBabauae, nadjadiang ana³ sua riasēng La Patē³dungi toSamalangi³ pattēllarēnna.

Nallakkai We Linro anē³na La Banra³ siala La Pasoreang pada-
woroane-tjera³na Batara Wadjo³. Namewēttampungē³i We Linro,

5. namatena. Naritunu riadjanna Wadjo³. Nariasēnna riPallinrong
naonroie ritunu.

Nallakkai We Matēngngaempong riPammana siala La Tēnri-
djēllo³ anē³na Datue riPammana, nadjadiang ana³ dua: sua

10. riasēng Tēllarie, sua riasēng La Punnagau³. Na³bawine La Pun-
nagau³ riPatilla³ siala anē³na Datue riPatilla³ riasēngnge Sakkē³-
manasa, nadjadiang ana³ dua: sua riasēng We Sēmpuna, sua
riasēng We Tjēmnikku³. Nallakkai We Matēngngatasi³ riTan-
djong siala anē³na Arung Tandjong, nadjadiang ana³ dua: sua
riasēng La Tēnritampu³, iana Arung riTandjong, sua riasēng La
15. Tēnriliwēng. Na³bawine La Tēnriliwēng riPatilla³ siala anē³na
Arung Patilla³ riasēngnge We Bērrigau³, nadjadiang ana³ dua:
sua riasēng We Palarē³, sua riasēng We Parappa.

Na³bawine La Walinono siala riasēngnge We Boa, nadjadiang
ana³ dua: sua riasēng La Massoeang, sua riasēng We Ma³bodja
20. Da Njili³ pattēllarēnna. Na³bawine La Dēttia siala riasēngnge
We Makkasau³, nadjadiang ana³ dua: sua riasēng La Paturungi,
sua riasēng We Pudji.

Na³bawine toAnginradja riLuu³ siala riasēngnge We Tadampali
anē³na Datue riLuu³, nadjadiang ana³ sua riasēng La Datualē³.

25. Iana ripammanari alamēnna Datue riLuu³ riasēngnge La Teakasi
silollonna bēssie riasēngnge La Ula³balu sitomporēnna Datue
riasēngnge La Malalae.

Na³bawine La Tēnriesa³ kkua riBulu³ siala ana³na Arung
Bulu³ riasēngnge Tēnrisumpala, nadjadiang ana³ sua riasēng

30. We Tēnriamo. Na³bawine La Warani siala riasēngnge Tēnrilēn-
narēng, nadjadiang ana³ tēllu: sua riasēng We Tēnrilekkē³, sua
riasēng La Mappapēllung, sua riasēng La Pasaungi. Na³bawine
La Tēnriliwēng siala riasēngnge We Tēnritampu³, nadjadiang
ana³ tēllu: sua riasēng La Mappaenre³, sua riasēng La Mappa-
35. sore, sua riasēng La Tēnriangkē³.

Na³bawine La Tēnripeppang siala inaure-sappowekkaduanna ri-
asēngnge We Tēnro, nadjadiang ana³ ēppa³: sua riasēng La

- Pasolori, sua riasēng We Makkarō³da, sua riasēng We Lotji,
sua riasēng La Palewo toPalippu pattēllarēnna. Nallakkai We
40. Tēnriliwēng siala La Tēnrigēlla³, nadjadiang ana³ tēllu: sua
riasēng La Paloangi, sua riasēng La Pasampuri, sua riasēng We
Makkunraisēlli³.

Namatena Batara Wadjo³ riasēngnge La Tēnriba. Naiana La
Mataëssō ttolai amanna Arung, nariasēssi Batara Wadjo³.

4. Namewēttam.: Namewattēm. C2 Nametam. C1 Nae wēttam. E1,2 — 5.
riPall. E2: riPall. tjēmpae C4 F1 — 17. We Pal. C1,2,4 F1: We Mall. C3 E
— 28. ana³na Arung Bulu³ C1,2: om. C3,4 E

La Mataëssso huwde in Babauae en kreeg één zoon, La Patë³-dungi geheten, toSamalangi³ getiteld.

We Linro, de dochter van La Banra³, huwde met La Pasoreang, de halfbroeder van de Batara Wadjo³. Bij haar eerste bevalling stierf We Linro. Zij werd ten Westen van Wadjo³ verbrand. En de plaats waar zij werd verbrand, werd Pallinrong genoemd.

We Matëngngaempong huwde in Pammana met La Tënridjëllo³, de zoon van de Datu van Pammana, en zij kregen twee kinderen: Tëllarie, La Punnagau³. La Punnagau³ huwde in Patilla³ met de dochter van de Datu van Patilla³ Sakkë³manasa, en zij kregen twee kinderen: We Sëmpuna, We Tjëmmikku³. We Matëngngatasi³ huwde in Tandjong met de zoon van de Arung van Tandjong, en zij kregen twee kinderen: La Tënritampu³, hij werd Arung van Tandjong, La Tënriwiëng. La Tënriwiëng huwde in Patilla³ met de dochter van de Arung van Patilla³ We Bërrigau³, en zij kregen twee kinderen: We Palarë³, We Parappa.

La Walinono huwde met We Boa, en zij kregen twee kinderen: La Massoeang, We Ma³bodja Da Njili³. La Dëttia huwde met We Makkasau³, en zij kregen twee kinderen: La Paturungi, We Pudji.

ToAnginradja huwde in Luwu³ met We Tadampali de dochter van de Datu van Luwu³, en zij kregen één kind: La Datualë³. Hij erfde het zwaard van de Datu van Luwu³ La Teakasi met de bijbehorende lans La Ula³balu, die samen opgedoken waren met de Datu La Malalae.

La Tënriesa³ huwde in Bulu³ met de dochter van de Arung van Bulu³ Tënrisumpala, en zij kregen één kind: We Tënriamo. La Warani huwde met Tënriënnarëng, en zij kregen drie kinderen: We Tënrilekkë³, La Mappapëllung, La Pasaungi. La Tënriwiëng huwde met We Tënritampu³, en zij kregen drie kinderen: La Mappaenre³, La Mappasore, La Tënriangkë³.

La Tënripëppang huwde met zijn „tante in de tweede graad”³ We Tënro, en zij kregen vier kinderen: La Pasolori, We Makkaroda, We Lotji, La Palewo toPalippu. We Tënriwiëng huwde met La Tënrigëlla³, en zij kregen drie kinderen: La Paloangi, La Pasampuri, We Makkunraisëlli³.

De Batara Wadjo³, La Tënriba geheten, stierf. La Mataëssso volgde zijn vader op als Arung en werd ook Batara Wadjo³ genoemd.

³ d.w.z. de dochter van de broer of zuster van een van zijn grootouders.

- Namatena La Tënritau^s Pa'danrëngnge riBettempola. Nato-
Anginradja ttolai amanna ma'danrëng, nariasënnä Arung Sao-
tanre, apa^s iami sëttanreangngi bolana Datue We Tadampali.
Namatena La Tënripekka Pa'danrëngnge riTalotënrëng. Naiana
5. La Tënripeppang ttolai amanna ma'danrëng. Namatena La Mata-
rëng Pa'danrëngnge riTua. Naiana La Tënriesa^s ttolai amanna
ma'danrëng riTua.
- Na'bawine La Datualë^s kkua riUtting siala We Tanrawanua
anë^sna La Patanëmpunga, nadjadjiang ana^s tëllu: sua riasëng
10. La Tënrinange, iana Arung riUtting, sua riasëng We Taose, iana
ma'danrëng riBettempola, sua riasëng <We> Tënriwiseang.
- Na'bawine La Mataëssö Arung Tjinnotta^sbi siala We Tënri-
wërrung, nadjadjiang ana^s sua nariasëng La Patë'dungi to-
Samalangi^s pattëllarënnä. Nasëppulo taunna Arung La Mataëssö
15. natepu taue riWadjo^s kkuaettosia atepunna taue riTjinnotta^sbi,
lë^sbie sesë^sbu. Natarona Batara Wadjo^s Arung-ma^sbitjaranna
sibaliangnge mannawa-nawangngi tanae riWadjo^s.
- Nallakkai We Taose riKalola siala riasëngnge La Datualë^s
Arung Kalola, nadjadjiang ana^s dua: sua riasëng La Ubi Sëtti-
riwarë^s pattëllarënnä, sua riasëng La Tënriumpu^s toSamalangi^s
20. pattëllarënnä. Nallakkai <We> Tënriwiseang siala riasëngnge I
La Tingërrëng toTaba pattëllarënnä, nadjadjiang ana^s tëllu: sua
riasëng La Paturusi toMa'dualëng pattëllarënnä, sua riasëng We
Tëmmakkamo Da Dualëng pattëllarënnä, sua riasëng La Pasam-
poi toSangkawana pattëllarënnä.
25. Nallakkai We Lotji riSekkanasu siala La Tënriwiseang Arung
Sekkanasu, nadjadjiang ana^s tëllu: sua riasëng La Tënriesa^s,
sua riasëng <We> Tënripapëllu^s, sua riasëng <We> Tënri-
palëmma.
30. Nallakkai We Tjëmmikku^s siala La Tënriadji anë^sna Arung
Sailong, nadjadjiang ana^s dua: sua riasëng La Topiwanua to-
Loppo pattëllarënnä, sua riasëng We Tënritampa^s. Nallakkai We
Sëmpuna Arung Patilla^s siala La Tënriumpu^s anrinna Sëttiri-
warë^s, nadjadjiang ana^s dua: sua riasëng We Pënnomatanna Da
35. Lempë^s pattëllarënnä, sua riasëng We Tënripada Da Palallo
pattëllarënnä.
- Nallakkai We Palarë^s siala anrinna Arung Mampu, nadjadjiang
ana^s sua nariasëng We Makkuraga Da Era pattëllarënnä, iana
riasëng Arung Patilla^s-maniangnge. Nallakkai We Parappa ri-
40. Sarasa siala I Mëssangnge, nadjadjiang ana^s sua nariasëng La
Ule^s toPanganga pattëllarënnä, naiana Arung riSarasa.
- Nallakkai We Tënriamo siala riasëngnge La Sangirë^s toBatu-
mëlli pattëllarënnä, nadjadjiang ana^s sua riasëng La Batupë'dje
toPasëppo^s pattëllarënnä.
22. I La Tingërrëng, patt. C1,2: om. E — 26-27. siala-Sekk. C1,2: om. E — 33.
Arung C1,2: siala Arung E; siala C1,2: riasëngnge E — 38. Da Era: Da Enra
C1,2 Da Werëng E1 om. E2 — 39-40. Nall. — Mëss. C1,2: om. E — 40. Sarasa:
Parapa C1,2 om. E — 43, sua C1,2: om. E

La Tënritau^s, de Pa^sdanrëng van Bettempola, stierf. ToAnginradja volgde zijn vader op als Pa^sdanrëng en hij werd Arung Saotanre genoemd, want slechts hij had een even hoog huis als de Datu We Tadampali. La Tënripekka, de Pa^sdanrëng van Talotënreng, stierf. La Tënriëppang volgde zijn vader op als Pa^sdanrëng. La Matarëng, de Pa^sdanrëng van Tua, stierf. La Tënriesa^s volgde zijn vader op als Pa^sdanrëng van Tua.

La Datualë^s huwde in Utting met We Tanrawanua, de dochter van La Patanëmpunga en zij kregen drie kinderen: één La Tënrinange geheten, die Arung in Utting werd, één We Taose geheten, die Pa^sdanrëng van Bettempola werd, één We Tënriwiseang geheten.

La Mataëssso Arung Tjinnotta^s bi huwde met We Tënriwërrung en zij kregen één kind, La Patë^sdungi geheten toSamalangi^s getiteld. Toen La Mataëssso tien jaar vorst was, waren de mensen in Wadjo^s even voltallig als de mensen in Tjinnotta^s bi geweest waren, die over de duizend in aantal waren. En de Batara Wadjo^s stelde Arung-ma^sbitjara's aan voor degenen die geschillen met elkaar hadden, om te overleggen over het land Wadjo^s.

We Taose huwde in Kalola met La Datualë^s Arung van Kalola, en zij kregen twee kinderen: La Ubi Sëttiriwarë^s, La Tënriumpu^s toSamalangi^s. We Tënriwiseang huwde met I La Tingërrëng toTaba, en zij kregen drie kinderen: La Paturusi toMa^sdualëng, We Tëmmakkamo Da Dualëng, La Pasampoi toSangkawana.

We Lotji huwde in Sekkanasu met La Tënriwiseang Arung van Sekkanasu, en zij kregen drie kinderen: La Tënriesa^s, We Tënripapëllu^s, We Tënripalëmma.

We Tjëmmikku^s huwde met La Tënriadji de zoon van de Arung van Sailong, en zij kregen twee kinderen: La Topiwanua toLoppo, We Tënritampa^s. We Sëmpuna Arung Patilla^s huwde met La Tënriumpu^s de jongere broeder van Sëttiriwarë^s, en zij kregen twee kinderen: We Pënnomatanna Da Lempë^s, We Tënripada Da Palallo.

We Palarë^s huwde met de jongere broeder van de Arung van Mampu, en zij kregen één kind: We Makkuraga Da Era, zij werd Arung van Zuid-Patilla^s. We Parappa huwde in Sarasa met I Mëssangnge, en zij kregen één kind: La Ule^s toPanganga, hij werd Arung van Sarasa.

We Tënriamo huwde met La Sangirë^s toBatumëlli, en zij kregen één kind: La Batupë^sdje toPasëppo^s.

Na³bawinena La Pasolori siala We Tënriwodja Da Njili³ pattëllarënnä, nadjadjiang ana³ dua: sua riasëng La Mappangnganro toPatëtte³ pattëllarënnä, sua riasëng We Pasampa³ Da Patonrong pattëllarënnä.

5. Nallakkai I Tënripapëllu³ riUtting siala Tëllarie, ana³na Arung Utting La Pitumatanna, nadjadjiang ana³ sua nariasëng We Tjapunna, iana Arung riUtting. Nallakkai We Tënripalëmma riSiëngkang siala La Pawiseang anë³na Arung Sëngkang, nadjadjiang ana³ tangngaduappulo mappadamakkunrai: sua riasëng
10. We Tënriwërrung, sua riasëng We Tënrihua, sua riasëng We Tënripeso.

- Namatena Batara Wadjo³ riasëngnge La Mataëssö. Naiasi La Patë³dungi ttolai amanna Arung, nariasëssi Batara Wadjo³ toSamalangi³. Namatena toAnginradja Pa³danrëngnge riBettempola. NaLa Datualë³na ttolai amanna ma³danrëng riBettempola.
15. Namatena La Tënriesa³ Pa³danrëngnge riTua. NaWe Tënriamona ttolai amanna ma³danrëng riTua.

- Na³baine La Topiwanua riPalakka siala We Tënrilawi anë³na Arung Palakka, nadjadjiang ana³ sua nariasëng La Tanamparë³, iana ritëlla³ Puang riMa³galatung.
- 20.

- Na³baine Sëttiriwarë³ siala riasëngnge We Tëmmatau³, nadjadjiang ana³ tëllu: sua riasëng La Warani toTëmmagiang pattëllarënnä, sua riasëng toAngkone³, sua riasëng toA³darëmmëng. Ma³bainetoi Sëttiriwarë³ siala I Tënribali natolai toTarëng, nadjadjiang ana³ sua nariasëng We Makkulëssë³. Ma³bainesi Sëttiriwarë³ riBola siala We Pato anë³na Datue riBola riasëngnge La Mataëssö toPanaungi pattëllarënnä, nadjadjiang ana³ sua nariasëng We Papolobonga.
- 25.

- Na³baine La Batupë³dje siala We Tënriwërrung anë³na I Tënripalëmma, nadjadjiang ana³ dua: sua riasëng La Patau³, sua riasëng We Pasëppoi Da Lenggang pattëllarënnä.
- 30.

- Na³baine La Mappangnganro siala massapposisëng riasëngnge We Makkunraisëlli³, nadjadjiang ana³ tëllu: sua riasëng La Mappatunru³, sua riasëng La Pasampoi, sua riasëng La Patë³-dungi.
- 35.

- Na³baine La Tanamparë³ siala ana³na Datu toSangalla³e riasëngnge Radjamawëllang, nadjadjiang ana³ tëllu: sua riasëng La Pakoko toPa³belë³ pattëllarënnä, sua riasëng We Tjarepou, sua riasëng We Tjapu.
- 40.

- Nallakkai We Pasëppoi siala massappobekkadua riasëngnge La Ma³diolo, nadjadjiang ana³ dua: sua riasëng La Ope, sua riasëng We Tënri lenggang.

2. La Mappangnganro F1: La Mappangngara C1,2: La Pangngara E1 *om.* E2 — 3. toPatëtte³ C1,2: toPate E1 F1 *om.* E2; Da Patonrong C1,2: *om.* E — 7-8. riSiëngkang C1,2: *om.* E — 9. tangngaduap. C1,2 F1: duap. E1 *om.* E2 — 18. Tënri lawi C1,2 F1: Tënriwalë³ E1 *om.* E2 — 24. siala-toTarëng C1,2 F1: *om.* E — 33-34. sua-Mappatunru³ C1,2 F1: *om.* E; Mappatunru³: Mappatënri C1,2 Mappapënni F1 — 36. ana³na F1 *om.* C E — 42. Tënri lenggang C1,2: Tënri loka C3 Tëlloka E1 *om.* E2

La Pasolori huwde met We Tënriwodja Da Njili⁵, en zij kregen twee kinderen: La Mappangnganro toPatëtte⁵, We Pasampa⁵ Da Patonrong.

I Tënripapëllu⁵ huwde in Utting met Tëllarie, de zoon van de Arung van Utting La Pitumatanna, en zij kregen één kind: We Tjapunna, zij werd Arung van Utting. We Tënripalëmma huwde in Siëngkang met La Pawiseang de zoon van de Arung van Sëngkang, en zij kregen vijftien dochters: (o.a.) We Tënriwërrung, We Tënrihua, We Tënripeso.

De Batara Wadjo⁵, La Mataëssso geheten, stierf. La Patë⁵dungi volgde zijn vader op als Arung, en toSamalangi⁵ werd eveneens Batara Wadjo⁵ genoemd. ToAnginradja de Pa⁵danrëng van Bettempola stierf. La Datualë⁵ volgde zijn vader op als Pa⁵danrëng van Bettempola. La Tënriesa⁵ de Pa⁵danrëng van Tua stierf. We Tënriamo volgde haar vader op als Pa⁵danrëng van Tua.

La Topiwanua huwde in Palakka met We Tënrilawi de dochter van de Arung van Palakka, en zij kregen één kind: La Tanamparë⁵, hij werd getiteld Puang riMa⁵galatung.

Sëttiriwarë⁵ huwde met We Tëmmataui⁵, en zij kregen drie kinderen: La Warani toTëmmagiang, toAngkone⁵, toA⁵darëmmëng. Sëttiriwarë⁵ huwde ook met I Tënribali en hij volgde toTarëng op (?),⁴ en zij kregen één kind: We Makkulëssë⁵. Sëttiriwarë⁵ huwde ook in Bola met We Pato de dochter van de Datu van Bola La Mataëssso toPanaungi, en zij kregen één kind: We Papolobonga.

La Batupë⁵dje huwde met We Tënriwërrung de dochter van I Tënripalëmma, en zij kregen twee kinderen: La Patau⁵, We Pasëppoi Da Lenggang.

La Mappangnganro huwde met zijn nicht in de eerste graad We Makkunraisëlli⁵, en zij kregen drie kinderen: La Mappatunru⁵, La Pasampoi, La Patë⁵dungi.

La Tanamparë⁵ huwde met de dochter van de Datu der mensen van Sangalla⁵ Radjamawëllang, en zij kregen drie kinderen: La Pakoko toPa⁵belë⁵, We Tjarepou, We Tjapu.

We Pasëppoi huwde met haar neef in de tweede graad La Ma⁵-diolo, en zij kregen twee kinderen: La Ope, We TënriLëngkang.

⁴ De bedoeling is niet duidelijk. Was toTarëng haar eerste man? Ook de vertaling: „en toTarëng volgde hem/haar op” is echter mogelijk.

- Na³baine La Mappatunru³ siala We Makkaro³da aně³darana toMa³datu, nadjadjiang ana³ ěppa³: seua riasěng La Těmmatau³ toTarěng pattěllarěнна, seua riasěng La Patampui toTěnriwalě³ pattěllarěнна, seua riasěng La Padjoroi toTěnriewa pattěllarěнна, seua riasěng La Těnriropu.
5. Nallakkai We Těnripeso siala massapposisěng riasěngnge La Pasampoi, nadjadjiang ana³ seua nariasěng Bissuloloe ritělla³e Makkalěmpi³e. Nallakkai We Tjapunna siala Bongawalie, nadjadjiang ana³ dua: seua riasěng I Těnripasěllu³ Da Umpu³ pattěllarěнна, seua riasěng La Radjaurěng toTěnrisau³ pattěllarěнна. Nariasěнна Bongawalie toRadjaurěng.
10. Na³baine La Ope riBaringěng siala We Sinalewa aně³darana Datue riBaringěng, nadjadjiang ana³ seua riasěng La Winja, iana ritělla³ Gadjammalela, nassapposisěng Gadjammalela Datue riSoppeng riasěngnge La Manusa.
15. Nallakkai Makkalěmpi³e riBola siala La Pawěllangi aně³na Datu Bola, nadjadjiang ana³ dua: seua riasěng La Tjettjeulu, seua riasěng E Dala.
20. Na³bawine La Tanamparě³ riTjaibawi nasiala We Pagěrri³ aně³na Arung Tjaibawi, nadjadjiang ana³ lima: seua riasěng La Těnripakkado toNampe³ pattěllarěнна, seua riasěng La Těnri-rěkko³ toTěnrisau³ pattěllarěнна, seua riasěng La Ma³darěm-měng toMalu pattěllarěнна, seua riasěng We Pa³batang Da Malu pattěllarěнна, seua riasěng La Marisempe.
25. Na³bali-salo³ těllu ma³danrěng Sěttiriwarě³ riBettempola, La Ope riTua, La Pasampoi riTalatěnreng. Namulai gau³ Batara Wadjo³ no³ matinro ritanae riwěnnie ma³dodjaiwi wanuanna. Natělluttaung Batara Wadjo³ ppogau³i matinro ritanae ma³-dodjaiwi wanuanna. Nariteai gau³na ritoWadjo³e. Riasěngnge
30. madja³, namarussana toWadjo³e. Napituratu³mani tau natěllu limpo, nasipulunna toWadjo³e mattělli³ těttaro Arung. Naiamani Pa³danrěngnge ia těllu Arung. Naripassu³na Batara Wadjo³ riasěngnge La Patě³dungi toSamalangi³ ritoWadjo³e. Narialana riPa³danrěngnge ia těllu. Nakkua rilau³na Wadjo³ rigalungnge
35. rionroi mpunoi toSamalangi³. Ianaritu nariasěng La Běssi galungnge.
- Natělluttaung toWadjo³e těkkearung. Naia Pa³danrěngnge ia těllu těssituru³ni adanna, těnnasissěнна siewa ada toWadjo³e

1. Mappatunru³ C1,2: Paturungi E1 *om.* E2 — 5. Těnriropu C1,2: Těllopunna E1 *om.* E2 — 13. riBaringěng C1,2: *om.* E — 13-14. ana³ — ritělla³ C1,2: I La Ipa iana riasěng E1 *om.* E2 F1 — 16. riBola C1,2: *om.* E F1 — 19. We Pagěrri³ C1,2: *om.* E F1 — 24. Marisempe C1,2 F1: Marasempe E1 *om.* E2 — 31. mattělli³ C1,2: *om.* E — 33. Narialana E1: *om.* E2 nariola nariwuno toSamalangi³ C1,2 — 35. rionroi mpunoi E1: *om.* E2 riwuno C1,2,3

La Mappatunru⁵ huwde met We Makkaro⁵ da de zuster van toMa⁵ datu, en zij kregen vier kinderen: La Tëmmatau⁵ toTarëng, La Patampui toTënriwalë⁵, La Padjoroi toTënriewa, La Tënriropu.

We Tënripeso huwde met haar neef in de eerste graad La Pasampoi, en zij kregen één kind: Bissuloloe Makkalëmpi⁵e. We Tjapunna huwde met Bongawalie, en zij kregen twee kinderen: I Tënripasëllu⁵ Da Umpu⁵, La Radjaurëng toTënrisau⁵. En Bongawalie werd toRadjaurëng genoemd.

La Ope huwde in Baringëng met We Sinalewa de zuster van de Datu van Baringëng, en zij kregen één kind: La Winja, hij werd Gadjammalela getiteld, en Gadjammalela was een neef in de eerste graad van de Datu van Soppeng La Manusa.

Makkalëmpi⁵e huwde in Bola met La Pawëllangi de zoon van de Datu van Bola, en zij kregen twee kinderen: La Tjettjeulu, E Dala.

La Tanamparë⁵ huwde in Tjaibawi met We Pagërri⁵ de dochter van de Arung van Tjaibawi, en zij kregen vijf kinderen: La Tënripakkado toNampe⁵, La Tënrirekko⁵ toTënrisau⁵, La Ma⁵-darëmmëng to Malu, We Pa⁵batang Da Malu, La Marisempe.

Als Pa⁵danrëng waren alle drie, Sëttiriwarë⁵ van Bettempola, La Ope van Tua en La Pasampoi van Talotënrëng, elkaars gelijken in rang. De Batara Wadjo⁵ begon er mee 's nachts uit huis te gaan om op de grond te slapen om zijn land te bewaken. En drie jaar deed de Batara Wadjo⁵ dit, op de grond slapen om zijn land te bewaken. En de Wadjorezen wensten zijn daden niet te accepteren. Hij werd slecht geacht, en de Wadjorezen gingen te gronde. Toen er nog slechts zevenhonderd mensen en drie dorpen waren, kwamen de Wadjorezen bijeen om een eed te zweren, geen vorst aan te stellen. Slechts de drie Pa⁵danrëngs waren vorst. En de Batara Wadjo⁵, La Patë⁵dungi toSamalangi⁵ geheten, werd door de Wadjorezen afgezet en hij werd meegenomen door de drie Pa⁵-danrëngs. Ten Oosten van Wadjo⁵, op de sawahs, bleef⁵ men om toSamalangi⁵ te doden. Zo kwam het, dat die sawah La Bëssi genoemd werd.

Drie jaar was Wadjo⁵ zonder vorst. Er bestond geen eenstemmigheid tussen de drie Pa⁵danrëngs, en de Wadjorezen wisten

⁵ De vertaling van *rionroi* is onzeker. Veronderstelt men dat *rionroie* bedoeld is, dan kan men vertalen: „was de plaats waar men zich bevond („jang ditempati”) toen men hem doodde (hem dodende)”.

- rilaləng wanua. Nasipulunna toWadjo⁵e sipannawa-nawa. Naia napadaelori Pa⁵danrəngnge ia tēllu ttaroe sua matoa. Naia napadaelori Pa⁵danrəngnge ia tēllu, matoae, sininna toWadjo⁵e ttaroe Arung-matoa, naripemasei gau⁵na naripakkua adanna tēnnaripekka elo⁵na. Naia nassiturusi toWadjo⁵e anē⁵-pattjutjunna Arung Tjinnotta⁵bi nala Arung-matoa: Pētta La Palewo to-Palippu.

- Na⁵baine La Tjettjeulu siala We Tjarepou, nadjadjiang ana⁵ lima: sua riasəng La Patikkəng toParaoi pattēllarēnna, sua riasəng La Mangkatje⁵ toU⁵da<ma> pattēllarēnna, sua riasəng We Makkēda, sua riasəng We Tjaimanu⁵, sua riasəng We Tjiangkē⁵.

- Na⁵baine Gadjammalela siala I Tēnripasēllu⁵ Arung Utting, nadjadjiang ana⁵ lē⁵bi-pitu: sua riasəng We Tēnriumpu⁵, nari-tēlla⁵na Da Umpu⁵ I Tēnripasēllu⁵, sua riasəng La Radjaurəng toPasawei pattēllarēnna, sua ritēlla⁵ toTasi⁵, sua ritēlla⁵ toMalaka, sua riasəng <We> Tēnripabissa Da Patētte⁵ pattēllarēnna. Ma⁵bainesi Gadjammalela siala Arung Patilla⁵ riasəngnge We Pēnnomatanna Da Lempē⁵ pattēllarēnna, nadjadjiang ana⁵ arua: sua riasəng La Paguling toAppamadəng pattēllarēnna, sua riasəng La Laia toMesse pattēllarēnna, sua riasəng La Mappapənning toLebēssi pattēllarēnna, sua riasəng La Parēmma⁵ toPatau⁵ pattēllarēnna, sua riasəng La Tukkusəng toAppepulu pattēllarēnna.

- Nallakkai We Tēnripada riLimpua⁵ siala La Batumēlli toSangirē⁵ anē⁵na Datue riLimpua⁵ Mappaloulawəngnge, nadjadjiang ana⁵ dua: sua riasəng Gegenotjala⁵, sua riasəng We Tēm-mangngē⁵da Da Tēppura pattēllarēnna.

- Na⁵bawine toPa⁵belē⁵ siala We Dala anē⁵darana La Tjettjeulu, napada mpawa pappawale-otana, nadjadjiang ana⁵ tēllu: sua riasəng La Pa⁵belē⁵, sua riasəng Annjaramparanie, sua riasəng We Linrodjadji.

- Namatena La Pasampoi Pa⁵danrəngnge riTalotēnreng. NaLa Tjettjeulu ttolai nenena ma⁵danrəng riTalotēnreng. Namatena Arung-matoae toPalippu. Aruai taunna makkarung namate. NaSēttiriwarē⁵na ttolai Arung-matoa.

Nasetaung makkarung Sēttiriwarē⁵ nangka mmuttama riWadjo⁵ Datue riLuu⁵ riasəngnge Radjadewa sita ēppona Sēttiriwarē⁵. Nakkēda Datue riLuu⁵:

- „Madetjengngi tapasseadging tanae riLuu⁵ tanae riWadjo⁵, mangnguru⁵ detjeng mangnguru⁵ dja.”

Nakkēda Sēttiriwarē⁵:

„Ana⁵i Wadjo⁵ naina Luu⁵, apinna Luu⁵ tēmmanrei Wadjo⁵ apinna Wadjo⁵ tēmmanrei Luu⁵, nasa⁵bi Dewata seuae, tēnna-

10. toU⁵da E: toA⁵dumēmṁəng C — 15. ritēlla⁵ toT. C1,2: riasəng toT. E — 16. Tēnripabissa C1,2 F1 Tēnribissa E — 18. arua C1,2: om. E — 20. toMesse E1(?) E2: toPesse E1(?) F1 om. C — 29. pappawale-otana C1,2: pa⁵dēkko-ota E

binnen de dorpen niet met elkaar om te gaan. De Wadjorezen kwamen bijeen om te overleggen. De drie Pa⁵danrëngs wilden allen eenstemmig een matoa aanstellen. De drie Pa⁵danrëngs, de hoofden en alle Wadjorezen wilden allen eenstemmig een Arung-matoa aanstellen, wiens daden zouden worden gedoogd, wiens woorden zouden worden verwezenlijkt en wiens wil niet zou worden weerstreefd. En de Wadjorezen kwamen overeen, de jongste zoon van Arung Tjinnotta⁵bi tot Arung-matoa te nemen: La Palewo toPalippu.

La Tjettjeulu huwde met We Tjarepou, en zij kregen vijf kinderen: La Patikkëng toParaoi, La Mangkatje⁵ toU⁵dama, We Makkëda, We Tjaimanu⁵, We Tjiangkë⁵.

Gadjammalela huwde met I Tënripasëllu⁵ Arung Utting, en zij kregen acht kinderen: We Tënriumpu⁵, en I Tënripasëllu⁵ werd Da Umpu⁵ getiteld, La Radjaurëng toPasawei, toTasi⁵, toMalaka, We Tënripabissa Da Patëtte⁵. Gadjammalela huwde ook met de Arung van Patilla⁵ We Pënnomatanna Da Lempë⁵, en zij kregen acht kinderen: La Paguling toAppamadëng, La Laia toMësse, La Mappapënnning toLebëssi, La Parëmma⁵ toPatau⁵, La Tukkusëng toAppepulu.

We Tënripada huwde in Limpua⁵ met La Batumëlli toSangirë⁵ de zoon van de Datu van Limpua⁵ Mappaloulawëngnge, en zij kregen twee kinderen: Gegenotjala⁵, We Tëmmangngë⁵da Da Tëppura.

ToPa⁵belë⁵ huwde met We Dala de zuster van La Tjettjeulu, en zij brachten beide hun sirihbereidsters, en zij kregen drie kinderen: La Pa⁵belë⁵, Annjaramparanie, We Linrodjadji.

La Pasampoi, de Pa⁵danrëng van Talotënrëng, stierf. La Tjettjeulu volgde zijn grootvader op als Pa⁵danrëng van Talotënrëng. De Arung-matoa, toPalippu, stierf. Acht jaar had hij geregeerd, toen hij stierf. Sëttiriwarë⁵ volgde hem op als Arung-matoa.

Toen Sëttiriwarë⁵ een jaar geregeerd had, kwam de Datu van Luwu⁵, Radjadewa geheten, Wadjo⁵ binnen om zijn kleinzoon Sëttiriwarë⁵ te ontmoeten. De Datu van Luwu⁵ zei:

„Laten wij de landen Luwu⁵ en Wadjo⁵ in een bondgenootschap verenigen, om goed en kwaad te delen.”

Sëttiriwarë⁵ zei:

„Wadjo⁵ is kind en Luwu⁵ is moeder, het vuur van Luwu⁵ verbrandt Wadjo⁵ niet en het vuur van Wadjo⁵ verbrandt Luwu⁵ niet, de enige God is er getuige van, en geen dode neemt het bond-

wawa tomate asseadjingëna tanata. Namana⁵i anë⁵ta ëppota asseadjingëna Luu⁵ Wadjo⁵."

Nakkëda Datue riLuu⁵:

„Winru⁵ko bate tasseuammu Pa⁵danrëngnge, iko tëllu."

5. Nakado toWadjo⁵e. Nariwerenna bate Tanru⁵ulawëng Annja-ramparanie riTalotëng. Pilla⁵ batena Bettempola, tjakkuridi batena Tua, tanru⁵-ulawëng batena Talotëng.

10. Nallakkai We Pa⁵batang riPenrang siala La Massoeang Arung Penrang, nadjadjiang ana⁵ ënnëng: sua riasëng La Ma⁵galatung, sua riasëng We Malu, sua riasëng We Të⁵djo, sua riasëng We Nangki, sua riasëng We Tënrisawa, sua riasëng La Pawëssei. Naritëlla⁵ La Tanamparë⁵ Puang riMa⁵galatung. Na⁵bawine La Tënrirëkko⁵ riTjeppaga siala riasëngnge I Tënrliwe Arung Tjeppaga, nadjadjiang ana⁵ sua nariasëng La Mario toPagele⁵ pattëllarëna. Na⁵bawine La Tënrripakkado siala I Tënrripabissa anë⁵na Gadjammalela, nadjadjiang ana⁵ tëllu: sua riasëng We Nampe⁵, sua riasëng We Tasi⁵, sua riasëng We Malaka. Na⁵-bawine La Ma⁵darëmmëng riParigi siala We Papolobonga anë⁵na Sëttiriwarë⁵, nadjadjiang ana⁵ dua: sua riasëng La Patutusi to-Sekëtti pattëllarëna, sua riasëng We Dënradatu Da Paturungi pattëllarëna. Na⁵bawine La Ma⁵darëmmëng siala We Lompo, nadjadjiang ana⁵ sua nariasëng Bangkaibottoe.

20. Na⁵bawine La Mangkatje⁵ riTitintjo siala Da Madjëtta anë⁵na Arung Titintjo, nadjadjiang ana⁵ sua nariasëng Petaullarie to-
25. Allawa pattëllarëna.

- Naduattaung makkarung Sëttiriwarë⁵ nasisala toWadjo⁵e to-Sekkanasue. Na⁵botorëngngi tanana. Naduattaung mammusu⁵ tënnasisau⁵. NaPuang riMa⁵galatung mmuragai Sekkanasu. Nae-wai massëllao Datue riBola ritëlla⁵e toOsong. Natampaini sëllaona
30. mmenrekiwi Sekkanasu. Nainappa sëppulo pa⁵betolanna Datue ri-Bola naripalarina toSekkanasue, naritëllö⁵na Wewata naritëllö⁵to Lebogalung. Nangnganrona toSekkanasue riWadjo⁵. Elo⁵na elo⁵toWadjo⁵e, natana riWadjo⁵ Sekkanasu, narialana tanana.

- Nalimampulëng purana ribeta Sekkanasu namatena Arung-matoae Sëttiriwarë⁵. Naiana La Tënrumpu⁵ toSamalangi⁵ ttolai kakana Arung-matoa. Naiana toAngkone⁵ ttolai amanna ma⁵-danrëng riBettempola.

Nasetaung Arung-matoa toSamalangi⁵ napasseadjingngi tanae riWadjo⁵ tanae riBola.

40. Nangka mmuttama riWadjo⁵ Arung Paria riasëngnge toTënr-idjarangëng mpawa potto dua ppa⁵daoi tanana riWadjo⁵. Naianaella⁵-ellau: ribalingnge mammusu⁵ tteriwi Atata Matjanang, 8. riPenrang C1,2: om. E — 8-9. Arung Penrang C1,2: riPenrang E — 11. Pawëssei C1,2: Pawisei E — 13-14. siala — Tjeppaga C1,2: om. E F1 — 19. Patutusi C1: Pattosa⁵ E om. C2 — 29. ritëlla⁵e toOsong C1, 2: om. E — 31. naritëllö⁵na, naritëllö⁵to C1,2: om. E

genootschap van onze landen mee. Onze kinderen en kleinkinderen erven het bondgenootschap van Luwu⁵ en Wadjo⁵.”

De Datu van Luwu⁵ zei:

„Maakt vaandels, één voor ieder van U drieën, Pa⁵danrëngs.”

De Wadjorezen stemden toe. En aan Annjaramparanie van Talotëng werd als vaandel een gouden horen gegeven. Rood was het vaandel van Bettempola, geel het vaandel van Tua, een gouden horen het vaandel van Talotëng.

We Pa⁵batang huwde in Penrang met La Massoeang Arung Penrang, en zij kregen zes kinderen: La Ma⁵galatung, We Malu, We Të⁵djo, We Nangki, We Tënrisawa, La Pawëssei. En La Tanamparë⁵ werd Puang riMa⁵galatung getiteld. La Tënrirëkko⁵ huwde in Tjeppaga met I Tënrliwe Arung Tjeppaga, en zij kregen één kind: La Mario toPagele⁵. La Tënrripakkado huwde met I Tënrripabissa de dochter van Gadjammalela, en zij kregen drie kinderen: We Nampe⁵, We Tasi⁵, We Malaka. La Ma⁵darëmmëng huwde in Parigi met We Papolobonga de dochter van Sëttiriwarë⁵, en zij kregen twee kinderen: La Patutusi toSekëtti, We Dënradatu Da Paturungi. La Ma⁵darëmmëng huwde (ook) met We Lompo, en zij kregen één kind: Bangkaibottoe.

La Mangkatje⁵ huwde in Titintjo met Da Madjëtta de dochter van de Arung van Titintjo, en zij kregen één kind: Petaullarie to-Allawa.

Toen Sëttiriwarë⁵ twee jaar geregeerd had, kregen de Wadjorezen onenigheid met de mensen van Sekkanasu. Ze dubbelden om hun land. Twee jaar voerden ze oorlog, zonder dat de een de ander overwon. Puang riMa⁵galatung verraste Sekkanasu. Hij was bevriend met de Datu van Bola, toOsong geheten. Hij riep zijn vriend op om tegen Sekkanasu op te trekken. Toen (waren er) tien...⁶ van de Datu van Bola, en de mensen van Sekkanasu werden op de vlucht gedreven en Wewata werd verbrand en ook Lebogalung werd verbrand. De mensen van Sekkanasu onderwierpen zich aan Wadjo⁵. De wil der Wadjorezen was wet, en Sekkanasu werd slaaf van Wadjo⁵, en hun land werd genomen.

Vijf maanden nadat Sekkanasu overwonnen was, stierf de Arung-matoa Sëttiriwarë⁵. La Tënrumpu⁵ toSamalangi⁵ volgde zijn oudere broer op als Arung-matoa. ToAngkone⁵ volgde zijn vader op als Pa⁵danrëng van Bettempola.

Toen toSamalangi⁵ een jaar Arung-matoa was, sloten de landen Wadjo⁵ en Bola een bondgenootschap.

Toen kwam Arung Paria toTënridarangëng geheten, Wadjo⁵ binnen met twee armbanden om zijn land onder de bescherming van Wadjo⁵ te stellen. Hij verzocht geholpen te worden in de

⁶ *pa⁵betolang* is een thans onbekend woord. *Pa⁵betjulangge*, waarvoor sommige hss. *Pa⁵betolangge* lezen, komt in deze tekst als eigenaam voor.

apa^s ia nassisalai alliri-lawarəngnge La Pappərri^s. Nakado to Wadjo^se. Narewə^sna Arung Paria riwanuanna. Natəllumpənni purana situdangəng Arung-matoae Arung Paria nalaona rimusu^s toWadjo^se silaong toPariae mmenrekiwi Matjanang Atata. Nasiduppana toWadjo^se toMatjanangnge toAtatae. Nangnganrona toMatjanangnge toAtatae. Ana^sni riWadjo^s Arunna ia dua. Nasoro^sna toWadjo^se toPariae. Naia alliri-lawarəngnge napangngewangie Arung Paria Arung Matjanang, Puang riMa^sgalatunna mmalai, nassuro mpule^si llao riWadjo^s. Napatəttongngi riolona

5. bolana Puang riMa^sgalatung. Nasəngngi La Pappərri^s. Rekko əngkana tomattuttung nasitarong-olona, kkuni ritiwi^s riLa Pappərri^s.

Namatena Arung-matoae toLangi^s. NaPuang riMa^sgalatunna ttolai Arung-matoa.

15. Nasetaung Arung-matoa Puang riMa^sgalatung nasisala Arung Paria. Naiana nassisalai Matjanang Atata. Nasiwangungəng musu^s. Nalao Arung-matoae mmenrekiwi Paria. Nasilaonna toWadjo^se toBolaə mmenrekiwi Arung Paria. Nainappa səppulo taunna djadjinna toAllawa nalaona rimusu^s, apa^s ia riwereng
20. rinenena Tanru^sulawəngnge riTalatənrəng. Naripalari toWadjo^se. Natea llari toAllawa. Napassarəssungngi batena Tanru^sulawəngnge. Nasiduppana Arung Paria riasəngnge toTənridjarangəng, nariwətta Arung Paria. Naritununa Paria Rumpia. Naia Arung Paria anə^sna toTənridjarangəng mangnganroni no^s kkuae
25. Arung Rumpia riasəngnge toEmbong (?). Ana^sni riWadjo^s tanana, tənnałuppə^s-matjekkoangngi Wadjo^s, nasa^sbi Dewata seuae, tənnawawa tomate, namana^si ana^s əppo, naiapa namarussa maruttuppi tana-tudangənnə mattanroale Arung Paria Arung Rumpia. Nasoro^sna toWadjo^se riwanuanna. Nappangngara laon-
30. ruma Arung-matoae.

Naia napobitjara Puang riMa^sgalatung bitjara-lelee nənna bitjara-dopə^se, rekkua əngka tau mattuttung.

Naduattaung Arung-matoa Puang riMa^sgalatung, duattauttoni rumpa^sna Paria Rumpia, nauttama riWadjo^s Arung Rumpia

35. Arung Paria. Naia naellau riWadjo^s:

26. tanana C1,2: om. E — 28-29. Arung P. Arung R. C1,2: om. E — 32. -dopə^se C1,2: -dəppə^se E

strijd tegen Atata en Matjanang, want zij twistten over de lawarëng-paal La Pappërri⁵. De Wadjorezen stemden toe. Arung Paria keerde terug naar zijn land. Drie dagen nadat de Arung-matoa en Arung Paria vergaderd hadden, trokken de Wadjorezen met de mensen van Paria ten oorlog tegen Matjanang en Atata. De Wadjorezen werden handgemeen met de mensen van Matjanang en Atata. Deze onderwierpen zich. Hun beide vorsten werden kind van Wadjo⁵. De Wadjorezen en de mensen van Paria trokken af. En de lawarëng-paal waarover Arung Paria en Arung Matjanang getwist hadden, die nam Puang riMa⁵galatung, en hij liet hem naar Wadjo⁵ transporteren. Puang riMa⁵galatung stelde hem op voor zijn huis. Hij noemde hem La Pappërri⁵. Als er mensen waren die hun recht kwamen zoeken en zij hun zaak tegenover elkaar uiteenzetten, dan werden zij daar naar La Pappërri⁵ gebracht.

De Arung-matoa toLangi⁵ stierf. Puang riMa⁵galatung volgde hem op als Arung-matoa.

Toen Puang riMa⁵galatung een jaar Arung-matoa was, kreeg hij onenigheid met Arung Paria. Zij twistten over Matjanang en Atata. Zij begonnen een oorlog tegen elkaar. De Arung-matoa trok op tegen Paria. De Wadjorezen en de mensen van Bola trokken tezamen op tegen Arung Paria. En toAllawa was pas tien jaar toen hij ten oorlog ging, want zijn grootvader had hem de Gouden Horen van Talotënrëng gegeven. De Wadjorezen werden op de vlucht gedreven. Maar toAllawa wilde niet vluchten. Hij liet zijn vaandel, de Gouden Horen, oprukken. Hij werd handgemeen met Arung Paria toTënridjarangëng geheten en Arung Paria werd het hoofd afgeslagen. Paria en Rumpia werden verbrand. Arung Paria, de zoon van toTënridjarangëng, onderwierp zich, evenals Arung Rumpia toEmbong geheten. Hun land werd kind van Wadjo⁵. Zij zouden geen bedrieglijk verraad plegen tegen Wadjo⁵, de enige God was getuige, geen dode zou het verdrag wegnemen, kinderen en kleinkinderen zouden het erven, het zou dan pas verbroken zijn, als de grond waarop Arung Paria en Arung Rumpia zich bevonden bij het zweren van hun eed, zou instorten. De Wadjorezen trokken terug naar hun land. De Arung-matoa gaf orders voor het landbouwwerk.

Puang riMa⁵galatung oefende als rechtspraak uit de lele-rechtspraak en de dopë⁵-rechtspraak, als er iemand recht kwam zoeken.

Toen Puang riMa⁵galatung twee jaar Arung-matoa was, het was ook twee jaar na de verovering van Paria en Rumpia, kwamen Arung Rumpia en Arung Paria Wadjo⁵ binnen. Dit vroegen zij aan Wadjo⁵:

„Amaseangnga^s, Puang, muassuro nnënnungngi atammu to-Pariae toRumpiae mmonroe riGilirëng. Apa^s llao-rewë^sni suroku mellaui, tënnä^sbereangngi Arung Gilirëng; naia mmonroe riSakuli tënnälëppëssëngngi toSakulie.”

5. Nalaona surona Arung-matoae ttiwirëngngi sua tau sua sampu^s riGilirëng, seuato tau seuato sampu^s riSakuli. Nakkëda suroe:
„Amaseangngi seadjimmu Arung-matoae, mualai tje^sde^s tëm-maegana Wadjo^s, muasseadjing madetjeng, musuroi nrewë^s to-Pariae toRumpiae riwanuanna mmonroe riGilirëng riSakuli, apa^s pura na^sbitjaranniritu Dewatae.”

Nakkëda Arung Gilirëng Arung Sakuli:

15. „Kërru^s pole sumangë^sna waramparanna toWadjo^se silaong ada-madetjenna. Mauna ia^s makkëdato: «Pura na^sbitjaranni Dewata seuae», ia naelorëngnge Dewatae napoata Wadjo^s iana mmonro riRumpia riParia, naia nateangnge Dewatae napoata Wadjo^s iana llao riGilirëng riSakuli.”

20. Nalimampulëng llao-rewë^s surona Wadjo^s ttanrereangngi waramparang silaong ada-madetjeng, tënnatarimai. Nainappana sisala. Nasilaonna tëllu Wadjo^s Rumpia Paria tteriwi Gilirëng Sakuli. Natëllungngëssu mammusu^s nangnganro toSakulie. Na^s-bere dua tau tëllu sampu^s setënrong potto. Naia napoada toSakulie:

25. „Ia napoelo^s Wadjo^s iani kukadoi, angingngi Wadjo^s narauk-kadjung Sakuli, dekkua tuo-tagërro^smunakkëng tëkkiluppë^s-matjekoang Wadjo^s, namana^si ana^s-ëppommëng, nasa^sbi Dewata seuae, tënnatiwi^s tomate assikadongëtta.”

Nasoro^sna toWadjo^se riwanuanna. Nappangngara Arung-matoae laonruma.

30. Nasewulëng purana mangnganro toSakulie nariterëssi Gilirëng ritoWadjo^se. Nasewulëng mammusu^s naribeta Gilirëng tëllu tau tëllu sampu^s setënrong potto. Naia napoada toGilirëngnge:

„Atai Gilirëng napuang Wadjo^s, angingngi Wadjo^s narauk-kadjung Gilirëng, dekkua tuo-tagërro^smunakkëng, namana^si ana^s-ëppommëng, nasa^sbi Dewata seuae.”

35. Narewë^sna toWadjo^se riwanuanna. Nappangngara Arung-matoae laonruma.

„Verleen ons de gunst, heer, dat ge beveelt om Uw slaven, de mensen van Paria en Rumpia die in Gilirëng verblijven, op te eisen. Want onze gezanten zijn heen en weer gegaan om ze te vragen, maar Arung Gilirëng heeft hen niet gegeven en die in Sakuli verblijven zijn niet losgelaten door de mensen van Sakuli.”

De gezant van de Arung-matoa ging nu naar Gilirëng om er één man en één sarong te brengen en ook één man en één sarong naar Sakuli. De gezant zei:

„Verleen Uw broeder de Arung-matoa de gunst, dat ge een kleinigheid van Wadjo^s aanneemt, dat ge goed bondgenootschappelijk zijt en de mensen van Paria en Rumpia, die in Gilirëng en in Sakuli verblijven, naar hun land laat terugkeren, want God heeft het zo beslist.”

Arung Gilirëng en Arung Sakuli zeiden:

„Veel dank voor de goederen van de Wadjorezen en hun goede woorden. Ook ik zeg: «De enige God heeft het beslist», degenen die God slaven van Wadjo^s wil laten zijn, die wonen in Rumpia en Paria, maar degenen die God geen slaven van Wadjo^s wil laten zijn, die zijn naar Gilirëng en Sakuli gegaan.”

Vijf maanden gingen gezanten van Wadjo^s heen en weer om goederen en goede woorden aan te bieden, maar zij namen die niet aan. Toen pas werd het een geschil. Gedrieën gingen Wadjo^s, Rumpia en Paria optrekken tegen Gilirëng en Sakuli. Drie dagen streden zij en de mensen van Sakuli gaven zich over. Zij gaven twee mensen, drie sarongs en één stel armbanden. De mensen van Sakuli zeiden:

„Wat Wadjo^s wil daar stemmen wij in toe, Wadjo^s is de wind en Sakuli het loof, als wij het leven er maar afbrengen zullen we geen bedrieglijk verraad plegen tegen Wadjo^s, onze nakomelingen zullen onze overeenkomst erven, de enige God is er getuige van, en geen dode neemt hem mee.”

De Wadjorezen trokken terug naar hun land. De Arung-matoa gaf orders voor het landbouwwerk.

Een maand nadat de mensen van Sakuli zich onderworpen hadden, werd Gilirëng weer door de Wadjorezen aangevallen. Ze streden een maand en Gilirëng werd overwonnen, (en zij boden aan:) drie mensen, drie sarongs en één stel armbanden. De mensen van Gilirëng zeiden:

„Gilirëng is slaaf en Wadjo^s meester, Wadjo^s is de wind en Gilirëng het loof, als wij het leven er maar afbrengen, onze nakomelingen erven het, en de enige God is er getuige van.”

De Wadjorezen keerden terug naar hun land. De Arung-matoa gaf orders voor het landbouwwerk.

Nasetaung purana nrumpa⁵ Gilirëng naëngka mmuttama ri-Wadjo⁵ toAkkotengëngnge silaong toKerae ppa⁵daoï tanana. Naia naellau: ana⁵e riWadjo⁵, tæssia⁵dua-nawanawang, tæssiluppë⁵-matjekoang, namana⁵i ana⁵-ëppona. Nakkëda Arung-matoae:

5. „Kërru⁵ pole sumangë⁵na ada-madetjemmu, kusompawali, kutarimai. Ianaritu nasa⁵bi Dewata seuae. De⁵kia ana⁵ mmuragai inanna, nade⁵to ina mmelorëngngi madja⁵ anë⁵na.”

Nakkëda Arung Kera Arung Akkotengëng:

10. „Iani tau paura iani pada apu-apunna ka⁵daroe tanana, tën-natiwi⁵ tomate, tënnala dja⁵-tana.”

Namadja⁵ gau⁵na Pa⁵danrëngnge riBettempola riasëngnge to-Angkone⁵ mennauï si⁵di tau. Naripassu⁵ ria⁵danrëngngëna. Tënnaullepi sëppulo taunna djadjinna toMa⁵dualëng, naia nassiturusi toWadjo⁵e ttolai sapposisëna ma⁵danrëng, apa⁵ nasëngngi

15. mattja. Natea toMa⁵dualëng riala Pa⁵danrëng, nakkëda:
„Ianaritu kkuae riasëng mmana⁵-lele-busu tuoemmupa ntja-djiangngengnga⁵. Naiana muelorëng ttolai kakau.”

Naiana toTaba ttolai ana⁵-urena ma⁵danrëng riBettempola.

20. Naduattaung purana nrumpa⁵ Gilirëng nalao toPariae⁵ bang alliri-lawarëng riAtata. Napoteai toMatjanangnge. Nasisalana nasiwunona. Nattuttung to Pariae riWadjo⁵, nattuttuttosia riLoa riAna⁵banua toMatjanangnge. Natëllungngëssu mammusu⁵ nanganro toMatjanangnge sua tau tëllu sampu⁵. Naia napoda to-Matjanangnge:

25. „Atakkëng napuang Wadjo⁵, iani napoelo⁵ Wadjo⁵ iani kikadoi, dekkua tuo-tagërro⁵munakkëng.”

Naia napoda Arung-matoae:

„Ianaritu nasa⁵bi Dewata seuae, namana⁵i anë⁵mu ëppomu, tënnatiwi⁵ tomate, tënnala dja⁵-tana adadammu.”

30. Nakado toMatjanangnge. Nabeta riLoa riAna⁵banua toAtatae. Natëllumpënni purana mangnganro toMatjanangnge nawangung

⁷ Mogelijk was (is?) *mmana⁵-lele-busu* een staande uitdrukking voor het erven bij leven van de erflater. De vergelijking van het erfgoed met een alledaags gebruiksvoorwerp als een aarden waterkruik (*busu*) die de uitdrukking impliceert, wijst op een afkeuring van het voortijdig erven, althans op een gebruik van de uitdrukking in situaties, als de onderhavige, waarin dit wordt afgekeurd.

Eén jaar na de verovering van Gilirëng kwamen de mensen van Akkotengëng en van Kera Wadjo^s binnen om hun land onder bescherming te stellen. Zij verzochten kind te zijn van Wadjo^s, niet arglistig tegen elkaar te zijn, geen bedrieglijk verraad tegen elkaar te plegen en dat hun nakomelingen het zouden erven.

De Arung-matoa zei:

„Veel dank voor Uw goede woorden, eerbiedig aanvaard ik ze. Daarvan is de enige God getuige. Stellig is er geen kind dat zijn moeder lagen legt en ook geen moeder die haar kind kwaad toewenst.”

Arung Kera en Arung Akkotengëng zeiden:

„Wie lagen legt, diens land zal zijn als de stukken van de (vergruizelde) klapperdop, en geen dode zal het meenemen, en tegenspoed in het land zal het niet wegnemen.”

Daarna deed de Pa^sdanrëng van Bettempola, toAngkone^s geheten, iets slechts door iemand te stelen. Hij werd afgezet uit zijn functie van Pa^sdanrëng. ToMa^sdualëng kon nog geen tien jaar oud zijn, toen de Wadjorezen overeenkwamen, dat hij zijn neef zou opvolgen als Pa^sdanrëng, want zij vonden hem schrandere. Maar toMa^sdualëng wilde niet tot Pa^sdanrëng genomen worden en zei:

„Zoiets wordt genoemd erven zoals de waterkruik rondgaat,⁷ terwijl mijn vader nog leeft. Wilt hem dan mijn oudere broeder laten opvolgen.”

En toTaba volgde zijn oomzegger op als Pa^sdanrëng van Bettempola.

Twee jaar na de verovering van Gilirëng gingen de mensen van Paria lawarëng-palen kappen bij Atata. De mensen van Matjanang wilden dit niet hebben. En zij twistten en zij vochten met elkaar. De mensen van Paria zochten hun recht bij Wadjo^s, en de mensen van Matjanang zochten van hun kant recht bij Loa en Ana^sbanua. Ze streden drie dagen, en de mensen van Matjanang onderwierpen zich (onder aanbieding van) een mens en drie sarongs. Zij zeiden:

„Wij zijn slaven en Wadjo^s is meester, wat Wadjo^s wil daar stemmen wij in toe, als we er maar het leven afbrengen.”

De Arung-matoa zei:

„Van dit woord van U is de enige God getuige, Uw kinderen en kleinkinderen erven het, geen dode neemt het mee, en tegenspoed in het land neemt het niet weg.”

De mensen van Matjanang stemden in. De mensen van Atata weken uit naar Loa en Ana^sbanua.

Drie dagen nadat de mensen van Matjanang zich hadden onder-

musu³ Arung-matoae, apa³ ia nassisalaingnge pa³bëssie riAna³banua toAtatae beta llae riLoa riAna³banua. Nate³na toWadjo³e selili³-tana. Natëllungngëso mammusu³. Nasuppëngngi Loa Ana³banua. Nabeta riPalipu toLoae toAna³banuae. Nangnganro

5. Arung Loa Arung Ana³banua ata riWadjo³, tēppekka-elo³ tēppekka-passurong, namana³i ana³-ēppona assikadongëna, nasa³bi Dewata seuae.

Nanassuro Arung Palipu ttiwirëngngi waramparang toWadjo³e: seu tau seu sampu³. Nakkëda surona Arung Palipu:

10. „Amaseangngi seadjimmu Arung Palipu, mualai tje³de³na, musoro³ ribola-tudangëmmu. Napappadao Dewata seuae, nalao matu³ riWadjo³ mmewao situdangëng, nadetjappa na³gangkana.”

Nakkëda Arung-matoae Puang riMa³galatung:

- „Kërru³ pole sumangë³na waramparanna seadjikku. Taro
15. nrewë³. Ianaritu kusompawali, kuwarëkkëngngi adada-madetjenna seadjikku massë³ tēmmalere, kurewë³ ribola-tudangëkkku. Napappadawa³ Dewata seuae, nalao mai, kusitudangëng, nadetjappa na³gangkana.”

- Narewë³na toWadjo³e riwanuanna. Nappangngara Arung-matoae laonruma. Narisurona toLoae toAna³banuae llaolangngi ruma Arung-matoae Pa³bate-lompoe ia tëllu. Narisurona toAtatae llaolangngi ruma Pa³danrëngnge ia tëllu.
20. Nalimampënni ssoro³na toWadjo³e riwanuanna naëngka mmut-tama riWadjo³ Arung Palipu Arung Data Arung Titintjo ttiwi³

25. tëllu tau. Nakkëda Arung Palipu, ritëlla³e Mattëkkëmpëssie, Arung Data Arung Titintjo:

„Iana mai kiëngka, siadjing: amaseakkëng mualai tje³de³ tēmaegaku, tasseadjing sēnradja, tapada madetjeng tapada madja³. Naseua riasëng Wadjo³-riadja, seu riasëng Wadjo³-rilau³.”

30. Nakkëda Arung-matoae Puang riMa³galatung:

„Kërru³ pole sumangë³na waramparammu silaong ada-madetjemmu kusompawali, kutarimai. Naia masseadjitta: tēssiuragai³, tēssielorëngngi³ madja³.”

Nakkëda Arung Palipu Arung Data Arung Titintjo:

worpen, ondernam de Arung-matoa een oorlog, want hij twistte met de lansdrager(s) ⁸ in Ana^sbanua over de mensen van Atata die naar Loa en Ana^sbanua waren uitgeweken. De Wadjorezen trokken op met al hun vazallen. Drie dagen streden zij. Zij staken Loa en Ana^sbanua in brand. De mensen van Loa en Ana^sbanua weken uit naar Palipu. Arung Loa en Arung Ana^sbanua onderwierpen zich als slaven van Wadjo^s: geen wens en geen bevel zouden ze weerstreven, hun nakomelingen zouden hun overeenkomst erven, en de enige God was er getuige van.

En Arung Palipu gaf bevel goederen naar de Wadjorezen te brengen: een mens en een sarong. De gezant van Arung Palipu zei: „Verleen uw broeder Arung Palipu de gunst, dat ge zijn kleinigheid aanneemt, dat ge aftrekt naar uw woonhuizen. Hij stelt u gelijk aan de enige God, en zal naar Wadjo^s komen om samen met u te vergaderen, en pas als het in orde is wordt het beëindigd.”

De Arung-matoa Puang riMa^sgalatung zei:

„Veel dank voor de goederen van mijn broeder. Laat hij terugkeren. Daarvoor betuig ik mijn eerbied, ik houd stevig vast aan de goede woorden van mijn broeder, en ik keer terug naar mijn woonhuis. Hij stelt mij gelijk aan de enige God en komt hierheen en ik vergader met hem, en pas als het in orde is wordt het beëindigd.”

De Wadjorezen keerden terug naar hun land. De Arung-matoa gaf orders voor het landbouwwerk. De mensen van Loa en Ana^sbanua werd bevolen het bouwland van de Arung-matoa en de drie Pa^sbate-lompo's te bewerken. De mensen van Atata werd bevolen het bouwland van de drie Pa^sdanrëngs te bewerken.

Vijf dagen nadat de Wadjorezen afgetrokken waren naar hun land, kwamen er in Wadjo^s binnen de vorsten van Palipu, Data en Titintjo, drie mensen meebrengend. En Arung Palipu Mattëk-këmpëssie getiteld, Arung Data en Arung Titintjo zeiden:

„Hierom, broeder, zijn wij hier: verleen ons de gunst dat ge een kleinigheid van ons aanneemt, dat wij als gelijken in grootte een bondgenootschap sluiten, wij tezamen zijn in voor- en tegenspoed. En de een wordt West-Wadjo^s genoemd en de ander Oost-Wadjo^s.”

De Arung-matoa Puang riMa^sgalatung zei:

„Veel dank voor uw goederen en uw goede woorden, eerbiedig aanvaard ik ze. En dit is ons bondgenootschap: wij leggen elkaar geen lagen, wij wensen elkaar geen kwaad toe.”

Arung Palipu, Arung Data en Arung Titintjo zeiden:

⁸ Misschien is hier met *pa^sbëssie* (of *bempabëssie*, „de ijzeren pot”?) een verder onbekende hoofdentitel bedoeld, vgl. C1 pg 243 waar *bempabëssie* Arung Ana^sbanua heet.

- „Iani tau pauraga iani napëppë^s Dewata seuae.”
 Nakkëda Arung-matoae:
- „Ianaritu nasa^sbi Dewata seuae adammu. Naiato upoutana to-
 Loae toAna^sbanuae toAtatae betae riPalipu, apa^s pura na^sbitja-
 5. ranniritu Dewatae.”
 Nakkëda Arung Palipu:
 „Ianaritu tasseadjingëng tëssiattjinna-akkeanungëngngi^s. Assu-
 roo mmalai.”
- Nasoro^sna riwanuanna Palipu Data Titintjo. Natëllumpënni
 10. nalao Pa^sdanrëngnge mmalai toLoae toAna^sbanuae toAtatae.
 Naparewë^si riwanuanna. Nauttama riPenrang toLoae ma^sdao.
 Namatena Datue riLuu^s riasëngnge La Busatana. Naëngka
 mmuttama riWadjo^s surona Luu^s nakkëda:
- „Ia nasuroangnga^s seadjimmu Datue riLuu^s: tiwirëngngi
 15. seadjikku Arung-matoae tëlluppulo tolong tëlluppulo baku^s, na^s-
 barata toWadjo^se tanranna masseadjing tanae riLuu^s riWadjo^s.”
 Nakkëda Arung-matoae:
 „Ia mupapole, suro, riDatue riLuu^s. Taniaritu nasseadjingëng
 tanae riLuu^s tanae riWadjo^s mangnguru^s baratae. Madetjengngi,
 20. suro, muparewë^s tolongnge nënnia baku^se.”
- Nalisuna surona Luu^s. Napura mengngala toWadjo^se, na-
 winru^sna assisalang toWadjo^se Datue riLuu^s. Nalao selili^s to-
 Wadjo^se tteriwi atanna Datue riLuu^s riTempe riSingkang ri-
 Tampangëng riWage. Nangnganrona Arung Tempe Arung Sing-
 25. kang Tampangëng Matoae riWage: atae riWadjo^s kkuaettosa
 angngatangënni riDatue riLuu^s pawiseangnge nënnia ttungkae
 bale. Nakkëda Arung-matoae:
- „Ianaritu mupasëngngëngngi anë^smu ëppomu: tëmmassarangnge
 Wadjo^s, nasa^sbi Dewata seuae, tënnatiwi^s tomate, tënnala dja^s-
 30. tana, iapa namarussa assitarong-adatta maruttupi tana mutudangie
 mattanroale batara ssampoekko.”
- Nakado Arung Tempe Arung Singkang Arung Tampangëng
 Matoa Wage. Nasoro^s toWadjo^se riwanuanna. Nappangngara
 laonriuma Arung-matoae. Natadjëngngi surona Datue riLuu^s,
 35. nade^s.
 Nauttama riWadjo^s Datue riPammana sitinro^s Datue riPatilla^s

„Wie lagen leggen, hen moge de enige God uitroeien.”

De Arung-matoa zei:

„De enige God is getuige van uw woorden. En ik vraag ook naar de mensen van Loa en Ana³banua die naar Palipu zijn uitgeweken, want zo heeft God het beslist.”

Arung Palipu zei:

„Ons bondgenootschap houdt in, dat wij elkaars eigendommen niet begeren. Laat gij hen halen.”

Palipu, Data en Titintjo trokken terug naar hun land. En drie dagen later gingen de Pa⁵danrëngs de mensen van Loa, Ana³banua en Titintjo halen. Ze brachten hen terug naar hun land. De mensen van Loa gingen Penrang binnen om zich onder bescherming te stellen.

Nu stierf de Datu van Luwu⁵ La Busatana geheten. En er kwam een gezant van Luwu⁵ Wadjo⁵ binnen en zei:

„Dit heeft uw broeder de Datu van Luwu⁵ mij opgedragen: breng mijn broeder de Arung-matoa dertig bakjes en dertig mandjes, opdat de Wadjorezen rouw bedrijven als teken dat de landen Luwu⁵ en Wadjo⁵ bondgenoten zijn.”

De Arung-matoa zei:

„Breng ze terug naar de Datu van Luwu⁵, gezant. Geenszins houdt het bondgenootschap van Luwu⁵ en Wadjo⁵ in dat zij deelnemen aan elkaars rouw. Het beste is, gezant, dat ge de bakjes en de mandjes terugneemt.”

De gezant van Luwu⁵ keerde terug. Nadat de Wadjorezen ge-oogst hadden, maakten zij een geschil met de Datu van Luwu⁵. En de Wadjorezen trokken met alle vazallen op tegen de slaven van de Datu van Luwu⁵ in Tempe, Singkang, Tampangëng en Wage. En Arung Tempe, Arung Singkang, Tampangëng, en de Matoa van Wage onderwierpen zich: dat zij slaven van Wadjo⁵ waren, zoals hun slavernij tegenover de Datu van Luwu⁵ geweest was: roeien voor hem en zorgen voor vis. De Arung-matoa zei:

„Gij draagt dit op uw kinderen en kleinkinderen over: zich niet van Wadjo⁵ af te scheiden, en de enige God is er getuige van, geen dode neemt het mee, tegenspoed in het land neemt het niet weg, dan pas is onze overeenkomst verbroken als de grond waarop gij u bevindt bij het zweren van uw eed en de hemel die u overdekt, instorten.”

Arung Tempe, Arung Singkang, Arung Tampangëng en Matoa Wage stemden in. De Wadjorezen trokken af naar hun land. De Arung-matoa gaf orders voor het landbouwwerk. Hij wachtte gezanten van de Datu van Luwu⁵ af, maar zij kwamen niet.

Nu kwam de Datu van Pammana vergezeld van de Datu van Patilla⁵ Wadjo⁵ binnen om hun land onder bescherming te stellen.

ppa^sdaoi tanana. Nakkēda Datue riPammana riasēngnge La Tēnri-
djello^s:

„Ia mai kiēngka: amaseakkēng mualai tje^sde^ski^s tēlluppulo
sampu^s, muteriwi Limpua^s. Naiadekkua murumpa^si Limpua^s,

5. poelo^si elo^smu riLimpua^s.”

Nakkēda Arung-matoae Puang riMa^sgalatung:

„Pēttunagi pērru^smu, seadjing, riseadjitta?”

Nakkēda Datue riPammana:

10. „Pēttuni pērru^sku, seadjing, riseadjikku. Tēkkullena ppowawai
gau^sna, de^s adakku dekkua mubetai.”

Nakkēda Arung-matoae:

„Kusompawali, kutarimai adammu. Ianaritu nasa^sbi Dewata
seuae.”

15. Nasilaonna toWadjo^se toPammanae tteriwi Limpua^s. Nasesso-
mua mammusu^s nabetai Limpua^s Maroanging Lagusi Weroma-
dukku^s. Mmalani lisē^s Pammana, mmalani kalo Wadjo^s. Naia
lisē^sna Limpua^s ianatu La Tjaleko La Palaguna La Takku^s. Naia
La Tjaleko atanna Datue, nalao massari urai^s bulu^s ritanana
Wage, saba^s mattjoppo^s lisē^sna toLimpua^s. Nai<a> tanana
20. Limpua^s: angkanna Matepauoe malēmpu^s alau^s gangkanna tana
toPenrang, malēmpu^s urai^s mappatete Patilla^s.

Nasewulēng purana ribeta Limpua^s nauttama riWadjo^s Arung
Timurung ritēlla^se Puannamanna Mappaloulawēngnge. Nakkēda
Arung Timurung:

25. „Ia mai kulaoang, seadjing: amaseangnga^s mualai tje^sde^sku
seua tau seua sampu^s sitēnrong potto, muina kuana^s, apa^s toma-
radja risē^sdeku.”

Nakkēda Arung-matoae:

30. „Kērru^s pole sumangē^sna waramparammu, seadjing, silaong
ada-madetjemmu kusompawali, kutarimai ana^sekko kuina, de^skia
ana^s mmuragai inanna de^sto ina mmelorēngngi madja^s anē^sna,
nasa^sbi Dewata seuae.”

Nakkēda Arung Timurung:

„Ianaritu, seadjing, kuwarēkkēng massē^s, namana^si ana^s-ēppo-

9. riseadjikku: riseadjitta E *om. al.* — 15-16. Lagusi Weromadukku^s E2: *om.*
E1 — 16. kalo E1: *om.* E2 akkaloang F1 — 23. Puannamanna Mappaloulawēngnge
E2: Puannana[ta]nna Mappaloulawēngnge E1 Puanna Ma^sdjaliulawēngnge C1,2

De Datu van Pammana La Tënridjëllo⁹ geheten zei:

„Hierom zijn wij hier: verleen ons de gunst, dat gij onze kleinigheid aanneemt: dertig sarongs, en dat ge tegen Limpua⁵ optrekt. Als ge Limpua⁵ veroverd, zij uw wil wet in Limpua⁵ ⁹.”

De Arung-matoa Puang riMa⁵galatung zei:

„Hebt ge de relatie met uw broeder verbroken, broeder?”

De Datu van Pammana zei:

„Ja, ik heb de relatie met mijn broeder verbroken, broeder. Ik kan zijn daden niet meer verdragen, als ge hem overwint zal ik er niets van zeggen.”

De Arung-matoa zei:

„Eerbiedig aanvaard ik uw woorden. Daarvoor is de enige God getuige.”

Samen trokken de Wadjorezen en de Pammanarezen op tegen Limpua⁵. Eén dag slechts streden zij en zij overwonnen Limpua⁵, Maroanging, Lagusi en Weromadukku⁵. Pammana nam de inhoud en Wadjo⁵ nam het omhulsel (?) ¹⁰. De inhoud van Limpua⁵ was Tjaleko, Palaguna en Takku⁵. En Tjaleko was slaaf van de Datu en ging palmwijn tappen ten Westen van de bergen in het land van Wage, want de inhoud van Limpua⁵ lag hoog. Het land van Limpua⁵ strekte zich uit vanaf Matepauoe recht naar het Oosten tot aan het Penrangse gebied en recht naar het Westen tot aan Patilla⁵.

Een maand nadat Limpua⁵ overwonnen was, kwam Arung Timurung getiteld Puannamanna Mappaloulawëngnge Wadjo⁵ binnen. Arung Timurung zei:

„Hierom ben ik hierheen gekomen, broeder: verleen mij de gunst, dat ge een kleinigheid van me aanneemt: een mens, een sarong en een stel armbanden, dat gij moeder zijt en ik kind ben, want er is een machtige in mijn buurt.”

De Arung-matoa zei:

„Veel dank voor uw goederen, broeder, en voor uw goede woorden, ik aanvaard eerbiedig, dat gij kind zijt en ik moeder ben, en stellig is er geen kind dat zijn moeder lagen legt en ook geen moeder die haar kind kwaad toewenst, en de enige God is er getuige van.”

Arung Timurung zei:

„Daar houd ik stevig aan vast, broeder, mijn nakomelingen erven

⁹ lett.: „heb dan uw wil tot wet in Limpua⁵”.

¹⁰ *Kalo* of *akkaloang* is wellicht hetzelfde als *kalu*(⁵), omwikkelen, omwikkeling (wrdb. s.v.). In het tweede lid van deze uitdrukking, die ook elders ziet op de verdeling van de buit (speciaal van veroverd gebied?) na een verovering, wordt ook wel *buku* of *lappa*⁵ (Chr. I pg 479), resp. tussenschot en geleding van bamboe, gebruikt.

ku, Wadjo^s kkuatopa tēm̄massarangnge asseadjingëtta, nasa^sbi Dewata seuae.”

Naritampai Datue riBola mmenre^s ma^sbanua ribottoe, natea Datu Bola. Nakkëda Puang riMa^sgalatung:

5. „Enre^sko mai, seadjing, tapoloi malongkae tapuei massappae, tanru^s massiliwëng, naia pokki^se ledos^se nassarenrengëngngi bulu-ikko^sna. Naiadekkua ëngka bëtti^s balo, pute-innokkinnongngi.”

Naenre^sna toBolae ma^sbanua ribottoe.

10. Napasipulunni toWadjo^se Arung-matoae. Nakkëda Puang riMa^sgalatung:

„Amaseangnga^s, mënnang, mualai akkarungëmmu, apa^s tēk-kulle mallumuie tana, tēnnamana^stoi anē^sku ëppoku.”

15. Napusana nawa-nawanna toWadjo^se, de^s naissëng nabaliangngi adanna Arung-matoae. Nasoro^sna toWadjo^se nnawa-nawai adanna Arung-matoae. Tēnnasituru^s tangnga^sna Pa^sdanrëngnge ia tēllu. ëngka maelos^s kkadoiwi adanna Arung-matoae namana^se anē^sna akkarung-matoangnge, ëngka tea. Nalimampulëng sipulung badja-badjae toWadjo^se, nade^s naissëng nabaliangngi adanna Arung-matoae.

20. Nainappa sëppulo taunna djadjinna toMa^sdualëng. Nattjoeri amanna no^s ribarukae, nakkampiri risē^sdena barukae. Natëngngas-sona nakkëdana riamanna:

„Puang, maluppu^sna^s. Taenre^sna ribola.”

25. Nakkëda toTaba rianē^sna:

„Tēm̄muissē^sgasio malasa tanae, mumaelos^s mmenre^s ribola?”

Nakkëda toMa^sdualëng:

„Aga, Puang, napolasa tanae?”

Nakkëda toTaba rianē^sna:

30. „Maelos^si namana^s anē^sna Arung-matoae, napura mattëlli^s toWadjo^se tēnnamana^se ana^s akkarung-matoangnge.”

Nakkëda toMa^sdualëng:

6. nassarenrengëngngi F1: nassalenrengëngngi E1 nassalenrekëngngi E2 — 16. tangnga^sna C1,2: om. E

¹¹ Deze verbondsformules zijn niet allen duidelijk. De eerste twee kunnen op gelijkgerechtigheid doelen: *malongkae* is wat de een van bv. twee stokken van ongelijke lengte langer is dan de ander, het tweede slaat op het vierkant maken van bv. een onregelmatig gevormd stuk hout. Een buffel met gekruiste horens is ongevaarlijk; deze uitdrukking zou dus „een vredelievende verhouding” kunnen beduiden. Ook het volgende is mogelijk een vergelijking aan het dierenrijk ontleend. Met *pokki^se*, de of het afgeknotte, kan een dier met een korte of afgeknotte staart bedoeld zijn en met *ledos^se* („jang bergoang” volgens dhr Djamali) dan wellicht iets dergelijks. Deze hele uitdrukking zou volgens dhr Djamali betekenen, dat de kleine en de zwakke de grote volgen, en heeft dan dus meer op ondergeschiktheid betrekking.

het, Wadjo^s evenzo: zich niet los te maken van ons bondgenootschap, en de enige God is er getuige van."

De Datu van Bola werd opgeroepen om zich op de hogere grond te komen vestigen, maar Datu Bola weigerde. En Puang riMa^s-galatung zei:

„Kom hier, broeder, wij breken af wat te lang is, wij splijten wat hoekig is, de horens gekruist, en kortstaart en trekt hij met zijn staartharen mee. Als er iets gespikkeld of gestreept is, wordt het hagelwit." ¹¹

De mensen van Bola kwamen zich nu vestigen op de hogere grond.

De Arung-matoa riep de Wadjorezen bijeen. Puang riMa^s-galatung zei:

„Verleen mij de gunst, mannen, dat ge uw koningschap terugneemt, want ik kan niet voor het land zwoegen, als mijn kinderen en kleinkinderen het niet erven."

De Wadjorezen raakten in de war, ze wisten niet wat te antwoorden op de woorden van de Arung-matoa. De Wadjorezen trokken zich terug om de woorden van de Arung-matoa te overdenken. De meningen van de drie Pa^sdanrëngs kwamen niet met elkaar overeen. De een wilde instemmen met de woorden van de Arung-matoa dat zijn zoon het arung-matoaschap zou erven, de ander wilde het niet. Vijf maanden waren de Wadjorezen dagelijks bijeen, maar zij wisten niet wat te antwoorden op de woorden van de Arung-matoa.

Toen was toMa^sdualëng nog pas tien jaar oud. Hij volgde zijn vader naar buiten naar het vergaderhuis, en hij speelde met kemirioten naast het vergaderhuis. Toen het middag was geworden zei hij tegen zijn vader:

„Heer, ik heb honger. Laten wij naar huis gaan."

ToTaba zei tegen zijn zoon:

„Weet je dan niet dat het land ziek is, dat je naar huis wilt gaan?"

ToMa^sdualëng zei:

„Aan welke ziekte lijdt het land, heer?"

ToTaba zei tegen zijn zoon:

„De Arung-matoa wil dat zijn zoon erft, terwijl de Wadjorezen gezworen hebben, dat geen kind het arung-matoaschap zal erven."

ToMa^sdualëng zei:

„Tënnaiasia, kukadoiwisia namana⁵e aně⁵na akkarung-ma-toangnge.”

Nakkěda toWadjo⁵e:

„Agaro napoada aně⁵ta, Arung Saotanre?”

5. Nakkěda Arung Saotanre:

„Ada-ana⁵nasaro.”

Makkědai toWadjo⁵e:

„Mau ada-ana⁵na, dekkio iasia maupe⁵ ritarong riDewatae nawa-nawa.”

10. Naritampana toMa⁵dualěng riamanna mmenre⁵ ribarukae. Naenre⁵na ttudang. Nakkěda Pa⁵danrěngnge riTua něnnia Pa⁵-danrěngnge riTaloťěng:

„Madetjengngi mupoadi maelo⁵mu kkadoiwi adannana Arung-matoae.”

15. Nakkěda toMa⁵dualěng:

„Ia maelo⁵mu, Arung-matoa, namana⁵ aně⁵mu kikadoiritu. Iake kisappa⁵ Puang-laingnge kimaelo⁵, alaiapasi Puang-meměngnge. Teakkěng kia namana⁵ rai-lasě⁵mu. Iapa mmana⁵i akkarungěmmu mmana⁵engngi gau⁵mu, apa⁵ mau iko ppoteatoi riala Arung tēm-

20. mana⁵engngi gau⁵mu, apa⁵ tēnripelamperiassia ada tomaradjae.”

Nasituru⁵ toWadjo⁵e ppudjiwi adanna toMa⁵dualěng madetjeng. Nakkěda toWadjo⁵e:

„Madetjenni⁵ mmenre⁵ riArung-matoae, apa⁵ ęngkana ada tabaliangngi.”

25. Nakkědana toMa⁵dualěng:

„Massimanna⁵, Puang, kuenre⁵ ribola.”

Nakkěda toWadjo⁵e:

„Amaseangngi⁵, Arung Saotanre, naia aně⁵ta mmenre⁵ 5baliwi ada Arung-matoae.”

30. Nakado Arung Saotanre. Naenre⁵na toWadjo⁵e riArung-matoae. Nakkěda toMa⁵dualěng:

„Iana mai naenrekěng atatta toWadjo⁵e: nakadoiritu adammu. Kisappa⁵ Puang-laingnge kimaelo⁵, alaiapasi aně⁵mu ęppomu. Teakkěng kia namana⁵ rai-lasě⁵mu, mau nadjadjaji rilisě⁵-matam-

35. mu; tēnnaelorěngngi madetjeng tanae riWadjo⁵, taniaritu aně⁵mu ęppomu. Iana mmana⁵i akkarungěmmu: mmolaiengngi gau⁵mu něnnia nawa-nawammu, ppedetjengie tana, natjirinaiwi lumummu. Taniasia mmana⁵i tēmmolaiengngi gau⁵mu něnnia nawa-nawam-

„Nee dat niet, ik zou er in toestemmen, dat zijn zoon het arung-matoaschap erft.”

De Wadjorezen zeiden:

„Wat zegt je zoon daar, Arung Saotanre?”

Arung Saotanre zei:

„Dat is toch maar kinderpraat van hem.”

De Wadjorezen zeiden:

„Ook al is het kinderpraat van hem, als hij eens een gelukzalige is in wie God inzicht gegeven heeft.”

ToMa⁵dualëng werd nu door zijn vader geroepen om in het vergaderhuis te komen. De Pa⁵danrëng van Tua en de Pa⁵danrëng van Talotënrëng zeiden:

„Zeg nu maar, hoe je zou willen toestemmen in de woorden van de Arung-matoa.”

ToMa⁵dualëng zei:

„Als gij wilt, Arung-matoa, dat uw zoon erft, wij stemmen daarin toe. Zelfs willen wij een vorst onder de anderen zoeken, hoeveel te meer onder hen die reeds vorstelijk zijn. Maar wij willen niet dat iemand erft die alleen maar uw lijfelijke zoon is. Hij pas zal uw koningschap erven die uw handelwijze heeft geërfd, want ook gij zoudt niet willen dat iemand tot vorst genomen zou worden die niet uw handelwijze heeft geërfd, want dan zou er voor de groten geen voortzetting van hun woorden zijn.”

De Wadjorezen kwamen overeen de woorden van toMa⁵dualëng goed te keuren. Zij zeiden:

„Laten we nu maar naar de Arung-matoa gaan, want nu zijn er woorden die we hem kunnen antwoorden.”

ToMa⁵dualëng zei:

„Ik verontschuldig mij, heren, ik ga naar huis.”

De Wadjorezen zeiden:

„Verleen ons de gunst, Arung Saotanre, dat uw zoon opgaat om de Arung-matoa te antwoorden.”

Arung Saotanre stemde toe. De Wadjorezen gingen nu naar de Arung-matoa. ToMa⁵dualëng zei:

„Hierom zijn uw slaven de Wadjorezen hier gekomen: zij stemmen toe in uw woorden. Wij willen wel een vorst onder de anderen zoeken, hoeveel te meer uw zonen en kleinzonen. Maar wij willen niet dat iemand erft die alleen maar uw lijfelijke zoon is, ook al was hij geboren uit de pupil van uw oog; wie niet het goede wil voor het land Wadjo⁵, die is niet uw zoon of uw kleinzoon. Hij dan zal uw koningschap erven, die uw daden en uw ideeën navolgt, die het land verbetert, hij heeft medelijden met uw zwoegen. Geenszins erft degene die uw daden en uw ideeën niet navolgt,

mu, apa^s mauna iko ppoteatoi riala Arung tēppedetjengie tana.”

Nakkēda Arung-matoae:

„Taniasiaritu kupoana^s kupoēppo tēmmolaiengngi gau^sku. Niginigi mmolaiwi gau^sku ianaritu anē^sku ēppoku.”

5. Nasoro^sna toWadjo^se.

Napura mengngala toWadjo^se nawangung musu^s Arung-matoae. Nalaona toWadjo^se silili^s tteriwi Djampu. Nasiduppana toWadjo^se toDjampue. Naripalari toWadjo^se. Natea llari Arung-matoae. Natētong sialamēngngēng. Natēllu sangka-sangkana sallokona riala naletungngi balinna. Nainappa llisu toWadjo^se. Nangnganrona Arung Djampu ata riWadjo^s, elo^sna elo^s Wadjo^s. Nakkēda toMa^sdualēng:

„Ana^sko riWadjo^s, tēmmuwelai Wadjo^s, elo^sna elo^s rianē^sna, mupasēngngēngngi anē^smu ēppomu.”

15. Nakado Arung Djampu. Nakkēda toMa^sdualēng:

„Ianaritu nasa^sbi Dewata seuae, tēnnawawa tomate, namana^si ana^s-ēppomu, muno^s rilappa^se muonro, muwelaiwi Djampu.”

Nakado Arung Djampu. Narewē^sna toWadjo^se riwanuanna. Nappangngara Arung-matoae laonruma. Nano^sna toDjampue ttipang wanua. Nasēngngi Tjanru^s.

20. Na^sbawine toMa^sdualēng riTaoni siala We Tē^sdjo Arung Taoni, nadjadjiang ana^s dua: sua riasēng La Datualē^s toPanisi^s pattēllarēnna, sua riasēng toPagattung. Na^sbawine toSangka-wana siala Da Pasisa, nadjadjiang ana^s sua nariasēng La Pasisa toPapue pattēllarēnna. Nallakkai Da Dualēng siala tau-tongēng tosugi^se riTjiu riasēngnge Pa^sbetjulangnge. Naia djantjinna Arung Betteng maranē^sdara: „Anē^smu ēppomu sapposisēngmannēnnungēngngi anē^sku.” Nainappa turu^s Da Dualēng sitaroi.

25. Nauttama riWadjo^s toSompē^se mpawa tēllu lotong. Naia naellau: ana^se riWadjo^s. NatoMa^sdualēng ^sbaliwi ada:

„Nakadoiritu adammu Wadjo^s, Arung Sompē^s, ana^se Sompē^s naina Wadjo^s tēmmassarangnge ridja^s naridetjeng, naelo^sna elo^s

want ook gij zoudt niet willen dat iemand tot vorst genomen werd, die niet het land verbeterde."

De Arung-matoa zei:

„Zeker heb ik niemand tot zoon of kleinzoon die mijn daden niet navolgt. Ieder die mijn daden navolgt, die is mijn kind en mijn kleinkind."

De Wadjorezen gingen nu uiteen.

Nadat de Wadjorezen geoogst hadden, ondernam de Arung-matoa een oorlog. De Wadjorezen trokken met alle vazallen op tegen Djampu. De Wadjorezen en de mensen van Djampu bonden de strijd met elkaar aan. En de Wadjorezen werden op de vlucht gedreven. Maar de Arung-matoa wilde niet vluchten. Hij bleef staan om het zwaard te kruisen. En drie...¹² van krijgshelmen werden buitgemaakt, en hij velde zijn vijanden. Toen pas kwamen de Wadjorezen terug. En Arung Djampu onderwierp zich als slaaf van Wadjo^s, Wadjo^s's wil zou wet zijn. ToMa^sdualëng zei:

„Gij zijt kind van Wadjo^s, verlaat Wadjo^s niet, zijn wil is wet voor zijn kind, draag het op uw kinderen en kleinkinderen over."

Arung Djampu stemde toe. ToMa^sdualëng zei:

„Daarvoor is de enige God getuige, en geen dode neemt het mee, uw nakomelingen erven het, en daalt af naar de vlakke om er te wonen, verlaat Djampu."

Arung Djampu stemde toe. De Wadjorezen keerden terug naar hun land. De Arung-matoa gaf orders voor het landbouwwerk. En de mensen van Djampu daalden af om land te ontginnen. Ze noemden het Tjanru^s.

ToMa^sdualëng huwde in Taoni met We Tě^sdjo vorstin van Taoni, en zij kregen twee kinderen: één La Datualě^s geheten toPanisi^s getiteld, één toPagattung geheten. ToSangkawana huwde met Da Pasisa, en zij kregen één kind, La Pasisa geheten toPapue getiteld. Da Dualëng huwde met iemand uit de stand der gegoeden een rijk man uit Tjiu, Pa^sbetjulangnge geheten. Dit was de belofte van Arung Betteng aan zijn zuster: „Uw kinderen en kleinkinderen zijn altoos neven van mijn kinderen." Daarna betuigde Da Dualëng haar instemming.

De mensen van Sompě^s kwamen Wadjo^s binnen met drie zwarte buffels. Zij verzochten kind te zijn van Wadjo^s. ToMa^s-dualëng antwoordde hen:

„Wadjo^s stemt toe in uw woorden, Arung Sompě^s, dat Sompě^s kind is en Wadjo^s moeder, dat zij niet zullen scheiden in voor- en tegenspoed, en Wadjo^s's wil is wet voor haar kind, draagt gij het

¹² Een *sangka-sangka* is een verder onbekend onderdeel van een krijgshelm.

Wadjo⁵ rianē⁵na, mupasēngngēngngi anē⁵mu ēppomu, nasa⁵bi Dewata seuae.”

Naritunu tedonna toSompē⁵e, narianre seWadjo⁵ ✓

5. Nasetaung ma⁵daona Sompē⁵ riWadjo⁵ nauttama Arung Liu⁵ sitinro⁵ Arung Wugi⁵ riWadjo⁵ mpawa ēnnēng lotong napa⁵daoitanana riWadjo⁵. Naia naellau Arung Liu⁵ riasēngngē La Mappa-tonra: ana⁵e Liu⁵ Wugi⁵ naina Wadjo⁵. NatoMa⁵dualēng⁵ baliwi ada:

10. „Nakadoiritu adammu Wadjo⁵ ana⁵e Liu⁵ Wugi⁵ naina Wadjo⁵, nasapparēngngi detjeng anē⁵na, tēnnapekka elo⁵na inanna, nasa⁵bi Dewata seuae riada-assikadotta, mupasēngngēngngi ana⁵-ēppo, tēnnawawa tomate, tēnnala dja⁵-tana, tēnnawelaie ana⁵e inanna dekkō polei dja⁵e.”

15. Nakadoiwi Arung Liu⁵ Arung Wugi⁵. Naritunu tedonna narianre seWadjo⁵.

Nakalē⁵bu⁵na birittanna ēngka alapunna Datue riLuu⁵ ttai ulawēng-bu⁵bu⁵. Nasurona A⁵datuangngē riSidenreng llao riTjen-rana riDatue riLuu⁵ mellau mmēlliwi. Nakkēda surona A⁵datuangngē:

20. „Tamaseangngi seadjitta A⁵datuangngē riSidenreng, tapa⁵-bēlliwi alaputta. Mauni tētta⁵bēlliang, naellau-lau seadjitta.”

Nakkēda Datue riLuu⁵:

25. „Tēkkua⁵bēlliang anukku. Nae masērrowe⁵gangngi naporēnnu seadjikku, nalēng upologa rēnnunna seadjikku? Tiwirēmmuni seadjikku.”

Natiwi⁵ni suroe. Natēllumpēnnimua nabolainna A⁵datuangngē riSidenreng nassuro pparewē⁵i. Nakkēda surona A⁵datuangngē:

30. „Ia nasuroangnga⁵ seadjitta A⁵datuangngē: parewēkkēngngi alapunna seadjikku. Iamua kuellau mmēlliwi ripoadanna ttaiang ulawēng, nae tēttaiattoi ulawēng. Parewēkkēmmuni seadjikku.”

Nakkēda Datue riLuu⁵:

„Parewēkkēngngi A⁵datuangngē. Alakuga⁵ ma⁵balukang, alakuatogi mangngēlli A⁵datuangngē. Naiamua kuwerengngi naellaunna.”

op uw kinderen en kleinkinderen over, en de enige God is er getuige van."

De buffels van de mensen van Sompë^s werden geslacht en met (de representanten van) geheel Wadjo^s opgegeten.

Een jaar nadat Sompë^s zich onder bescherming gesteld had, kwam Arung Liu^s vergezeld van Arung Wugi^s Wadjo^s binnen met zes zwarte buffels, zij stelden hun land onder bescherming van Wadjo^s. Arung Liu^s, La Mappatonra geheten, deed het verzoek dat Liu^s en Wugi^s kinderen en Wadjo^s moeder zouden zijn. ToMa^sdualëng antwoordde hen:

„Wadjo^s stemt toe in uw woorden, dat Liu^s en Wugi^s kinderen en Wadjo^s moeder zijn, zij zoekt het goede voor haar kinderen, zij weerstreven de wil van hun moeder niet, en de enige God is getuige van onze overeenkomst, gij draagt die op uw nakomelingen over, geen dode neemt mee, tegenspoed in het land neemt niet weg, dat de kinderen hun moeder niet verlaten als de tegenspoed komt."

Arung Liu^s en Arung Wugi^s stemden toe. En hun buffels werden geslacht en met (de representanten van) geheel Wadjo^s opgegeten.

Het bericht raakte algemeen bekend, dat de Datu van Luwu^s een schildpad bezat, die uitwerpsels van stofgoud had. De A^sdatuang van Sidenreng zond een gezant naar Tjenrana naar de Datu van Luwu^s met het verzoek hem te mogen kopen. De gezant van de A^sdatuang zei:

„Verleen uw broeder de A^sdatuang van Sidenreng de gunst, dat ge hem uw schildpad verkoopt. Ook al verkoopt ge hem niet, dan vraagt uw broeder er om."

De Datu van Luwu^s zei:

„Ik verkoop mijn bezit niet. Maar mijn broeder stelt er bijzonder grote vreugde in, hoe zou ik zijn vreugde dan afbreken? Neem hem maar mee voor mijn broeder."

De gezant nam hem dus mee. De A^sdatuang van Sidenreng had hem slechts drie dagen in huis gehad, toen hij hem weer terug zond. De gezant van de A^sdatuang zei:

„Dit is mij opgedragen door uw broeder de A^sdatuang: breng mijn broeder zijn schildpad weer terug. Hierom slechts heb ik verzocht hem te mogen kopen, omdat er gezegd werd dat hij gouden uitwerpsels had, maar hij heeft in 't geheel geen gouden uitwerpsels. Breng hem maar weer terug aan mijn broeder."

De Datu van Luwu^s zei:

„Breng hem terug aan de A^sdatuang. Er is geen kwestie van dat ik verkoop of dat de A^sdatuang koopt. Ik heb 't hem slechts gegeven, omdat hij er om vroeg."

- Nalisuna suroe ppalattu^s ada.
 Nalisusi surona A^sdatuangnge. Naia napoada makkēdae:
 „Madetjengngi^s ma^sbitjara, seadjikku.”
 Nakkēda Datue riLuu^s :
5. „Ninaga ^sbitjarai?”
 Nakkēda suroe:
 „Datue riLimpua^s.”
 Nakkēdana Datue riLuu^s :
 „Poadanni seadjikku : madetjenni^s siduppa ritēlluppuloe ēssona.”
10. Narewē^sna surona A^sdatuangnge. Nadapi^sni tanra-tikka^sna Datue riLuu^s. Nalaona A^sdatuangnge maelo^s ma^sbitjara, narewē^s paimēng, apa^s naissēngngi ttiwi^s ewangēng Datue riLuu^s.
 Natēllumpulēng purana mattoWadjo^s toLiu^se nalabu ēssoe naleppang Datue riLuu^s riTopatjē^sdo. Nassuro ttiwirēngngi waramparang Arung-matoae tēllu tau tēlluttēnrong potto. Natampaiwi no^s sitangngi riTopatjē^sdo. Nangkana toWadjo^se silili^s no^s sitangngi Datue riLuu^s. Nasitudangēnna Datu Luu^s Arung-matoae Puang riMa^sgalatung. Nakkēda Datue riLuu^s riasēngnge Radjadewa :
15. „Amaseangnga^s, seadjing, mualai tje^sde^sna tanae riLuu^s : tēllu tau tēlluttēnrong potto, tapasseadjingngi tanae riLuu^s riWadjo^s, nappadaworoane sina siama, nakaka Luu^s nanri Wadjo^s, seua dja^s nauru^s seua detjeng naduai Luu^s Wadjo^s.”
 Nakkēda Puang riMa^sgalatung :
20. „Kērru^s pole sumangē^sna waramparatta silaong ada-madetjetta, Opu, kusompawali kutarimai. Tēkkulle mappadaworoane, apa^s maradjao kubaittju^s. Iapa tau mappadaworoane sēnradjae.
 Amaseangnga^ssia : naina Luu^s nana^s Wadjo^s, tēssisapparēngnge dja^s sisapparēmuisia detjeng.”
25. Nakkēda Datue riLuu^s Radjadewa :
 „Upatongēng adammu, Arung-matoa, nae alamuni Larompong sepalili^s silaong Malluse^ssaloe^se, mualai pa^sdai-rai, nappadaworoane tanae riLuu^s riWadjo^s.”
 Nakkēda Puang riMa^sgalatung :

De gezant keerde terug om deze woorden over te brengen.

De gezant van de A^sdatuang keerde weer terug, en hij zei dit: „Laten we erover beraadslagen, mijn broeder.”

De Datu van Luwu^s zei:

„Wie zal dan de beslissing vellen?”

De gezant zei:

„De Datu van Limpua^s.”

De Datu van Luwu^s zei:

„Zeg tegen mijn broeder: laten we elkaar over dertig dagen ontmoeten.”

De gezant van de A^sdatuang keerde terug. De dag die door de Datu van Luwu^s was vastgesteld, brak aan. En de A^sdatuang ging op weg om te beraadslagen, maar keerde weer terug, omdat hij te weten kwam dat de Datu van Luwu^s wapens meebracht.

Drie maanden nadat de mensen van Liu^s Wadjorees geworden waren, kwam de Datu van Luwu^s bij zonsondergang aan in Topatjē^sdo. Hij gaf opdracht de Arung-matoa drie mensen en drie stel armbanden te brengen. Hij ontbood hem om hem in Topatjē^sdo te ontmoeten. En de Wadjorezen kwamen met alle vazallen om de Datu van Luwu^s te ontmoeten. En de Datu van Luwu^s en de Arung-matoa Puang riMa^sgalatung hadden een bijeenkomst. De Datu van Luwu^s Radjadewa geheten zei:

„Verleen mij de gunst, broeder, dat gij een kleinigheid van het land Luwu^s aanneemt: drie mensen en drie stel armbanden, laten wij de landen Luwu^s en Wadjo^s in een bondgenootschap verenigen, zodat zij elkaars volle broeder zijn, Luwu^s de oudere en Wadjo^s de jongere broeder, en dat Luwu^s en Wadjo^s goed en kwaad delen.”

Puang riMa^sgalatung zei:

„Veel dank voor uw goederen en uw goede woorden, Opu, eerbiedig aanvaard ik ze. Ik kan niet broeder van u zijn, want gij zijt groot en ik ben klein. Pas mensen die even groot zijn, worden broeders.

Verleen mij toch de gunst, dat Luwu^s moeder is en Wadjo^s kind, die voor elkaar geen kwaad zoeken, zij zoeken slechts het goede voor elkaar.”

De Datu van Luwu^s Radjadewa zei:

„Ik erken de waarheid van uw woorden, Arung-matoa, maar neem dan maar Larompong met zijn vazallen, benevens de Mal-luse^ssalo^s, neem het als uitbreiding van gebied, opdat de landen Luwu^s en Wadjo^s broeders zijn.”

Puang riMa^sgalatung zei:

„Kulëng ssampeannagi adammu, Opu, ikoe tomaradja naia^s baittju^s. Napekkuna asseadjingëna Wadjo^s naLuu^s? Apa^s ia Larompong atai riLuu^s.“

Nakkëda Datue riLuu^s:

5. „Ia Larompong lili^sna Wadjo^s naolai. Naia asseadjingëna tanae mappadaworoanei, si^sdi ina-ama nauru^si, kakai Luu^s anriwi Wadjo^s, mangnguru^s dja^s mangnguru^s detjeng, apinna Luu^s tëmmanrei Wadjo^s apinna Wadjo^s tëmmanrei Luu^s, alë^sbanna Luu^s alë^sbanna Wadjo^s, atjikëkkëna Luu^s atjikëkkëna Wadjo^s,
10. namana^s anë^s-ëppota, tënnawawa tomate.“

Nakkëda Arung-matoae:

- „Ianaritu, Opu, nasa^sbi Dewata seuae attaro-adatta, ia mpelaiwi ada kku apu-apunna ittëllö^se naottongie batu, dekkua ëngka to-
Wadjo^s mannippi ppanreiwi api Luu^s tawunoi, Luu^sare^sga man-
15. nippi ppanreiwi api Wadjo^s kiwunoi.“

Nakado Datue riLuu^s. Nasibalinna Matjangnge toMa^sdualëng mallamumpatu ppasa^sbiwi riasë^s riawa. Nakkëda toMa^sdualëng:
„Iapa namarussa attaro-adanna Wadjo^s naLuu^s, marussapi tanae peretiwië.“

20. Nakkëda Datue riLuu^s:

„Purani sikado-adatta, seadjing. Madetjenni mubuang batummu riolo.“

Nakkëda Arung-matoae:

„Nalëng anrie^sga llao riolo, nakakae mmonro rimunri?“

25. Nakkëda Datue riLuu^s:

„Upatongëttu adammu, seadjing.“

Nabuanni riolo batunna Datue. Napada mmërrung sangodi to-
maegae. Napurana mallamumpatu riTopatjë^sdo nakkëdana Datue
riLuu^s:

30. „Purani, Arung-matoa, nasa^sbi Dewata seuae padaoroane Luu^s Wadjo^s. Amaseangnga^s, Arung-matoa, mualai sua alamëkku, apa^s dua alamëkku, tanratta mappadaworoane.“

Nakkëda Arung-matoae:

„ëngkamua alamëkku, Opu.“

35. Nakkëda Datue:

2. baittju^s E2: matatjina(?) E1 om. C — 17. Nakkëda toMa^sdualëng E2: om. E1 C — 24. anrie^sga llao E2 B1,2: anriga E1 om. C

„Hoe zou ik uw woorden kunnen afwijzen, Opu, gij zijt een groot heer en ik ben klein. En hoe zal het bondgenootschap van Wadjo^s en Luwu^s zijn? Want dat Larompong is slaaf van Luwu^s.”

De Datu van Luwu^s zei:

„Larompong zal de vazallen van Wadjo^s volgen. En het bondgenootschap van de landen zal er een van broeders zijn, ze hebben dezelfde vader en moeder, Luwu^s is de oudere broeder en Wadjo^s de jongere, zij delen goed en kwaad, het vuur van Luwu^s verbrandt Wadjo^s niet en het vuur van Wadjo^s verbrandt Luwu^s niet, de uitgebreidheid van Luwu^s is de uitgebreidheid van Wadjo^s, de engte van Luwu^s is de engte van Wadjo^s, en onze nakomelingen erven het, en geen dode draagt het weg.”

De Arung-matoa zei:

„De enige God, Opu, is getuige van ons verdrag, wie zijn woord breekt zal verpletterd worden als de eieren onder stenen, als een Wadjorees ervan droomt Luwu^s in brand te steken doodt gij hem, of als een Luwurees ervan droomt Wadjo^s in brand te steken doden wij hem.”

De Datu van Luwu^s stemde in. De Matjang en toMa^sdualëng hielpen elkaar nu bij het planten der stenen en het tot getuige aanroepen van boven- en onderwereld.

ToMa^sdualëng zei:

„Dan pas is het verdrag van Wadjo^s en Luwu^s verbroken, als de aarde en de onderwereld vergaan.”

De Datu van Luwu^s zei:

„Onze overeenkomst is nu voltooid, broeder. Gij moest uw stenen maar het eerst werpen.”

De Arung-matoa zei:

„Hoe zou de jongere broeder kunnen voorgaan, en de oudere broeder na hem komen?”

De Datu van Luwu^s zei:

„Ik erken de waarheid van uw woorden, broeder.”

Nu wierp de Datu het eerst zijn stenen. En het gehele volk juichte luid. Na de verbondssluiting in Topatjê^sdo zei de Datu van Luwu^s:

„De enige God is er nu getuige van geweest, Arung-matoa, dat Luwu^s en Wadjo^s broeders zijn. Verleen mij de gunst, Arung-matoa, dat ge een van mijn zwaarden neemt, want ik heb er twee, als teken ervan dat wij broeders zijn.”

De Arung-matoa zei:

„Ik heb al een zwaard, Opu.”

De Datu zei:

„Madetjengngi, Arung-matoa, silaongngi^s tteriwi Sidenreng. Apa^s wekkaduani kuteri, tēkkulle nrumpa^si.”

Nakkēda Arung-matoae:

„Pepa wulēng, Opu, tateriwi Sidenreng?”

5. Nakkēda Datue:

„Ompo^s-lolona ulēngnge.”

Nakkēda Arung-matoae:

„Dekkua, Opu, tēkkulle nrumpa^si Sidenreng, riwētṭawa^s.”

Napura sikado-adanna maelo^se tteriwi Sidenreng napada ssoro^s

10. riwanuanna mappangngudju llao rimusu^s.

Naompo^sna ulēngnge nalaona rimusu^s Luu^se toWadjo^se. Mallo-piwi Luu^se, mallalēngngi toWadjo^se. Na^sduppang riTempe, nasi-tudangēng Datue Arung-matoae. Nakkēda Arung-matoae:

„Madetjengngi, Opu, adja^s tapaitaiwi lopi toSidenrengnge.

15. Taromuni mmonro ritapparēng alau^s. Tasuroi Luu^se mpinru^s rai^s, napēnnoiwi tapparēngnge. Tataroiwi dju^sdju^s, tattēllu seuā rai^s, ēssosi ppē^sdeisi. Naiapa tapaitaiwi lopi toSidenrengnge, maegapa taita rumpu-api.”

Nakado Datue riLuu^s.

20. Nalaona toWadjo^se tteriwi Belawa. Natēllo^sni Belawa. Nangnganro Arung Belawa, ana^si riWadjo^s, tēppekka-elo^s, tē^sdua-nawanawang, nasa^sbi Dewata seuāe.

Naterisi riOtting toWadjo^se. Nasiduppana toSidenrengnge. Naripalari toWadjo^se riOtting. Natea llari Arung-matoae, natēt-tong sialamēngngēng. Natallitta^s alamēnna balinna. Naduapi

25. rusu^sna balinna tēnnarētṭē^s, tēnnapura napolo-dua balinna, nalarina toSidenrengnge. Naritēllo^sna Utting. Nangnganrona Arung Utting mattjutju-piu^s ala nawelaie puanna riWadjo^s. Nakkēda toMa^sdualēng:

30. „Ianaritu nasa^sbi Dewata seuāe tēmmassarangngekkō puammu riWadjo^s, mupasēngngēngngi ana^s-ēppo, tēnnawawa tomate ak-kepuangēmму riWadjo^s.”

Nakado Arung Utting.

Nate^ssi toWadjo^se riRappēng. Nasiduppa toWadjo^se toRap-

15. ritapparēng C1,2: tapparēng E — 16. tattēllu C1,2: tētēlu E1 tatēssu E2

„Laten wij, Arung-matoa, samen optrekken tegen Sidenreng. Want reeds twee keer ben ik er tegen opgetrokken, maar ik heb het niet kunnen veroveren.”

De Arung-matoa zei:

„Bij welke maan zullen wij tegen Sidenreng optrekken, Opu?”

De Datu zei:

„Bij het eerste zichtbaar worden van de maan.”

De Arung-matoa zei:

„Als ik Sidenreng niet kan veroveren, Opu, verlies ik mijn hoofd.”

Nadat zij overeengekomen waren tegen Sidenreng te zullen optrekken, trokken allen zich terug naar hun land om zich voor te bereiden op de krijgstoct.

Bij het eerste zichtbaar worden van de maan trokken de Luwurezen en de Wadjorezen ten oorlog. De Luwurezen gingen per schip, de Wadjorezen over land. Bij Tempe ontmoetten zij elkaar, en de Datu en de Arung-matoa vergaderden. De Arung-matoa zei:

„Het beste is, Opu, dat gij de Sidenrengers geen schepen laat zien. Laat ze slechts op het Oostelijke meer blijven. Geeft gij de Luwurezen opdracht vlotten te vervaardigen en het meer ermee te vullen. Gij zet er fakkels op, drie per vlot, die overdag gedooft zijn. Gij laat de Sidenrengers pas schepen zien, als gij veel rook ziet.”

De Datu van Luwu^s stemde toe.

De Wadjorezen trokken nu op naar Belawa. Zij staken Belawa in brand. En Arung Belawa onderwierp zich, hij zou kind van Wadjo^s zijn, diens wil niet weerstreven, en niet dubbelhartig zijn, de enige God was er getuige van.

De Wadjorezen trokken weer op, tegen Otting. Het kwam tot een treffen met de Sidenrengers. De Wadjorezen werden bij Otting op de vlucht gedreven. Maar de Arung-matoa wilde niet vluchten, en bleef staan om het zwaard te kruisen. Het zwaard van zijn vijand ketste af. Nog maar twee ribben van zijn vijand had hij niet doorgenhakt, en nog had hij zijn vijand niet doorkliefd, of de Sidenrengers sloegen op de vlucht. Utting werd in brand gestoken. Arung Utting onderwierp zich, hij zou vervloekt zijn als hij zijn meester in Wadjo^s zou verlaten. ToMa^sdualëng zei:

„Daarvoor is de enige God getuige, dat gij niet van uw meester in Wadjo^s scheidt, gij draagt het op uw nakomelingen over, en geen dode neemt het mee, dat gij uw meester hebt in Wadjo^s.”

Arung Utting stemde in.

En de Wadjorezen trokken weer op, naar Rappëng. Het kwam tot een treffen tussen de Wadjorezen en de Rappëngers. De Rap-

- pëngnge. Naripalari toRappëngnge. Naritëllo⁵na Rappëng Bulu⁵-tjenrana. Ængkamanënni toSidenrengnge riWengëng, naonro toWadjo⁵e riOtting. Nasorena lopinna Datue rilau⁵na Sidenreng, naenre⁵na mattana selili⁵. Naëngkana Nene Pasiru llao mangnganro riDatue. Nakkëda Nene Pasiru:
5. „Talai tje⁵de⁵na Sidenreng, dekkua tuomuni lotjië — adanna seadjimmu A⁵datuangnge — adja⁵-lalo mupanreiwi api.”
Nakkëda Matjangnge:
- „Kutarimaritu angnganromu, Nene Pasiru. Taroi kuassuro
10. mmala toWadjo⁵e. Nasitudangëppa Datue Arung-matoae napobitjarai bitjaranna riSidenreng.”
Nakado Nene Pasiru. Nassurona Datue mmalai toWadjo⁵e. Nangkana toWadjo⁵e silili⁵ mapparung riModjong. Nasitinro⁵na Datue riLuu⁵ Arung-matoae llao riSidenreng. Napatëttongngi bitjaranna. Narialana së⁵bu-katinna toSidenrengnge. Ana⁵ni A⁵datuangnge, tëmmattjutju tëmmappiu⁵ A⁵datuangnge ala nawelaie Datue riLuu⁵. Nakkëda Matjangnge:
15. „Ianaritu nasa⁵bi Dewata seuae: ana⁵e Sidenreng riLuu⁵, tënnawawa tomate ada-assikadongëtta.”
20. Makkëdatoi Matjangnge:
„ToWadjo⁵niritu toUttingnge toBelawae toRappëngnge toBulu⁵tjenranae.”
Nakado Nene Pasiru. Nassurona Matjangnge mmala api riBelawa, nasuppëngngi lotjie. Nakkëda Arung-matoae:
25. „Magiro musuppëngngi lotjie napurana riala së⁵bu-katinna Sidenreng?”
Nakkëda Matjangnge:
„Alakugi apinna Luu⁵ mmanrei lotjie? Apinnaemmi Belawa ssuppëngngi.”
30. Narewë⁵na toWadjo⁵e Luu⁵e riwanuanna. Nappangngarana Arung-matoae laonriuma.
Narisurona toTimurungnge riArung-matoae tteriwi Wawolonrong. Nabetai Wawolonrong.
Namagëllina Datue riPammana riasëngnge La Patang toKëlling
35. pattëllarënnä. Teani marola riWadjo⁵. Nakkëdana Arung-matoae:

pěngers werden op de vlucht gedreven. Rappěng en Bulu^stjenrana werden in brand gestoken. Al de Sidenrengers waren in Wengěng, en de Wadjorezen bleven in Otting. De schepen van de Datu legden aan in het Oosten van Sidenreng, en hij ging met alle vazallen aan land. Nu kwam Nene Pasiru zijn onderwerping aanbieden aan de Datu. Nene Pasiru zei:

„Neemt gij een kleinigheid van Sidenreng aan, als de lotji¹³ maar gespaard blijven — zo zijn de woorden van uw broeder de A^sdatuang — steek ze toch alstublieft niet in brand.”

De Matjang zei:

„Ik aanvaard uw onderwerping, Nene Pasiru. Laat mij eerst de Wadjorezen laten halen. Pas wanneer de Datu en de Arung-matoa bijeen zijn, zullen zij over Sidenreng een beslissing nemen.”

Nene Pasiru stemde toe. De Datu liet nu de Wadjorezen halen. De Wadjorezen hadden met alle vazallen hun kampement in Modjong. Tezamen gingen de Datu en de Arung-matoa naar Sidenreng. Zij velden het vonnis. De boete van duizend kati werd van de Sidenrengers genomen. De A^sdatuang zou kind zijn, en met zijn nageslacht vervloekt zijn als hij de Datu van Luwu^s zou verlaten.

De Matjang zei:

„Daarvoor is de enige God getuige: dat Sidenreng kind van Luwu^s is, en geen dode onze overeenkomst meeneemt.”

De Matjang zei ook:

„De mensen van Utting, Belawa, Rappěng en Bulu^stjenrana zijn Wadjorezen.”

Nene Pasiru stemde in. De Matjang beval vuur te halen in Belawa, zij staken de lotji in brand. De Arung-matoa zei:

„Waarom steekt gij de lotji in brand, nadat de duizend kati van Sidenreng genomen zijn?”

De Matjang zei:

„Het is toch niet vuur van Luwu^s dat de lotji verteert? Slechts het vuur van Belawa verbrandt ze.”

De Wadjorezen en de Luwurezen keerden naar hun land terug. De Arung-matoa gaf orders voor het landbouwwerk.

De Timurungers kregen van de Arung-matoa de opdracht tegen Wawolonrong op te trekken. Zij overwonnen Wawolonrong.

De Datu van Pammana La Patang geheten toKělling getiteld was boos geworden. Hij wilde Wadjo^s niet meer volgen. De Arung-matoa zei:

¹³ Een *lotji* is waarschijnlijk een type huis. Een *sao-lotji* is een bepaald soort voor-naam huis, maar kleiner dan een *salassa^s* of *langkana*, „paleis”, en wordt mogelijk bij afkorting ook *lotji* genoemd, zoals de naam van de Arung-matoa Massaolotjie ook wel als Lotjie voorkomt.

„Pekkuare⁵i nawa-nawanna La Patang, kuasəngnge madetjeng uluadatta, nateaiwi?”

- Naripangngaru⁵na toWadjo⁵e tteriwi Pammana riduampu-
ləngnge. Natimumunna padanna Pammana. Əngkamanənni mmut-
5. tama seadjinna. Tənnadjadji mmenre⁵ toWadjo⁵e. Nasuroi
llaonruma paiməng toWadjo⁵e. Napura mengngala toWadjo⁵e
naripangngaru⁵ paiməng riArung-matoae tteriwi Pammana. Nang-
ngaru⁵ selili⁵ toWadjo⁵e. Natimumussi paiməng padanna Datue
riPammana mmonro mangngərrə⁵. Natəllumpuləng djantjinna
10. Arung-matoae tənnadjadjisi tte⁵ toWadjo⁵e. Nappangngarasi
laonruma Arung-matoae. Napura mengngala toWadjo⁵e nassuro
Arung-matoae ttiwirəngngi bila-bila seadjinna iamanənni sita ri-
Pammana riompo⁵na uləngnge. Tənnadjadjisi mmenre⁵ to-
Wadjo⁵e, apa⁵ ia naposara Arung-matoae bawi palampa⁵e riAra.
15. Tənnataroni toWadjo⁵e mmuttama rialə⁵e. Nappangngarasi laon-
ruma Arung-matoae. Napura mengngala toWadjo⁵e nassuro
Arung-matoae ppalelewi bila-bila passeadjingənni, nauttama ri-
Wadjo⁵ riptumpənni ttiwi⁵ parewa-musu⁵, apa⁵ maelo⁵i Arung-
matoae llewo-parewamusu⁵i bawi palampa⁵e. Nangkamanəng
20. passeadjingənni mmuttama riWadjo⁵ ttiwi⁵ parewa-musu⁵. Na-
təllumpənni əngkana passeadjingənni nakkəda Arung-matoae:
„Laoko mualai lopimmu, pallopie, naonro riWalənnae matta-
djəng, apa⁵ maelo⁵ka⁵ llewoi bawi palampa⁵e kkuəe gigi-sua⁵na.”
Natimumunna lopie riWalənnae. Natangngabənni nalao Arung-
25. matoae tteriwi Pammana llao selili⁵. Naompo⁵ əssoe nalewoi
Pammana. Napoleiwi, de⁵na padanna La Patang. ToPammanaem-
mani aməssangəng. Naritəllo⁵na Pammana. Nangnganro La
Patang nakkəda:
„Elo⁵mu elo⁵ riPammana, dekkua muattuo-tagərrə⁵muna⁵.”
30. Nakkəda Arung-matoae:
„Atani Pammana riWadjo⁵, tənnawelai puanna, təllao-bawang
mauni pekkumuna pərri⁵na.”
Nakado La Patang. Nakkəda Arung-matoae:
„Ianaritu nasa⁵bi Dewata seuəe ada-assikadongətta, tənnawawa
35. tomate, tənnala dja⁵-tana, namana⁵i ana⁵-əppomu.”

„Hoe zijn dan wel de overleggingen van La Patang, dat ons verbond mij goed dunkt, maar hij het niet wil?”

De Wadjorezen werden opgeroepen om trouw te betuigen om over twee maanden op te trekken tegen Pammana. Pammana nu verzamelde zijn medestanders. Al zijn bondgenoten kwamen er binnen. En de opmars van de Wadjorezen ging niet door. Hij gaf opnieuw bevel aan de Wadjorezen het landbouwwerk te verrichten. Nadat de Wadjorezen geoogst hadden, liet de Arung-matoa hen opnieuw hun trouw betuigen om tegen Pammana op te trekken. De Wadjorezen met alle vazallen betuigden trouw. Maar opnieuw verzamelde de Datu van Pammana zijn medestanders om aangebond te blijven. En drie maanden na de door de Arung-matoa vastgestelde tijd ging de opmars van de Wadjorezen weer niet door. Weer gaf de Arung-matoa orders voor het landbouwwerk. Nadat de Wadjorezen geoogst hadden, beval de Arung-matoa de bila-bila aan al zijn bondgenoten te brengen om elkaar bij het eerste zichtbaar worden van de maan in Pammana te ontmoeten. Maar weer ging de opmars der Wadjorezen niet door, want de Arung-matoa had zorgen over het wilde zwijn in Ara. Hij belette de Wadjorezen het bos in te gaan. De Arung-matoa gaf weer orders voor het landbouwwerk. Nadat de Wadjorezen geoogst hadden, beval de Arung-matoa de bila-bila rond te zenden aan zijn bondgenoten, opdat zij Wadjo^s over zeven dagen zouden binnenkomen met hun oorlogswapenen, want de Arung-matoa wilde het wilde zwijn met oorlogswapenen omsingelen. Alle bondgenoten kwamen Wadjo^s binnen met hun oorlogswapenen. Toen zijn bondgenoten er drie dagen waren, zei de Arung-matoa:

„Gaat uw schepen halen, schippers, opdat ze blijven wachten op de Walëna, want ik wil het wilde zwijn met zijn slag tanden omsingelen.”

Ze verzamelden de schepen op de Walëna. En te middernacht ging de Arung-matoa met alle vazallen op weg om tegen Pammana op te trekken. Bij zons~~op~~^{af}gang omsingelde hij Pammana. Hij kwam te Pammana, maar er waren geen medestanders van La Patang meer. De Pammanarezen stonden er alleen voor. Pammana werd verbrand. La Patang onderwierp zich en zei:

„Uw wil is wet in Pammana, als gij mij maar het leven laat.”

De Arung-matoa zei:

„Pammana is slaaf van Wadjo^s, en het verlaat zijn meester niet, en dwaalt niet af, hoe groot zijn moeilijkheden ook zijn.”

La Patang stemde in. De Arung-matoa zei:

„De enige God is getuige van ons verdrag, geen dode neemt het mee, tegenspoed in het land neemt het niet weg, uw nakomelingen erven het.”

Nakado La Patang. Narewě'sna toWadjo'e riwanuanna. Napo-passompě'sna Pammana ritoWadjo'e. Nappangngarana Arung-matoae laonruma.

Nangkana mmuttama riWadjo' Enrekěng ttiwi' waramparang
5. seu a tau těllu sampu'. Naia naellau masseadjingnge Wadjo' Enrekěng, pada madja' pada madetjeng, nakaka Wadjo' nanri Enrekěng. Nakkěda Arung-matoae:

„Kěrru' pole sumangě'sna waramparammu silaong ada-made-
tjemmu, kusompawali, kutarimai. Ianaritu nasa'bi Dewata seuae:
10. tēmmassarangnge Wadjo' Enrekěng, pada madja' pada made-
tjeng, de'kia anri mmelorěngngi madja' kakana de'stosia kaka
mmelorěngngi madja' anrinna.”

Nakkěda Arung Enrekěng:

„Iani tau paelorěng madja', iani napobali Dewatae.”

15. Nasikado-adana.

Naduattaung purana ribeta Sidenreng nasisala Datue riLuu' to-
Bonee. Naenrekiwi Bone. Nammusu'sna, naripalari-sěro Datue,
nariala padjunna, rirappani. Nad<u>angngěsso purana naripalari
Datue \napolena toWadjo'e. Natěllungngěsso mammusu' to-
20. Wadjo'e. Narumpa'i Mampu Lompo. Nasewěnni purana risup-
pěng Mampu Lompo nangka toBonee ssompa riDatue. Napare-
wěkkěngngi padjunna Datue. Nakkěda Datue:

„Alamuni padjungnge, seadjing, apa' nawerekko Dewatae ttaroi,
namana' aně'smu ěppomu tanranna masseadjing tanae riLuu' ri-
25. Bone.”

Nakado ArumPone. Nakkěda Datue ritoWadjo'e:

„Pega gangkanna anre-apimmu, seadjing?”

Nakkěda toWadjo'e:

„Angkanna Mampu Lompo.”

30. Nakkěda Datue:

„Alaniritu, seadjing, anre-apimmu, apa' kkuameměng a'djan-
tjitta.”

Nakkěda Arung-matoae:

„Iamuna muwerengnga': atammu Malluse'salo'e, adja' tasi-
35. sěllě'-sěllě' masseadjing. Apa' iadekko sisěllě'-sěllě'ki', napasi-
sala-salai' matti' ata.”

Nakkěda Datue riLuu':

„Alani, seadjing, alakuagi massarang detjenna Luu' Wadjo'.”

La Patang stemde in. De Wadjorezen keerden naar hun land terug. Pammana werd nu door de Wadjorezen beheerst. En de Arung-matoa gaf orders voor het landbouwwerk.

Nu kwam Enrekëng Wadjo^s binnen met goederen: een mens en een sarong. Het deed het verzoek, dat Wadjo^s en Enrekëng bondgenoten zouden zijn, tezamen in voor- en tegenspoed en dat Wadjo^s oudere broeder zou zijn en Enrekëng jongere broeder. De Arung-matoa zei:

„Veel dank voor uw goederen en uw goede woorden, ik aanvaard ze eerbiedig. Daarvoor is de enige God getuige: dat Wadjo^s en Enrekëng van elkaar niet zullen scheiden, en tezamen zullen zijn in voor- en tegenspoed, stellig is er geen jongere broeder die zijn oudere broeder kwaad toewenst, en ook geen oudere broeder die zijn jongere broeder kwaad toewenst.”

Arung Enrekëng zei:

„Degene die kwaad toewenst, zal God tot vijand hebben.”

Zij stemden in met elkaars woorden.

Twee jaar nadat Sidenreng overwonnen was, kregen de Datu van Luwu^s en de Boneërs twist. Hij trok op tegen Bone. Zij streden, en de Datu werd hals over kop op de vlucht gejaagd, en zijn pajung werd buitgemaakt, hij werd geplunderd. En twee dagen nadat de Datu op de vlucht gejaagd was, kwamen de Wadjorezen. De Wadjorezen streden drie dagen. Zij veroverden Mampu en Lompo. Eén dag nadat Mampu en Lompo in brand gestoken waren, kwamen de Boneërs de Datu huldigen. Zij brachten de Datu zijn pajung terug. Maar de Datu zei:

„Neem de pajung, broeder, want God heeft u die gegeven om hem te houden, en uw kinderen en kleinkinderen erven hem als teken dat de landen Luwu^s en Bone bondgenoten zijn.”

ArumPone stemde in. De Datu zei tegen de Wadjorezen:

„Hoever strekt uw veroverd gebied zich uit, broeder?”

De Wadjorezen zeiden:

„Tot Mampu en Lompo.”

De Datu zei:

„Neem uw veroverd gebied, broeder, want zo is onze afspraak van vroeger.”

De Arung-matoa zei:

„Geef ons slechts uw slaven de Malluse^ssalos^s, opdat wij niet als bondgenoten enclaves in elkaars gebied hebben. Want indien wij enclaves in elkaars gebied hebben, zullen wij door onze slaven met elkaar in twisten verward worden.”

De Datu van Luwu^s zei:

„Neem het, broeder, hoe zou het goede van Luwu^s en dat van Wadjo^s gescheiden kunnen worden.”

Napada ssoro³na riwanuanna. Nappangngarana Arung-matoae laonruma.

Nasewulëng purana na³bereang Datue toMalluse³salo³e naut-tama riWadjo³ toSoppengnge ttiwi³ waramparang. Naia napoda

5. Datue riSoppeng:

„Ia mai kulaoang, seadjing, amaseangnga³ mualai tje³de³ku tellu tau tellu sampu³ telluttënrong potto, kuana³ muina, apa³ mallë³banni badjo-badjona Datue.”

Nakkëda Arung-matoae:

10. „Kërru³ pole sumangë³na waramparammu silaong ada-made-tjemmu, kusompawali, kutarimai ana³ekko, Soppeng, naina Wadjo³, nasa³bi Dewata seuae, de³kia ana³ mmuragai inanna de³tosia ina mmelorëngngi madja³ anë³na.”

Nakkëda Arung Soppeng:

15. „Iani tau paura paelorëng madja³ risërring-batjubatjui ri-Dewatae.”

Nasikadong-adana Datue Arung-matoae.

Natëllumpulëng purana nrumpa³ Mampu Lompo nalari to-Marioe ttiwi³ alena riWadjo³. Naritarima riWadjo³, naonro riAra.

20. Natëllumpënni ëngkana toMarioe mmuttama riWadjo³ nangka mmuttama riWadjo³ Matjangnge. Nakkëda Matjangnge:

„Ia nasuroangnga³ seadjitta Datue riLuu³: ëngkaitu onnang toMarioe llari mmuttama riWadjo³, tamaseangngi seadjitta ta³-bukkadju-taui. Naiapa tasessae bukkadju nrewë³ riTjenrana,

25. dekkko mmu³daniwi, nagërri llari atae. Adja³to napasisala-salai³ ata masseadjing. Nadekkua teani nrewë³, Wadjo³na ppoatai.”

Nakkëda Arung-matoae:

„Iamutosa kumelo³ ppóanu nawerengngengnga³ Dewatae, nae nasuroa³ seadjikku, kulëng ssampeannagi adanna seadjikku.”

30. Naduampulëng ma³daona riWadjo³ toSoppengnge na³baine La Mangkatje³ riBaringëng siala anë³na toLebae.

Naduappulo taunna makkarung Puang riMa³galatung napatepui tanae. Angkanna Larompong passeadjingënnna, angkanna Enrekëng Utting Rappëng Bulu³tjenrana, angkanna Lamuru. Naia napa-

8. malë³banni A2 B1,2 F1: mawë³banni(?) A1 ma³ë³banni E1 *om.* E2 C; badjo-badjona A1,2 B1,2: Wadjo³na E1 *om.* E2 C — 17. Datue Arung-matoae E2: *om.* E1 C — 23. mmuttama riWadjo³ E2: *om.* E1 C

Allen trokken af naar hun land. De Arung-matoa gaf orders voor het landbouwwerk.

Een maand nadat de Datu de Malluse^ssalos^s gegeven had, kwamen de Soppengers Wadjo^s binnen met goederen. De Datu van Soppeng zei:

„Hierom ben ik hier gekomen, broeder: verleen mij de gunst, dat ge mijn kleinigheid aanneemt: drie mensen, drie sarongs en drie stel armbanden, opdat ik kind ben en gij moeder zijt, want de schaduw¹⁴ van de Datu heeft zich uitgebreid.”

De Arung-matoa zei:

„Veel dank voor uw goederen en uw goede woorden, eerbiedig aanvaard ik, dat gij kind zijt, Soppeng, en Wadjo^s moeder is, en de enige God is getuige, stellig is er geen kind dat zijn moeder lagen legt en ook geen moeder die haar kind kwaad toewenst.”

Arung Soppeng zei:

„Degene die belaaft of kwaad toewenst zal als grint worden weggeveegd door God.”

De Datu en de Arung-matoa stemden in met elkaars woorden.

Drie maanden na de verovering van Mampu en Lompo vluchtten de mensen van Mario en boden zich aan Wadjo^s aan. Ze werden door Wadjo^s aangenomen, en gingen wonen in Ara.

Drie dagen nadat de mensen van Mario Wadjo^s waren binnengekomen, kwam de Matjang Wadjo^s binnen. De Matjang zei:

„Met deze boodschap heeft uw broeder de Datu van Luwu^s mij gezonden: kort geleden zijn de mensen van Mario Wadjo^s binnen gevlucht, verleen uw broeder de gunst, dat gij hen slecht behandelt. Zij die gij met slechte behandeling kwelt, zullen pas terugkeren naar Tjenrana, als ze ernaar verlangen, en de slaven afleren te vluchten. Indien ze niet willen terugkeren, kan Wadjo^s ze als slaven houden.”

De Arung-matoa zei:

„Ik wil ook zeker in eigendom houden wat God mij gegeven heeft, maar mijn broeder heeft mij een bevel gegeven, hoe zou ik dan de woorden van mijn broeder afwijzen.”

Twee maanden nadat de Soppengers zich onder bescherming van Wadjo^s gesteld hadden, huwde La Mangkatje^s in Baringëng met de dochter van toLebae.

Toen Puang riMa^sgalatung twintig jaar had geregeerd, had hij het land voltooid. Tot aan Larompong waren zijn bondgenoten, van Enrekëng, Utting, Rappëng en Bulu^stjenrana af tot Lamuru

¹⁴ De lezing van E1, *Wadjo^s* (*wa-djo* geschreven), geeft in dit verband geen zin. Daarom is aan *badjo-badjo*, uit andere hss, de voorkeur gegeven. Dit woord voor „schaduw”, ook als *wadjo-wadjo* voorkomend, bestaat alleen verdubbeld.

rampakie panni^s Wadjo^s : Amali Utting Sailong Baringeng.

Nasetaung mmonro riAra toMarioe ribukkadju-tau nalele mmonro riTjinnotta^sbi. Nasetaung mmonro riTjinnotta^sbi nangka Tëllumpanuae ttampaiwi. Nakkëda Arung Parigi:

5. „Amaseangnga^s, seadjing, mulao mai riParigi, tapada madja^s tapada madetjeng, tapuei massappae tapoloi malongkae, nadek-kua engka muatau^s, pute-innokkinnongngi de^s bëtti^s de^s balo-balo.”

Nakado toMarioe. Nakkëda Matoa Mario:

10. „Amaseammuna^s, seadjing, muwerengnga^s libukangnge riLa Peneki. Naia kuonroi, muala unrai-pulo ribela.”

Nakkëda Arung Parigi:

„Adja^smua, seadjing, muëlliwi. Alamuni. Iake tepue kuwerekko, nalëng iamani anre-djongae.”

15. Makkëdai Matoae riMario:

„Kukadoiritu adammu, seadjing. Nae kuelorëngngi namana^s ana^s-ëppou.”

Nakkëda Arung Parigi:

20. „Nawadjuanna, seadjing, namana^si ana^s-ëppomu, angingnga^s-kia muraukkadjung, djarungnga^s muwënnang.”

Nakado Matoa Mario pada madja^s pada madetjeng, nasa^sbi Dewata seuae, sibolong mate sibolong tuo.

Natëllumpënni purana sikado Arung Parigi toMarioe nalaona toMarioe mpanu<a>i libukangnge riLa Peneki.

25. Nasetaunna wanua La Peneki nauttama riWadjo^s toMarioe mellau Arung, nakkëda:

„Ia mai kiëngka, Puang, amaseakkëng muwerekëng anë^smu si^sdi kialai Arung.”

Nakkëda Arung-matoae Puang riMa^sgalatung:

30. „Arummanënni anë^sku, Matoa. Naia toNampe^s iana kuelorëng ttolawa^s, naia We Pa^sbatang Arung Penrang napolakkai, naia We Malaka Arung Parigi napolakkai.”

Nakkëda Matoae:

„Iana mai anë^sta toNampe^s tawerekëng.”

11. muala E2: mawola E1 kuolai sua B1 kuwerekko B2; ribelo A1,2: ribolo E1 ribola E2 ribalo B1,2 — 24. mpanu<a>i: panui E1 massu^si E2 *om. al.* — 25. wanua: wanuna E1 ana E2 *om. al.*

toe. En over Amali, Utting, Sailong en Baringëng had Wadjo^s zijn vleugels uitgebreid.

Toen de mensen van Mario een jaar in Ara woonden, onderdrukt en mishandeld, verhuisden ze naar Tjinnotta^sbi. Toen ze een jaar in Tjinnotta^sbi woonden, nodigden de Tëllumpanua hen uit. Arung Parigi zei:

„Verleen mij de gunst, broeders, dat ge hier naar Parigi komt, en wij in voor- en tegenspoed tezamen zijn, wij splijten wat hoekig is en breken af wat te lang is, als ge iets vreest, het is hagelwit en niet gespikkeld of gestreept.”

De mensen van Mario stemden toe. En Matoa Mario zei:

„Verleen mij slechts de gunst, broeder, dat ge mij het eiland (bij) Peneki geeft. Laat ik daar wonen, en neemt gij dan een versierde unrui-pulo¹⁵ aan.”

Arung Parigi zei:

„Gij hoeft het niet te kopen, broeder. Neem het maar. Zelfs het volmaakte geef ik u, en niet slechts wat door herten is aangevreten.”

De Matoa van Mario zei:

„Ik stem toe in uw woorden, broeder. Maar ik wil dat mijn nakomelingen het erven.”

Arung Parigi zei:

„Moge het zo zijn, broeder, dat uw nakomelingen het erven, maar ik ben de wind en gij zijt het loof, ik ben de naald en gij zijt de draad.”

Matoa Mario stemde erin toe om in voor- en tegenspoed tezamen te zijn, de enige God was getuige, en om elkaar te vergezellen in leven en sterven.

Drie dagen nadat Arung Parigi en de mensen van Mario tot overeenstemming gekomen waren, gingen de mensen van Mario zich op het eiland (bij) Peneki vestigen.

Toen Peneki een jaar bewoond was, kwamen de mensen van Mario Wadjo^s binnen om een vorst te vragen, en ze zeiden:

„Hierom zijn we hier, Heer: verleen ons de gunst, dat ge ons een van uw zonen geeft, opdat wij hem tot vorst nemen.”

De Arung-matoa Puang riMa^sgalatung zei:

„Al mijn kinderen zijn al vorst, Matoa. ToNampe^s heb ik tot mijn opvolger bestemd, We Pa^sbatang is gehuwd met Arung Penrang, en We Malaka is gehuwd met Arung Parigi.”

De Matoa zei:

„Geeft gij ons uw zoon toNampe^s.”

¹⁵ Een *unrai-pulo* is een uit tien aan elkaar gezette stukken bestaand kleed, in dit geval blijkbaar nog extra versierd. De lezing *ribelo* is althans de enige die hier zin geeft.

Nakkëda Arung-matoae:

„Nalëng iaga, Matoa, kuwerekko Arungnge riWadjo⁵. Seuapi pale⁵ anë⁵ku, Matoa, têngngarung: La Ma⁵darëmmëppi. Ianaro muala Arung. Naiadekko mutjatjai gau⁵na, parewëkkëngnga⁵ mai anë⁵ku, kuwerekko laingnge Arung, apa⁵ kuteasa anë⁵ku riwuno.”

Nakkëda Matoae:

„Mau kitjatja gau⁵na anë⁵mu, Puang, tëkkiteaito.”

Nakkëda Arung-matoae:

10. „Ianaritu, Matoa, adammu nasa⁵bi Dewata seuae: mau mutjatja gau⁵na anë⁵ku tëmmuteaito.”

Nakado Matoae. Nasitinro⁵na toMarioe surona Arung-matoae llao riKera mmalai La Ma⁵darëmmëng. Nawawai riPeneki. Napa-tëttongngi Arung.

15. Nasetaung Arung La Ma⁵darëmmëng toMalu na⁵bawine ri-Parigi siala We Papolobonga anë⁵na Sëttiriwarë⁵, nadjadjiang ana⁵ dua: sua riasëng La Patutusi toSekëtti pattëllarëna, sua riasëng We Dënradata Da Paturungi pattëllarëna.

20. Na⁵bawine toTarëng siala anë⁵na Arung Mario ripassu⁵e riasëngnge We Pa⁵djarë⁵ Da Liu⁵ pattëllarëna, nadjadjiang ana⁵ sua nariasëng We Tënriukkë⁵.

Natëlluppulo taunna Arung-matoa Puang riMa⁵galatung nama-lasana. Napisipulungngi toWadjo⁵e. Nakkëda Arung-matoae:

25. „Masërro lasaku, toWadjo⁵. Dekko matea⁵, iapa muala Arung-matoa rimunrikku ⁵bolaiengngi gau⁵e ëppa⁵e: seuani malëmpu⁵pi, maduanna mattjapi, matëllunna malabopi, mappa⁵na waranipi. Iaparitu Arung mangkau⁵ ppedetjengi tana ⁵bolaiengngi ëppa⁵e.”

Nakkëda toMa⁵dualëng:

„Nigi anë⁵mu ttolao, dekkua mateo?”

Makkëdai Puang riMa⁵galatung:

30. „Anë⁵kuna toName⁵ kuelorëng ttolawa⁵ Arung-matoa, dekkoo matea⁵.”

Makkëdatoi Puang riMa⁵galatung:

„Tarosani awukku Arung-matoa tëlluttaung.”

Makkëdai toMa⁵dualëng:

35. „Ninaga nrëttë⁵ bitjara, rekko de⁵ Arung-matoa?”

Nakkëda Puang riMa⁵galatung:

„Awukkupa nrëttë⁵ bitjara. Tarosani mangngolo toma⁵bitjarae riawukku, naia narëlleie rumpukku ianaritu tongëng. Naiotu, to-Ma⁵dualëng, ppannëssangngi tutunna salae nënnia tongëngnge.”

16. La Patutusi C1,2: La Tutusëng E — 19. We Pa⁵djarë⁵ E: We Patarë⁵ C1,2; Da Liu⁵ pattëllarëna C1,2: om. E

De Arung-matoa zei:

„Hoe zou ik u, Matoa, hem kunnen geven die Arung in Wadjo^s is. Er is dan nog maar één kind van me dat geen vorst is: La Ma^s-darëmmëng nog. Neem hem tot vorst. Indien gij zijn daden afkeurt, breng mijn zoon dan hier terug, en ik geef u een ander als vorst, want ik wil niet dat mijn zoon gedood wordt.”

De Matoa zei:

„Ook al keuren we de daden van uw zoon af, Heer, wij zullen hem toch blijven erkennen.”

De Arung-matoa zei:

„Voor deze woorden van U, Matoa, is de enige God getuige: ook al keurt ge de daden van mijn zoon af, gij zult hem toch blijven erkennen.”

De Matoa stemde in. Samen met de mensen van Mario ging een gezant van de Arung-matoa naar Kera om La Ma^s-darëmmëng te halen. Ze brachten hem in Peneki. Ze stelden hem aan tot vorst.

Toen La Ma^s-darëmmëng toMalu een jaar vorst was, huwde hij in Parigi met We Papolobonga, de dochter van Sëttiriwarë^s, en zij kregen twee kinderen: één genaamd La Patutusi toSekëtti getiteld, en één genaamd We Dënradatu Da Paturungi getiteld.

ToTarëng huwde met de dochter van de afgezette Arung Mario, genaamd We Pa^s-djarë^s Da Liu^s getiteld, en zij kregen een kind We Tënrükkë^s geheten.

Toen Puang riMa^s-galatung dertig jaar Arung-matoa was, werd hij ziek. Hij riep de Wadjorezen bijeen. De Arung-matoa zei:

„Wadjorezen, ik ben erg ziek. Als ik gestorven ben, neemt dan na mij iemand tot Arung-matoa, die deze vier dingen in zich heeft: ten eerste moet hij rechtvaardig zijn, ten tweede schrandere, ten derde mild, ten vierde dapper. Pas de regerende vorst die deze vier in zich heeft, strekt het land ten goede.”

ToMa^s-dualëng zei:

„Wie van uw kinderen volgt u op, als gij gestorven zijt?”

Puang riMa^s-galatung zei:

„Ik wil dat mijn zoon toNampe^s mij opvolgt als Arung-matoa, wanneer ik gestorven ben.”

Puang riMa^s-galatung zei ook:

„Laat mijn as drie jaar Arung-matoa zijn.”

ToMa^s-dualëng zei:

„Wie zal dan recht spreken, als er geen Arung-matoa is?”

Puang riMa^s-galatung zei:

„Mijn as zal recht spreken. Laten de mensen die een rechtszaak hebben voor mijn as verschijnen, en naar wie mijn rook heen buigt die heeft gelijk. En gij, toMa^s-dualëng, legt uit wie gelijk heeft in zijn beweringen en wie ongelijk.”

Nakado toWadjo³e. Makkēdai Puang riMa³galatung:

„O toNampe³, angka nalaku Arung-matoa toWadjo³e bekkappa³mua³ nrēttē³ bitjara: sisēngngi kurēttēkkēng bitjaranna pal-laonrumae, bitjara masseua-tau asēnna; sisēngngi kurēttēkkēng bitjaranna pakkadjae passarie, bitjara-watakkale asēnna; sisēngngi kurēttēkkēng bitjaranna pa³balu³e, bitjara-lēmpu³ asēnna; sisēngngi kurēttēkkēng bitjaranna tau maegae, bitjara-tongēng-tēllu asēnna.

- Iato kupasēngngēkko, toNampe³: rekko nalao Arung-matoa to-
10. Wadjo³e, atutui-tongēngngi bitjarae. Rekko marēttē³-ēppa³i urē³-na bitjarae, sawe tedongnge sawe taue. Nadekko tēllu marēttē³, kurangngi lisē³na galungnge. Dekko dua marēttē³, malasa-setēngngai asee taue, makkanrei apie. Dekko tēllu tēmmarēttē³, tēllaoi pole asee, llelei sai³e. Seuani urē³na bitjarae: tutunna wali-wali
15. toma³bitjarae, maduanna: gau³na wali-wali, matēllunna: tudang-ribolana wali-wali, maēppa³na urē³na bitjarae: marolae nawa-nawanna toribitjarae.

Iatopa kupasēngngēkko, toNampe³: sauriwi bitjarae bekkadua bekkatēllu, muinappa nrēttē³i.

20. Iatopa kupasēngngēkko, toNampe³: dekho bitjara-pura mupoadada, malasai asee; dekho bitjara-pura mulukka, teai llao pole asee, mammate-mateng tau maegae; dekho bitjara-pura mubitjarai paimēng, teai llao pole asee sininna anu rianree, nalelewi sai³ wanuae, mate-mallurēngngi makkunraie, ppēppē³i tedongnge. Adja³ mupogau³i bitjarae tēllue, ³dodongi tana: seuani bitjara-gēllie, maduanna bitjara-rioe, matēllunna bitjara-arungnge, apa³ de³tu gau³tēnnaita Dewata seuae, de³to ada tēnnaengkalinga Dewata seuae. Naia ppasawee tau ppeaweie pattaungēng napogau³e Arung mangkau³e bitjara-tēppē³e nēnnia bitjara-wewee. Dekko rialai nigi-nigi
30. Arung mangkau³ ppakei bitjara-tēppē³e nēnnia bitjara-wewee, sawei taunna, madetjettoi tanana.

Iato kupoadakko, toNampe³ Arutto toWadjo³e: ia sininna anē³-na wawinena toriwawammu mupappadamanēnni anē³dara-seina-

De Wadjorezen stemden in. Puang riMa³galatung zei:

„O toNampe³, sinds de Wadjorezen mij tot Arung-matoa genomen hebben, sprak ik slechts viermaal recht: eenmaal sprak ik recht voor de landbouwers, de naam daarvan is collectieve rechtspraak; eenmaal sprak ik recht voor de vissers en palmwijnappers, de naam daarvan is individuele rechtspraak; eenmaal sprak ik recht voor de kooplieden, de naam daarvan is rechtvaardige rechtspraak; eenmaal sprak ik recht voor het gewone volk, de naam daarvan is drievoudig-juiste rechtspraak.

Ook dit draag ik u op, toNampe³: als de Wadjorezen u tot Arung-matoa nemen, zorg dan ernstig voor de rechtspraak. Als volgens de vier wortels van de rechtspraak rechtgesproken wordt, gedijen de buffels en gedijen de mensen. Als er volgens drie rechtgesproken wordt, gaat de opbrengst van de sawahs achteruit. Als er volgens twee wordt rechtgesproken, worden de rijst en de mensen voor de helft ziek, en breken er branden uit. Als er volgens drie niet wordt rechtgesproken, is er geen rijstooft, en komt er een epidemie. De wortels van de rechtspraak zijn ten eerste: de woorden van beide partijen dergenen die een rechtszaak hebben, ten tweede: de daden van beide partijen, ten derde: de stand van beide partijen, ten vierde is wortel van de rechtspraak: het volgen van de gedachtengang van beide partijen dergenen over wie rechtgesproken wordt.

Ook dit draag ik u op, toNampe³: ga de zaak twee- driemaal na, vóórdat ge een beslissing neemt.

Ook dit draag ik u op, toNampe³: als ge een afgesloten rechtszaak bespreekt, wordt de rijst ziek; als ge een afgesloten rechtszaak heropent, komt er geen rijstooft en het volk sterft in groten getale; als ge in een afgesloten rechtszaak opnieuw uitspraak doet, komt er geen oogst van de rijst, noch van alle andere eetbare dingen, teisteren epidemieën het land, de vrouwen sterven in het kraambad, en de buffels sterven uit. Oefen de volgende drie soorten rechtspraak niet uit, ze verzwakken het land: ten eerste rechtspraak in toorn, ten tweede rechtspraak in blijdschap, ten derde rechtspraak als vorst, want er is geen daad die de enige God niet ziet, en geen woord dat de enige God niet hoort. Dit doet de mensen gedijen en de oogsttijd nader komen: als de regerende vorst de correcte rechtspraak en de eerbiedigende (?) rechtspraak uitoefent. Als wie ook maar tot regerend vorst wordt genomen en de correcte rechtspraak en de eerbiedigende (?) rechtspraak uitoefent, gedijen zijn mensen, en is ook zijn land voorspoedig.

Ook dit zeg ik u, toNampe³ en vorsten der Wadjorezen: beschouwt de kinderen en de vrouwen van uw ondergeschikten als

seammamue musapparëngnge adetjengëna muposiri^se, dekkua ëngka mangkau^s madja^s. Naia sininna waramparanna toriwa-wammu pappadaisia waramparammu musapparëngnge aradëk-këna nënnia arainna.

5. Iatopa kupoadakko, toNampe^s, narengkalinga toWadjo^se: adja^s muwelaingngi ada passeadjingëna Wadjo^s, dekkoo nasalaio. Nigi-nigi Arung mangkau^s riasalai ripasseadjingëna, tënnawelaiangngi ada-assikadongëna, silaonniritu Dewatae, apa^s pura nasa^sbi Dewatae. Nigi-nigi mpelai ada-assikadongëna, sipobalini Dewatae.”

10. Namatena Puang riMa^sgalatung. Naawunnasi riala Arung. Napoasënni pattuppu-batue awunna Puang riMa^sgalatung. Nadekko ëngka toma^sbitjara, sipulunni toWadjo^se, naolo-oloi. Nasipakkëda toma^sbitjarae wali-wali. Na^sdumpuna tadjoe. Narëlleini
15. rumpu tongëngnge. NatoMa^sdualëna ppannessangngi atongëngngëna nënnia asalanna.

- Nasetaung matena Puang riMa^sgalatung nasisala toWadjo^se toWadjo^s-riadjae. Naia nassisalai namaelo^s mmalai Belawa Utting Loa Ana^sbanua Tempe Singkang. Nasilaong toWadjo^se Datue
20. riLuu^s tteriwi Wadjo^s-riadja. Natëllungngëssoo mammusu^s, nanganro toWadjo^s-riadjae tëllu tau tëllu sampu^s, apa^s naitani padjunna Datue mai urai^s riTapparëngnge. Naia napoada toWadjo^s-riadjae:

- „Amaseangnga^s mualai tje^sdemmëng: tëllu tau tëllu sampu^s, muina nana^s Wadjo^s-riadja, ia mupoelo^s ia kukadoi, dekkua tuotagërro^smuni tanae Wadjo^s-riadja.”

NatoMa^sdualëng ^sbaliwi ada:

- „Ianaritu nasa^sbi Dewata seuae: ana^sekko kuina, ia kupoelo^s ia mukadoi.”

30. Nakado Arung Palipu Arung Data Arung Titintjo. Nasoro^sna toWadjo^se ppoadangngi Datue angnganrona toWadjo^s-riadjae. Nakkëda Datue riLuu^s:

„Ianaritu nasseadjingëng Luu^s Wadjo^s sibalangnge mammusu^s.”

uw volle zusters, voor wie gij het goede zoekt en wier eer gij verdedigt, als er iemand is die kwaad doet. En beschouwt alle bezittingen van uw ondergeschikten als uw eigen bezittingen, waarvoor gij bestendigheid en vermeerdering zoekt.

Ook dit zeg ik u, toNampe^s en laten de Wadjorezen luisteren: breek niet uw woord tegenover de bondgenoten van Wadjo^s, als zij tegen u misdrijven. Indien een regerend vorst, tegen wie zijn bondgenoten misdrijven, tegenover hen hun overeengekomen verbond niet verbreekt, zal God met hem zijn, want God is er getuige bij geweest. Alwie zijn overeenkomst verbreekt, zal vijand van God zijn."

Puang riMa^sgalatung stierf. En zijn as werd nu tot Arung-matoa genomen. De as van Puang riMa^sgalatung droeg de naam van ingehuldigd vorst. Als er mensen voor een rechtszaak waren, kwamen de Wadjorezen bijeen en stelden zich ervóór. De beide partijen spraken met elkaar. En uit de pul¹⁶ steeg rook op. De rook boog heen naar degene die gelijk had. ToMa^sdualëng gaf hen opheldering over de waarheid en het ongelijk.

Eén jaar nadat Puang riMa^sgalatung gestorven was, kregen de Wadjorezen twist met de West-Wadjorezen. Zij twistten erover, dat zij Belawa, Utting, Loa, Ana^sbanua, Tempe en Singkang wilden nemen. De Datu van Luwu^s trok samen met de Wadjorezen op tegen West-Wadjo^s. Drie dagen streden zij, en de West-Wadjorezen onderwierpen zich (onder aanbieding van) drie mensen en drie sarongs, want ze zagen de pajung van de Datu in het Westen op het Meer. De West-Wadjorezen zeiden:

„Verleen ons de gunst, dat ge een kleinigheid van ons aanneemt: drie mensen en drie sarongs, dat gij moeder zijt en West-Wadjo^s kind is, wat gij wilt daar stemmen wij mee in, als het land West-Wadjo^s er het leven maar afbrengt."

ToMa^sdualëng antwoordde:

„Daarvoor is de enige God getuige: dat gij kind zijt en ik moeder ben, wat ik wil daar stemt gij mee in."

Arung Palipu, Arung Data en Arung Titintjo stemden toe. De Wadjorezen trokken af om de Datu de onderwerping van de West-Wadjorezen te berichten. De Datu van Luwu^s zei:

„Dit houdt het bondgenootschap van Luwu^s en Wadjo^s in: elkaar te helpen in de oorlogvoering."

¹⁶ Een *tadjo*, volgens Matthes: een schaal (Wrdb. s.v.), is waarschijnlijk eerder een grote kruik van aardewerk, een martavaan, zoals die bij de Dajaks op Borneo o.a. onder de naam „tadjau" voorkomt en daar ook gebruikt wordt om doden in te begraven, zie C. Tj. Bertling, Heilig vaatwerk van Kalimantan.

Natëlluttaung matena Puang riMa⁵galatung naripata⁵bawa awunna, naritaro riattanna Wadjo⁵ riAdju-wulëngnge. Nato-Nampe⁵na ttolai amanna Arung-matoa. Nade⁵ laing napogau⁵ iamua mappangngarae laonruma.

5. Nasetaummua purana mangnganro toWadjo⁵-riadjae namate Datue riLuu⁵ riasëngnge Radjadewa. NaDatu Sanggaria ttolai kakana Datu riLuu⁵. NaDaeng Leba makkëdangngi tanae riLuu⁵.
Nasetaung Arung-matoa toNampe⁵ nangka surona Datue riLuu⁵ mmuttama riWadjo⁵, amanna riasëngnge Sanggaria, ttiwi⁵
10. tëlluppulo tolong tëlluppulo baku⁵, nakkëda:
„Ia nasuroangnga⁵ Datue riLuu⁵: wawangngi seadjikku tëlluppulo tolong tëlluppulo baku⁵. Nasuroi barata toWadjo⁵e, apa⁵ matei Datue Radjadewa, tanranna masseadjing Luu⁵ Wadjo⁵ mangnguru⁵ dja⁵ mangnguru⁵ detjeng.”
15. NatoMa⁵dualëng⁵ baliwi ada:
„Ia mupalattu⁵, suro, adanna Wadjo⁵ riDatue: taniaritu nalamumpatue riTopatjë⁵do mangnguru⁵ baratae. Naia tolonna silaong baku⁵na parewëkkëngngi seadjikku.”
Nasetaung makkëdangngi tanae riLuu⁵ Daeng Leba nammusu⁵
20. toTallo⁵e riGoa.
Naduattaung Arung-matoa toNampe⁵ nariterëng Tjenrana riKaraengnge toRipalangga, nasilaong Bone Mangkasa⁵e, natëttong toWadjo⁵e. Nasewulëng mammusu⁵ Arung Tjenrana, narumpa⁵ Tjenrana, nabeta Datue riLuu⁵. Napura risuppëng Tjenrana
25. narewë⁵ riwanuanna Karaengnge.
Nalimampulëng purana ribeta Tjenrana nasiottong Bone Mangkasa⁵e tteriwi Soppeng. Natëttong toWadjo⁵e. Natëllumpulëng mammusu⁵ naribeta Soppeng. Nangkannapi Wage Pammana Timurung palili⁵ toWadjo⁵e.
30. Nasetaung purana ribeta Tjenrana nangka surona Datue riLuu⁵ mmuttama riWadjo⁵, nakkëda:
„Ia nasuroangnga⁵ seadjitta Datue riLuu⁵: enre⁵ko risiadjikku toWadjo⁵e, kupakkëdai atakku natea mmëtte⁵.”
NatoMa⁵dualëng⁵ baliwi ada:

1. naripata⁵bawa: nainappa ripata⁵bawa A1,2 B1,2 naripattuppu batu E nari-pattuppu nabu C2 om. C1 — 2. riattanna E: riadjanna C2 om. C1; riAdju-wulëngnge E: riasëngnge riPallinrong C2 om. C1 — 20. toTallo⁵e E2: totala E1 tokala B1,2 — 33. atakku E1: atikku E2 ataukku A1,2 B1,2 C2

Drie jaar na de dood van Puang riMa⁵galatung werd zijn as begraven¹⁷, en ten Zuiden van Wadjo⁵ geplaatst bij de Adjuwulëng. ToNampe⁵ volgde zijn vader op als Arung-matoa. Hij deed niets anders dan het regelen van het landbouwwerk.

Eén jaar slechts nadat de West-Wadjorezen zich onderworpen hadden, stierf de Datu van Luwu⁵, Radjadewa geheten. Datu Sanggaria volgde zijn oudere broeder op als Datu van Luwu⁵. Daeng Leba behartigde de zaken van het land Luwu⁵.

Toen toNampe⁵ één jaar Arung-matoa was, kwam er een gezant van de Datu van Luwu⁵ Wadjo⁵ binnen, de vader van Sanggaria, met dertig bakjes en dertig mandjes, en hij zei:

„Dit heeft de Datu van Luwu⁵ mij opgedragen: breng mijn broeder dertig bakjes en dertig mandjes. Hij beveelt de Wadjorezen rouw te bedrijven, want de Datu Radjadewa is gestorven, als teken van het bondgenootschap van Luwu⁵ en Wadjo⁵, dat zij goed en kwaad zouden delen.”

ToMa⁵dualëng antwoordde:

„Breng deze woorden van Wadjo⁵ aan de Datu over, gezant: geenszins is bij de verbondssluiting in Topatjè⁵ do overeengekomen in elkaars rouw te delen. En breng deze bakjes en mandjes terug aan mijn broeder.”

Toen Daeng Leba één jaar de zaken van het land Luwu⁵ behartigde, voerden de Tallorezen oorlog in Goa.

Toen toNampe⁵ twee jaar Arung-matoa was, werd Tjenrana aangevallen door de Karaeng toRipalangga, en Bone ging mee met de Makasaren, maar de Wadjorezen hielden zich afzijdig. Een maand streed Arung Tjenrana, en zij veroverden Tjenrana, en de Datu van Luwu⁵ week uit. Nadat Tjenrana in brand gestoken was, keerde de Karaeng terug naar zijn land.

Vijf maanden nadat Tjenrana overwonnen was, trokken Bone en de Makasaren in dichte drommen op tegen Soppeng. De Wadjorezen hielden zich afzijdig. Ze streden drie maanden en Soppeng werd overwonnen. Nog tot Wage, Pammana en Timurung waren de vazallen der Wadjorezen.

Eén jaar nadat Tjenrana overwonnen was, kwam er een gezant van de Datu van Luwu⁵ Wadjo⁵ binnen, en zei:

„Dit heeft uw broeder de Datu van Luwu⁵ mij opgedragen: ga Zuidwaarts naar mijn broeders de Wadjorezen, ik laat mijn slaven spreken, maar zij weigeren te antwoorden.”

ToMa⁵dualëng antwoordde:

¹⁷ Hier is aan de lezing van A en B de voorkeur gegeven: de as werd na drie jaar „vorst” geweest te zijn *begraven* en niet *ingehuldigd*, zoals E en C hebben.

„Upatongëñritu adanna Datue, apa^s nawelaiakkëng djantji mam-musu^s e pada tomaradja, tënnapaissëngngikkëng.”

Nasetaung purana rirumpa^s Tjenrana nariterëng Wadjo^s riDa-tue riLuu^s. Nalao toWadjo^s e riSiwa^s duppaiwi Datue saleppang-

5. sampu^s. Nasitudangëng Datue Arung-matoae. NatoMa^s dualëng makkëdangngi Wadjo^s nakkëda:

„Iana mai nangka atatta toWadjo^s e, Opu, tamaseangngi talai tje^s de^s na tanae riWadjo^s tëllu tau tëllu sampu^s, tarewë^s ribola-tudangëtta, apa^s de^s assisalangëna tanae riLuu^s tanae riWadjo^s.

10. Kuwarëkkëmmua massë^s, tëkkuallupai lamumpatutta riTopatjè^s do sipaingngë^s engngi^s masseadjing tawangung musu^s, naina Luu^s nana^s Wadjo^s. Naiadekko llaoa^s rimusu^s, lima-wadjukkumua kutaroi bërrë^s, sewali ppalattu^s ka^s sewali pparewë^s ka^s. Tëmmal-lopia^s kia, apa^s tëkkuissëng mallopie. Iato kuellau-ellau: tëmmu-lë^s ga^s warëkkëkku, tëmmurë^s du^s wësseku, tëmmutimpa^s sare-wokku, tëmmusësse^s balawo ritampu^s ku.”
- 15.

Nakkëda Datue:

„Kutarimaritu adammu, toWadjo^s. Ianaritu nasa^s bi Dewata seuae: ana^s ekko kuina, apinna Luu^s tëmmanrei Wadjo^s apinna

20. Wadjo^s tëmmanrei Luu^s. Naia Larompong kualaniritu, apa^s tëssibolani tanae riWadjo^s Tjenrana.”

Nakado toWadjo^s e.

Nasetaung purana mangnganro toWadjo^s e riSiwa naripassu^s Datue Sanggaria riLuu^s nauttama riWadjo^s mmonro.

25. Naduattaung purana ribeta Tjenrana namate ArumPone Bote^s e riwuno ritoMampue. NaBongkangnge ttolai amanna Arung ri-Bone. Nasewulëng matena ArumPone nariterëng Mampu rito-Bonee.

30. Natëlluttaung mmonro riWadjo^s Sanggaria narewë^s paimëng riwanuanna riLuu^s, nasëkko^s padjung.

Naduattaung rilewo Mampu nainappa mangnganro Arung Mampu. Ianaritu napalili^s toMampue riBone.

35. Nalimattaung purana ribeta Tjenrana nariterëng Luu^s riKara-engnge toRipalangga, nasilaong Bone Mangkasa^s e, natëtting to-Wadjo^s e.

„Ik erken de waarheid van de woorden van de Datu, want hij heeft tegenover ons zijn belofte geschonden, toen hij oorlog voerde met zijns gelijken in grootheid, en hij ons er niet van verwittigd heeft.”

Eén jaar nadat Tjenrana veroverd was, werd Wadjo^s door de Datu van Luwu^s aangevallen. De Wadjorezen gingen naar Siwa om de Datu te verwelkomen met de sarong over de schouder. De Datu en de Arung-matoa vergaderden. ToMa^sdualëng sprak voor Wadjo^s en zei:

„Hierom zijn uw slaven de Wadjorezen hier, Opu, dat gij ons de gunst verleent dat ge een kleinigheid van het land Wadjo^s aanneemt: drie mensen en drie sarongs, en dat ge terugkeert naar uw woonhuis, want er is geen geschil tussen de landen Luwu^s en Wadjo^s. Ik houd slechts stevig vast, en vergeet het niet, aan onze verbondssluiting in Topatjê^sdo, dat wij elkaar als bondgenoten waarschuwen als wij een oorlog ondernemen, en dat Luwu^s moeder is en Wadjo^s kind. Als ik ten oorlog trek, bewaar ik rijst slechts in mijn mouwen, één voor de heenreis en één voor de terugreis. Maar ik ga niet per schip, want ik kan niet varen. Ook dit verzoek ik: dat gij mijn vuist niet openmaakt, mijn padibossen niet uittrekt, mijn mat niet opent, en geen muis uit mijn sarongplooiën snijdt.”

De Datu zei:

„Ik aanvaard uw woorden, Wadjorezen. Daarvoor is de enige God getuige: dat gij kind zijt en ik moeder ben, het vuur van Luwu^s verbrandt Wadjo^s niet en het vuur van Wadjo^s verbrandt Luwu^s niet. En Larompong neem ik weer, want het land Wadjo^s en Tjenrana zijn geen huisgenoten meer.”

De Wadjorezen stemden toe.

Eén jaar nadat de Wadjorezen zich in Siwa hadden onderworpen, werd de Datu Sanggaria van Luwu^s afgezet, en hij kwam Wadjo^s binnen om er te wonen.

Twee jaar nadat Tjenrana was overwonnen, stierf de Arum-Pone Bote^se, gedood door de mensen van Mampu. Bongkangnge volgde zijn vader op als Arung van Bone. Eén maand na de dood van de ArumPone werd Mampu aangevallen door de Boneërs.

Sanggaria bleef drie jaar in Wadjo^s en keerde toen weer terug naar zijn land Luwu^s, en de pajung werd over hem uitgebreid.

Twee jaar lang werd Mampu belegerd, toen pas onderwierp Arung Mampu zich. Zo kwam het dat de mensen van Mampu vazal werden van Bone.

Vijf jaar nadat Tjenrana was overwonnen, werd Luwu^s aangevallen door de Karaeng toRipalangga, en Bone ging mee met de Makasaren, maar de Wadjorezen hielden zich afzijdig.

Nasetaung mammusu^s naribeta Warë^s, nangnganro Datu Sangaria. Narewë^s riwanuanna Karaengnge, naleppang riTjenrana, nassuro riWadjo^s. Nakkëda surona Karaengnge:

5. „Pekkunagi nawa-nawammu, toWadjo^s? Apa^s purani kurëttë^s ponna lawoe.”

NatoMa^sdualëng^s baliwi ada surona Karaengnge:

10. „Ia mupalattu^s, suro, adanna Wadjo^s riKaraengnge silaong ArumPone: idikkëng atae, padamukkëng manu^s-pa^sboto^se kiri-sakkirang ritjinagurie, musiduppa tomaradjae mugora, kutakkini^s, napëttu tampakku, kulëppë^s. De^s kupopuang, toribeta tëppoadadawa^s topabeta tëppoadawa^s.”

Narewë^sna surona Karaengnge. Tënnaritarima adanna toWadjo^se. Narewë^s riwanuanna Karaengnge.

15. Naduampulëng purana nrumpa^s Warë^s nangka surona Datue mmuttama riWadjo^s, nakkëda:

„Ia nasuroangnga^s Datue riLuu^s: pekkugi ëngkana Mangkasa^se toBonee llattu^s mai nade^spa kuissëng assarangënnana tanae riLuu^s riWadjo^s?”

NatoMa^sdualëng^s baliwi ada suroe:

20. „Ia mupalattu^s, suro, adanna Wadjo^s: tongënnritu napoadae, apa^s nawelaikkëng ada. Pada-padamukkëng manu^s-manu^s mattjekkengnge riadju-adjungnge, nae marë^sbani adjue, kiwelaini kilelesi ssappa^s adju-adjung maradja kiattjekkengiwi.”

25. Nasetaung purana ribeta Warë^s nariterëng Wadjo^s riKaraengnge toRipalangga, nasilaong toBonee Mangkasa^se Luu^se toSop-pengnge. Nakkua riTjenrana siduppa lopinna Karaengnge Datue riLuu^s. Nateriwi Wadjo^s. Nakkua riTopatjë^sdo ttaro-tudang Karaengnge silaong Datue riLuu^s. Natëllumpënni ssorena Karaengnge Datue ArumPone ttadjëngngi surona Wadjo^s, nade^s.
30. Nalao surona ArumPone riArung-matoae, nakkëda:

„Ia nasuroangnga^s seadjimmu ArumPone: pekkugiritu nawa-nawanna seadjikku? Natëllumpënnina Karaengnge ttadjëngngi suromu, nade^s.”

Eén jaar streden zij en Warě^s werd overwonnen, en de Datu Sanggaria onderwierp zich. De Karaeng keerde terug naar zijn land en hij legde in Tjenrana aan, en zond een gezant naar Wadjo^s. De gezant van de Karaeng zei:

„Hoe zijn uw overleggingen, Wadjorezen? Want ik heb de stam van de lawo¹⁸ doorgesneden.”

ToMa^sdualěng antwoordde de gezant van de Karaeng:

„Breng deze woorden van Wadjo^s over aan de Karaeng en aan de ArumPone, gezant: wij slaven, wij zijn als hanen van dobbelaars, wij zijn vastgebonden aan een tjinaguri-struik en gij zijt slaags geraakt met een der groten en ge hebt geschreeuwd, ik ben geschrokken, en mijn band is gebroken en ik ben losgekomen. Ik heb geen meester, ik spreek me er niet over uit wie overwonnene is en wie overwinnaar.”

De gezant van de Karaeng keerde terug. De woorden van de Wadjorezen werden niet aanvaard. De Karaeng keerde terug naar zijn land.

Twee maanden nadat Warě^s overwonnen was, kwam er een gezant van de Datu Wadjo^s binnen, en zei:

„Deze boodschap heeft de Datu van Luwu^s mij gegeven: hoe komt het, dat toen de Makasaren en de Boneërs hier aankwamen, ik nog niet wist van de scheiding tussen de landen Luwu^s en Wadjo^s?”

ToMa^sdualěng antwoordde de gezant:

„Breng deze woorden van Wadjo^s over, gezant: het is waar wat hij zegt, want hij heeft zijn woord tegenover ons gebroken. Wij zijn als vogels die in een boom zaten; toen de boom neerstortte, hebben wij die verlaten en gaan nu rond om een grote boom te zoeken, waar wij in kunnen gaan zitten.”

Eén jaar nadat Warě^s overwonnen was, werd Wadjo^s aangevallen door de Karaeng toRipalangga, en de Boneërs, de Makasaren, de Luwurezen en de Soppengers gingen mee. Bij Tjenrana ontmoetten de schepen van de Karaeng en van de Datu van Luwu^s elkaar. Zij trokken op tegen Wadjo^s. De Karaeng en de Datu legerden zich in Topatjě^sdo. Drie dagen lang nadat de Karaeng, de Datu en de ArumPone aan land waren gegaan wachtten zij op gezanten van Wadjo^s, maar die kwamen niet. Er ging een gezant van de ArumPone naar de Arung-matoa, en zei:

„Met deze boodschap heeft uw broeder de ArumPone mij gezonden: hoe zijn de overleggingen van mijn broeder? De Karaeng wacht nu al drie dagen op uw gezanten, maar ze zijn er niet.”

¹⁸ Een *lawo* is een kalebas die uitgehold wel gebruikt wordt om water in te dragen. Het beeld is niet duidelijk. Men zou eerder de vergelijking met een grote boom verwachten.

NatoMa^sdualëng^s baliwi ada surona ArumPone:

„Ia mupalattu^s, suro, adanna Wadjo^s riseadjikku ArumPone: masëkkë^s-tepu seWadjo^s maelo^se mmewai mappura-musu^s Datue riLuu^s nënnia Karaengnge, naiapa tue mmala taro.”

5. Narewë^sna surona ArumPone. Nangkasi paimëng surona ArumPone riArung-matoae, nakkëda:

„Ia nasuroangnga^s seadjimmu ArumPone: laoo riseadjikku mupoadangngi: adja^s naiaritu kkuae naponawa-nawa maelo^se puli^s. Madetjengngisia llao surona ppakërru^s-sumangë^si Datue

10. riLuu^s seuat edong bulëng lai tënriilasë^s, mupalëkkëngngi tje^sde^s-na tanae riWadjo^s, narewë^s riwanuanna, apa^s iamua nangka Karaengnge: Datuemmuat tampauiwi.”

NatoMa^sdualëng^s baliwi ada:

15. „Ia mupalattu^s, suro, adanna Wadjo^s riseadjikku ArumPone: nakadoiritu adammu seadjimmu, iani nasëng madetjeng iana kipogau^s.”

Napappa^sna badjae nalaona toMa^sdualëng^s sitangngi Datue riLuu^s. Natiwirëngngi tedong bulëng lai tënriilasë^s, tëlluttënrong potto. Nakkëda toMa^sdualëng^s:

20. „Ia mai kuëngka, Opu: napakërru^s-sumangë^sko atammu toWadjo^se seuat edong bulëng lai tënriilasë^s. Èngkamui mai ritanamui riWadjo^s muamaseangngi mualai tje^sde^sna Wadjo^s tëlluttënrong potto, musoro^s riwanuammu, adja^s muonro kkutu, nairi^s anging nawëllang ëso.”

25. Namatjai^sna Datue riLuu^s:

„Gau^s aga mugaukëngnga^s, toWadjo^se, mau atakku tëmmanretoi bulëngnge, muwëttaga^ssia badja kurumpua^sgi langi^s wanuammu. Parewë^si tedommu kkuae waramparammu.”

30. Nasoro^sna toMa^sdualëng^s llao riwanuanna. Nalabu ëssoe nangka surona ArumPone llao riArung-matoae, nakkëda:

„Ia nasuroangnga^s seadjimmu ArumPone: ssossonni badja Luu^se silaong Mangkasa^se. Naia naola lalëngnge urai^se, apa^s napasseuai alena Luu^se Mangkasa^se. Naia lalëngnge alau^se seadjitta ArumPone mmolai, apa^s napasseuato alena Wugi^se. Seuana

35. mai bate-bate mupatudjuia^s. Luu^smuat mupasseuai ale. Nakkatënnipa ripagë^se, muinappa maruppaiwi. Nadekko llarini Luu^se Mangkasa^se, ola-tongëttongëngngi. Naiapa mupadjai mmolai, ëngkapi muita padjungnge riBone mappolo.”

ToMa'dualëng antwoordde de gezant van de ArumPone:

„Breng deze woorden van Wadjo^s over aan mijn broeder de ArumPone, gezant: heel Wadjo^s is volkomen gereed om het met de Datu van Luwu^s en de Karaeng uit te vechten, zodat de overlevende pas de inzet krijgt.”

De gezant van de ArumPone keerde terug. Er kwam weer een gezant van de ArumPone bij de Arung-matoa, en hij zei:

„Dit heeft uw broeder de ArumPone mij opgedragen: ga naar mijn broeder en zeg tegen hem: laat hij niet denken dat het een gelijke strijd zou zijn. Het is maar het beste, dat zijn gezant de Datu van Luwu^s ter verzoening een ongelubde witte stier gaat aanbieden, dat ge hem een kleinigheid van het land Wadjo^s offreert, opdat hij terugkeert naar zijn land, want de Karaeng is er slechts omdat de Datu hem heeft geroepen.”

ToMa'dualëng antwoordde:

„Breng deze woorden van Wadjo^s aan mijn broeder de ArumPone over, gezant: uw broeder stemt in uw woorden toe; wat hij goed acht, dat zullen wij doen.”

Bij het aanbreken van de volgende morgen ging toMa'dualëng op weg om de Datu van Luwu^s te ontmoeten. Hij bracht hem een ongelubde witte stier en drie stel armbanden. ToMa'dualëng zei:

„Hierom ben ik hier, Opu: uw slaven de Wadjorezen bieden u ter verzoening een ongelubde witte stier aan. Nu gij hier in uw land Wadjo^s zijt, wil hen nu de gunst verlenen, dat gij een kleinigheid van Wadjo^s aanneemt, drie stel armbanden, en dat ge terugtrekt naar uw land, blijf niet hier, blootgesteld aan wind en zon.”

De Datu van Luwu^s werd boos:

„Wat doet ge me nu aan, Wadjorezen, zelfs mijn slaven eten geen witte buffels. Of gij zult mij morgen doden, of ik laat rook over uw land ten hemel stijgen. Breng uw buffel en uw goederen terug.”

ToMa'dualëng trok terug naar zijn land. Bij zonsondergang was er een gezant van de ArumPone bij de Arung-matoa, en zei:

„Met deze boodschap heeft uw broeder de ArumPone mij gezonden: morgen rukken de Luwurezen en de Makasaren op. Zij volgen de Westelijke weg, want de Luwurezen en de Makasaren hebben zich verenigd. De Oostelijke weg volgt uw broeder de ArumPone, want ook de Buginezen hebben zich verenigd. Gij moet één vendel op mij richten. Slechts tegen Luwu^s moet gij uzelf verenigen. Pas als zij de omwalling aantasten, dan pas moet ge hen aanvallen. Als de Luwurezen en Makasaren vluchten, vervolg hen dan in ernst. Staak de vervolging pas, als ge ziet dat de pajung van Bone u de weg afsnijdt.”

NatoMa^sdualëng ^sbaliwi ada suroe:

„Ia mupalattu^s, suro, adanna Wadjo^s: ianaritu napogau^s seadjimmu musuroangngengngi.”

- Nadënniarimua nasossong toBonee llao makkosso^s riTjinnotta^s-bi. Namarete langi^se natëttonna Luu^se Mangkasa^se urai^sna Wadjo^s. Naosong Luu^se Mangkasa^se rapë^s makkatënni ripagë^se, nappërri-përri maelo^s ssuppëngngi Wadjo^s. Natëngngasiare^s të^s-ba^se, naripaladjoangëng toBonee sua bate-bate. Nalari toBonee, nariaruppai Luu^se Mangkasa^se. Nalari-sërro Luu^se Mangkasa^se rituppu-adjena ritoWadjo^se. Nawekkasëppulo si^sdi pawëtta Martinroe-rikannana ëssso sesso. Nalleangëng Datue silaong Karaengnge. Naiamua tënnariwëtta Datue silaong Karaengnge, masiganamua mappolo padjungnge riBone llao urai^s, tënnapadjapa paola toWadjo^se. Narewë^smuna, apa^s llabuni ësssoe. Nangkana surona
15. ArumPone llao riArung-matoae, nakkëda:
- „Ia nasuroangnga^s seadjimmu: laoo riseadjikku mupoadangngi: madetjengngi mai nasorongëng badja tje^sde^sna Wadjo^s, apa^s nataroini siri^s alena Datue silaong Karaengnge, mupëppë^sna tomaegana, apa^s lë^sbi tassësë^sbunna amatenna. Namaelo^sna ppauttamai lopinna riTapparëngnge. Massuroni kkae^s salo^s. Namaelo^sna ppasibëttui Walënnae Tapparëngnge. Naiadekkua tënnatarimai angnganromu, kugilingngi kaliaoku.”
- 20.

NatoMa^sdualëng ^sbaliwi ada surona ArumPone:

- „Ia mupalattu^s, suro, adanna Wadjo^s riseadjikku ArumPone: ianaritu kupogau^s naelorëngnge seadjikku.”
- 25.

- Namapappa^sna badjae nalaona toMa^sdualëng mpawa tëllu lotong tëlluttënrong potto riKaraengnge. Nasitudangëng Datue Karaengnge ArumPone. Napole toWadjo^se. Nakkëda toMa^sdualëng:
30. „Ia mai kiëngka, Karaeng, napakërru^s-sumangë^ski^s atatta toWadjo^se tëllu lotong tënri lasë^s mmuttama mai ritanae riWadjo^s, amaseangngi atatta toWadjo^se mualai tje^sde^sna tëlluttënrong potto, musoro^s riwanuammu, muanrei inanremu muinungngi uaemu, nalodjo^spa mmanreo mua^sdara, adja^s muonro, nairi^s
35. anging nawëllang ëssso, apa^s toWadjo^semmi mumelo^s mmita. Na-

ToMa³dualëng antwoordde de gezant:

„Breng deze woorden van Wadjo³ over, gezant: uw broeder voert uit wat gij hem gebodschapt hebt.”

Nog bij dageraad rukten de Boneërs op om in dichte gelederen door te dringen naar Tjinnotta³bi. Toen het helder dag was geworden, stonden de Luwurezen en Makasaren ten Westen van Wadjo³. De Luwurezen en Makasaren rukten op en tastten van vlakbij de omwalling aan, zij haastten zich om Wadjo³ in brand te steken. Midden in het gevecht werd er voor de Boneërs een vendel opgericht. De Boneërs sloegen op de vlucht, en de Luwurezen en Makasaren werden aangevallen. En de Luwurezen en Makasaren sloegen hals over kop op de vlucht, op de hielen gezeten door de Wadjorezen. Elf maal sloeg Matinroe-rikannana een hoofd af op deze ene dag. De Datu en de Karaeng werden (van hun troepen) ontbloot. En de Datu en de Karaeng werd slechts daardoor niet het hoofd afgeslagen, dat de pajung van Bone snel de weg naar het Westen afsneed. Maar de Wadjorezen staakten het vervolgen nog niet. Ze keerden slechts terug, omdat de zon onderging. Er kwam een gezant van de ArumPone bij de Arung-matoa, en zei:

„Dit heeft uw broeder mij opgedragen: ga naar mijn broeder en zeg hem, dat het het beste is dat hij morgen hier een kleinigheid van Wadjo³ komt aanbieden, want de Datu en de Karaeng voelen zich beschaamd dat gij hun troepen in het nauw gebracht hebt, want zij hebben ieder meer dan duizend doden. Ze willen hun schepen het Meer op laten varen. Ze hebben opdracht gegeven een rivier te graven. Ze willen de Walënnä en het Meer met elkaar verbinden. Als ze uw onderwerping niet aanvaarden, wend ik mijn schild.”

ToMa³dualëng antwoordde de gezant van de ArumPone:

„Breng deze woorden van Wadjo³ over aan mijn broeder de ArumPone, gezant: ik doe wat mijn broeder wenst.”

Bij het aanbreken van de volgende morgen ging toMa³dualëng met drie zwarte buffels en drie stel armbanden naar de Karaeng. De Datu, de Karaeng en de ArumPone zaten bijeen, toen de Wadjorezen kwamen. ToMa³dualëng zei:

„Hierom zijn wij hier, Karaeng, dat uw slaven de Wadjorezen u ter verzoening drie ongelubde zwarte buffels willen aanbieden, nu ge binnen gekomen bent in het land Wadjo³, verleen uw slaven de Wadjorezen de gunst dat ge hun kleinigheid aanneemt: drie stel armbanden, en dat ge terugtrekt naar uw land, dat ge uw eigen voedsel eet en uw eigen drank drinkt, en pas als een bloedzuiger u bijt bloedt ge, blijf niet hier, blootgesteld aan wind en zon, want gij wilt slechts de Wadjorezen zien. En ge hebt hen nu gezien.

purana muita. Tēnnae muassulappe-sampu^s mmuttama riWadjo^s, ssulappe-sampu^stona^ssia^sduppaio; nae ssaleppang-kannao mmuttama riWadjo^s, ssaleppang-kannatona^ssia^sduppaio.”

Nakkēda Karaengnge:

5. „Kukadoiritu adammu, toWadjo^s. Napekkuna asseadjingēna Goa Wadjo^s?”

Nakkēda toMa^sdualēng:

„Iana, Karaeng, arolakku riLuu^s kuarolang riGoa.”

Nakkēda Karaengnge:

10. „Tēkkuissēnritu asseadjingēna Luu^s Wadjo^s. Madetjengngi mupoadangnga^s.”

Nakkēda toMa^sdualēng:

„Iana kuellau, Karaeng, ana^sengnga^s riGoa, balinna Wadjo^s balinna Goa. Nadekkua llao rimusu^s, sitinro^sni^s, lima-wadjukki^s-

15. mua kiattaroi bokong, sewali ppalattukkēng sewali pparewēkkēng. Nadekko mallopio, tēssitinro^sni^s, apa^s tēkkiissēng mallopie. Ttu-dammuna^s ribolaku mamasako pabeta, napabeta bare^s Goa mampusu^s napada pabeta Wadjo^s. Tēmmurē^sdu^s wēsseku, tēmmulē^sga warēkkēkku, tēmmutimpa^s sarewokku, tēmmusēsse^s
20. balawo ritampu^sku.”

Nakkēda Karaengnge:

„Pekkua nawa-nawammu, ArumPone, riadanna toWadjo^se?”

Nakkēda ArumPone:

25. „Madetjengngi, Karaeng, takadoi adanna toWadjo^se, apa^s ia tatea kkadoiwi, uasēngngi silaong Dewata seuae.”

Nasikadona Karaengnge toWadjo^se. Narewē^sna toWadjo^se riwanuanna. Nasoro^stona Karaengnge Datue riLuu^s riTjenrana kkuae ArumPone.

30. Natēllumpēnni nawelainna Karaengnge Topatjē^sdo nangka surona ArumPone llao riArung-matoae, nakkēda:

„Ia nasuroangnga^s seadjimmu ArumPone: laoko riseadjikku Arung-matoae, naissēnniritu Karaengnge tēssipēttuang pērru^s tanae riWadjo^s riBone. ToSanrangēng riBaringēng ppoadadai ri-Karaengnge llao-rewē^sna suroku riWadjo^s. Madetjengngi tateri

35. Mangkasa^se.”

31-32. riseadjikku Arung-matoae C1: riseadjimmu ArumPone E1 om. E2 —
33-34. ToSanrangēng riBar. ppoada. riKaraengnge C1: om. E

Gesteld dat ge met de sarong over de schouder¹⁹ Wadjo^s binnen komt, dan komen wij u ook met de sarong over de schouder afhalen; maar komt gij met het schild over de schouder Wadjo^s binnen, dan komen wij u ook met het schild over de schouder afhalen."

De Karaeng zei:

„Ik stem toe in uw woorden, Wadjorezen. Hoe is het bondgenootschap tussen Goa en Wadjo^s?”

ToMa^sdualëng zei:

„Zoals ik Luwu^s volgde, Karaeng, zal ik Goa volgen.”

De Karaeng zei:

„Ik ken het bondgenootschap tussen Luwu^s en Wadjo^s niet. Zegt gij het mij maar.”

ToMa^sdualëng zei:

„Dit verzoek ik, Karaeng, dat ik kind ben van Goa, en dat de vijanden van Wadjo^s de vijanden van Goa zijn. Als gij ten oorlog trekt, gaan wij mee, in mijn mouwen slechts bewaar ik leeftocht, één voor de heenreis en één voor de terugreis. Als ge per schip gaat, gaan wij niet mee, want wij kunnen niet varen. Ik zit slechts in mijn huis verlangend dat gij overwint, en wint dan wellicht Goa dan wint Wadjo^s mede. Trek mijn padibossen niet uit, maak mijn vuist niet open, open mijn mat niet, snijd de muis niet uit mijn sarongplooi.”

De Karaeng zei:

„Hoe denkt gij, ArumPone, over de woorden van de Wadjorezen?”

De ArumPone zei:

„Het is het beste, Karaeng, dat gij toestemt in de woorden van de Wadjorezen, want als gij er niet in wilt toestemmen, denk ik dat de enige God met hen zal zijn.”

De Karaeng en de Wadjorezen kwamen tot overeenstemming. De Wadjorezen keerden terug naar hun land. En ook de Karaeng en de Datu trokken naar Tjenrana evenals de ArumPone.

Drie dagen nadat de Karaeng Topatjě^sdo verlaten had, kwam er een gezant van de ArumPone naar de Arung-matoa, en zei:

„Dit heeft uw broeder de ArumPone mij opgedragen: ga naar mijn broeder de Arung-matoa, de Karaeng weet er van dat de relaties tussen de landen Wadjo^s en Bone niet afgebroken zijn. ToSanrangëng van Baringëng heeft tegen de Karaeng gezegd, dat mijn gezanten heen en weer zijn gegaan naar Wadjo^s. Laten we de Makasaren aanvallen.”

¹⁹ nl. de opgerolde sarong als een bandelier over borst en schouder dragend, d.w.z. met vredelievende bedoelingen komende.

Nakkēda toMa⁵dualēng:

„Ia mupalattu⁵, suro, adanna Arung-matoae riseadjinna: adja⁵ tateriwi Mangkasa⁵e, apa⁵ uasēngngi tēssilaoppi Dewata seuae. Iapa namadetjeng tapogau⁵ musu⁵e silaoppi Dewata seuae.”

5. Nasewēnni ma⁵bēnni suroe riWadjo⁵ narewē⁵ riTjenrana.

Nasewulēng purana mangnganro-warani toWadjo⁵e riKaraeng-nge nariterēng Baringēng ritoBonee, narisuppēng angkanna Djampu angkanna Tjinnong. Nainanre-doko⁵mua natiwi⁵ toBonee nabetai.

10. Nasetaung purana mangnganro-warani toWadjo⁵e riKaraeng-nge nalai Datue riLuu⁵ Siwa, naenre⁵ nawanuai paimēng Tjenrana. Angkannapi Kera Utting napolili⁵ toWadjo⁵e.

15. Na⁵baine toPasawei siala We Tēnrisonke⁵, nadjadjiang ana⁵ ēppa⁵: sua riasēng La Bising, sua riasēng La Barani ritēlla⁵e Kasi⁵e, sua riasēng Karaeng-walie, sua riasēng toPattē⁵.

Na⁵bawine toLappa⁵ siala We Malu anē⁵na We Pa⁵batang, nadjadjiang ana⁵ sua nariasēng La Sappe. Nallakkai We Mangngē⁵ siala Arung Mampu riasēngnge La Wessang, nadjadjiang ana⁵ sua riasēng toSēngngēng, iana Arung riMampu-riadja.

20. Na⁵bawine toRao siala We Parēnnē⁵, nadjadjiang ana⁵ tēllu: sua riasēng toPawakkang, sua riasēng toPalele, sua riasēng We Keala.

25. Nasēppulo si⁵di taunna Arung-matoa toNampe⁵ namate. Naia La Tēmmasongē⁵ menettunna La Palewo toPalippu ttolai Arung-matoa.

Nallakkai We Dēnradata siala toMa⁵datu, nadjadjiang ana⁵ sua nariasēng La Paturungi toAkkaro⁵da pattēllarēnna. Na⁵bawine Arung Peneki riasēngnge toSekētti siala We Tasi⁵, nadjadjiang ana⁵ sua nariasēng Sangkuru.

30. Natēlluttaung Arung-matoa La Tēmmasongē⁵ nassimang ritoWadjo⁵e, apa⁵ malasa-okkongēngngi. NaLa Warani toTēm-ma-giang ttolai Arung-matoa.

35. Namate toMa⁵datu. Nalelesi nallakkai Da Paturungi siala La Paguling toAppamadēng, iana massao-lotji naritēlla⁵na Massao-lotjie, nadjadjiang ana⁵ pitu: sua riasēng We Sekētti, iana malangkana naritēlla⁵na Mallangkanae, sua riasēng La Mappepulu toAppamole pattēllarēnna, sua riasēng La Mataēssu toAdēttia, sua riasēng La Makkulawu toErēng pattēllarēnna, sua riasēng La Patau⁵ toTēnroadji pattēllarēnna, sua riasēng La Walinono

40. toPawēllangi pattēllarēnna. Na⁵bawinesi toRao siala We Tēnrissukki⁵, nadjadjiang ana⁵ sua nariasēng toPato. Nallakkai We Makkēda siala La Tēnrissēluang ana⁵ toSora, nadjadjiang ana⁵ sua riasēng La Tēnriseuli-

4. Dew. seuae C1: Dewatae E — 11. nawanuai E1: ma⁵banua E2 panui C1; Tjenrana E1 C1: riTjenrana E2 — 13. toPasawei C1: toPasai E1 toPasii E2 — 42-43. Nallakkai — La Tēnriseulirang C1: om. E

ToMa³dualëng zei:

„Breng deze woorden van de Arung-matoa over aan zijn broeder: laten wij de Makasaren niet aanvallen, want ik denk dat de enige God nog niet met ons is. Dan pas is het goed dat wij oorlog maken, wanneer de enige God met ons is.”

Eén nacht overnachtte de gezant in Wadjo³, en hij keerde terug naar Tjenrana.

Eén maand nadat de Wadjorezen zich ongeslagen hadden onderworpen aan de Karaeng, werd Baringëng aangevallen door de Boneërs, en van Djampu tot Tjinnong in brand gestoken. De Boneërs namen slechts rijst in bundeltjes mee, en ze overwonnen het.

Eén jaar nadat de Wadjorezen zich ongeslagen hadden onderworpen aan de Karaeng, nam de Datu van Luwu³ Siwa, en kwam Zuidwaarts en vestigde zich opnieuw in Tjenrana. Nog tot Kera en Utting waren de vazallen van de Wadjorezen.

ToPasawei huwde met We Tënrisonke³, en zij kregen vier kinderen: La Bising, La Barani Kasi³e, Karaeng-walie, toPattë³.

ToLappa³ huwde met We Malu de dochter van We Pa³batang, en zij kregen één kind: La Sappe. We Mangngë³ huwde met de Arung van Mampu La Wessang, en zij kregen één kind: to-Sëngngëng, hij werd Arung van West-Mampu.

ToRao huwde met We Parënnë³, en zij kregen drie kinderen: toPawakkang, toPalele, We Keala.

Toen toNampe³ elf jaar Arung-matoa was, stierf hij. La Tëm-masongë³ de schoonzoon van La Palewo toPalippu volgde hem op als Arung-matoa.

We Dënradata huwde met toMa³datu, en zij kregen één kind, genaamd La Paturungi toAkkaro³da getiteld. Arung Peneki to-Sekëtti geheten huwde met We Tasi³, en zij kregen één kind Sangkuru geheten.

Toen La Tëm-masongë³ drie jaar Arung-matoa was, nam hij afscheid van de Wadjorezen, omdat hij verlamd was. La Warani to-Tëmmagiang volgde hem op als Arung-matoa.

ToMa³datu stierf. Da Paturungi hertrouwde met La Paguling toAppamadëng, deze had een sao-lotji en werd daarom Massao-lotjie bijgenaamd, en zij kregen zeven kinderen: We Sekëtti, deze had een langkana en werd daarom Mallangkanae bijgenaamd, La Mapepulu toAppamole, La Mataëssu toAdëttia, La Makkulawu to-Erëng, La Patau³ toTënroadji, La Walinono toPawëllangi.

ToRao huwde ook met We Tënrisukki³, en zij kregen één kind: toPato. We Makkëda huwde met La Tënrissëlluang een kind van toSora (?),²⁰ en zij kregen één kind: La Tënriseulirang. We

²⁰ De bedoeling van *ana³* toSora is onbekend. De plaats Tosora bestond in deze tijd nog niet.

rang. Nallakkai We Tjiangkě⁵ siala Arung Pallekörëng, nadja-
djiang ana⁵ seua nariasëng La Tëmmatjinna. Nallakkai We Tjai-
manu⁵ siala tau-tongëng tosugi⁵e riMenge.

5. Namatena Pa⁵danrëngnge riTua riasëngnge Gadjammalela. Na-
toAppamadëng ttolai amanna ma⁵danrëng, na⁵bali-salo⁵na mappadaworoane ma⁵danrëng ritëlla⁵e toPasawei.

- Nasetaung Arung-matoa toGiang nasisala toUttingnge toSiden-
rengnge, nammusu⁵ tëssisau⁵. Nasetaung mammusu⁵ nalao to-
Sidenrengnge ttampaiwi Karaengnge toRipalangga. Nalaotosia to-
10. Uttingnge ttampaiwi toWadjo⁵e. Nasëppulo ëssona mammusu⁵
nalari toWadjo⁵e. Nariwëtta Arungnge toRadjaurëng. Nadapi⁵-
mani Sekkanasu napadja llari toWadjo⁵e, apa⁵ matau⁵i ribeta
riwanuanna. Napappa⁵ badjae nalao toWadjo⁵e riAna⁵banua sso-
rongang waramparang timpa⁵-sarewonna. Nakkëda toMa⁵dualëng:
15. „Amaseangnga⁵, Karaeng, mualai tje⁵de⁵ku, kuëlliwi saraku,
mupuang kuata.”

Nakkëda toRipalangga:

„Kutarimairitu angnganromu, toWadjo⁵. Ianaritu nasa⁵bi
Dewata seuae: ataekko kupuang, iani kusuroakko iani mukadoi.”

20. Nakado toMa⁵dualëng:
„Io⁵ Karaeng, angkanna kullee nënnia kupodetjengnge.”
Nakkëda Karaengnge:

„Nalëng ëngka puang mmelorëngngi madja⁵ atanna?”

- Tënnapurapa riala së⁵bu-katinna namarukkana taue marukka-
25. bawi silaong djonga. Nasoro⁵muna Karaengnge llao riSidenreng.

Natëllumpënni purana riala timpa⁵-sarewonna toWadjo⁵e nalao
riGoa ma⁵dao toPammanae toTimurungnge. Nasewulëng purana
riala timpa⁵-sarewonna toWadjo⁵e nalao riGoa ma⁵dao toKerae
toAkkotengëngnge.

2-3. Nallakkai — riMenge C1: *om.* E — 6. ritëlla⁵e toPasawei: ritëlla⁵e toPasei
C1 *om.* E

Tjiangkě⁵ huwde met de Arung van Pallekoreng, en zij kregen één kind: La Tëmmatjinna. We Tjaimanu⁵ huwde met iemand van de stand der gegoeden een vermogend man uit Menge.

De Pa⁵danrëng van Tua Gadjammalela geheten stierf. ToAppa-madëng volgde zijn vader op als Pa⁵danrëng, en hij vervulde die functie tezamen met zijn broeder getiteld toPasawei als gelijke in rang.

Toen toGiang één jaar Arung-matoa was, kregen de mensen van Utting en Sidenreng twist, en ze streden zonder elkaar te overwinnen. Toen ze één jaar gestreden hadden riepen de Sidenrengers de Karaeng toRipalangga. De mensen van Utting riepen van hun kant de Wadjorezen. Na tien dagen strijd vluchtten de Wadjorezen. De vorst toRadjaurëng werd het hoofd afgeslagen. De Wadjorezen bereikten Sekkanasu en staakten hun vlucht, want ze vreesden in hun land overwonnen te worden. Bij het aanbreken van de volgende morgen gingen de Wadjorezen naar Ana⁵banua om goederen als timpa⁵-sarewong aan te bieden. ToMa⁵dualëng zei: „Verleen mij de gunst, Karaeng, dat ge mijn kleinigheid aanneemt, ik koop mijn ongeluk af (?) ²¹, gij zijt meester en ik ben slaaf.”

ToRipalangga zei:

„Ik aanvaard uw onderwerping, Wadjorezen. Daarvoor is de enige God getuige: dat gij slaaf zijt en ik meester ben, wat ik u beveel daar stemt gij in toe.”

ToMa⁵dualëng stemde in:

„Ja, Karaeng, voor zoveel ik ertoe in staat ben en het mij ten goede strekt.”

De Karaeng zei:

„Hoe zou er een meester kunnen zijn die zijn slaven kwaad toewenst?”

Toen de duizend kati nog niet genomen waren, raakten de mensen in opschudding als varkens en herten. De Karaeng trok nu maar terug naar Sidenreng.

Drie dagen nadat de timpa⁵-sarewong van de Wadjorezen genomen was, gingen de Pammanarezen en de Timurungers naar Goa om zich onder bescherming te stellen. En één maand nadat de timpa⁵-sarewong van de Wadjorezen genomen was, gingen de mensen van Kera en Akkotengëng naar Goa om zich onder bescherming te stellen.

²¹ De lezing *saraku*, mijn ongeluk, is niet zeker, misschien moet *sanraku*, mijn pand, gelezen worden. De uitdrukking is echter in geen van beide gevallen duidelijk.

- Na⁵bawine La Tënriſeulirang ſiala We Të⁵djo ana⁵na We Pa⁵-batang, nadjadjiang ana⁵ pitu: ſeua riasëng We Tënriatë⁵, ſeua riasëng We Tënriteppo⁵, ſeua riasëng We Tënriſſëng, ſeua riasëng We Tënrigora⁵, ſeua riasëng La Mëmmang toPaſſili pattëllarënnä, ſeua riasëng La Mammu⁵, ſeua riasëng La Paſëppi⁵ toPattiro pattëllarënnä.
5. Na⁵bawine toPëppë⁵ riTimurung ſiala Ma⁵djaliwulawëngnge ana⁵darana Arung Timurung riasëngnge La Woroane, nadjadjiang ana⁵ ſeua riasëng La Mattaſa⁵ toPaſëppu⁵ pattëllarënnä.
10. Na⁵bawine toSappe ſiala We Tameng, nadjadjiang ana⁵ tëllu: ſeua riasëng La Ma⁵dewata toLangi⁵ pattëllarënnä, ſeua riasëng We Punnia, ſeua riasëng We Tënribau⁵.
- Na⁵bawine La Ma⁵galatung ſiala ina-urena riasëngnge We Tameng, nadjadjiang ana⁵ dua: ſeua riasëng La Panjorongi, ſeua riasëng La Patongai.
15. Naduattaung purana riala timpa⁵-ſarewonna toWadjo⁵e nangka ſurona Karaengnge ttampaiwi toWadjo⁵e llaſo⁵ bang alliri riSumangki. Nalimampulëng toWadjo⁵e riSumangki narewë⁵ pai-mëng riwanuanna.
20. Naſetaung polena toWadjo⁵e⁵ bang alliri riSumangki naſisala toWadjo⁵e Wadjo⁵-riadja. Naſſuro toWadjo⁵e ttiwi⁵ waramparang.
- „Amaseangngi ſeadjimmu Arung-matoae, mualai tje⁵de⁵na tël-luttënrong potto, muingngërrangngi djantjitta pura naſa⁵bi Dewata ſeuae.”
25. Nakkëda Arung Palipu:
- „Ia naelorënnä Dewatae ſilaonni⁵, nae nateaſſi Dewatae maſſa-rasſiki⁵. Parewëkkëngngi waramparanna ſeadjikku. Madetjeſſa ſeadjikku teluna telu tattangkë⁵ ſewalulu, nabara⁵ mappasſeua naelorëngnge Dewatae.”
30. Naſetaung llaſo-rewë⁵ toWadjo⁵e ttanrereangngi waramparang ſilaong ada-madetjeng toWadjo⁵-riadjae pparingngërrangiwi aſſi-kadongënnä naſa⁵bi Dewata ſeuae, natea ttarimai. Nainappa ſisala mammuſu⁵ mattangkë⁵ ſewalulu, tënnasſiſau⁵. Iani paenreki iana ribuang.
35. Natëlluttaung ma⁵dao toTimurungnge riGoa nalaſi ma⁵dao riBone.
- Naſetaung mammuſu⁵ toWadjo⁵e toWadjo⁵-riadjae namate Arung-matoae toGiang. NaLotjie ttolai Arung-matoa rilalëng muſu⁵.
- 40.

1-15. C1 om. E — 16. toWadjo⁵e E2: om. E1 C1 — 29. teluna telu E1: telu telu E2 telunaledjatatelu A1 telunaledjatategalu A2

La Tënriſeulirang huwde met We Të^sdjo de dochter van We Pa^sbatang, en zij kregen zeven kinderen: We Tënriatë^s, We Tënriteppo^s, We Tënrissëng, We Tënrigora^s, La Mëmmang toPasili, La Mammu^s, La Pasëppi^s toPattiro.

ToPëppë^s huwde in Timurung met Ma^sdjaliwulawëngnge de zuster van de Arung van Timurung La Woroane, en zij kregen één kind: La Mattasa^s toPasëppu^s.

ToSappe huwde met We Tameng, en zij kregen drie kinderen: La Ma^sdewata toLangi^s, We Punnia, We Tënribau^s.

La Ma^sgalatung huwde met zijn tante We Tameng, en zij kregen twee kinderen: La Panjorongi, La Patongai.

Twee jaar nadat de timpa^s-sarewong van de Wadjorezen genomen was, kwam er een gezant van de Karaeng de Wadjorezen oproepen om palen te gaan hakken bij Sumangki. Toen de Wadjorezen vijf maanden bij Sumangki waren, keerden ze weer terug naar hun land.

Een jaar nadat de Wadjorezen teruggekomen waren van het palen hakken bij Sumangki, kregen zij twist met de West-Wadjorezen. De Wadjorezen zonden een gezant met goederen.

„Verleen uw broeder de Arung-matoa de gunst, dat ge een kleinigheid van hem aanneemt, drie stel armbanden, en dat gij u onze afspraak herinnert waarvan de enige God getuige is geweest.”

Arung Palipu zei:

„Toen God het wilde zijn wij samen gegaan, maar God wil het nu weer niet en wij gaan dus weer uit elkaar. Laat mijn broeder²² en misschien is het de vereniging die God wil.”

Eén jaar gingen de gezanten van de Wadjorezen heen en weer om goederen en goede woorden aan de West-Wadjorezen aan te bieden om hen te herinneren aan hun overeenkomst waarvan de enige God getuige geweest was, maar zij wilden het niet aanvaarden. Toen pas twistten zij gewapenderhand, maar zij overwonnen elkaar niet. Wie optrok, werd teruggeworpen.

Toen de Timurungers drie jaar onder de bescherming van Goa hadden gestaan, gingen ze weer naar Bone om zich onder bescherming te stellen.

Toen de Wadjorezen en de West-Wadjorezen één jaar gestreden hadden, stierf de Arung-matoa toGiang. Lotjie volgde hem tijdens de oorlog op als Arung-matoa.

²² *Telumatchu* is een onbekend woord. Waarschijnlijk is de plaats corrupt, maar herstelling is niet doenlijk zolang de hele passage onduidelijk blijft: ook de uitdrukking *mattangkë^s sewalulu* is niet doorzichtig. Volgens dhr Djamali betekent dit: een vast (*sewalulu*) verbond sluiten, wat echter slecht past bij een er op volgende oorlog. *Mattangkë^s* betekent anders: aanvaarden. Waarschijnlijk ziet deze uitdrukking op een vorm van geregelementeerde oorlog als godsoordeel.

Natëllumpënni purana ripatëttong Arung-matoa Lotjie nassuro toWadjo⁵e ttiwi⁵ waramparang riWadjo⁵-riadja, nakkëda:

„Ia nasuroangnga⁵ Arung-matoae: amaseangngi mualai tje⁵de⁵-na Wadjo³ tëllu tau tëllu sampu⁵ tëlluttënrong potto, muwerengnga⁵ panna⁵ malampe⁵. Naelorëppi Dewatae, napura kisappeang walu-walukki⁵, tainappasi siwuno siadjënnagi⁵. Ia naelorëngnge Dewatae iana tapogau⁵.”

Nakkëda Arung Palipu:

10. „Kërru⁵ pole sumangë⁵na waramparanna seadjikku, ala kusampeangnge. Parewëkkëngngi seadjikku. Naelorëppi⁵ Dewatae siwuno tasiwuno. Tëmmenre⁵kia⁵ ribilang tobongngo⁵e.”

Nasetaung riopo sewali toWadjo⁵e tënritaro llong makkadja riTapparëngnge, nainappa tteriwi Titintjo. Natëllungngëssu mammusu⁵ nariwëtta Annjaramparanie Arungnge. Nasoro⁵muna to-

15. Wadjo⁵e. NatoU⁵<da>ma mmopoi.

Nasetaung riopo-wënni tënritaro llong riëssoe.

Natëlluttaung mammusu⁵ toWadjo⁵e toWadjo⁵-riadjae nainappa ribeta Wadjo⁵-riadja. Naripano⁵ mmonro rilappa⁵e, nari-pawelai bulu⁵na, nariala galunna, naritimpang tua⁵na, narilele

20. manu⁵na, naripoata riWadjo⁵. Nariamasei toU⁵dama galungnge riBalisu ritoWadjo⁵e, seratu⁵e pallaonrumana, apa⁵ ia nrumpa⁵i Wadjo⁵-riadja.
- Natëlluttaung Arung-matoa Massaolotjie nangka surona Karaengnge mmuttama riWadjo⁵, nakkëda:
25. „Ia nasuroangnga⁵ Karaengnge, Arung-matoa: laoko muenrekiwi Batulappa⁵. Naiadekkua murumpa⁵i Batulappa⁵, ssoro⁵ni riangngatangënnu toWadjo⁵e. Naiadekko tëmmurumpa⁵i Batulappa⁵, ketjengngi angngatangënnu toWadjo⁵e. Adja⁵muna musossong riBulobulo; ssossong riBatulappa⁵ muno⁵ riompo⁵na

30. ulëngnge.”

Nakkëda Arung-matoae:

2. riWadjo⁵-riadja E2: Wadjo⁵-riadja E1

²³ nl. de West-Wadjorezen. Men moet dan aannemen, dat ook de volgende zin op hen slaat, zodat dan de rollen omgekeerd waren vergeleken bij enige regels eerder. Ook de lezing *opo* in deze passage is niet zeker. Niet uitgesloten is dat men aan een toepassing van taboetekens moet denken, die *ompong* of *wëmpong* heetten, met welke woorden thans nog de slingers van jonge lontarbladen aangeduid worden waarmee een stuk bos voor hertenjacht wordt afgezet.

Drie dagen nadat Lotjie tot Arung-matoa was aangesteld, zond hij de Wadjorezen met goederen naar West-Wadjo⁵, en zij zeiden:

„Met deze boodschap heeft de Arung-matoa ons gezonden: verleen hem de gunst dat ge een kleinigheid van Wadjo⁵ aanneemt, drie mensen, drie sarongs en drie stel armbanden, dat ge mij een lange wapenstilstand geeft. Pas als God het wil kunnen wij, nadat wij onze rouwgewaden hebben opgehangen, daarna weer met elkaar vechten of vrede sluiten. Wat God wil dat doen wij.”

Arung Palipu zei:

„Veel dank voor de goederen van mijn broeder, hoe zou ik ze kunnen afwijzen. Breng ze terug naar mijn broeder. Als God wil dat wij met elkaar vechten, doen we dat. Maar ik ben niet dwaas.”

Eén jaar lang werd een deel der Wadjorezen overvallen en werden ze verhinderd uit te gaan om te vissen op het Meer, en daarna vielen zij Titintjo aan. Na drie dagen strijden werd Annjaramparanie, de vorst, het hoofd afgeslagen. De Wadjorezen trokken nu terug. En toU⁵dama overviel hen²³.

Eén jaar lang werden zij 's nachts overvallen, en overdag verhinderd uit te gaan.

Drie jaar streden de Wadjorezen en de West-Wadjorezen, daarna werd West-Wadjo⁵ overwonnen. Zij werden gedwongen naar de vlakte af te dalen om zich daar te vestigen, en hun bergen te verlaten, hun rijstvelden werden afgenomen, hun palmwijn uitgestort, hun hoenders opgehaald, en zij tot slaven van Wadjo⁵ gemaakt. ToU⁵dama werd door de Wadjorezen begunstigd met de rijstvelden in Balisu, waarbij honderd landbouwers hoorden, want hij had West-Wadjo⁵ veroverd.

Toen Massaolotjie drie jaar Arung-matoa was, kwam er een gezant van de Karaeng Wadjo⁵ binnen, en hij zei:

„Met deze boodschap heeft de Karaeng mij gezonden, Arung-matoa: ga optrekken tegen Batulappa⁵. Indien ge Batulappa⁵ verovert, zijn de Wadjorezen ontslagen uit hun slavernij. Indien ge Batulappa⁵ niet verovert, neemt de slavernij van de Wadjorezen nog toe.²⁴ Ge moet maar niet optrekken naar Bulobulo; voor de mars naar Batulappa⁵ moet ge bij het opkomen van de maan vertrekken.”

De Arung-matoa zei:

²⁴ *Ketjeng* is een onbekend woord, dat wellicht een oude of Wadjorese vorm van *mentjeng*, toenemen, is en dan wel *kentjeng* zal moeten luiden. Deze betekenis komt hier zowel als op de andere plaats, waar het woord voorkomt (pg 280 rg 10), goed uit.

„Ia mupalattu^s, suro, riKaraengnge: nawëttagisi ulukku to Radjae, kurumpua^sgi langi^s lipunna.”

5. Natëllumpënni surona Karaengnge narewë^s. Naompo^s ulëngnge, nalao rimusu^s toWadjo^se sipalili^s tteriwi Batulappa^s. Nase-wulëng mammusu^s, narumpa^si Batulappa^s. Napangnganroi sepalili^s. Narewë^s riwanuanna toWadjo^se. Nasiduppa surona Karaengnge kkua riWadjo^s. Nakkëda surona Karaengnge:

10. „Ia nasuroangnga^s Karaengnge: laoko mualai toWadjo^se ri-Batulappa^s. Dekkua tënnaulle nrumpa^si Batulappa^s, nawelaimuni mai nalao riBulobulo.”

Nakkëda Arung-matoae:

„Purani kurumpa^s Batulappa^s, kupangnganro-sepalili^si.”

Nakkëda toMa^sdualëng:

15. „Adja^s mutangu tëkkë^s, Arung-matoa. Madetjekko llao ri-Bulobulo, mupedapiriwi Karaengnge.”

Nakkëda Arung-matoae:

„Taroï, Arung Bettempola, mappesau toWadjo^se pitungngëssu, tainappa llao riBulobulo.”

Nasituru^s toWadjo^se. Nakkëda Arung-matoae:

20. „Laono matu^s riolo, suro, muakkëda riKaraengnge: rimunripi toWadjo^se.”

Nadapi^sni pitungngëssu nalaona rimusu^s toWadjo^se. Natëllumpënni nalattu^s riBulobulo. Napoleiwi situdangëng ArumPone Karaengnge. Nakkëda Karaengnge:

25. „Purani murumpa^s Batulappa^s, Arung-matoa?”

Nakkëda Arung-matoae:

„Purani kurumpa^s, Karaeng, kupangnganro sepalili^s, kuwe-laiwi.”

30. Natëllumpënni llëttu^sna toWadjo^se riBulobulo nassuro Karaengnge lleleang potto setënrong, sekati wërrë^sna, ripasseadjingënnu Goa, nakkëda:

„Amaseangngi, mënnang, Karaengnge, mualai tje^sde^sna Goa. Narekko murumpa^si Bulobulo, masseadjikko Goa.”

Nade^s tau maelo^s mmalai pottoe. NaLa Mangkatje^s mmalai

„Breng dit over aan de Karaeng, gezant: of de Toradja's slaan mij mijn hoofd af, of ik laat over hun land de rook ten hemel stijgen.”

Na drie dagen vertrok de gezant van de Karaeng weer. Bij opkomende maan trokken de Wadjorezen met alle vazallen ten oorlog tegen Batulappa⁵. Zij streden een maand lang, en veroverden toen Batulappa⁵. Ze onderwierpen hen met al hun vazallen. En de Wadjorezen keerden terug naar hun land. In Wadjo⁵ troffen ze een gezant van de Karaeng. Deze zei:

„Dit heeft de Karaeng mij opgedragen: ga de Wadjorezen bij Batulappa⁵ halen. Als ze Batulappa⁵ niet kunnen veroveren, laten ze het dan maar verlaten en hier naar Bulobulo komen.”

De Arung-matoa zei:

„Ik heb Batulappa⁵ reeds veroverd, ik heb het met al zijn vazallen onderworpen.”

ToMa⁵dualëng zei:

„Arung-matoa, blijf niet uit vermoeidheid hier. Het is het beste dat gij naar Bulobulo gaat, en de Karaeng te hulp komt²⁵.”

De Arung-matoa zei:

„Arung Bettempola, laat de Wadjorezen zeven dagen uitrusten, en daarna gaan wij naar Bulobulo.”

De Wadjorezen waren het hiermee eens. De Arung-matoa zei:

„Ga vast vooruit, gezant, en zeg tegen de Karaeng dat de Wadjorezen later wel komen.”

Toen de zeven dagen om waren gingen de Wadjorezen ten oorlog. Na drie dagen bereikten ze Bulobulo. Ze kwamen aan, toen de Arum-Pone en de Karaeng bijeen zaten. De Karaeng zei:

„Gij hebt Batulappa⁵ reeds veroverd, Arung-matoa?”

De Arung-matoa zei:

„Ja, ik heb het reeds overwonnen, Karaeng, met al zijn vazallen heb ik het onderworpen, en het weer verlaten.”

Drie dagen nadat de Wadjorezen in Bulobulo waren aangekomen, liet de Karaeng één stel armbanden van een kati aan gewicht, rondgaan langs de bondgenoten van Goa, en zeggen:

„Verleen de Karaeng de gunst, mannen, dat ge een kleinigheid van Goa aanneemt. Als ge Bulobulo inneemt, zijt ge broeder van Goa.”

Maar er was niemand die de armbanden wilde aannemen. En La Mangkatje⁵ nam ze aan, hij en Bangkaibottoe, de zoon van

²⁵ *Ppedapiri* betekent lett.: trachten te komen bij, maar wordt in deze tekst speciaal gebruikt in situaties waar de vertaling „te hulp komen” past.

tassewalinna Bangkaibottoe aně⁵na Arung Peneki. Napasangngi pottoe, nangngaru⁵na nakkěda:

„Riwěttaga⁵sia badja, kurumpa⁵gi Bulobulo.”

Nakkěda suroe:

5. „Anaga kupalattu⁵ riKaraengnge?”

Nakkěda Arung-matoae:

„Ianaro mupalattu⁵, suro, riKaraengnge adanna aně⁵ku ia dua.”

10. Napura mmanre-wěnni taue nalaona toU⁵da dua Bangkaibottoe ma⁵duappulo sitinro⁵ sepa⁵djoarěng. Natěngngaběnnimua naosěng toWadjo⁵e. Naděnniari nasuppěngngi Bulobulo. Namapappa⁵ badjae nangnganro toBulobuloe riKaraengnge riArumPone. Naompo⁵ ěssoe nangka surona Karaengnge ArumPone ttampaiwi Arung-matoae. Nakkěda suroe:

„Talao gare⁵, Puang, tasitudangěng Karaengnge ArumPone.”

15. Nalaona Arung-matoae. Nalattu⁵na situdangěng ia těllu. Nakkěda Karaengnge toRipalangga:

„O Arung-matoa, iana muwarěkkěng massě⁵: assikadongětta riTopatjě⁵do. Ia sininna palili⁵mumeměng alamaněnni, tasseadjing madetjeng, mualatoi doko⁵-inanre těmmawari⁵: Baringěng sepa-

20. lili⁵ silaong Malluse⁵salo⁵e, mupaledja⁵ku alau⁵ riBulobulo.”

Nakkěda Arung-matoae:

„Ianaritu kuwarěkkěng adammu, Karaeng, kuampu⁵ kugala-gala, nasa⁵bi Dewata seuae.”

25. Natěllumpěnni purana mangnganro toBulobuloe nasoro⁵na Karaengnge toBonee toWadjo⁵e Luu⁵e.

Natěllumpulěng purana mangnganro toBulobuloe nalao ma⁵-bawine La Mangkatje⁵ riSidenreng siala aně⁵na A⁵datuangnge riSidenreng.

30. Nasetaung purana nrumpa⁵ Bulobulo nasisala Arung Patilla⁵ ma⁵bali-salo⁵, nalao riPammana makkatěnni. Narisuro toKěrrě⁵

Arung Peneki, ieder één. Ze deden de armbanden aan en betuigden hun trouw en zeiden:

„Morgen wordt me het hoofd afgeslagen, of ik verover Bulobulo.”

De gezant zei:

„Wat zal ik aan de Karaeng overbrengen?”

De Arung-matoa zei:

„Breng deze woorden van mijn twee zoons over aan de Karaeng, gezant.”

Nadat de mensen het avondeten gebruikt hadden, ging toU⁵da samen met Bangkaibottoe op weg, met hun volgelingen twintig man bij elkaar. Midden in de nacht trokken de Wadjorezen op. Bij het kriecken van de dageraad staken ze Bulobulo in brand. Toen de nieuwe dag aanbrak, onderwierpen de mensen van Bulobulo zich aan de Karaeng en de ArumPone. Bij het opkomen van de zon kwam er een gezant van de Karaeng en de ArumPone om de Arung-matoa te roepen. De gezant zei:

„Heer, wilt gij misschien komen om een bijeenkomst te hebben met de Karaeng en de ArumPone.”

De Arung-matoa ging. Zij kwamen alle drie bijeen. De Karaeng toRipalangga zei:

„O Arung-matoa, houd stevig vast aan onze overeenkomst in Topatjē⁵do. Neem al uw vroegere vazallen, en wij zijn goede bondgenoten, neem ook als een pakje rijst dat niet bederft Baringēng met zijn vazallen alsmede de Malluse⁵salo⁵, omdat ge mij in staat hebt gesteld Bulobulo²⁶ te betreden.”

De Arung-matoa zei:

„Ik houd me aan uw woorden, Karaeng, ik zet ze af (als een jachtterrein), ik breek ze (als scheepsnaden) en de enige God is er getuige van.”

Drie dagen nadat de mensen van Bulobulo zich onderworpen hadden, trokken de Karaeng, de Boneërs, de Wadjorezen en de Luwurezen terug.

Drie maanden nadat de mensen van Bulobulo zich onderworpen hadden, ging La Mangkatje⁵ in Sidenreng een huwelijk sluiten met de dochter van de A⁵datuang van Sidenreng.

Eén jaar na de verovering van Bulobulo kreeg Arung Patilla⁵ twist met zijn mederegent en hij ging naar Pammana om zich onder bescherming te stellen. ToKërrē⁵ werd door de Arung-

²⁶ Noch *alau*⁵, Oostelijk, noch een der andere lezingen voor deze waarschijnlijk corrupte plaats leveren een goede vertaling op.

riArung-matoae llao ripakkaliaoi toPatilla⁵e. Napoteai Pammana. Ianaritu narirumpa⁵ Patilla⁵ ritoKërrë⁵.

Natëllumpulëng sisala toWadjo⁵e toPammanae nainappa riterëng toPammanae. Naduangngëssu mammusu⁵, narumpa⁵i Pammana.

5. Nangnganro toPammanae tëllu tau tëllu sampu⁵ tëlluttënrong potto. Nakkëda Datue riPammana:

„Amaseangnga⁵ mualai tje⁵de⁵ku, muatuo-tagërro⁵i tanamu riPammana, mupuang kuata, iani mupoelo⁵ iani kikadoi.”

Nakkëda toMa⁵dualëng:

10. „Ianaritu adammu nasa⁵bi Dewata seuae: ataekko kupuang, iani kusuroakko iani mukadoi.”

Nakado Datu Pammana. Ianaritu nata Pammana riWadjo⁵.

Nasewulëng purana mangnganro toPammanae natiwi⁵i alena riWadjo⁵ toPatampanuae. Nawelaiwi Baringëng.

15. Nasetaung purana mangnganro toPammanae nalao ma⁵bawine toKërrë⁵ riSawitto siala anë⁵na A⁵datuangnge riSawitto.

Naduattaung purana mangnganro toPammanae nangka mmut-tama riWadjo⁵ surona Datue riLuu⁵, nakkëda:

20. „Ia nasuroangnga⁵ Datue riLuu⁵: laoko riArung-matoae, muti-wirëngngi tëllu tolong tëllu baku⁵, muakkëda: ianaro tanrammu Luu⁵.”

Nakkëda Arung-matoae:

„Alakugi Luu⁵ka⁵ apa⁵ toGoasia⁵. Taniatoritu nasseadjing Luu⁵ Wadjo⁵ mangnguru⁵ baratae. Nae taroni kkuna tolongnge baku⁵e, kuassuro ttolorëngngi bura, kualisëngngi. Nakkupa ri-Tjenrana nala tolonna Datue nënnia baku⁵na, natudammupa suroe.”

Narialisënnia baku⁵na.

23. Luu⁵ka⁵ apa⁵ toGoasia⁵ E2: Luu⁵pa toGoa E1 ngkuka petoGoae(?) A1
ngkaka petoGoae(?) A2

matoa gezonden om de mensen van Patilla^s te gaan bestrijden²⁷. Pammana wilde dat niet. Zo werd Patilla^s door toKërrë^s veroverd.

Toen de twist van de Wadjorezen en Pammanarezen drie maanden geduurd had, werden de Pammanarezen aangevallen. Ze streken twee dagen en veroverden Pammana. De Pammanarezen onderwierpen zich (onder aanbieding van) drie mensen, drie sarongs en drie stel armbanden. De Datu van Pammana zei:

„Verleen mij de gunst, dat gij een kleinigheid van mij aanneemt, laat toch uw land Pammana het leven behouden, en gij zijt meester en ik ben slaaf, wat gij wilt daar stemmen wij mee in.”

ToMa^sdualëng zei:

„De enige God is getuige van deze woorden van u: dat gij slaaf zijt en ik meester ben, wat ik u opdraag daarmee stemt gij in.”

De Datu van Pammana stemde in. Zo kwam het dat Pammana slaaf was van Wadjo^s.

Eén maand nadat de Pammanarezen zich onderworpen hadden, kwamen de Patampanua zich aanbieden aan Wadjo^s. Ze verlieten Baringëng.

Eén jaar nadat de Pammanarezen zich onderworpen hadden, ging toKërrë^s in Sawitto een huwelijk sluiten met de dochter van de A^sdatuang van Sawitto.

Twee jaar nadat de Pammanarezen zich onderworpen hadden, kwam er een gezant van de Datu van Luwu^s Wadjo^s binnen en zei:

„Dit heeft de Datu van Luwu^s mij opgedragen: ga naar de Arung-matoa, breng hem drie mandjes en drie bakjes, en zeg: dit is het teken dat gij Luwurees zijt.”

De Arung-matoa zei:

„Hoe zouden wij Luwurees zijn, want wij zijn toch Goarees, en ook houdt het bondgenootschap van Luwu^s en Wadjo^s geen deelnemen aan elkaars rouw in. Maar laat die mandjes en bakjes maar daar, en ik zal ze met bast aaneen laten rijgen, en ze op de stroom laten wegdrijven. Dan kan de Datu zijn mandjes en bakjes daar in Tjenrana al krijgen als de gezant nog hier zit.”

Men liet de bakjes op de stroom wegdrijven.

²⁷ Het werkwoord *ppakkaliao* (lett. met een schild doen zijn) betekent waarschijnlijk: gewapenderhand iemand dwingen tot. A voegt hier dan ook aan toe: „zich onder Wadjo^s te stellen”. De combinatie van *llao*, gaan, met een passivum is wat vreemd. Mogelijk kon „hij ging hen dwingen tot” op deze wijze passief worden uitgedrukt.

Natëlluttaung purana mangnganro toPammanae narilëppëssëna Timurung ritoBonee, nainappana riterëng ritoWadjo⁵e. Natëllungngëssö mammusu⁵ naripalari toTuae toBettempolae, nariwëtta Pilla⁵e riasëngnge toSangkawana. NaPatolae nrumpa⁵i Timurung,

5. apa⁵ ia pole-alauriwi. Naiamua tënnariwëtta Pilla⁵e we⁵gannamua Arung Gilirëng massellerëngngi ale namate. Ianaritu nariamasei Gilirëng tudangëng toWadjo⁵, naripasoro⁵ ana⁵ makëssing riWadjo⁵.

Nangnganro Arung Timurung tëllu tau tëllu sampu⁵ tëlluttënrong potto, nakkëda:

10. „Amaseangnga⁵ mualai tje⁵de⁵ku, iani napoelo⁵ Wadjo⁵ iani kukadoi, dekkua tuo-tigërro⁵munakkëng.”

Nakkëda Arung-matoae:

15. „Adja⁵ mupa⁵bekkaduai mmewaengngi Wadjo⁵, muana⁵kuina.”

Nakado Arung Timurung. Nakkëda toMa⁵dualëng:

„Ianaritu nasa⁵bi Dewata seuae tëmmpa⁵bekkaduae mmewai Wadjo⁵. Nadekkua mupa⁵bekkaduai mmewai Wadjo⁵, napëppë⁵-ko Dewatae. Iani napoelo⁵ Wadjo⁵ iani mukadoi.”

20. Nakado Arung Timurung.

Naduattaung purana mangnganro toTimurungnge nalao ma⁵-bawine toMarilau⁵ riKera siala anë⁵na Arung Kera.

Natëlluttaung purana mangnganro toTimurungnge napangngewangiwi Tjitta toWadjo⁵e toLamurue. Natëllumpulëng silao-

25. rewëkkëng surona, nainappa sisala, nariteri Lamuru ritoWadjo⁵e. Nalaona ttuttung riGoa toLamurue. Nasewulëng mammusu⁵ naripalari toWadjo⁵e kkua riPatjora. Nadapi⁵mani Tanatëngnga napadja llari. Natëllumpënni purana llari toWadjo⁵e nassuro ArumPone ttiwi⁵ waramparang riKaraengnge, nakkëda:

30. „Ia nasuroangnga⁵ ArumPone: amaseangngi mualai tje⁵de⁵na tanae riBone tëlluttënrong potto, murewë⁵ riwanuammu mutudang ribola-tudangëmmu, apa⁵ iamua massasa masseadjing napurana bitjaranna Dewata seuae.”

Nakkëda Karaengnge:

1. narilëppëssëna: narilëppëssang A1,2 B1,2 nasilëppëssëna E — 10. nakkëda A1,2 B1,2: om. E

Drie jaar nadat de Pammanarezen zich onderworpen hadden, werd Timurung losgelaten door de Boneërs, en vervolgens aangevallen door de Wadjorezen. Drie dagen streden ze, toen werden de mensen van Tua en Bettempola op de vlucht gedreven, en men wilde de Pilla^s toSangkawana geheten het hoofd afslaan. De Patola veroverde Timurung, want hij benaderde het van uit het Oosten. En hierdoor slechts werd de Pilla^s niet het hoofd afgeslagen, doordat Arung Gilirëng net voor hem insprong, zodat hij de dood vond. Zo kwam het dat aan Gilirëng een Wadjo^sse positie werd verleend, en men hem terug liet gaan als geliefd kind van Wadjo^s.

Arung Timurung onderwierp zich (onder aanbidding van) drie mensen, drie sarongs en drie stel armbanden, en hij zei:

„Verleen mij de gunst dat ge een kleinigheid van mij aanneemt, wat Wadjo^s wil daar stemmen wij mee in, als wij er maar het leven afbrengen.”

De Arung-matoa zei:

„Verzet u geen tweede keer tegen Wadjo^s, gij zijt kind en ik ben moeder.”

Arung Timurung stemde in. ToMa^sdualëng zei:

„Daarvoor is de enige God getuige, dat gij u geen tweede keer tegen Wadjo^s verzet. Als gij u een tweede keer tegen Wadjo^s verzet, roeit God u volkomen uit. Wat Wadjo^s wil, daar stemt gij mee in.”

Arung Timurung stemde in.

Twee jaar nadat de Timurungers zich onderworpen hadden, ging toMarilau^s in Kera een huwelijk sluiten met de dochter van Arung Kera.

Drie jaar nadat de Timurungers zich onderworpen hadden, kregen de Wadjorezen en de Lamurunezen onenigheid over Tjitta. Drie maanden waren hun gezanten heen en weer gegaan, toen werd het een twist, en Lamuru werd aangevallen door de Wadjorezen. De Lamurunezen zochten hun recht bij Goa. Toen ze één maand gestreden hadden, werden de Wadjorezen op de vlucht gejaagd bij Patjora. Toen ze Tanatëngnga bereikten, staakten ze hun vlucht. Drie dagen na de vlucht van de Wadjorezen zond de ArumPone een gezant met goederen naar de Karaeng, en deze zei:

„Met deze boodschap heeft de ArumPone mij gezonden: verleen hem de gunst, dat ge een kleinigheid van het land Bone aanneemt, drie stel armbanden, en dat ge terugkeert naar uw land en woont in uw woonhuis, want het is slechts een twist onder bondgenoten en de beslissing van de enige God is reeds gevallen.”

De Karaeng zei:

„Tëkkubalio ada, suro, sitinro^s muno matu^s suroku llao riseadjikku ArumPone.”

Naduampënni purana llari toWadjo^se nalao riBone surona Karaengnge ttiwi^s waramparang nakkëda:

5. „Ia nasuroangnga^s: amaseangngi mualai tje^sde^sna Goa duattënrong potto, muwerengnga^s lalëng nasiwuno toWadjo^se toGoae, muassuro ppasipulung adju silaong pakkali, natoWadjo^se mate mutunui, natoGoae mate mulamungngi, apa^s seadjimmu waliwali.”
10. Nakkëda ArumPone:
„Kërru^s pole sumangë^sna waramparanna seadjikku, ala kusampeangnge, napeni llao djantjitta siala-paingngë^sessi riadetjengëtta? Nadekkua tënnaengkalingai adakku seadjikku, ianaritu mpelai ada.”
15. Nakkëda surona Karaengnge:
„Kkua tongëmmua, Puang.”
Nalimampënni purana llari toWadjo^se narewë^s riwanuanna Karaengnge.
Angkannamani Tanatëngnga palili^sna Wadjo^s, angkanna Utting
20. Kera Belawa.
Naduattaung purana mammusu^s toWadjo^se toLamurue nalao ma^sbawine La Bising riWugi^s siala anë^sna Arung Wugi^s.
Natëlluttaung purana mammusu^s toWadjo^se toLamurue nasiala toBonee toGoae. Nangka Karaengnge riPadappadang maelo^s
25. tteriwi Bone. Nangkamanëng pa^sdangë^sna Goa silaong Karaengnge ttingarai Bone. Nalao surona Arung-matoae riArumPone nakkëda:
„Ia mai nasuroangnga^s seadjitta Arung-matoae: laoko riseadjikku ArumPone, ssoissonni badja Karaengnge ttingarai Bone
30. nasilaong Datue riLuu^s. Madetjengngi mai Padjungnge ttudjua^s, apa^s Palakka kutingara silaong toSidenrengnge. Nadekkua llariwi Karaengnge, adja^sna riwëtta malopue. Naia toWadjo^se malotomanëng pakeanna.”
Nakkëda ArumPone:
35. „Ia mupalattu^s, suro, riseadjikku Arung-matoae: madetjenritu

12-13. -essi riadetjengëtta E1: -engngi tasita riadetjengëtta A1,2 -e ridetjeng ridja^s E2 — 16. Kkua tongëmmua, Puang E1: Kupatongëttu tapoadae E2 Kku tongëmmua, Puang A1,2 Kku tongëng mupoadae, Puang B1,2

„Ik geef u geen antwoord, gezant, vergezel slechts straks mijn gezant naar mijn broeder de ArumPone.”

Twee dagen nadat de Wadjorezen gevlucht waren, ging een gezant van de Karaeng met goederen naar Bone, en zei:

„Met deze boodschap heeft hij mij gezonden: verleen hem de gunst dat ge een kleinigheid van Goa aanneemt, twee stel armbanden, geeft gij mij doortocht, opdat de Wadjorezen en de Goarezen met elkaar vechten, laat gij hout en schoppen verzamelen en als de Wadjorezen sterven verbrandt gij hen, en als de Goarezen sterven begraaft gij hen, want beide partijen zijn uw broeders.”

ArumPone zei:

„Veel dank voor de goederen van mijn broeder, hoe zou ik ze afwijzen, maar waar gaat het dan heen met onze belofte elkaars waarschuwing te accepteren voor ons beider welzijn? Als mijn broeder niet luistert naar mijn woorden, pleegt hij daardoor woordbreuk.”

De gezant van de Karaeng zei:

„Dat is juist, Heer.”

Vijf dagen nadat de Wadjorezen gevlucht waren, keerde de Karaeng terug naar zijn land.

Nog maar tot aan Tanatëngnga waren de vazallen van Wadjo⁵, en tot aan Utting, Kera en Belawa.

Twee jaar nadat de Wadjorezen en de Lamurunezen oorlog gevoerd hadden, ging La Bising in Wugi⁵ huwen met de dochter van Arung Wugi⁵.

Drie jaar nadat de Wadjorezen en de Lamurunezen oorlog gevoerd hadden, kregen de Boneërs en de Goarezen twist. De Karaeng kwam in Padappadang met de bedoeling tegen Bone op te trekken. Alle onderhorigheden van Goa vergezelden de Karaeng om Bone aan te tasten. En een gezant van de Arung-matoa ging naar de ArumPone en zei:

„Dit heeft uw broeder de Arung-matoa mij opgedragen: ga naar mijn broeder de ArumPone, morgen rukt de Karaeng op om Bone aan te tasten en de Datu van Luwu⁵ vergezelt hem. Het beste is dat de Pajung zich op mij richt, want ik zal Palakka aanvallen samen met de Sidenrengers. Als de Karaeng vlucht, laat dan degenen die niet meer tot verweer in staat zijn²⁸ niet het hoofd worden afgeslagen. De Wadjorezen dragen allen zwarte kleren.”

De ArumPone zei:

„Breng dit over aan mijn broeder de Arung-matoa, gezant: de

²⁸ *Malopu* betekent: krachteloos, weerloos gemaakt, in het bijzonder door magische middelen toegepast door dieven; misschien in dit verband: verlamd van schrik vanwege de nederlaag(?).

adanna seadjikku. Alakugi massarang detjenna Bone Wadjo^s. Ianaritu kupogau^s naelorëngnge seadjikku.”

Narewë^sna surona Arung-matoae.

- Namapappa^sna badjae nasossonna Mangkasa^se Luu^se toSoppengnge ttingarai Bone. Nasossong toWadjo^se toSidenrengnge ttingarai Palakka. Nasiduppa toWadjo^se Padjungnge ri Bone, nalari toWadjo^se. Napattulu^s-liwungiwi llari toSidenrengnge. Nalai alena Mangkasa^se, nariwusuangi ale ritoBonee, nalari-sërro toMangkasa^se Luu^se toSoppengnge, mappërri-përri matau^s rilawa nalleangëng Karaengnge Datue. Naripëppë^s Mangkasa^se Luu^se toSoppengnge toSidenrengnge tënriwëtta malopue. Naiamana napadja llari Karaengnge Datue nadapi^smani riattanna Sailong, naitani napasarëssung batena toWadjo^se. Narewë^sna toBonee. Natini llalo Karaengnge riPadappadang. Narewë^s toWadjo^se riwanuanna.

Nasëppulo-pituttaunna Arung-matoa Massaolotjie namate. NatoPa^sbelë^s ttolai Arung-matoa.

Nasewulëng purana llari Mangkasa^se nangka surona Karaengnge mmuttama riWadjo^s nakkëda:

20. „Ia nasuroangnga^s Karaengnge: laoko mupoadangngi Arung-matoae: ikonaritu mpelaiwi assikadongëtta riTopatjë^sdo, apa^s bali^s-ritëngngapadakko.”

NatoMa^sdualëng ^sbaliwi ada surona Karaengnge:

25. „Ia mupalattu^s, suro, adanna Wadjo^s riKaraengnge: massakka^si bali^s-ritëngngapadang, massë^s nawarëkkëng assikadongënnariTopatjë^sdo, nasa^sbi Dewata seuae.”

Natëlluttaung Arung-matoa La Pakoko toPa^sbelë^s namate. Na-La Mangkatje^s toU^sda ttolai Arung-matoa.

30. Natëlluttaung purana ripëppë^s Mangkasa^se ritoBonee nangkasi Karaengnge ssore riTjenrana tteriwi paimëng Bone. Nalao rimusu^s toWadjo^se silaong Mangkasa^se. Nangkamanëng pa^sdangëngngënnna Goa nasilaongëng ttingarai Bone. Nabali^sna toriAwamponee iamanëng nënnia toriAdjangalë^se iamanëng.

woorden van mijn broeder zijn goed. Hoe zou het welzijn van Bone en Wadjo^s gescheiden kunnen worden. Ik zal doen wat mijn broeder wenst."

De gezant van de Arung-matoa keerde terug.

Toen de volgende morgen aanbrak, rukten de Makasaren, de Luwurezen en de Soppengers op om Bone aan te tasten. De Wadjorezen en de Sidenrengers rukten op om Palakka aan te tasten. Het kwam tot een treffen tussen de Wadjorezen en de Pajung van Bone, en de Wadjorezen vluchtten. De Wadjorezen sleepten de Sidenrengers mee op hun vlucht. De Makasaren trokken zich terug, ze werden door Bonese troepen overstelpt en de Makasaren, Luwurezen en Soppengers sloegen hals over kop op de vlucht, zich haastend omdat ze vreesden afgesneden te worden zodat de Karaeng en de Datu van bescherming ontbloot zouden worden. De Makasaren, Luwurezen, Soppengers en Sidenrengers werden geheel verslagen, maar degenen die niet meer tot verweer in staat waren werd het hoofd niet afgeslagen. De Karaeng en de Datu staakten hun vlucht pas, toen ze ten Zuiden van Sailong kwamen, ze zagen dat de Wadjorezen hun vaandels lieten oprukken. De Boneërs keerden terug. De Karaeng ging meteen door naar Padappadang. De Wadjorezen keerden terug naar hun land.

Na zeventien jaar Arung-matoa geweest te zijn stierf Massao-lotjie. ToPa^sbelē^s volgde hem op als Arung-matoa.

Eén maand nadat de Makasaren gevlucht waren, kwam er een gezant van de Karaeng Wadjo^s binnen en zei:

„Dit heeft de Karaeng mij opgedragen: ga tegen de Arung-matoa zeggen: gij hebt onze overeenkomst in Topatjē^sdo verbroken, want gij zijt midden in de slag overgelopen."

ToMa^sdualēng antwoordde de gezant van de Karaeng:

„Breng deze woorden van Wadjo^s over aan de Karaeng, gezant: Wadjo^s ontkent midden in de slag te zijn overgelopen, en houdt stevig vast aan hun overeenkomst van Topatjē^sdo, en de enige God is er getuige van."

Toen La Pakoko toPa^sbelē^s drie jaar Arung-matoa was geweest, stierf hij. La Mangkatje^s toU^sda volgde hem op als Arung-matoa.

Drie jaar nadat de Makasaren door de Boneërs geheel verslagen waren, kwam de Karaeng weer en landde in Tjenrana om opnieuw tegen Bone op te trekken. De Wadjorezen vergezelden de Makasaren ten oorlog. Alle onderhorigheden van Goa waren aanwezig en trokken tezamen op om Bone aan te tasten. De mensen uit Awampone en Adjangalē^s liepen allen over.

Natëllumpulëng mammusu^s naripepë^s toBonee. Nabali^sna to-Palakkae. Natarona benteng Karaengnge kkua riPappolo. Nama-lasa Karaengnge. Nariparewë^s riwanuanna. Naonromua Mang-kasa^se iamanëng silaong pa^sdangëngngënnä Goa.

5. Natëllumpënni llëttu^sna riwanuanna namate Karaengnge to-Ripalangga. NaKaraengnge riTjëmpae ttolai. Nauttama-wënni surona Arung-matoae riArumPone nakkëda:
 „Ia nasuroangnga^s seadjitta: de^sgasia ta^s riBone, namapepë^s-naritu Bone, nade^s kuita daung-ta^s? <I>atopa napoada seadjitta
10. Arung-matoae: adja^smuna mai napatudjuia^s bali, Mangkasa^sem-mua napasseuai ale, nasiare^spa tē^sba^se kulari.”
 Makkëda Kadjao Lali^sdo^s:
 „Ia mupalattu^s, suro, adakku rianë^sku Arung-matoae: ëngkamua ta^s riBone, naiamua tēkkuassuro ttiwirëngngi^s makkëdai nawa-nawakku: ala ëngkaga tau mmelorëngngi madja^s seadjinna.”
15. Napappa^s badjae nasossong Mangkasa^se. Narapë^s makkatënni ripagë^se narisuppënnä sepue Bukaka. Nalari toWadjo^se nade^s bali ttudju nariwusuangnge ale Mangkasa^se ritoBonee. Nalari-sërro Mangkasa^se naripeppë^s. Nariwëtta Karaengnge riGoa.
20. Natëllumpënni purana riwëtta Karaengnge natjëppa toBonee to-Goae kkua riawanna paoe riLa Tjalëppa^s. Naia nassitjëppai mmingngërrangngengngi uluadae, situdangënnä Sudangnge La Teariduni, riawang-Tangkani toBonemuni, riattang-Tangkani to-Goamuni.
25. Nalimampënni purana mattjëppa toBonee toGoae nalao-su^sna Mangkasa^se silaong ArumPone. Napatëttongngi Daeng Patobo^s Karaeng riGoa. Nade^sna musu^s, adjëng-pappani tanae.

Na drie dagen strijd werden de Boneërs geheel verslagen. En de mensen van Palakka liepen over. De Karaeng richtte in Pappolo een versterkte legerplaats in. En de Karaeng werd ziek. Hij werd teruggebracht naar zijn land. De Makasaren en de onderhorigheden van Goa bleven echter allen.

Drie dagen na zijn aankomst in Goa stierf de Karaeng toRipalangga. De Karaeng riTjěmpae volgde hem op. Er kwam 's nachts een bode van de Arung-matoa bij de ArumPone en zei:

„Met deze boodschap heeft uw broeder mij gezonden: zijn er dan geen lontar-bomen in Bone, dat Bone zo in het nauw gebracht is, en dat ik geen lontar-blad gezien heb?²⁹ Dit ook zegt uw broeder de Arung-matoa: laten zij geen vijanden op mij afsturen, maar zich slechts tegen de Makasaren verenigen, en midden in het gevecht sla ik op de vlucht.”

Kadjao Lali⁵do⁵ zei:

„Breng deze woorden van mij over aan mijn zoon de Arung-matoa, gezant: er zijn wel lontar-bomen in Bone, maar ik heb u slechts daarom geen (blad) laten brengen, omdat ik bij mijzelf zei: hoe zou iemand zijn broeder kwaad toewensen.”

Bij het aanbreken van de volgende dag rukten de Makasaren op. Zij tastten van nabij de omwalling aan en de helft van Bukaka werd in brand gestoken. De Wadjorezen vluchtten zonder dat zij door de vijand waren aangevallen, terwijl de Makasaren door Bonese troepen werden overstelt. De Makasaren sloegen hals over kop op de vlucht en werden geheel verslagen. De Karaeng van Goa werd het hoofd afgeslagen.

Drie dagen nadat de Karaeng het hoofd afgeslagen was, sloten de Boneërs en de Goarezen een verdrag ten Noorden van de pao-boom in Tjalěppa⁵. Dit was de inhoud van het verdrag: zich het verbond te zullen herinneren van de bijeenplaatsing van de Sudang en de Teariduni; ten Noorden van de Tangka-rivier zou Bonees gebied zijn en ten Zuiden van de Tangka-rivier Goarees.

Vijf dagen nadat de Boneërs en de Goarezen een verdrag gesloten hadden, gingen de Makasaren vergezeld van de ArumPone naar Makasar. Zij stelden Daeng Patobo⁵ tot Karaeng van Goa aan. Er was geen oorlog meer, het was volkomen vrede in de landen.

²⁹ Deze vraag van de Arung-matoa is in E1 alleen nog verminkt bewaard. De tekst is naar A1, 2 verbeterd. Er wordt gedoeld op de zgn. *bila-bila*, die aan vazallen werd toegezonden om hen tot bv. de oorlog op te roepen: een lontar-blad waarin een aantal knopen gelegd was, dat aangaf over hoeveel dagen de vazal verwacht werd.

Na³baine toU³da siala Arung Sakuli, nadjadjiang ana³ sua makkunrai, iana siala La Djurangi, nadjadjiang ana³ sua nariasəng Da Abəng.

5. Nallakkai We Tənriatē³ siala Arung Sekkanasu riasəngge La Pakkanna toPalinruni, nadjadjiang ana³ sua nariasəng We Lompu. Nallakkai We Tənriteppo³ siala toAngkau³ anē³na Arung Rumpia, nadjadjiang ana³ sua nariasəng We Tənriamo. Na³bawine toKərrē³ siala We Tənriukkē³ ana³na Arung Mario ritēlla³e Battjoae, nadjadjiang ana³ əppa³: sua riasəng La Pasənnungəng toMarilau³ pattēllarēnna, sua riasəng toPassakkē³, sua riasəng We Tənriabeng, sua riasəng Tənriwakorang.
- 10.

Nangka surona Karaengge mmuttama riWadjo³ nakkēda:

„Ia nasuroangnga³ Karaengge: laoko mutampaiwi toWadjo³e, nalao mai riBərru³, napanorəngnga³ allirikku ritasi³e.”

15. NatoMa³dualəng³ baliwi ada nakkēda:

„Ia mupalattu³, suro, adanna Wadjo³ riKaraengge: mauna ia allirie riTəmmlate riGoa naelorəng kupano³, llaotoa³, apasi nak-kumua riBərru³.”

20. Narewē³na surona Karaengge. Nassuro Arung-matoae llao ri-ArumPone nakkēda:

„Ia nasuroangnga³ seadjitta Arung-matoae: laoko mupoadangngi seadjikku: əngkai surona Karaengge ttampaia³ llao riBərru³ ppano³ alliri ritasi³e.”

Nakkēda ArumPone:

25. „Ia mupoadangngi seadjikku, suro: madetjengngi llao tasitinro³ seadjitta ArumPone sita Karaengge, tatampaitoi seadjitta to-Soppengge, tasitinro³ llao riBərru³.”

30. Narewē³na surona Arung-matoae. Nalaona toWadjo³e riBərru³ sitinro³ toBonee toSoppengge llao silili³, tēllu Bone Wadjo³ Soppeng. Nalētту³na riBərru³. Nasitudangēnna Karaengge ri-Goa. Nakkēda Karaengge Daeng Patobo³:

„Magi, ArumPone, natoWadjo³emmi kutampai, muəngka tēllu mai?”

Nakkēda ArumPone:

35. „Seadjikku toWadjo³e kitiwi³, apa³ matau³i mmola pallawa-ngəng, aga kitiwi³ parewa-musu³.”

8-11. C1 om. E — 17. allirie E: allirinna C1; riTəmmlate E2: La Təmmlate E1 Təmmlate C1 — 29. toSoppengge E2: om. E1 C1

ToU⁵da huwde met Arung Sakuli, en zij kregen één dochter, die huwde met La Djurangi, en zij kregen één kind: Da Abëng.

We Tënriatë⁵ huwde met Arung Sekkanasu, La Pakkanna to-Palindrungi, en zij kregen één kind: We Lompu. We Tënriteppo⁵ huwde met toAngkau⁵ de zoon van Arung Rumpia, en zij kregen één kind: We Tënriamo.

ToKërrë⁵ huwde met We Tënriukkë⁵ de dochter van Arung Mario Battjoae getiteld, en zij kregen vier kinderen: La Pasënnungëng toMarilau⁵, toPassakkë⁵, We Tënriabeng, Tënriwako-rëng.

Er kwam een gezant van de Karaeng Wadjo⁵ binnen en zei: „Dit heeft de Karaeng mij opgedragen: ga de Wadjorezen oproepen dat zij naar Bërru⁵ komen en voor mij mijn palen uit de bergen naar de zee brengen.”

ToMa⁵dualëng antwoordde en zei:

„Breng deze woorden van Wadjo⁵ aan de Karaeng over, gezant: zelfs al wilde hij dat wij de palen naar Tëmmalate³⁰ in Goa brachten, dan zouden wij toch gaan, hoeveel temeer nu het maar in Bërru⁵ is.”

De gezant van de Karaeng keerde terug. De Arung-matoa stuurde iemand naar de ArumPone en deze zei:

„Dit heeft uw broeder de Arung-matoa mij opgedragen: ga tegen mijn broeder zeggen: er is een gezant van de Karaeng geweest om mij op te roepen naar Bërru⁵ te gaan om palen naar de zee te brengen.”

De ArumPone zei:

„Zeg dit aan mijn broeder, gezant: het is het beste dat gij samen met uw broeder de ArumPone gaat om de Karaeng te ontmoeten; roept gij ook uw broeders de Soppengers op, dat gij tezamen naar Bërru⁵ gaat.”

De gezant van de Arung-matoa keerde terug. De Wadjorezen gingen nu naar Bërru⁵ vergezeld van de Boneërs en de Soppengers met al hun vazallen, zij drieën Bone, Wadjo⁵ en Soppeng. Zij bereikten Bërru⁵. Zij hadden een bijeenkomst met de Karaeng van Goa. De Karaeng Daeng Patobo⁵ zei:

„Waarom, ArumPone, zijt gij hier met uw drieën, terwijl ik slechts de Wadjorezen heb opgeroepen?”

De ArumPone zei:

„Mijn broeders de Wadjorezen hebben wij meegenomen, omdat zij bang waren het onbewoonde land door te trekken, dus hebben wij oorlogswapens meegenomen.”

³⁰ Tëmmalate, Makasaars Tamalate, was de naam van een bekend paleis van de Karaeng van Goa.

- Napura makkēda ArumPone nalaona toWadjo⁵e toBonee toSoppengnge ssio⁵i allirie. Narui⁵na sisulle mmenre⁵ massabo ArumPone Pollipue. Narung-matoae toU⁵da mmenre⁵ massabo. Natenrengngi bēssinna. Nawing-lengēngngi kannana. Nakkēda
5. sabona :
 „Arengkalingamanēkko
 Sini pattuppu-batue
 Torilalēmpulu⁵e
 Penrang nakaraka⁵e
 10. Manila urosa pēppa⁵
 Makkaria mararingngi
 Giling samagiling
 Tea samatea.”
 Nawēttaiwi lolongnge, napada nrewē⁵ riwanuanna.
 15. Nadapi⁵mani Amali nasitudangēng tēllu ArumPone Pollipue
 Arung-matoae. Nakkēda ArumPone :
 „Madetjengngi⁵ sita riptumpēnnie, tateriwi Tjenrana, apa⁵ iaro
 Tjenrana tanana Karaengnge.”
 Nasikado tēllunna, napada nrewē⁵na riwanuanna mappangngu-
 dju llao rimusu⁵. Nadapi⁵ni tanra-ēssona, nasitana ia tēllu. Na-
 musu⁵ni Tjenrana. Nasessomua mammusu⁵. Nasuppēngngi Tjen-
 rana. Naiamua tēnnariwētta Datue Sangkaria rimakkēdanna
 Arung-matoae :
 „Madetjengngi, ArumPone, tatara malēppē⁵ Datue, apa⁵ iadekko
 25. riwēttai, namana⁵i ana⁵-ēppo musu⁵ta Luu⁵e.”
 Napura malēppē⁵ Datue nasitudangēng ArumPone Arung-
 matoae Pollipue. Nakkēda ArumPone :
 „Madetjengngi⁵ sita riTimurung rilimampēnnie, tapasseadjing-
 ngi tanata ia tēllu.”
 30. Nasikado-adana tēllu. Napada ssoro⁵ riwanuanna. Nadapi⁵ni
 tanra-ēssona ArumPone. Na⁵dup pang riTimurung tēllu toBonee

7. pattuppu-batue: panagabatua(?) E1 om. E2 — 10. urosa pēppa⁵ E1: uro E2
 — 18. Tjenrana A1,2: ramarana(?) E1 om. E2

Nadat de ArumPone gesproken had, gingen de Wadjorezen, de Boneërs en de Soppengers de palen vastbinden en ze sleepten ze voort, terwijl de ArumPone en de Pollipu om beurten een bezweringslied³¹ aanhieven. En de Arung-matoa toU³da hief een bezweringslied aan. Hij drilde zijn lans, en hield zijn schild vóór zich. Zijn lied luidde:

„Hoort gij allen,
Alle gij vorsten,
Die in de bergen woont.
De bomen waaromheen zich slingeren
Manila, urosa en rotan,
Ruisen en klagen.
Laten wij samen omkeren,
Laten wij samen weigeren.”

Zij hakten de sleeptouwen door en keerden allen naar hun land terug.

Toen ze Amali bereikt hadden, vergaderden zij drieën, de ArumPone, de Pollipu en de Arung-matoa. De ArumPone zei:

„Laten wij elkaar over zeven dagen ontmoeten, opdat wij optrekken tegen Tjenrana, want Tjenrana is land van de Karaeng.”

Zij drieën waren het hierover eens, en allen keerden terug naar hun land om zich voor te bereiden op de krijgstoet. De afgesproken dag brak aan, en zij drieën ontmoetten elkaar. Zij streden tegen Tjenrana. Ze streden slechts één dag. Ze staken Tjenrana in brand. En de Datu Sangkaria werd slechts hierom niet het hoofd afgeslagen, omdat de Arung-matoa zei:

„Het is het beste, ArumPone, dat wij de Datu laten ontsnappen, want als hem het hoofd afgeslagen wordt, dan erft het nageslacht onze oorlog met de Luwurezen.”

Nadat de Datu ontsnapt was, vergaderden de ArumPone, de Arung-matoa en de Pollipu. De ArumPone zei:

„Laten wij elkaar over vijf dagen ontmoeten, opdat wij onze drie landen in een bondgenootschap verenigen.”

Zij drieën waren het hierover eens. Allen gingen uiteen, naar hun land terug. De door de ArumPone voorgestelde dag brak aan. Zij drieën ontmoetten elkaar in Timurung, de Boneërs, de Wadjo-

³¹ Een *sabo* is een lied, dat gezongen wordt bij het bouwen van een huis of een schip en gericht wordt tot de daarvoor te gebruiken bomen (voorbeelden ook in Chr. II pg 364-366, III pg 148-151). In vaak poëtische en duistere (taboe-?) woorden worden de bomen geëerd en tot berusting in hun lot gemaand. De onderhavige *sabo* heeft de bijzondere pointe van oproep tot staking van het werk. De woorden *mamila* en *urosa* zijn onbekend, mogelijk soorten slingerplanten of touwen. *Makkaria*, eveneens onbekend, is gissenderwijs vertaald met: ruisen.

toWadjo⁵e toSoppengnge. Nasitudangëng Arungnge ia tëllu. Nakkëdana ArumPone:

„Iana taduppangngi, seadjing, madetjengngi tapasseadjingngi tanata ia tëllu Bone Wadjo⁵ Soppeng, nappadaworoane sina siama ia tëllu.”

5.

Nakkëda Arung-matoae:

„Napekkuna, ArumPone, masseadjing tanata tëllu ataessia Wadjo⁵ riGoa nasseadjissa Bone Goa?”

Nakkëda ArumPone:

10. „Madetjeng adammu, Arung-matoa. Nae taroni⁵ masseadjing tëllu. NaBonepa mmewai Goa, dekkko maelo⁵mupi ppoatai Wadjo⁵. Taronisia toGoae tatëllu<i>tonasia masseadjing.”

Nakkëda Pollipue:

„Madetjenritu adammu, io dua, mappadaworoane tanata tëllu.

15. Naia kuellau ana⁵e tanamu riSoppeng naina Wadjo⁵ Bone, apa⁵ tëkkulle mappadaworoane, apa⁵ iapa tau mappadaworoane sënradjae.”

Nakkëda ArumPone:

„Pekkua nawa-nawatta, Arung-matoa? Apa⁵ tongëng adanna

20. seadjitta Soppeng.”

Nakkëda Arung-matoae:

„Uasëngngi naposolang matti⁵ tanata, dekkko sipoana⁵i.”

Nakkëda ArumPone:

„Tongëng adammu, Arung-matoa. Nae taroni kuwereng siadjitta

25. Goagoa sepalili⁵, nalai pa⁵dai-rai, nappadaoroane tanata ia tëllu.”

Nakkëda Arung-matoae:

„Madetjenni, ArumPone. Tarotonisia kuwereng seadjitta toSoppengnge Baringëng sepalili⁵, nalai pa⁵dai-rai, pamasena Goa kurumpa⁵na Bulobulo, nasseadjikkessa tanata ia tëllu.”

30. Nakadona toSoppengnge. Nakkëdana ArumPone:

„Iana nasseadjingëng tanata ia tëllu mappadaworoane-sina-siamae: uluai Bone ana⁵-tëngngai Wadjo⁵ pattjutjungngi Soppeng. Tasëngngi tanata Tëllumpottjoe.”

Nasikado ia tëllu. Napada mmalana ittëllö⁵ ArumPone Matinroe-rigotjinna, Arung-matoae Matinroe-rikannana, Pollipue Matinroe-ritanana. Ianae ripasawëkkëng riasë⁵ riawa mappadaworoanee ia tëllu:

rezen en de Soppengers. De drie vorsten vergaderden. De ArumPone zei:

„Hiervoor hebben wij deze ontmoeting, broeders: laten wij onze drie landen Bone, Wadjo^s en Soppeng in een bondgenootschap verenigen, zodat zij drieën volle broeders zullen zijn.”

De Arung-matoa zei:

„Hoe kan dat, ArumPone, dat onze drie landen bondgenoten zijn, daar Wadjo^s toch slaaf is van Goa, en Bone en Goa toch bondgenoten zijn?”

De ArumPone zei:

„Uw woorden zijn juist, Arung-matoa. Maar laten wij drieën bondgenoten zijn. En Bone zal Goa wel weerstand bieden, als het Wadjo^s nog in slavernij wil houden. Laat ons toch als bondgenoten gedrieën tegen de Goarezen optreden.”

De Pollipu zei:

„Uw beider woorden zijn goed, dat onze drie landen volle broeders zijn. Maar ik verzoek, dat uw land Soppeng kind is en dat Wadjo^s en Bone moeder zijn, want ik kan geen volle broeder zijn, omdat pas zij, die even groot zijn, volle broeders zijn.”

De ArumPone zei:

„Wat denkt gij er van, Arung-matoa? Want de woorden van onze broeder Soppeng zijn waar.”

De Arung-matoa zei:

„Ik beweer, dat het onze landen later ten verderve zal voeren, als één kind is van de anderen.”

De ArumPone zei:

„Uw woorden zijn waar, Arung-matoa. Maar laat ik onze broeder Goagoa met vazallen geven, opdat hij dat als gebiedsuitbreiding neemt, en onze drie landen volle broeders zijn.”

De Arung-matoa zei:

„Dat is goed, ArumPone. Laat ook ik onze broeders de Soppengers Baringgëng met vazallen geven, opdat zij dat als gebiedsuitbreiding nemen, het geschenk van Goa voor mijn verovering van Bulobulo, zodat onze drie landen toch bondgenoten zijn.”

De Soppengers stemden in. De ArumPone zei:

„Zo sluiten onze drie landen een bondgenootschap van volle broeders. Bone is de oudste broeder, Wadjo^s de middelste, en Soppeng de jongste. Wij noemen onze landen de Tëllumpottjo.”

Zij drieën waren het eens. Allen namen eieren, de ArumPone Matinroe-rigutjinna, de Arung-matoa Matinroe-rikannana en de Pollipu Matinroe-ritanana. Hiervoor werden boven- en onderwereld als getuigen aangeroepen dat zij drieën volle broeders waren (met de woorden):

- „Tanata mattulu²-paradjo, tēppēttu seranrēng sisanre³, tēssibēl-leangngi⁴, tēssiluppē⁵-matjekkoangngi⁶, makkēda siatēppērrēngngi⁷, malilu sipakaingngē⁸ki⁹, siala-pakaingngē¹⁰ki¹¹, tēssitadjēng-alilungngi¹², tēssiē¹³du¹⁴-tanēttanēngngi¹⁵, tēssiattanēng-tanēngngēngngi¹⁶, tēssisērringēng-roporopoi¹⁷, tēssiakkalē¹⁸-kalēkkēngngi¹⁹, tēssitangēng-tollariwi²⁰, tēssitangēng-topasalai²¹, sirēkkokēng-tomatodjoi²², silasēkkēng-tedollaiwi²³, tēssitonrong-atai²⁴, tēssirē²⁵ba-adē²⁶ki²⁷, tēssilawa-bitjarai²⁸, tēssipē²⁹deng-aradjangngi³⁰, pada makkadawang-risaliwēngngi³¹ tēmmakkadawang-rilalēng, tēssibitjaramusu³²ki³³, tēnnapisisalai³⁴ tobongngo³⁵, tēnnapangkagaki³⁶ tokanna³⁷, tēnnabitjarai³⁸ torisaliwēng, tēssipolo-tandjengngi³⁹, tēssibola-waramparangngi⁴⁰, siwerengngi⁴¹ anu-mallalētta, tēssipakkeanē⁴²-tawangngi⁴³, tēssiwawai⁴⁴ riteata, tēssiēlli-atai⁴⁵, tēssiatēppēkkēngngi⁴⁶ dekkō ēngka akkēdadangngētta natania suro-ribate mpawai, tomatēppē⁴⁷tu mate nala⁴⁸i tedong mauni anē⁴⁹-Arummuna, siatuo-bakkemanu⁵⁰ki⁵¹, nnange siampae⁵²ki⁵³, malēmme⁵⁴ siewangngi⁵⁵, mmali⁵⁶ siparappē⁵⁷ki⁵⁸, padai⁵⁹ madetjeng padai⁶⁰ madja⁶¹, pada mate pada tuo, tēnnanre api, tēnnawawa dja⁶²-tana, tēnnatiwi⁶³ tomate asseadjingēnna tanata mau maruttung langi⁶⁴e mawoto peretiwie, tēmallukkato asseadjingēnna tanata. Nigi-nigi mpelai uluada marēppa⁶⁵-pintjēng marēssa-ittēllo⁶⁶ tana-tudangēnna, nasa⁶⁷bi De-wata seuae.”

- Nainappa⁶⁸ buangngi batunna tasseuanna ppaotongiwi ittēllo⁶⁹e. Napada mmērrung sangodi tomaegae iamanēng. Napura malla-mumpatu nasēnni tanana Tēllumpottjoe. Napada nrewē⁷⁰na riwanuanna, pada ma⁷¹dakkala bēssi makkadawang risaliwēng.

Namatena toMa⁷²dualēng Pa⁷³danrēngnge riBettempola. Nato-Palongo⁷⁴ ttolai amanna ma⁷⁵danrēng riBettempola.

Natarona wawine Arung-matoae asera pulona ēppa⁷⁶.

5. tēssisērringēng- : tēssipirērringēng- E1 tēssipērringēng- E2

³² „Elkaars afval niet opvegen” zou de zin kunnen hebben van „niet elkaars tuintje wieden” of ook: „elkaar de hand boven het hoofd houden” (kedjahatan jang kita punjai bersama djangan buka-membuka, volgens dhr Djamali).

³³ d.w.z. wij breiden ons gebied niet uit ten koste van een der bondgenoten (*bin-nen*), maar alleen *buiten* het territoir der Tēllumpottjo.

³⁴ Vermoedelijk is bedoeld het terugbrengen aan de eigenaar van weggelopen vee of slaven of van gestolen goed.

³⁵ Vermoedelijk is bedoeld dat op kinderen, uit (qua „nationaliteit”) gemengde huwelijken geboren, geen kinderverdeling werd toegepast.

³⁶ d.w.z. kan ongestraft gedood worden (Wrd. s.v. *ledja*).

³⁷ Dit heeft de zin van: elkaars smaad niet openbaren (djangan bongkar-membongkar rahasia kita jang dapat memalukan, volgens dhr Djamali).

„Onze landen zijn verbonden als de strengen van een ploegtuig waarvan één streng niet breekt maar die elkaar steunen, wij bedriegen elkaar niet, wij plegen tegen elkaar geen bedrieglijk ver- raad, bij het spreken geloven wij elkaar, bij vergissingen waar- schuwen wij elkaar, wij accepteren elkaars waarschuwing, wij zitten niet op elkaars vergissing te wachten, wij rukken elkaars aanplant niet uit, wij planten niet op elkaars gebied, wij vegen elkaars afval niet op,³² wij ontginnen elkaars bossen niet, wij houden elkaars vluchtelingen of schuldigen niet vast, wij vouwen voor elkaar de onbuigzamen, we castreren voor elkaar de stieren, wij slaan elkaars slaven niet, wij vellen elkaars adat niet, wij ver- hinderen elkaars rechtspraak niet, wij vernielen elkaars ornamenten niet, wij planten allen onze rijst buiten uit en niet binnen,³³ wij beramen geen oorlog tegen elkaar, geen dwaze brengt ons in twist met elkaar, geen domme sticht ruzie tussen ons, niemand van buiten beslist over ons, wij breken elkaars steun niet, wij verbergen elkaars goederen niet in onze huizen, wij geven elkaar wederzijds onze zich op de weg bevindende³⁴ eigendommen, wij geven elkaar geen aandeel in de kinderen,³⁵ wij brengen elkaar niet waar wij niet willen, wij kopen elkaars slaven niet, wij geloven elkaar niet als er een boodschap van ons is tenzij een officieel gezant die brengt, wie het wel gelooft worde doodgetrap³⁶ door een kar- bouw ook al is hij een vorstenzoon, wij laten onze gedode hanen herleven,³⁷ zwemmend grijpen wij naar elkaar, bij dreigende ver- drinking helpen wij elkaar, bij wegdrijven doen wij elkaar aan- spoelen, wij delen voor- en tegenspoed, wij delen dood en leven, en vuur verbrandt het niet, tegenspoed in het land neemt het niet weg, geen dode neemt het mee, het bondgenootschap van onze landen, ook al stort de hemel in en zinkt de onderwereld weg, toch is het bondgenootschap van onze landen niet ontbonden. Als iemand het verdrag schendt, zal de grond waarop hij woont in scherven breken als porcelein en stuk vallen als een ei, en de enige God is getuige.”

Daarna wierp ieder van hen zijn stenen om ze op de eieren te laten drukken. En al het volk juichte luid. Na het planten der stenen noemden ze hun land de Tëllumpottjo. En allen keerden naar hun land terug, om allen buiten te ploegen met staal en rijst uit te planten.

ToMa^sdualëng de Pa^sdanrëng van Bettempola stierf. ToPa- lonjo^s volgde zijn vader op als Pa^sdanrëng van Bettempola.

De Arung-matoa bezat vier en negentig vrouwen.

Na⁵bawine La Bising siala Arung Parigi riasəngnge We Tji-
 rippung, nadjadjiang ana⁵ lima: sua riasəng La Pakolongi toAli,
 sua riasəng We Ngai, sua riasəng Tənrilənnarəng, sua riasəng
 We Tjinna Da Səngngəng pattəllarənnə, sua riasəng La Ma⁵-
 dusila toSəngngəng pattəllarənnə. Na⁵bawine toKəssi⁵e siala mas-
 sappowekkadua anə⁵na toPa⁵belə⁵ riasəngnge We Linrodjadjji,
 nadjadjiang ana⁵ dua: sua riasəng We Tənridjekka, sua riasəng
 Tənridaungəng. Ma⁵bawinesi toKasi⁵e siala ana⁵ure-sappobekka-
 duanna, nadjadjiang ana⁵ təllu: sua riasəng toPatjinna, sua ria-
 səng Mə⁵bae, sua riasəng We Tənrisala. Ma⁵baine-tautongəttoi
 Karaeng-walie, nadjadjiang ana⁵ təllu: sua riasəng toMallimo-
 ngəng, sua riasəng toPeadju, sua riasəng toPadjiko. Na⁵bawine
 toPatəkkə⁵ siala Da Abəng anə⁵na Arung Sakuli, nadjadjiang ana⁵
 dua: sua riasəng Da Tjili⁵, sua riasəng Da Wodja. Na⁵bawinesi
 toPatəkkə⁵ siala Arung Gilirəng, nadjadjiang ana⁵ sua nariasəng
 La Tjatjəng.

Na⁵bawine La Masənnungəng toMarilau⁵ siala Arung Kera
 ritəlla⁵e Da Mattərrə⁵, nadjadjiang ana⁵ pitu: sua riasəng We
 Mattərrə⁵, sua riasəng La Pabilangəng toAllagənni, iana Arung
 riKera, sua riasəng toAngkə⁵, iana Arung riPatilla⁵, sua riasəng
 La Buluaro, sua riasəng Da Eka⁵, sua riasəng toPagə⁵.

Ma⁵bawinetoi toPatəkkə⁵ Pa⁵bate-lompoe riTua siala anə⁵na
 Arung Titintjo, nadjadjiang ana⁵ sua nariasəng La Patokeang.
 Ma⁵bawinetoi toPatangkə⁵ siala anə⁵na Datue riSoppeng, nadjad-
 jiang ana⁵ dua: sua riasəng La Patau⁵, iana Arung riSawitto,
 sua ritəlla⁵ toRilewoe.

Na⁵bawine toPalele siala We Tənrilawa, nadjadjiang ana⁵ pitu:
 sua riasəng We Təmmalənnəng, sua riasəng We Deno, sua ria-
 səng We Biadu, sua riasəng We Tənripakui⁵, sua riasəng La
 Gau⁵, sua riasəng La Tənripəppang, sua riasəng We Tənriesa⁵.

Na⁵bawine toAppamole Pa⁵danrəngnge riTua siala We Təm-
 maduppa anə⁵na Arung Lompəngəng, nadjadjiang ana⁵ dua: sua
 riasəng We Tənriwodja, sua riasəng We Sənrima Da Eka⁵. Na⁵-
 bawine toDəttia siala We Palənnə⁵, nadjadjiang ana⁵ ənnəng: sua
 riasəng La Tənrisəngngəng, sua riasəng La Pakkadja toPagərri⁵,
 sua riasəng La Tənrisampo toSura, sua riasəng We Tarəng, sua
 riasəng We Pasəppo⁵, sua riasəng Da Pagə⁵. Na⁵bawine toErəng
 siala Tənripaturung, nadjadjiang ana⁵ pitu: sua riasəng La Tən-
 rigege⁵ toBilla⁵, sua riasəng We Tənrianu, sua riasəng Panrelo-
 loe toMari⁵ pattəllarənnə, sua riasəng La Medjang, sua riasəng
 La Pepe (?), sua riasəng We Təmmalawi. Na⁵bawine toAdji siala

4. Da Səng. patt. C1: om. E — 5. patt. C1: om. E; toKəssi⁵e E: Kasi⁵e C1
 — 6. Linrodjadjji C1: Linro E1 Larə⁵ E2 — 8. toKasi⁵e E1: toKəssi⁵e E2 Kasi⁵e
 C1 — 10. Mə⁵bae E1: Da Bue C1 om. E2 — 12. toPadjiko E2: toPadjako E1 om.
 C1 — 13. toPatəkkə⁵ E: toPatangkə⁵ C1 toPatikkəng F1 — 14. Tjili⁵: Tjali
 E1 Djali E2 Njili⁵ C1 — 15. toPatəkkə⁵ E: toPatangkə⁵ C1 — 18. ritəll. Da
 Mat. C1: om. E — 18-19. sua riasəng We Mat. C1: om. E — 21. Eka⁵ E:
 Engka C1; toPagə⁵ C1: toPakə⁵ E — 24. Datue riSoppeng E1: om. E2 A⁵da-
 tuang Risompae C1 — 26. C1: om. E — 27. toPalele C1: toEre E1 toOre E2;
 Tənrilawa C1: Tənripawa E1 Tənriwawa E2 — 33. Eka⁵ E: Engka C1 — 37.
 Pagə⁵ E: Pagərri⁵ C1 — 40-41. toMari⁵ — Pepe C1: om. E

La Bising huwde met de Arung van Parigi We Tjirippung, en zij kregen vijf kinderen: Le Pakolongi toAli, We Ngai, Tënri-lë-narëng, We Tjinna Da Sëngngëng, La Ma³dusila toSëngngëng. ToKëssi³e huwde met zijn nicht in de tweede graad de dochter van toPa³belë³ We Linrodjadj, en zij kregen twee kinderen: We Tënridjekka, Tënridaungëng. ToKassi³e huwde ook met zijn achternicht³⁸, en zij kregen drie kinderen: toPatjinna, Më³bae, We Tënrisala. Karaeng-walie huwde ook met een vrouw van de stand der gegoeden, en zij kregen drie kinderen: toMallimongëng, to-Peadju, toPadjiko. ToPatëkkë³ huwde met Da Abëng de dochter van de Arung van Sakuli, en zij kregen twee kinderen: Da Tjili³, Da Wodja. ToPatëkkë³ huwde ook met de Arung van Gilirëng, en zij kregen één kind: La Tjatjëng.

La Masënnungëng toMarilau³ huwde met de Arung van Kera Da Mattërrë³, en zij kregen zeven kinderen: We Mattërrë³, La Pabilangëng toAllagënni, die Arung in Kera werd, toAngkë³, die Arung in Patilla³ werd, La Buluaro, Da Eka³, toPagë³.

ToPatëkkë³ de Pa³bate-lompo van Tua huwde ook met de dochter van de Arung van Titintjo, en zij kregen één kind: La Patokeang. ToPatangkë³ huwde ook met de dochter van de Datu van Soppeng, en zij kregen twee kinderen: La Patau³, die Arung van Sawitto werd, toRilewoe.

ToPalele huwde met We Tënri-lawa, en zij kregen zeven kinderen: We Tëmmalënnëng, We Deno, We Biadu, We Tënripakiu³, La Gau³, La Tënripëppang, We Tënriesa³.

ToAppamole de Pa³danrëng van Tua huwde met We Tëmma-duppa de dochter van de Arung van Lompengëng, en zij kregen twee kinderen: We Tënriwodja, We Sënrima Da Eka³. ToDëttia huwde met We Palënnë³, en zij kregen zes kinderen: La Tënri-sëngngëng, La Pakkadj, toPagërri³, La Tënrisampo toSura, We Tarëng, We Pasëppo³, Da Pagë³. ToErëng huwde met Tënri-paturung, en zij kregen zeven kinderen: La Tënrigego³ toBilla³, We Tënrianu, Panreloloe toMari³, La Medjang, La Pepe, We Tëmmalawi. ToAdji huwde met Moeder van La Tiro, en zij kregen

³⁸ nl. een dochter van een neef of nicht in de tweede graad.

- Inanna La Tiro, nadjadjiang ana^s tellu: seu a riasəng La Tiro to Patokkong pattəllarənnə, seu a riasəng La Bosi to Sami, seu a riasəng We Makkunrai. Na^s bawine to Pawəllangi siala We Sesa, nadjadjiang ana^s arua: seu a riasəng We Təmmasappa^s, seu a riasəng
5. La Mappaenre^s to Alləngngəng, seu a riasəng We Tənripangngara Da Nai^s pattəllarənnə, seu a riasəng La Tənrilai^s, iana mate malolo, seu a riasəng We Tənribali Da Tənro, seu a riasəng La Tənridolo to Appanai^s, seu a riasəng La Ma^s dənnuang to Tənro, seu a riasəng We Ruma.
 10. Na^s bawine to Paewai siala We Tənriamo, nadjadjiang ana^s pitu: seu a riasəng Da Bunne, seu a riasəng La Isigadjang to Bunne, seu a riasəng to Tapa, seu a riasəng We Təkkeanu, seu a riasəng We Təkkiagi, seu a riasəng We Pata^s.
 15. Na^s bawine to Palonjo^s siala We Tənrisala, nadjadjiang ana^s seu a nariasəng La Palonjo^s.
Nallakkai We Tənrirawe siala Arung Rappəng, nadjadjiang ana^s tellu: seu a riasəng We Talle, seu a riasəng La Parewə^s, iana Arung ri Rappəng, seu a riasəng La Mattasa^s.
 20. Nallakkai We Tənriabang siala to Osong, nadjadjiang ana^s seu a nariasəng We Tənrilallo.

- Setaung purana mattəllumpottjo tanae ri Bone ri Wadjo^s ri Sop-peng nangka ssore ri Tjenrana Karaengnge silaong Datue ri Luu^s, naenre^s ttaro bentjeng. Natingarai Akkadjəng. Nalao to Wadjo^s e mmonro ri Walanga. Nalao Təllumpanuae mmonro ri Akkadjəng.
25. Natə^s ba^s na to Wadjo^s e Mangkasa^s e Luu^s e. Nalari Karaengnge Datue ri Luu^s. Nariala batena ia dua. Ttonammani rilopinna, napadja riola. Nariwata^s sibawa lopi anə^s na Datu Luu^s e riasəngnge Daeng Patjə^s bang. Naia batena Luu^s e Arung Kading mmalai batena. Ppalelesi onrong Karaengnge kkua ri Batumanu^s. Nateriwi
 30. Peneki. Namusu^s na to Penekie. Nalarimusi Karaengnge Datue. Nadapi^s mani lopinna, napadja llari. Nasoro^s muna ia dua napada llao ri wanuanna.

- Nabali-taung nangkasi Karaengnge ri Maroanging. Nateriwi Akkotengəng. Nasuppəng Padaelo^s. Nasuppəttōi Akkotengəng.
35. Nariwətta towaraninna to Akkotengəngnge riasəngnge La Lomo. Nasuppəttōi Sakuli. Nasoro^s to Wadjo^s e ri Rumpia. Narilewona bentjenna Karaengnge narisuppəng. Nalarina Karaengnge, llari-sərro Mangkasa^s e rituppu-adjena rito Wadjo^s e. Naiamua tənna-riwətta Karaengnge ri Maroanging, napalesso^s na riulunna sallokona
 40. na^s bereangngi. Naripappada makkunrai nawawae. Nasoro^s ri wanuanna Mangkasa^s e Luu^s e.

1-2. to Patokkong patt. C1: om. E; to Sami C1: om. E — 2-3. riasəng We Makkunrai E2: makkunrai E1 ritəlla^s Da Sami C1 — 5. to Alləngngəng C1: to Alangngəng E — 6. patt. — malolo C1: om. E — 9. Ruma F1: Rama E Suma C1 — 13. Təkkiagi E1: Təkkeagi E2 Tənriagi C1 — 19. to Osong E1: to Asolang C1 to Sona E2 — 35. La Lomo C1: Lu Lomo E1 La Molo E2

drie kinderen: La Tiro toPatokkong, La Bosi toSami, We Mak-kunrai. ToPawëllangi huwde met We Sesa, en zij kregen acht kinderen: We Tëmmasappa³, La Mappaenre⁵ toAllëngngëng, We Tënripangngara Da Nai⁵, La Tënrilai⁵, die jong stierf, We Tënribali Da Tënro, La Tënridolo toAppanai³, La Ma⁵dënnuang to-Tënro, We Ruma.

ToPaewai huwde met We Tënriamo, en zij kregen zeven kinderen: Da Bunne, La Isigadjang toBunne, toTapa, We Tëkkeanu, We Tëkkiagi, We Pata³.

ToPalonjo³ huwde met We Tënrisala, en zij kregen één kind: La Palonjo⁵.

We Tënrirawe huwde met de Arung van Rappëng, en zij kregen drie kinderen: We Talle, La Parewë⁵, die Arung van Rappëng werd, en La Mattasa³.

We Tënriabang huwde met toOsong, en zij kregen één kind: We Tënrilallo.

Eén jaar nadat de landen Bone, Wadjo³ en Soppeng het drie-landen-verbond gesloten hadden, landden de Karaeng en de Datu in Tjenrana, en trokken op om versterkingen aan te leggen. Zij tastten Akkadjëng aan. De Wadjorezen legerden zich in Walanga. De Tëllumpanua legerden zich in Akkadjëng. De Wadjorezen, Makasaren en Luwurezen bonden de strijd aan. De Karaeng en de Datu van Luwu⁵ vluchtten. Hun vaandels werden buitgemaakt. Pas toen zij beiden op hun schepen zaten, werd hun achtervolging gestaakt. En de zoon van de Luwurese Datu, Daeng Patjë³bang geheten, werd met zijn schip aan land getrokken. Het vaandel van de Luwurezen werd door Arung Kading buitgemaakt. De Karaeng verlegde zijn kwartier naar Batumanu⁵. Hij viel Peneki aan. De mensen van Peneki streden. En de Karaeng en de Datu vluchtten weer. Pas toen ze hun schepen bereikten, werd hun achtervolging gestaakt. Zij beiden trokken zich terug en gingen naar hun land.

Het volgende jaar was er weer de Karaeng van Maroanging. Hij viel Akkotengëng aan. Hij stak Padaelo⁵ in brand. Hij stak ook Akkotengëng in brand. De Akkotengëngse krijgsheld La Lomo werd het hoofd afgeslagen. Hij stak ook Sakuli in brand. De Wadjorezen trokken terug naar Rumpia. De versterking van de Karaeng werd omsingeld en in brand gestoken. De Karaeng vluchtte, de Makasaren vluchtten hals over kop, op de hielen gevolgd door de Wadjorezen. En hierdoor slechts werd de Karaeng van Maroanging niet het hoofd afgeslagen, dat hij zijn krijgshelm afzette en aan hen gaf. Hij werd gelijk gesteld aan vrouwen die hij bij zich had. De Makasaren en Luwurezen trokken af naar hun land.

Nabali-taummua nangkasi paimëng Karaengnge ssore riPa-dappadang maelo^s tteriwi Wadjo^s, naridjallo^s riatanna, narewë^s-muna riwanuanna.

5. Nallakkai We Tënridjekka siala toPalonjo^s Pa^sdanrëngnge riBettempola, nadjadjiang ana^s sua nariasëng We Tënriakko, iana ritëlla^s Mattodjangnge. Nallakkai Tënridaungëng siala toPato, nadjadjiang ana^s ëppa^s: sua riasëng Inanna La Pewadjo, sua riasëng La Sonrong toAllomo, sua riasëng La Parota, sua riasëng We Pattjing, iana siala Arung Rappëng, nade^s anë^sna.

10. Namatena Pa^sdanrëngnge riTalatënreng riasëngnge La Tjet-tjeulu. NatoRao ttolai amanna ma^sdanrëng riTalatënreng.

Na^sbawine La Ma^sdewata siala We Tëllompunna, nadjadjiang ana^s sua nariasëng La Tënriwalë^s.

15. Nangkasi Karaengnge Matoae ssore riPeneki, nalao riWadjo^s sita Arung-matoae. Nakkëda Karaengnge Matoae:

„Ia mai kulaoang, antjadjing, ripa^sbirittammu towarani, mualampe^s-sungë^s, muparala-ase, mukeana^s-keëppo. Amaseangnga^s mualai tje^sde^sku dua potto, muanakëngnga^s, muadjaria^s, maupë^s-ammaa idi^s, kuola malampe^s-sungë^se kuparala-ase kukeana^s-keëppo, apa^s ia^snaro Karaengnge makkëdangngi tanae riGoa.”

20. Nakkëda Arung-matoae toU^sda:

„Alakugi ria^sguru elo^s-Dewatae alamperëng-sungë^se parala-asee. Naia maelo^smu kuanakëng, iapa kuanakëkko masseadjippi tanae riGoa riWadjo^s.”

25. Nakkëda Karaengnge Matoae:

„Iamua mai kulao maelo^sku ppasseadjingngi tanae riGoa tanae riWadjo^s, maelo^skuto mupoana^s.”

Nakkëda Arung-matoae:

30. „Ianaritu nasa^sbi Dewata sua. Iana kupoadakko: ia malëmpu^sku riDewatae ripadakku tau iana kumalampe^s-sungë^s kumeana^s-meëppo. Naia kuparala-ase: tëkkubëlle Dewatae.”

Makkëdai Karaengnge Matoae:

„Pekkugi, antjadjing, lëmpu^se riDewatae ripadatta tau?”

Het volgend jaar reeds was de Karaeng er weer, hij landde bij Padappadang met de bedoeling tegen Wadjo^s op te trekken, maar er werd een amok-aanval op hem gedaan door zijn slaaf, en hij keerde terug naar zijn land.

We Tënridjekka huwde met toPalonjo^s de Pa^sdanrëng van Bettempola, en zij kregen één kind: We Tënriakko, die Matto-djangnge getiteld werd. Tënridaungëng huwde met toPato, en zij kregen vier kinderen: Moeder van La Pewadjo, La Sonrong to-Allomo, La Parota, We Pattjing, die huwde met de Arung van Rappëng, maar geen kinderen kreeg.

De Pa^sdanrëng van Talotënrëng La Tjettjeuleu geheten stierf. ToRao volgde zijn vader op als Pa^sdanrëng van Talotënrëng.

La Ma^sdewata huwde met We Tëllompunna, en zij kregen één kind: La Tënriwalë^s.

De Karaeng Matoa was er weer, landde bij Peneki, en ging naar Wadjo^s om de Arung-matoa te ontmoeten.

De Karaeng Matoa zei:

„Hierdoor ben ik hier gekomen, vader, doordat er bericht is dat gij een held zijt, dat gij een hoge ouderdom bereikt hebt, dat gij steeds overvloedige oogsten hebt, dat gij kinderen en kleinkinderen hebt. Verleen mij de gunst dat gij een kleinigheid van mij aanneemt, twee armbanden, dat ge mij tot kind aanneemt, dat ge mij leert, opdat wij gelukkig mogen zijn, hoe ik ook zo'n hoge ouderdom bereiken, zo'n overvloedige oogst verwerven, en kinderen en kleinkinderen krijgen kan, want ik ben daar in Goa de Karaeng die de zaken van het land behartigt.”

De Arung-matoa toU^sda zei:

„Hoe zou de wil van God geleerd kunnen worden, het verlengen van de leeftijd en het verkrijgen van overvloedige oogsten? Aangaande uw verlangen door mij tot kind te worden aangenomen, dat zal ik pas doen, als de landen Goa en Wadjo^s bondgenoten zijn.”

De Karaeng Matoa zei:

„Daarom slechts ben ik hier gekomen, omdat ik de landen Goa en Wadjo^s in een bondgenootschap wilde verenigen, en bovendien omdat ik door u tot kind aangenomen wilde worden.”

De Arung-matoa zei:

„Daarvoor is de enige God getuige. Dit zeg ik u: doordat ik rechtschapen ben tegenover God en mijn medemensen, daardoor heb ik een hoge leeftijd bereikt en heb ik kinderen en kleinkinderen. En dat ik goede rijstooogsten heb, komt doordat ik God niet bedrieg.”

De Karaeng Matoa zei:

„Hoe is dat, vader, rechtschapen zijn tegenover God en onze medemensen?”

Makkēdai Arung-matoae:

- „Ia lēmpu^sku riDewatae: tēttagau^s-bawangngi winru^sna. Naia tagau^s-bawangngi winru^sna nagēlliwi^s Dewatae. Naia lēmpu^se ripadatta tau: dekkō nasalaiwi^s, ta^sdampēngngēngngi tapaolaiwi
5. panggadja^s, apa^s tēssielorēngngi^s madja^s padatta tau. Nadekko llaoa^s rimusu^s, ia kuella^s-<e>llau riDewatae, iapa kkuana nae-lorēngnge Dewatae.

- Naia tē^sbēlleengngi Dewatae: massē^si rinawa-nawatta, iamua tangka nawinru^sta Dewatae; massē^si rinawa-nawatta, iapa tapo-
10. gau^si tasēppi napudji Dewatae.”

Nakkēda Karaengnge Matoae:

„Amaseangnga^s, antjadjing, tawerengnga^s tēkkētta, maupē^s-
amma^sna idi^s, uola malampe^s-sungē^se kkeana^s-keēppoe.”

Nakkēda Arung-matoae:

15. „Tarona^s kkorō mupoto^s, Matoa, namana^si anē^sku ēppou tan-rammu kupoana^s. Mutiwi^si matu^s tēkkēkku riGoa tanrakku mu-poama, namana^si anē^smu ēppomu.”

Napura makkēdada Karaengnge Arung-matoae nakkēda Karaengnge Matoae:

20. „Massimanna^s, antjadjing.”

Nakkēdana Arung-matoae:

„Magi mumaelo^smuna llisu masiga, tēmmuonrosana ritanamu riWadjo^s?”

Nakkēda Karaengnge Matoae:

25. „Ttudangngiro mai anē^sta Karaengnge riGoa ttadjēngnga^s ri-Meru, apa^s purai^sduppa ArumPone, nawadjuannamua nalattu^s Karaengnge riGoa, kurewē^s mai.”

Nadjoppa^s Karaengnge. Nattēkkēnni tēkkēna Arung-matoae. Nalao toPalawa mappadaworoane ppaudēngngi Karaengnge ang-
30. kanna Penrang.

- Nasēppulo taunna purana mattēllumpottjo Bone Wadjo^s Soppeng natepu tana Wugi^s. NaTēllē^stēllē^s anre-rakkalana toBonee, anre-rakkalana toSoppengnge gangkanna Galung Gattarēng Maworiattang, anre-rakkalana toWadjo^se angkanna Enrekēng Siwa,
35. apa^s ta^sbuttu^sni ribulu^se riLatimodjong.

33. Galung E: Abalung C1 — 33-34. Maworiattang E1: Mariata E2 nangkanna Batulappa^s C1

De Arung-matoa zei:

„Dit is mijn rechtschapenheid tegenover God: dat wij geen kwaad doen tegen wat hij gemaakt heeft. Als wij kwaad doen tegen wat hij gemaakt heeft, wordt God vertoornd op ons. En dit is de rechtschapenheid tegenover onze medemenssen: als zij verkeerd doen tegenover ons, vergeven wij hen en dienen hen een vermaning toe, want wij en onze medemenssen wenssen elkaar geen kwaad toe. Als ik ten oorlog trek, bid ik daarover tot God, dan gebeurt pas wat God wil.

En dit is het God niet bedriegen: dat het in ons hart vast sta, dat wij er slechts zijn doordat God ons gemaakt heeft; dat het in ons hart vast sta, dat wij iets dan pas doen, als we er van overtuigd zijn dat God het goedkeurt.”

De Karaeng Matoa zei:

„Verleen mij de gunst, vader, dat ge mij uw staf geeft, opdat wij gelukkig mogen zijn, opdat ik ook de hoge ouderdom bereik en kinderen en kleinkinderen krijg.”

De Arung-matoa zei:

„Laat mij er door u aan gebonden zijn, Matoa, en mijn kinderen en mijn kleinkinderen erven het als teken, dat ik u tot kind heb aangenomen. Gij neemt straks mijn staf mee naar Goa als teken, dat gij mij tot vader hebt, en uw kinderen en kleinkinderen erven het.”

Nadat de Karaeng en de Arung-matoa gesproken hadden, zei de Karaeng Matoa:

„Ik neem afscheid, vader.”

De Arung-matoa zei:

„Waarom wilt gij reeds zo snel terugkeren, zoudt gij niet nog wat in uw land Wadjo^s blijven?”

De Karaeng Matoa zei:

„Uw zoon de Karaeng van Goa vertoeft daar in Meru en wacht op mij, want hij heeft een ontmoeting met de ArumPone gehad, en moge de Karaeng in Goa arriveren, dan keer ik hierheen terug.”

De Karaeng ging op weg. Hij gebruikte de staf van de Arung-matoa. En toPalawa en zijn broeder gingen de Karaeng uitgeleide doen tot Penrang.

Tien jaar nadat Bone, Wadjo^s en Soppeng het drielanden-verbond gesloten hadden, waren de Buginese landen volledig. Tëllë^s-tëllë^s was het ploegland van de Boneërs, het ploegland van de Soppengers liep tot Galung Gattarëng en Maworiattang, het ploegland der Wadjorezen tot Enrekëng en Siwa, want zij waren gestuit op het gebergte Latimodjong.

Namalasana Arung-matoae. Nangkasi Karaengnge mmuttama riWadjo⁵ mmitai lasana Arung-matoae. Nakkēda Karaengnge:

„Masērroritu lasamu, antjadjing, amaseangnga⁵ mupoadangnga⁵ seaga madjēppu dewata?”

5. Nakkēda Arung-matoae:

„Seuamuaritu Dewata, suronamua Dewatae maega.”

Nakkēda Karaengnge:

„Iaga Dewata seuae tēkkeinaga tēkkeamaga?”

Makkēdai Arung-matoae:

10. „Iamua nariasēng Dewata seu tēkkeinanna tēkkeamanna.”

Natēllumpēnni riWadjo⁵ Karaengnge Matoae narewē⁵ riwanuanna.

Nasipulung toWadjo⁵e ribolana Arung-matoae. Nakkēda Arung-matoae:

15. „Ia kupoadadakko, toWadjo⁵, adja⁵ muallupaiwi pappasēnna Puang riMa⁵galatung. Nadekko matea⁵, iapa muala Arung-matoa malēmpu⁵e namattja, malaboe nawarani.

Iatopa kupoadakko, toWadjo⁵, adja⁵ mupogau⁵i ssolangie tana. Tēlluritu ssolangi tana: seuani dekkua tania adē⁵na tanae nari-

20. pogau⁵, maduanna dekkua matau⁵ki⁵ mappaingngē⁵ riArungnge, matēllunna Arungngenna llao ssaro-mase riwanua laing ripadanna Arung.

Duato ppedetjengi tana: seuani tēssiattampu⁵-tampurēngnge dekkoo sisalai⁵ masseadjing, maduanna simalapparēngnge dekkoo

25. purai⁵ sisala masseadjing.

Duato ppedjari tana: seuani riasalangnge na⁵dampēng tēnnapao-laiwi pangngadja⁵, maduanna dekkua mangkau⁵-arungngi Arungnge.”

30. Napatappulo taunna Arung-matoa toU⁵da namate. NaSangkuru ttolai Arung-matoa.

Nasetaung matena Matinroe-rikannana nangkana Karaengnge riGoa kkua riSawitto. Nalaona Tēllumpottjoe⁵duppaiwi Mangkasa⁵e kkua riPakenja. Naripalari Mangkasa⁵e, narisērrō-pēppē⁵ riTēllumpottjoe. Narewē⁵muna riwanuanna Karaengnge.

35. Nabali-taummua nangkasi Karaengnge ssore riPadappadang. Nalao Tēllumpottjoe mmonro urai⁵na Ampirita nasiduppa Mang-

De Arung-matoa werd ziek. De Karaeng kwam weer Wadjo^s binnen om de zieke Arung-matoa te bezoeken. De Karaeng zei: „Gij zijt wel erg ziek, vader. Verleen mij de gunst, dat ge mij zegt hoeveel goden er zijn.”

De Arung-matoa zei:

„Er is slechts één God, maar er zijn vele gezanten van God.”

De Karaeng zei:

„Heeft deze enige God geen moeder en geen vader?”

De Arung-matoa zei:

„Daarom slechts wordt Hij enige God genoemd, omdat Hij geen moeder en geen vader heeft.”

Drie dagen was de Karaeng Matoa in Wadjo^s, en hij keerde terug naar zijn land.

De Wadjorezen verzamelden zich in het huis van de Arung-matoa. Deze zei:

„Wadjorezen, dit zeg ik u: vergeet niet de opdracht van Puang riMa^sgalatung. Als ik gestorven ben, neemt dan alleen diegene tot Arung-matoa, die rechtvaardig is en schrande, die mild is en dapper.

Ook dit zeg ik u, Wadjorezen: doe niets wat het land schaadt. Er zijn drie dingen die het land schaden: ten eerste als de adat van het land niet uitgevoerd wordt, ten tweede als wij bang zijn om de Arung-matoa te waarschuwen, ten derde als de vorst om gunsten te verwerven zijn diensten in andere landen aan zijn medevorsten aanbiedt.

Er zijn ook twee dingen die het land ten goede strekken: ten eerste geen heimelijke wrok te koesteren als we twist hebben met onze broeder, en ten tweede elkaar niets meer na te houden als de twist met onze broeder afgelopen is.

Er zijn ook twee dingen die het land ten kwade strekken: ten eerste als er tegen iemand is misdreven, en hij schenkt vergiffenis maar dient hem geen vermaning toe, ten tweede als de vorst despotisch handelt.”

ToU^sda was veertig jaar Arung-matoa geweest toen hij stierf. Sangkuru volgde hem op als Arung-matoa.

Eén jaar na de dood van Matinroe-rikannana was de Karaeng van Goa in Sawitto. De Tëllumpottjo trokken de Makasaren in Pakenja tegemoet. De Makasaren werden op de vlucht gejaagd, en volledig verslagen door de Tëllumpottjo. De Karaeng keerde maar terug naar zijn land.

Het volgende jaar was de Karaeng er weer, hij landde bij Padapadang. De Tëllumpottjo gingen zich legeren ten Westen van Ampirita en werden handgemeen met de Makasaren aan de voet

kasa⁵e riponna bulu⁵e. Nariposo toDjawa riSoppeng Panggepa⁵e. Nalari Tëllumpottjoe. Nabali⁵ toSidenrengnge, naripasada⁵ selili⁵. Napada nrewë⁵ riwanuanna Tëllumpottjoe.

- Napura ttaro bentjeng Karaengnge kkua riRappëng, nalao to-
5. Bonee toWadjo⁵e toSoppengnge llewoi bentjenna Karaengnge riRappëng. Naripalari Mangkasa⁵e. Narewë⁵ riwanuanna Karaengnge. Nakkua riTanete Karaengnge narewë⁵ toSoppengnge, tënnalao toBonee toWadjo⁵e ⁵baliwi mammusu⁵ toSoppengnge. Nabali⁵na toLamurue toMario-riadjae, naluppë⁵ Arung Pattodjo
 10. llao riKaraengnge, narisau⁵ toSoppengnge. Nalao toSoppengnge mattjëppa Karaengnge kkua riLakko. Nauttama Karaengnge riSoppeng. Nasada⁵ toSoppengnge. Napura sada⁵ toSoppengnge nalao surona riWadjo⁵ nakkëda:

- „Ia nasuroangnga⁵ seadjimmu Datue riSoppeng: laoko mupoadangngi seadjikku Arung-matoae naingngërrammupaga djantjikku, iani llonggëng detjeng iani riolai? Nae madetjengngi mai marola seadjikku, kupada makkassiwiang riDewatae.”

Nakkëda Arung-matoae:

- „Ia mupoadangngi seadjikku: taniaritu detjeng napogau⁵e,
20. namaseangnga⁵, adja⁵ nawë⁵ding ripakatulu-tulu ripappagurunna djawa-djawae. Mupalëttukëttoa⁵ pa⁵deatukku riseadjikku loli silaong tikke⁵.”

- Narewë⁵na riwanuanna Karaengnge. Nariterëng toSoppengnge ritoBonee ritoWadjo⁵e. Naripalari duampottjoe, narewë⁵ riwanuanna. Naluppë⁵ Arungnge riWadjo⁵ llao riKaraengnge riasëng-
- 25.

van de bergen. ToDjawa de Pangngepa³⁹ van Soppeng sneuvelde en de Tëllumpottjo vluchtten. De Sidenrengers liepen over en zij werden met alle vazallen geïslamiseerd. Alle Tëllumpottjo keerden terug naar hun land.

Nadat de Karaeng versterkingen had aangelegd in Rappëng, gingen de Boneërs, de Wadjorezen en de Soppengers de versterking van de Karaeng in Rappëng omsingelen. De Makasaren werden op de vlucht gejaagd. De Karaeng keerde terug naar zijn land. Toen de Karaeng in Tanete was, keerden de Soppengers terug, maar de Boneërs en de Wadjorezen kwamen de Soppengers niet te hulp in de strijd. De mensen van Lamuru en Mario-riawa werden afvallig, en Arung Pattodjo liep over naar de Karaeng, de Soppengers leden de nederlaag. De Soppengers sloten in Lakko een verdrag met de Karaeng. De Karaeng ging Soppeng binnen. De Soppengers legden de geloofsbelijdenis af. Nadat de Soppengers de geloofsbelijdenis hadden afgelegd, ging een gezant van hen naar Wadjo⁴⁰ en zei:

„Dit heeft uw broeder de Datu van Soppeng mij opgedragen: ga aan mijn broeder de Arung-matoa vragen, of hij zich nog mijn belofte herinnert, dat wie iets goeds zou verwerven, daarin gevolgd zou worden. Welnu laat mijn broeder nu mij volgen, opdat wij beiden hulde betuigen aan God.”

De Arung-matoa zei:

„Zeg dit aan mijn broeder: het is niets goeds wat hij gedaan heeft, laat hij mij het genoegen doen, dat het er maar niet van komt dat hij gefopt wordt door de leringen van die kinkels⁴⁰. Breng aan mijn broeder ook mijn geschenken over, een pijpje katoen en een spinnewiel⁴¹.”

De Karaeng keerde terug naar zijn land. De Soppengers werden aangevallen door de Boneërs en de Wadjorezen. De twee landen werden op de vlucht gejaagd, en ze keerden terug naar hun land. De Wadjorese Arung toBilla⁴¹ geheten liep over naar de Karaeng.

³⁹ Een Pangngepa³ is een Soppengse functionaris. Hoewel de lezing van C1 enigszins onzeker wordt doordat men de volgorde: Pangngepa³e riSoppeng en niet de omgekeerde zou verwachten, is het toch waarschijnlijk dat deze toDjawa een Soppenger was en niet „in Soppeng” (riSoppeng) sneuvelde, want de oorlog werd niet daar maar in Sidenreng gevoerd.

⁴⁰ *Djawa-djawac* is eigenlijk een uitdrukking voor de in de ogen der Buginezen primitieve bewoners van eilanden in het Oosten van de archipel.

⁴¹ Een *loli* is de om een langwerpige houten gerolde nog ongesponnen katoen. Een *tikke³* is waarschijnlijk een spinnewiel (vgl. Makasaars *tingkere³*), hoewel het Buginees andere woorden voor spinnewiel kent: *djantjara* en *ganra*. Een spil van een spinnewiel heet daarentegen wel *ana³-tikke³* — Dit geschenk zal wel opgevat moeten worden als een symbool van minachting: de Soppengers konden maar beter vrouwenwerk gaan doen.

nge toBilla^s. Nabali^s toBelawae sepue toGilirëngnge sepue. Nabali^s toSakulie toKerae toAkkotengëngnge.

Nasetaung purana sada^s toSoppengnge nangka Karaengnge ssore riTjenrana tteriwi Wadjo^s. Narisuro Ranrëngnge ma^sbali-

5. salo^s llao ^sduppaiwi Karaengnge mmuttama riWadjo^s. Nalattu^s-na riolona Karaengnge, nakkëda:

„Ja nasuroangnga^s seadjitta Arung-matoae: tauttama mai riWadjo^s, apa^s kuwarëkkëmmua massë^s tèkkuallupai asseadjingëna tanae riWadjo^s tanae riGoa assikadongëtta riTopatjê^sdo.”

10. Nalao Karaengnge mmonro riTopatjê^sdo. Nasewënni ëngkana Karaengnge nalao Arung-matoae silaong toWadjo^se sitangngi Karaengnge. Nakkëda Karaengnge Matoae:

„Amaseangngi Karaengnge mualai tje^sde^sna, muarola sada^s riGoa, mupada makkassiwiang riDewata seuae.”

15. NatoAppamole ^sbaliwi ada Karaengnge Matoae:

„Sada^sna^s, Karaeng, tapada makkassiwiang riDewata seuae. Naia kuellau tëmmarë^sdu^se wësseku tënritimpa^s sarewokku tënrisësse^s balawo ritampu^sku. Naiana arolakku riGoa, dekko llaoi rimusu^s, sitinro^sni^s pada toGoa, lima-wadjukkumua kuattaro i bokong sewali ppalattu^ska^s sewali pparewë^ska^s. Napabeta mam-musu^s Goa, napada pabeta Wadjo^s. Naiadekko mallopio, tëssitin-ro^sni^s, apa^s tèkkuissëng mallopie. Ttudammua^s ribola-tudangëkku mamanasako pabeta, napabeta bare^s Goa, napada pabeta Wadjo^s. Naiapa nassarang Goa Wadjo^s, Dewataeppa ppassarangngi.”

25. Nakkëda Karaengnge:

„Kukadoiritu adammua, toWadjo^s. Ellaupo kuwerekko, mupekulleiwi alemu makkassiwiang riAlla-taala marola riNa^sbi Mohamma^s s.a.w.”

Naellau i toWadjo^se ppuraiwi bawi-ritununna. Narikadoi adanna.

30. Nariwereng Arung-matoae riKaraengnge parakala-endaenda pakeang massëmbadjang, napada riweretto Pa^sdanrëngnge Pa^sbate-lompoe pakeang massëmbadjang. Nasëppulo wënninna purana sada^s toWadjo^se narewë^s riwanuanna Karaengnge.

35. Nallakkai Pa^sdanrëngnge riBettempola siala toMëllë^s, iana riasëng Arung Bettempola, nadjadjiang ana^s asera: sua riasëng La Sekati toPalëttei, sua riasëng La Masëllë^s toAkkarung, sua riasëng We Tënripada, sua riasëng La Batumëlli toSangirë^s, sua

De helft van de mensen van Belawa en de helft van de Gilirëngers werden afvallig, en de mensen van Sakuli, Kera en Akkotengëng werden afvallig.

Eén jaar nadat de Soppengers de Islam hadden aangenomen, landde de Karaeng in Tjenrana om tegen Wadjo³ op te trekken. De Ranrëng met zijn ambtgenoot werd gezonden om de Karaeng te gaan afhalen, opdat hij Wadjo³ binnen zou komen. Zij kwamen in tegenwoordigheid van de Karaeng en zeiden:

„Met deze boodschap heeft uw broeder de Arung-matoa ons gezonden: komt gij hier binnen in Wadjo³, want ik houd stevig vast, en ik vergeet het niet, aan het bondgenootschap van de landen Wadjo³ en Goa, onze overeenkomst in Topatjê³do.”

De Karaeng nam verblijf in Topatjê³do. Toen de Karaeng er een dag was, gingen de Arung-matoa en de Wadjorezen de Karaeng ontmoeten. De Karaeng Matoa zei:

„Verleen de Karaeng de gunst dat ge een kleinigheid van hem aanneemt, dat ge Goa volgt in de Islam, dat gij allen hulde bewijst aan de enige God.”

ToAppamole antwoordde de Karaeng Matoa:

„Wij hebben de geloofsbelijdenis afgelegd, Karaeng, wij allen betuigen hulde aan de enige God. Ik verzoek dat mijn padibossen niet uitgerukt, mijn matten niet geopend en de muizen niet uit mijn sarongplooien gesneden worden. Zo volg ik Goa: als Goa ten oorlog gaat, gaan wij mee als Goarezen, slechts in mijn mouwen bewaar ik leeftocht, één voor de heenreis en één voor de terugweg. Overwint Goa in de strijd, dan overwint Wadjo³ eveneens. Als gij per schip gaat, gaan wij niet mee, want ik kan niet varen. Ik zit slechts in mijn woonhuis verlangend dat gij overwint, en overwint wellicht Goa dan overwint Wadjo³ eveneens. Dan pas scheiden Goa en Wadjo³, als God hen scheidt.”

De Karaeng zei:

„Ik stem in met uw woorden, Wadjorezen. Wat gij vraagt sta ik u toe, span u in om hulde te betuigen aan Allah ta'ala en om de Profeet Mohammad s.a.w. te volgen.”

De Wadjorezen verzochten hun varkensslacht op te mogen maken. Hun verzoek werd ingewilligd. De Arung-matoa ontving van de Karaeng als kleding voor de sembahjang een staatsiekleed, en de Pa'danrëngs en de Pa'bate-lompo's ontvingen eveneens kledij voor de sembahjang. Tien dagen nadat de Wadjorezen de Islam hadden aangenomen, keerde de Karaeng terug naar zijn land.

De Pa'danrëng van Bettempola huwde met toMëllë³, die Arung Bettempola genoemd werd, en zij kregen negen kinderen: La Sekati toPalëttei, La Masëllë³ toAkkarung, We Tënripada, La

riasəng We Iba, sua riasəng La Palili⁵ toMalu, sua riasəng We Pa⁵batang Da Malu, sua riasəng La Təmmallole⁵ toLempə⁵, sua riasəng Pətta Dokongne.

5. Nassarang We Tənriwadjā Arung Timurung nasialasi toAli, nadjadjiang ana⁵ sua nariasəng La Wawo namate malolo.

Namate Arung-matoae Sangkuru. NatoAppamole ttolai Arung-matoa.

Nasetaung purana sada⁵ toWadjo⁵e nasada⁵ toBonee.

10. Napura sada⁵ Təllumpottjoe na⁵duppa Karaengnge Təllum-pottjoe kkua riMalāng. Nakkəda Karaengnge Matoae:

„Ia naella⁵-ellau seadjimmu Karaengnge riGoa: amaseangngi mualai tje⁵de⁵na tanae riGoa təlluttənrong potto, adja⁵na marussa asseadjingəna tanamu ia təllu Bone Wadjo⁵ Soppeng, adja⁵ musisala-sala masseadjing, apa⁵ bali-mallopi balinna Karaengnge, natəppa ati-wanuanna. Iapa nadjokko⁵ kaliao ritana Wugi⁵, əngkapa mpelai adanna.”

Nakado Təllumpottjoe. Napada nrewə⁵na riwanuanna.

20. Na⁵baine toAngkə⁵ riSoppeng siala We Tappatana anə⁵na A⁵datuangnge riSidenreng, nadjadjiang ana⁵ dua: sua riasəng La Pedapiri, sua riasəng We Tənridio. Nallakkai Da Eka⁵ siala La Mappakui⁵, nadjadjiang ana⁵ dua: sua riasəng We Madjang, sua riasəng Da Məllə⁵. Na⁵baine La Mappaləppa⁵ siala We Talle anə⁵na Arung Rappəng, nadjadjiang ana⁵ əppa⁵: sua riasəng toRilewoe, sua riasəng toLawa, sua riasəng toDjawa, sua ritəlla⁵ 25. Da Djawa. Na⁵bawine toPagə⁵ siala Da Djawa, nadjadjiang ana⁵ təllu: sua riasəng We Djawa, sua ritəlla⁵ toUkka⁵, sua riasəng We Puasa. Na⁵bawine toPagə⁵ siala anə⁵-darana toTunə⁵, nadjadjiang ana⁵ sua nariasəng We Pagə⁵.

30. Nassarang toAli We Tənriwadjā, nalele ma⁵bawine siala ana⁵-urena ritəlla⁵e Da Pagə⁵, nadjadjiang ana⁵ təllu: sua riasəng La Sumo, sua riasəng Hätigah Da Səllə⁵, sua riasəng We Tanra Da Wettoing. Na⁵bawinesi toAli siala Da Sanro anə⁵na Arung Mario-riadjāe, nadjadjiang ana⁵ sua nariasəng La Pappe toPəllung.

35. Nallakkai Da Səngngəng siala Arung Akkotəngəng riasəngnge La Paləttei, nadjadjiang ana⁵ əppa⁵: sua riasəng We Makkunrai, sua riasəng La Pa⁵dəngngəng, sua riasəng We Idja, sua riasəng La Paduppai. Na⁵bawine toSəngngəng siala We Tənribali, nadjadjiang ana⁵ dua: sua riasəng Da Kuraga, sua riasəng Simpua-musu⁵ toMabelae, Na⁵bawine toSəngngəng siala Arung Sompə⁵, 40. nadjadjiang ana⁵ dua: sua riasəng We Təmmasai⁵, sua riasəng La Datunna.

15. nadjokko⁵ E1: nadjokka E2 natokkong C1 — 20. Eka⁵ E1: Engka C1 — 24. toDjawa C1: toWadja E1 toAdja E2 — 24-27. sua ritəlla⁵ — Puasa C1: om. E — 27. siala E1 C1: siala We Tare E2 — 29-30. ana⁵-urena ritəlla⁵e C1: om. E — 30. Da Pagə⁵ C1: Da Pa E1 Mappa E2 — 31. Hätigah Da C1: La E; We Tanra C1: om. E — 35. Makkunrai E2: Makkarai E1 Makkarai C1 — 36. sua rias. La Pa⁵. C1: om. E; Idja E: Itja C1 — 38-39. Simp. C1: om. E

Batumëlli toSangirë^s, We Iba, La Palili^s toMalu, We Pa^sbatang Da Malu, La Tëmmalole^s toLempë^s, Pëtta Dokongnge.

We Tënriwadja en de Arung van Timurung scheidden, en zij hertrouwde met toAli, en zij kregen één kind: La Wawo, maar deze stierf jong.

De Arung-matoa Sangkuru stierf. ToAppamole volgde hem op als Arung-matoa.

Eén jaar nadat de Wadjorezen de Islam aangenomen hadden, namen de Boneërs de Islam aan.

Nadat de Tëllumpottjo zo de Islam hadden aangenomen, hadden de Karaeng en de Tëllumpottjo een ontmoeting in Malâng. De Karaeng Matoa zei:

„Dit verzoekt uw broeder de Karaeng van Goa: verleen hem de gunst dat ge een kleinigheid van het land Goa aanneemt, drie stel armbanden, laat het bondgenootschap van uw drie landen, Bone, Wadjo^s en Soppeng niet te gronde gaan, twist niet onderling, want de vijanden van de Karaeng zijn vijanden die per schip komen, . . . Het schild pas in de Buginese landen, wanneer er iemand zijn woord breekt.”⁴²

De Tëllumpottjo stemden in. Allen keerden terug naar hun land.

ToAngkë^s huwde in Soppeng met We Tappatana de dochter van de A^sdatuang van Sidenreng, en zij kregen twee kinderen: La Pedapiri, We Tënridio. Da Eka^s huwde met La Mappakiu^s, en zij kregen twee kinderen: We Madjang, Da Mëllë^s. La Mappalëppa^s huwde met We Talle de dochter van de Arung van Rappëng, en zij kregen vier kinderen: toRilewoe, toLawa, toDjawa, Da Djawa. ToPagë^s huwde met Da Djawa, en zij kregen drie kinderen: We Djawa, toUkka^s, We Puasa. ToPagë^s huwde met de zuster van toTunë^s, en zij kregen één kind: We Pagë^s.

ToAli scheidde van We Tënriwadja, en hertrouwde met zijn oomzegster Da Pagë^s, en zij kregen drie kinderen: La Sumo, La Sëllë^s, Da Wettoing. ToAli huwde ook met Da Sanro de dochter van de Arung van Mario-riadja, en zij kregen één kind: La Pappe toPëllung.

Da Sëngngëng huwde met de Arung van Akkotengëng La Palëttei, en zij kregen vier kinderen: We Makkunrai, La Pa^sdëngngëng, We Idja, La Paduppai. ToSëngngëng huwde met We Tënribali, en zij kregen twee kinderen: Da Kuraga, Simpuaumus^s toMabelae. ToSëngngëng huwde met de Arung van Sompë^s, en zij kregen twee kinderen: We Tëmmasai^s, La Datunna.

⁴² Het laatste deel van de woorden van de Karaeng zijn niet duidelijk. *Tëppa* betekent: treffen en *ati-wannuanna* lett.: hart van zijn land. *Djokko^s kaliao* is wellicht een thans onbekende uitdrukking, waarvan het eerste woord trouwens niet vaststaat (*kaliao*: schild) en die naar de context beoordeeld wel op het uitbreken van oorlog zal slaan. A (1 pg 12) heeft in een vergelijkbare passage: *patokkongëng kaliao*, 't schild doen staan tegenover.

Na³bawine toTunē³ siala Arung Matjanang, nadjadjiang ana³ seu³ nariasēng Da Bali. Ma³bawinesi toTunē³ siala Arung Belokka, nadjadjiang ana³ seu³ nariasēng toTēnro.

- Nallakkai Da Wodja riSakuli siala Ma³bali-salo³, nadjadjiang ana³ seu³ nariasēng Da Pekku³. Napura Da Wodja nalele mallakkai siala toPatjinna, nadjadjiang ana³ seu³ nariasēng Da Wanua, iana ma³bate-lompo riTua. Ma³bawinetoi toPatjinna siala We Pattawē³ ana³na Pa³bate-lompoe riBettempola, nadjadjiang ana³ dua: seu³ riasēng We Ia, seu³ riasēng La Mong. Ma³bawinetoi toPatjinna siala riasēngnge We Pasadju, nadjadjiang ana³ seu³ riasēng We Patilongi. Nallakkai Da Tjili³ siala toPagē³, nadjadjiang ana³ lima: seu³ riasēng Petaullarie toPanēm³mu pattēllarēnna, seu³ riasēng toPura, seu³ riasēng We Djai³, seu³ riasēng We Una, seu³ riasēng La Petuo.
15. Na³bawine La Sonrong toAllomo Pa³danrēngnge riTalatēnreng siala We Madjang, nadjadjiang ana³ dua: seu³ riasēng Tēnripalawa, seu³ riasēng Da Datunna. Na³bawine anrinna toAllomo riasēngnge La Parota siala Arung Sompē³, nadjadjiang ana³ tēllu: seu³ riasēng La Mae, iana Arung Sompē³, seu³ riasēng Da Ilo³, seu³ riasēng La Sidjerra.

Natēlluttaung Arung-matoa toAppamole namate. NatoAppakiu³ ttolai Arung-matoa. Nalimattaung makkarung nassu³. NaLa Pakolongisi ttolai Arung-matoa.

25. Na³bawine La Isigadjang siala We Puasa, nadjadjiang ana³ lima: seu³ riasēng La Tana, seu³ riasēng Da Rie³, seu³ ritēlla³ Da Purusang, seu³ ritēlla³ Da Eli, seu³ ritēlla³ Da Adju.

Na³bawine toPalēttei siala riasēngnge We Mari³, nadjadjiang ana³ tēllu namate malolo.

30. Na³bawine toArewo siala Da Wittoing ana³na Arung-matoae. Na³bawine La Mong siala We Gumala ana³na Arung-matoae. Na³bawine toNai³ riKading, nadjadjiang ana³ seu³ riasēng We Mappasēssu³.

Na³bawine toSami siala ana³na toAppamole, nadjadjiang ana³ seu³ riasēng Daeng Nia³.

35. Na³bawine La Tiro siala Da Tokkong, nadjadjiang ana³ ēppa³: seu³ riasēng La Patokkong toPallarung pattēllarēnna, seu³ riasēng La Mallaga toAta pattēllarēnna, seu³ ritēlla³ Da Onu, seu³ riasēng La Pangkigi³ toAngka pattēllarēnna.

40. Namate Inanna Daeng Nia³, nalele na³bawine toSami siala We Tiro, nadjadjiang ana³ dua: seu³ ritēlla³ Da Ekē³, seu³ ritēlla³ Da Gilingēng.

Nalimattaung Arung-matoa toAli nassimang ritoWadjo³e tēnnaulleni Arungnge. NatoPasaungi ttolai Arung-matoa.

45. Nasetaung Arung-matoa toPasaungi naripassu³ ritoWadjo³e. NatoAli paimēng Arung-matoa.

9-11. Ma³bawinetoi — Patilongi C1: om. E — 13. toPura E: La Makkarakka toPurusang pattēllarēnna C1 — 19. Mae E1: Mawe³ E2 Daeng C1; Ilo³ E: Ilo³ iana Arung riWadjo³ C1 — 20. Sidjerra C1 F1: Sidjella E1 Sidjino E2 — 24-45. C1: Nalimattaung makkarung nassu³. Nariala paimēng toAppakiu³ Arung-matoa E

ToTuně^s huwde met de Arung van Matjanang, en zij kregen één kind: Da Bali. ToTuně^s huwde ook met de Arung van Belokka, en zij kregen één kind: toTënro.

Da Wodja huwde in Sakuli met Ma^sbali-salo^s, en zij kregen één kind: Da Pekkua. Da Wodja scheidde en hertrouwde met toPatjinna, en zij kregen één kind: Da Wanua, die Pa^sbate-lompo van Tua werd. ToPatjinna huwde ook met We Pattawě^s de dochter van de Pa^sbate-lompo van Bettempola, en zij kregen twee kinderen: We Ia, La Mong. ToPatjinna huwde ook met We Pasadju, en zij kregen één kind: We Patilongi. Da Tjili^s huwde met toPagě^s, en zij kregen vijf kinderen: Petaullarie toPaněmmu, toPura, We Djai^s, We Una, La Petuo.

La Sonrong toAllomo de Pa^sdanrěng van Talotěnreng huwde met We Madjang, en zij kregen twee kinderen: Těnripalawa, Da Datu. De jongere broeder van toAllomo, La Parota, huwde met de Arung van Sompě^s, en zij kregen drie kinderen: La Mae, die Arung van Sompě^s werd, Da Ilo^s, La Sidjěrra.

Toen toAppamole drie jaar Arung-matoa was, stierf hij. ToAppakiu^s volgde hem op als Arung-matoa. Nadat hij vijf jaar geregeerd had, trad hij af. La Pakolongi volgde hem op als Arung-matoa.

La Isigadjang huwde met We Puasa, en zij kregen vijf kinderen: La Tana, Da Rie^s, Da Purusang, Da Eli, Da Adju.

ToPalěttei huwde met We Mari^s, en zij kregen drie kinderen, die jong stierven.

ToArewo huwde met Da Wittoing de dochter van de Arung-matoa.

La Mong huwde met We Gumala de dochter van de Arung-matoa.

ToNai^s huwde in Kading, en kreeg één kind: We Mappasěssu^s.

ToSami huwde met de dochter van toAppamole, en zij kregen één kind: Daeng Nia^s.

La Tiro huwde met Da Tokkong, en zij kregen vier kinderen: La Patokkong toPallarung, La Mallaga toAta, Da Onu, La Pangkigi^s to Angka.

De Moeder van Daeng Nia^s stierf, en toSami hertrouwde met We Tiro, en zij kregen twee kinderen: Da Ekě^s, Da Gilingěng.

Toen toAli vijf jaar Arung-matoa was, nam hij afscheid van de Wadjorezen, hij kon de Vorsten niet meer verdragen.⁴³ ToPasaungi volgde hem op als Arung-matoa.

Toen toPasaungi één jaar Arung-matoa was, werd hij door de Wadjorezen afgezet. ToAli werd opnieuw Arung-matoa.

⁴³ of eventueel: de Vorsten konden hem niet meer verdragen.

Na^sbawine toDjawa siala We Nia^s, nadjadjiang ana^s lima: seu a riasəng We Agi, seu a ritəlla^s toPuti, seu a ritəlla^s Da Taba, seu a ritəlla^s toTarəng, seu a ritəlla^s toSuni.

5. Nallakkai I Tənripada siala Arung Tempe La Malləngngəng, nadjadjiang ana^s dua: seu a riasəng We Tatu, seu a riasəng We Malu. Nallakkai We Iba riPenrang siala massapposisəng riasəng-nge La Sanjulle, nadjadjiang ana^s seu a riasəng La Təmmappala^s toLampokoe pattəllarənnə. Namate La Sanjulle nalele nallakkai siala Arung Palipu ritəlla^se toLao, nadjadjiang ana^s təllu: seu a riasəng Bataritodja, seu a riasəng La Tənriukkə^s, seu a ritəlla^s to-Adə^s. Na^sbawine La Sangirə^s siala ana^sna La Uteng, nadjadjiang ana^s lima: seu a riasəng I Tənripasəllu^s, seu a riasəng Daeng Siutte, seu a riasəng La Patunərrang, seu a riasəng La Tjaba, seu a riasəng La Sinampe^s.
10. Narua taunna Arung-matoa toAli naripassu^s-kaliao ritoWadjo^se. Nalao mmonro riWugi^s. Napaewai Patampanuae. Nammusu^sna toWadjo^se. Narisuppəng Patampanuae. Iana riasəng Matinroe-riTjenrana. Naiasi ttolai Arung-matoa Matinroe-ribatana. Limattaungngi makkarung nassu^s.
15. Na^slaine toPaləttei Pa^sdanrəngnge riBettempola siala anə^sna Pa^sdanrəngnge riTua riasəngnge We Djai^s, nadjadjiang ana^s təllu: seu a riasəng We Tumpu^s, seu a riasəng La Tənrisəssu^s to-Timo^se, seu a riasəng La Daeng-lə^sbi^s.
20. Natəttong Arung-matoa La Isigadjang toBunne. Nassuro ttonrong-kali<a>oi Peneki. Narisuppəng Peneki riBone. Napoteai, natənro musu^s, nariwətta riPatilla^s, nariasənnə Matinroe-riPatilla^s. NatoPanəmmu ttolai Arung-matoa rilaləng musu^s. Nasilaong Karaengnge riGoa tteriwi Bone. Nangnganro toBonee. Natəlluttaung purana mangnganro toBonee naewa toSənrima.
25. Nariterəng paiməng toBonee. Naribeta Passempə^s. Naritawa ma^s-galung toBonee riKaraengnge. Napura ribeta Passempə^s nalao

ToDjawa huwde met We Nia^s, en zij kregen vijf kinderen: We Agi, toPuti, Da Taba, toTarëng, toSuni.

I Tënripada huwde met Arung van Tempe La Mallëngngëng, en zij kregen twee kinderen: We Tatu, We Malu. We Iba huwde in Penrang met haar neef in de eerste graad La Sanjulle, en zij kregen één kind: La Tëmmappala^s toLampokoe. La Sanjulle stierf en zij hertrouwde met de Arung van Palipu toLao, en zij kregen drie kinderen: Bataritodja, La Tënriukkë^s, toAdë^s. La Sangirë^s huwde met de dochter van La Uteng, en zij kregen vijf kinderen: I Tënripasëllu^s, Daeng Siutte^s, La Patunërrang, La Tjaba, La Sinampe^s.

Toen toAli acht jaar Arung-matoa was, werd hij door de Wadjorezen met het schild in de hand afgezet.⁴⁴ Hij ging in Wugi^s wonen. Hij bracht de Patampanua tot verzet. De Wadjorezen streden. De Patampanua werden in brand gestoken. Hij werd genoemd Matinroe-riTjenrana. Matinroe-ribatana volgde hem op als Arung-matoa. Vijf jaar regeerde deze en trad toen af.

De Pa^sdanrëng van Bettempola toPalëttei huwde met de dochter van de Pa^sdanrëng van Tua We Djai^s geheten, en zij kregen drie kinderen: We Tumpu^s, La Tënrisëssu^s toTimo^se, en La Daeng-lë^sbi^s.

La Isigadjang toBunne trad op als Arung-matoa. Hij beval Peneki met de wapens te tuchtigen. Peneki werd door Bone in brand gestoken. Hij wenste dat niet, en ondernam een oorlog, en hem werd het hoofd afgeslagen bij Patilla^s, en hij werd Matinroe-riPatilla^s genoemd. ToPanëmmu volgde hem tijdens de oorlog op als Arung-matoa. Samen met de Karaeng van Goa trok hij op tegen Bone. De Boneërs onderwierpen zich.

Drie jaar nadat de Boneërs zich onderworpen hadden kwam toSënrima in opstand. De Boneërs werden opnieuw aangevallen. In Passempë^s werden ze overwonnen. De Boneërs werden door de Karaeng in gelijke delen verdeeld. Na de overwinning van Passempë^s ging de Arung-matoa naar Goa. De Karaeng en de

⁴⁴ Volgens Matthes (B. Chr. III pg 83) betekent „met het schild afgezet worden” hier: de afzetting door de zes voornaamste vorsten na de Arung-matoa, aangezien zij hun eigen schild niet mochten meevoeren zolang de Arung-matoa nog in functie was. In zijn boekje over de Wadjorezen (v. d. Brink pg 536) vermeldt Matthes evenwel een andere symbolische aankondiging (door de Arung Bettempola) van de afzetting (door de vorsten) als de regel, zodat het waarschijnlijker is dat de afzetting van toAli een bijzonder geval was. Men kan veronderstellen: de afzetting van een onwillige, dus met het schild (en de andere wapens) in de hand. Men krijgt zo tevens een natuurlijk verband met de direct daarop door toAli begonnen burgeroorlog.

⁴⁵ De *baruga-bulia*, lett. het blaasroer-vergaderhuis, was wellicht zoals Matthes veronderstelt een (als een blaasroer) langwerpige of erg lang gebouw (B. Chr. III pg 85).

riGoa Arung-matoae. Nasitudangëng Karaengnge Arung-matoae ribaruka-buliae. Nabaruiwi uluadae riTopatjê^sdo.

- Nalimattaung Arung-matoa toPanëmmu namate. Iana riasëng Mpelaiengngi-pangngarana. NaLa Tëmmasongë^s Pënnä Da Eli
5. ttolai.

Tëlluttaungngi makkarung nassu^s. Iana riasëng Pëtta Malingnge. NaLa Parëmma^s toRewo ttolai Arung-matoa.

- Napituttaung makkarung namate. Iana riasëng Matinroe-ripassirinna. Nasëppulo taunna purana ribeta Passempë^s natëttong
10. Arung toBala^s riBone. NatoSëngngëng Arung-matoa riWadjo^s, nalao riGoa, nattangkë^s-ada riKaraengnge. Naewa toBonee nasi-laong toSoppengnge. Naewai Karaengnge mammusu^s. Narilewo Karaengnge kkua riLamuru. Naripepë^s Karaengnge. Nalao to-Wadjo^se tteriwi Soppeng. Nangnganro toSoppengnge. Nalai alena
15. toBonee, narewë^s riwanuanna. Nasilaong toWadjo^se Karaengnge tteriwi Bone. Nariwëtta toBala^s. Nangnganro Malampe^se-gëmmë^s-na riasëngnge toUnru^s.

- Naduattaung purana riwëtta toBala^s nasipakkëda toBonee to-Soppengnge tteriwi Wadjo^s. Nasuppëngngi. Nalari-beta toWa-djo^se riKera riMawiwa. Nakkuasi riMawiwa mattupu^s toWadjo^se. Nateriwi Soppeng. Nasilaong toWadjo^se Mangkasa^se. Nangngan-ro toSoppengnge. Natini llalo toWadjo^se Mangkasa^se tteriwi Bone. Nangnganromusi toBonee. Naluttu^s Malampe^se-gëmmë^sna riasëngnge La Patau^s toUnru^s pattëllarënnä, nalliwëng riButung.
25. Naduattaung riButung nalliwëng riDjakëttara^s. Napituttaung riDjakëttara^s nasilaong Balandae tteriwi Sombaopu. Nabali^s-manënnä pa^sdangëngngënnä Goa, naWadjo^smani nasilaongëng Goa, apa^s iamani tea bali^s.

- Natëlluttaung rilewo Sombaopu nabakka^s-uring. Nangnganro toGoae. Natjëppa riBungae toGoae toBonee Balandae. Nalima ratu^s tëllullisë^s toWadjo^s mate narirumpa^s Sombaopu.
- 30.

NaWadjo^ssi rilimpo. Naselibukang llewoi. Nangkato Butungnge palewo nangkato Balandae. Narilewona Tosora. Naduassë^sbu

Arung-matoa hadden een bijeenkomst in de baruga-bulia ⁴⁵. Zij vernieuwden het verbond van Topatjē^sdo.

Toen toPanēmmu vijf jaar Arung-matoa was, stierf hij. Hij werd genoemd Mpelaiengngi-pangngarana. La Tēmmasongē^s Pēnna Da Eli volgde hem op.

Toen hij drie jaar geregeerd had, trad hij af. Hij werd genoemd Pētta Malingnge. La Parēmma^s toRewo volgde hem op als Arung-matoa.

Toen hij zeven jaar geregeerd had, stierf hij. Hij werd genoemd Matinroe-ripassirinna. Tien jaar na de overwinning van Passempē^s trad toBala^s als Arung op in Bone. En toSēngngēng was Arung-matoa in Wadjo^s; hij ging naar Goa en sloot een verbond ⁴⁶ met de Karaeng. De Boneërs kwamen samen met de Soppengers in opstand. Ze verzetten zich gewapenderhand tegen de Karaeng. De Karaeng werd in Lamuru omsingeld. De Karaeng werd geheel verslagen. De Wadjorezen deden nu een aanval op Soppeng. De Soppengers onderwierpen zich. De Boneërs trokken zich terug, en keerden terug naar hun land. Samen met de Wadjorezen rukte de Karaeng tegen Bone op. ToBala^s werd het hoofd afgeslagen. Malampe^se-gēmme^sna, toUnru^s geheten, onderwierp zich.

Twee jaar nadat toBala^s het hoofd was afgeslagen, spraken de Boneërs en de Soppengers af om tegen Wadjo^s op te trekken. Ze staken het in brand. De Wadjorezen namen de vlucht naar Kera en Mawiwa. Daar in Mawiwa hergroepeerden de Wadjorezen zich weer. Zij trokken op tegen Soppeng. De Makasaren gingen mee met de Wadjorezen. De Soppengers onderwierpen zich. De Wadjorezen en de Makasaren trokken meteen door op Bone af. De Boneërs onderwierpen zich weer. Malampe^se-gēmme^sna, genaamd La Patau^s toUnru^s getiteld, week uit, en stak over naar Buton. Na twee jaar in Buton geweest te zijn stak hij over naar Djakarta. Na zeven jaar in Djakarta geweest te zijn vergezelde hij de Nederlanders in de aanval op Sombaopu. Alle onderhorigheden van Goa werden afvallig, en alleen met Wadjo^s was Goa nog samen, want Wadjo^s slechts wilde niet afvallig worden.

Nadat Sombaopu drie jaar belegerd was, werd het verwoest. De Goarezen onderwierpen zich. De Goarezen, de Boneërs en de Nederlanders sloten een verdrag in Bungae. Vijfhonderd drie Wadjorezen waren gesneuveld toen Sombaopu veroverd was.

Ook Wadjo^s werd omsingeld. Mensen van het hele land namen deel aan de omsingeling. Er waren ook Butonnezen bij de belegeraars en ook Nederlanders. Tosora werd omsingeld. Met twee

⁴⁶ *mattan, gkē^s-ada* betekent wellicht lett.: woorden aanvaarden. De vertaling „een verbond sluiten” is dan wellicht te weinig specifiek. (Zie ook pg 229 nt 22).

- tëllu ratu^s pitullisë^s ulu toBone risadjoangnge riolona Arung-matoae. Naiatosa amatenna toWadjo^s: tëllullisë^spi nasesë^sbu amatenna toWadjo^se. Nasuppëngngi uba^s Arung-matoae toSëngngëng namate. Sëppulo-tëllui taunna Arung-matoa namate. NaLa
5. Palili^s toMalu ttolai Arung-matoa ilalëng musu^s. Naia palili^sna Wadjo^s manaorang-Walënnä llao-toBonemanënni. Angkannapi Belawa sepue Gilirëng sepue sepueppi llao-toWadjo^s. Naia to-Titintjoe llao-toBonetoni.
- Napatampulëng rilewo Tosora narumpa^s. Nangnganro Arung-matoae Pënnä Gëlla^s. Nariälä së^sbu-katinna toWadjo^se. Natëllut-taung ribukkadju-tau ritoBonee.
- Nasëppulo si^sdi taunna Arung-matoa La Palili^s toMalu Pënnä Gëlla^s nassu^s. NaLa Pariwusi Daeng Mannjampa^s ttolai Arung-matoa.
15. Namate Pa^sdanrëngnge riBettempola toPalëttei ritëlla^se Mapalakkäe. NaDaeng Lë^sbi^ssi ttolai amanna ma^sdanrëng riBettempola.
- Naduappulo duattaunna Arung-matoa La Pariwusi nassu^s. Iana riasëng Matinroe-ribulu^sna.
20. NaLa Tënnrisëssu^s ttolai Arung-matoa. Naduattaung asera wulënnä Arung-matoa nassu^s. Iana riasëng Pënnä toDënnä.
- NaLa Tonë^ssi toSakkë^stëmmë^s ttolai Arung-matoa. Nasëppulo wulënnä makkarung namate. Iana riasëng Mpelaiengngi-barukana. ToSunisi ttolai Arung-matoa. Aserai taunna duampulëng
25. Arung-matoa namate. Iana riasëng Mpelaiengngi-masigi^sna.
- Naiasi La Wërrung Arung-matoa. Duattaungngi duampulëng makkarung-matoa nassu^s. Iana riasëng Pënnä Sangngadji. Iana Arung-matoa nalolang tëmmattappi^s toWadjo^se riTjenrana.
- Naiasi La Sale toTënnri ttolai Arung-matoa. Nasuroi toWadjo^se
30. mmëlli ballili^s sesë^sbu. Iatona massuro mpinru^s gë^sdong uba^s tasseana^s-limpoe. Iatona massuro mpinru^s gë^sdong seWadjo^s. Nataroiwi uba^s toWadjo^se. Iatona massuro ^sbata-pawalei masigi^s-loppoe, nassuro mpeungiwi tjippe^s. Iatona massuro mpinru^s

duizend driehonderd zeven hoofden van Boneërs werd voor de Arung-matoa gedanst. Dit waren de verliezen aan Wadjorese kant: op drie na duizend doden onder de Wadjorezen. De Arung-matoa toSëngngëng kwam door een kruitontploffing om het leven. Dertien jaar was hij Arung-matoa geweest toen hij stierf.

La Palili³ toMalu volgde hem tijdens de oorlog op als Arung-matoa. Alle vazallen van Wadjo⁵ ten Noorden van de Walëna^{river} kozen de partij van Bone. Nog maar tot de helft van Belawa en de helft van Gilirëng, nog maar de helft, hield de zijde van Wadjo⁵. De mensen van Titintjo kozen ook de partij van Bone.

Vier maanden werd Tosora belegerd, toen veroverden ze het. De Arung-matoa Pënnä Gëlla⁵ onderwierp zich. De boete van duizend kati werd van Wadjo⁵ genomen. Drie jaar lang werden ze onderdrukt door de Boneërs.

Toen La Palili⁵ toMalu Pënnä Gëlla⁵ elf jaar Arung-matoa geweest was, trad hij af. La Pariwusi Daeng Mannjampa⁵ volgde hem op als Arung-matoa.

De Pa⁵danrëng van Bettempola toPalëttei, getiteld Mappalak-kae, stierf. Daeng Lë⁵bi⁵ volgde zijn vader op als Pa⁵danrëng van Bettempola.

Toen La Pariwusi twee en twintig jaar Arung-matoa geweest was, trad hij af. Hij werd genoemd Matinroe-ribulu⁵na.

La Tënrissësu⁵ volgde hem op als Arung-matoa. Toen hij twee jaar en negen maanden Arung-matoa geweest was, trad hij af. Hij werd Pënnä toDënra genoemd.

La Tonë⁵ toSakkë⁵tëmmë⁵ volgde hem op als Arung-matoa. Toen hij tien maanden geregeerd had, stierf hij. Hij werd genoemd Mpelaiengngi-barukana.

ToSuni volgde hem op als Arung-matoa. Toen hij negen jaar en twee maanden Arung-matoa geweest was, stierf hij. Hij werd genoemd Mpelaiengngi-masigi⁵na.

La Wërrung werd Arung-matoa. Toen hij twee jaar en twee maanden Arung-matoa geweest was, trad hij af. Hij werd Pënnä Sangngadji genoemd. Toen hij Arung-matoa was gingen⁴⁷ de Wadjorezen zonder kris naar Tjenrana.

La Sale toTënri volgde hem op als Arung-matoa. Hij beval de Wadjorezen duizend geweren te kopen. Hij liet ook kruitmagazijnen bouwen in iedere wijk. Hij liet ook een magazijn voor geheel Wadjo⁵ bouwen. De Wadjorezen sloegen er kruit in op. Hij liet ook de muren van de grote moskee bepleisteren met kalk, en het dak met houten pannen bedekken. Hij liet ook een minaret bouwen.

⁴⁷ *Llolang* duidt eigenlijk op een „rondgaan”, „zwerven”, „vagebonderen”. In *tollolang*, dief, is deze betekenis geheel in ongunstige zin gespecialiseerd.

- manara. Iatona ssuroi toWadjo⁵e ttaro akkadjännangëng tasseua selimpo. Nasurotoi topalili⁵na Wadjo⁵ ttaro akkadjännangënnaseua sewanua. Nasuroi toWadjo⁵e selili⁵ ma⁵gurui ma⁵ballilikëng. Iatona Arung-matoa nasawe ase riWadjo⁵ sepalili⁵ rimun-
5. rinna rumpa⁵na Tosora. Iatona ppatëttong salassa⁵ nawungë⁵ ëngka bolana toWadjo⁵e. Iatomani Arung-matoa mula nauniang gënrang gong. Iatomana Arung-matoa nasugi⁵ toWadjo⁵e. Iatomana Arung-matoa nasuroi toWadjo⁵e ttaro matoa pa⁵balu⁵ matoa pakkadja, nawungë⁵ maegana matoa riWadjo⁵. Iatomana
10. Arung-matoa mula riwule⁵ riWadjo⁵. Iatomana Arung-matoa narewë⁵ mattoWadjo⁵ Patampanuae.
- Angkannaniritu nawungë⁵ ëngkana ballili⁵ riWadjo⁵, angkannatoni namattjana ma⁵ballili⁵ toWadjo⁵e.
- Iatomana Arung-matoa nawungë⁵ llao ma⁵djawa toWadjo⁵e.
15. Naduappulo ëppa⁵ taunna makkarung-matoa La Sale toTënri namawe⁵na duassë⁵bu ballili⁵ riWadjo⁵ nasepalili⁵.
- Nangkatonas Arung Singkang pole riPasere⁵. Nakkua riPallëttelepinna mmonro. Nassitursiwi Tëllumpottjoe mmangkai mmenre⁵ mattana, apa⁵ nasëngngi Bone tosala La Dukëllëng. Nalaosi Arung
20. Singkang mmonro ribabana Doping. Naiasi nassitursi Tëllumpottjoe massuroe llawai mmenre⁵ mattana Arung Singkang. Nalaona Tëllumpottjoe silaong passeadjingënnallewobentjengngi Arung Singkang ribabana Doping. Nariassurotona no⁵ ritasi⁵e llewo-lopiwi gora⁵na, adja⁵ nangka naola malëppë⁵.
25. Napitumpulëng rilewo Arung Singkang riTëllumpottjoe tënnari-

1. akkadjännangëng : akkënnanangëng E1 F1 G1 akkatutungëng E2 — 2. akkadjännangënnaseua : akkënnanangënnaseua E1 F1 G1 om. E2

Hij beval de Wadjorezen in iedere limpo één akkadjännangë⁴⁸ aan te stellen. Ook de vazallen van Wadjo⁵ liet hij één akkadjännangë per dorp aanstellen. Hij beval de Wadjorezen en alle vazallen te leren schieten met het geweer. Onder zijn regering gedijde de rijst in Wadjo⁵ en in alle vazalstaten na de verovering van Tosora. Hij liet ook een paleis zetten, en er waren voor 't eerst huizen der Wadjorezen.⁴⁹ Hij was de Arung-matoa voor wie men voor het eerst trommels en bekkens liet klinken. Onder zijn regering waren de Wadjorezen rijk. Hij beval de Wadjorezen ook hoofden der kooplieden en hoofden der vissers aan te stellen en het was het begin van het grote aantal hoofden in Wadjo⁵. Hij was ook de eerste Arung-matoa die in een draagstoel werd gedragen in Wadjo⁵.

Onder zijn regering keerden de Patampanua terug tot Wadjo⁵. Sinds hem waren er geweren in Wadjo⁵, en ook sinds hem waren de Wadjorezen kundig in het schieten. Onder zijn regering gingen de Wadjorezen ook voor het eerst handel op Java⁵⁰ drijven. Toen La Sale toTënri vier en twintig jaar Arung-matoa was, waren er bijna tweeduizend geweren in Wadjo⁵ en zijn vazalstaten.

Nu was er ook Arung Singkang, uit Pasir gekomen. Bij Pallëtte lagen zijn schepen. De Tëllumpottjo kwamen overeen hem te verbieden aan land te gaan, want Bone noemde La Dukëllëng een schuldige. Arung Singkang ging nu naar Doping en nam ligplaats in de riviermonding. Weer kwamen de Tëllumpottjo overeen bevel te geven om Arung Singkang te beletten aan land te gaan. De Tëllumpottjo met hun onderhorigheden gingen nu Arung Singkang in de riviermonding van Doping met versterkingen omsingelen. Er werd ook bevel gegeven zijn roversschepen op zee met schepen in te sluiten, opdat hij geen gelegenheid kreeg te ontsnappen.

Zeven maanden werd Arung Singkang door de Tëllumpottjo omsingeld zonder dat het gelukte hem te verschalken⁵¹ en te

⁴⁸ *Akkadjännangë* is volgens dhr Djamali de naam van een ambt in Wadjo⁵. Het woord is afgeleid van *djännang*, stadhouder, beheerder. Het onverstaanbare woord dat E heeft: *akkënnanangë*, moet wel op een verschrijving berusten, die echter ook elders invloed heeft gehad: ook in G (1 pg 30) treffen we hetzelfde woord aan.

⁴⁹ We kunnen niet vermoeden wat bedoeld is met deze merkwaardige mededeling

⁵⁰ De naam Djawa was een algemene aanduiding van de mensen in het ten Westen van Celebes gelegen deel van de archipel met wie de Buginezen contact hadden. (A. A. Cense, Aant. Mak.-Boeg. geschdschr. pg 49 nt 23). *Ma⁵ djarwa* heeft waarschijnlijk (later?) in tegenstelling tot *mattana-barë⁵*, op de Westelijke (d.i. de Maleise) landen varen, de speciale betekenis van „op Java handel drijven” gekregen.

⁵¹ lett.: bedrog toepassen op: „er in laten lopen”, „door list in zijn macht krijgen”.

ulle ppanrei pakkuraga mpunoengngi. Nasitudangëssi Tëllumpottjoe kkua riTjenrana riLatimodjong. Nakkëda ArumPone:

- „Pekkua tangnga^s mu, Arung-matoa? Ia nasëng madetjeng Bone Soppeng: Wadjo^s e ttampaiwi mmenre^s mattana La Dukëllëng, apa^s ia gora^s na tën rulle ppanrei pakkuraga, apa^s tënnae Bone tokkesala Bonena mmuragai, nae Wadjo^s tokkesala, Wadjo^s tonisia ppanrei pakkuraga naenre^s mappottanang, tainappa mpunoi.”

Nakkëda Arung-matoae:

- „Ia uasëng madetjeng: adja^s tapaenre^s i mattana La Dukëllëng, apa^s ia naenre^s mappottanang mmenre^s mui mmala ketjeng tëmnenre^s mmala kurang tau, maega seadjinna. Natana maradeka riWadjo^s.”

Naia napoada ArumPone:

- „Taniatu nasalewë^s Bone seadjinna La Dukëllëng; mau nalao-manëng seadjinna, taniato natau^s Bone. Paenre^s mui mattanana, apa^s iapa nariulle mmuraga, mmenre^s pi mappottanang.”

Nakkëda Arung-matoae:

- „Iamani naellau seadjimmu Wadjo^s riBone: iaga dekkua mmenre^s i mattana La Dukëllëng, lëppë^s nagi seadjimmu Wadjo^s?”
20. Nakkëda ArumPone:
- „Mauna sewalimua adjena mappottanang La Dukëllëng, lëppë^s toni Wadjo^s, ala iapasi dekkua mmenre^s i mappottanang.”

Nakkëda Arung-matoae:

- „Ianaritu naissëng Alla-taala nasa^s bi surona: ia naenre^s La Dukëllëng mappottanang, lëppë^s ni Wadjo^s.”

Narewë^s na riwanuanna Arung-matoae. Angkannaniri natjappu situdangëssa Bone Wadjo^s, narang mammusu^s. Nalaona surona Bone riasëngnge Gëllarrëng Bontoala^s mmuragai Arung Singkang. * > 000
0000
1000 De 1000

30. Nakkëda Gëllarrëng Bontoala^s:

„Ia nasüroangnga^s Tëllumpottjoe: enre^s no muattana, muripalete riadë^s, muripatonang rirapang, namunrimuko detjeng tënnamunri dja^s. Alittapa mmanreo mua^s dara.”

Nakkëda Arung Singkang:

35. „Tëmmuragaga^s, suro Gëllarrëng, namagiuro namaega bentjeng silaong parewa-musu^s?”

doden. De Tëllumpottjo hadden weer een bijeenkomst, in Tjenrana in Latimodjong. De ArumPone zei:

„Hoe is uw oordeel, Arung-matoa? Bone en Soppeng achten het het beste dat Wadjo^s La Dukëllëng uitnodigt aan land te gaan, want het is niet mogelijk zijn roversschepen te verschalken, want indien de schuldlige een Boneër was zou Bone hem moeten verschalken, maar nu de schuldlige een Wadjorees is, moet ook Wadjo^s hem verschalken, zodat hij aan wal gaat en wij hem daarna doden.”

De Arung-matoa zei:

„Dit acht ik het beste: laten wij La Dukëllëng niet aan land laten gaan, want als hij aan wal gaat doet hij dat alleen om uitbreiding en niet om vermindering van zijn manschappen te bereiken en hij heeft vele bondgenoten. En Wadjo^s is een vrij land.”

De ArumPone zei:

„Bone vreest geenszins de bondgenoten van La Dukëllëng; al komen al zijn bondgenoten, toch is Bone niet bang. Laat hem maar aan land gaan, want dan pas kan men hem een hinderlaag leggen, wanneer hij op de vaste wal komt.”

De Arung-matoa zei:

„Dit slechts vraagt uw broeder Wadjo^s aan Bone: als La Dukëllëng aan land komt, is Wadjo^s dan van zijn verplichting ontslagen?”

De ArumPone zei:

„Al zet La Dukëllëng maar met één been voet aan wal, dan is Wadjo^s toch van zijn verplichting ontslagen, hoeveel te meer als hij aan land komt.”

„Dit wete Allah ta'ala en Zijn gezant zij er getuige van: als La Dukëllëng op de vaste wal komt, is Wadjo^s van zijn verplichting ontslagen.”

De Arung-matoa keerde terug naar zijn land. Sindsdien waren de bijeenkomsten van Bone en Wadjo^s afgelopen, totdat de oorlog uitbrak. De gezant van Bone, Gëllarrëng Bontoala^s geheten, ging nu naar Arung Singkang om hem te verschalken. Toen hij in Doping was aangekomen, ontmoette hij Arung Singkang. Gëllarrëng Bontoala^s zei:

„Met deze boodschap hebben de Tëllumpottjo mij gezonden: kom aan land, en ge zult volgens de adat en de voorschriften behandeld worden, en er zal slechts goed op volgen, geen kwaad. Pas als een bloedzuiger u bijt bloedt ge.”

Arung Singkang zei:

„Bedriegt ge mij niet, gezant, Gëllarrëng, en waarom zijn er dan zoveel versterkingen en wapens?”

Nakkëda Gëllarrëngge:

„Iaro sininna muitae tēnnagagaoro, dekkko mmenre^sko mattana.”

Nakkëda Arung Singkang:

- „Nadekkua mmenre^ska^s mattana nangka ^Nalupiwi ^sgalawa^s,
5. kurëttë^si kulao, warooare^sga nreppawa^s, kusampeangngi kudjoppa.”

Nakado Gëllarrëngge. Nakkëda Arung Singkang:

- „Ianaritu adammu, Gëllarrëng, kuwarëkkëng massë^s kusing-
kërru^s tēmmalere kuampu^s kugala-gala mmenre^sengnga^s mattana
10. namunrimua detjeng tēnnamunri dja^s, alittapa mmanrea^s kua^s-
dara, dekkua ëngka welarëng ^sgalawa^s, kurëttë^si kulao, warooare^s-
ga nreppawa^s, kusampeangngi kudjoppa, naissëng Alla-taala
nasa^sbi surona.”

- Naenre^sna mattana Arung Singkang. Nangka patappulo sitinro^s
15. sepa^sdjoarëng. Nadapi^sni Lawëssu, nalë^sbinna seratu^s sitinro^s.
Nalëttu^s riPenrang, nalë^sbinna tēllu ratu^s sitinro^s. Na^sbënni
sewënni riPenrang. Nainappa llao urai^s riSingkang, nalë^sbinna
lima ratu^s sitinro^s. Naleppang riTjinnotta^sbi ssapui djërra^sna
Pëtta iTjinnotta^sbi. Nainappa llao riSingkang.

20. Napitumpënni llëttu^sna riSingkang nasitudangëng Tëllumpott-
tjoe ribolana Arung-matoae. Nariassuro ttampai riArung-matoae,
apa^s naelorëngngi ArumPone ripoadadang asalanna. Nangkana
mmuttama riWadjo^s, nalë^sbinna sesë^sbu sitinro^s. Naenre^sna sita
Arung-matoae. Napoleiwi situdangëng Tëllumpottjoe risalassa^se
25. riWadjo^s. Naripakkëdadana riArung-matoae. Napura riewa-ada
nalisu riwanuanna.

Napitumpënni purana sita Arung-matoae nalaona surona Arung-
matoae riasëngnge Pappalele-toanae. Naia napoadadang:

- „Ia nasuroangnga^s Pëtta riWadjo^s: laoko mupoadangngi:
30. madetjengngi nasalai Singkang, adja^s naonro kkua rilewo ri-
Tëllumpottjoe; nalao alau^s Wadjo^s nakkua mmita wanua baittju^s.
Naia naonroi mmewa.”

Naduappulo ëppa^s wënninna mmonro riSingkang nainappa llao
riPeneki. Naleppang mmanre-ëssu riPenrang. Nangngaru^s Arung

De Gëllarrëng zei:

„Dat alles wat gij ziet zal u niets doen, als ge aan land gaat.”

Arung Singkang zei:

„Als ik aan land ga en er is een liaan die mij omstrengelt, dan snijd ik die door en ik vervolg mijn weg, of vuilnis dat mij in de weg ligt, dan veeg ik dat opzij en ik loop door.”

De Gëllarrëng stemde toe. Arung Singkang zei:

„Aan deze woorden van u, Gëllarrëng, houd ik stevig vast, ik leg er een knoop op die niet los gaat, ik zet ze af (als een jachtterrein) en breek ze (als scheepsnaden): dat als ik aan land ga, er slechts goed op volgt, geen kwaad; pas als een bloedzuiger mij bijt bloed ik, als er een slingerplant is die mij omstrengelt, dan snijd ik die door en ik vervolg mijn weg, of vuilnis dat mij in de weg ligt, dan veeg ik het opzij en ik loop door, en Allah ta'ala weet het, en Zijn gezant is er getuige van.”

Arung Singkang ging nu aan land. Met zijn volgelingen en al waren het veertig man. Zij bereikten Lawëssu, en meer dan honderd volgden hem. Zij kwamen in Penrang aan, en meer dan driehonderd volgden hem. Eén nacht overnachtte hij in Penrang. Daarna ging hij Westwaarts naar Singkang, en meer dan vijfhonderd volgden hem. Hij ging in Tjinnotta⁵²bi aan voor een bezoek aan het graf van de vorst in Tjinnotta⁵²bi. Daarna ging hij naar Singkang.

Zeven dagen nadat hij in Singkang was aangekomen, kwamen de Tëllumpottjo bijeen in het huis van de Arung-matoa. Door de Arung-matoa werd opdracht gegeven hem op te roepen, want de ArumPone wilde dat hem zijn schuld werd aangezegd. Hij kwam nu Wadjo⁵ binnen, en meer dan duizend volgden hem. Hij ging binnen om de Arung-matoa te ontmoeten. Hij trof de Tëllumpottjo in vergadering bijeen in het paleis van Wadjo⁵. Hij kreeg van de Arung-matoa gelegenheid te spreken. Nadat men met elkaar gesproken had, keerde hij terug naar zijn land.

Zeven dagen nadat hij de Arung-matoa ontmoet had, ging de gezant van de Arung-matoa, Pappalele-toanae geheten, naar hem toe. Deze zei:

„Dit hebben de vorsten in Wadjo⁵ mij opgedragen: ga hem zeggen dat hij Singkang maar moet verlaten, dat hij niet daar blijft en door de Tëllumpottjo omsingeld wordt; maar dat hij Oostwaarts gaat van Wadjo⁵ en daar een klein dorp uitzoekt. Daar blijft hij om weerstand te bieden.”

Toen hij vier en twintig dagen in Singkang vertoefd had, ging hij vervolgens naar Peneki. Hij deed Penrang aan voor het middag-

⁵² lett.: „om (met de hand) te strijken over”, een van de ceremonies die bij een bezoek aan heilige graven verricht worden.

Singkang riolona Arung Penrang mangngaru^s sepa^sdjoarëng. Napura mangngaru^s natini lhalona riPeneki, nauttama riPeneki. Nammusu^smutona ëssso sesso, apa^s riolomemënni ssoßsong to-Bonee, napawëttaina pa^sgora^se. Nariwëttatona riasëngnge Daeng

5. Massese.

Naia toWadjo^se kkui ttaro-tudang manaoranna Tjeppaga. Nasilaong toWadjo^se toBonee llewoi Peneki.

- Nalë^sbi sewulëng rilewo Peneki riTëllumpottjoe. Narisuppëng Bottjo Parigi-riawa ritoBonee. Napoteai Arung Bettempola. Nagi-lingngi kaliaona toWadjo^se. Namaroa^sna musu^se. Nabali^sna to-Wagee Patampanuae llao-toBone. Nabali^s ritëngnga-padang to-Mawiwae urai^sna Peneki llao-toWadjo^s silaong Duappitue. Nariala bentenna toBonee manaoranna Peneki. Nariwëtta ulunna toBonee patappulo ëppa^s. Nariwëtta Arung Mene^sgalung silaong
15. Arung Batju. Naripangnganro ritëngnga-padang Tëllullimpoe kkua riBarae. Narisuppëng Paopao Laerung riLuu^se. Narisuppëng Kalola Anë^sbanua ritoAdjattapparëngnge, namapepë^sna Paria. Nasossong Arung Singkang ppedapiriwi Paria.

- Naduappulo lima taunna makkarung-matoa toTënri nassu^s, apa^s tënnaulleni llaoe rimusu^s. Iana riasëng Llesso^se-ripattudjunna.
20. NaLa Ma^sdukëllëng ttolai Arung-matoa rilalëng musu^s. Nakkua riParia ripatëttong Arung-matoa.

- Nammusu^s toTempee. Nariala aradjangnge riTempe. Naritom-bongi toTempee. Naripangnganro ritëngnga-padang toMarioe manaoranna Salo^smenralëng ripattjutju-piu^s. Narisuppëng Wage silaong Patampanuae ritoWadjo^se. Narisuppëng Pammana Maroanging. NaLagusimani tënnanre api, narewë^s paimëng matto-Wadjo^s toPammanae.
25. Nariterëssi Sidenreng ritoWadjo^se. Narisuppëng Aratëng Sidenreng. Risuppëttoi Aluang. Nampiritamani silaong Massepe tënnanre api, nangnganro A^sdatuangnge riSidenreng riasëngnge toApo. Narola riWadjo^s seAdjattapparëng. NattoWadjo^stona to-Durie toEnrekëngnge toBarokoe toLetta^se. Natini ttërru^s riSop-

30. 19. lima F1: om. E — 23. aradjangnge PP1: djarangnge E F1 G

eten. Hij betuigde zijn trouw aan Arung Penrang, hij en zijn manschappen. Na de trouwbetuiging, ging hij meteen door naar Peneki, en ging Peneki binnen. Hij streed ook nog diezelfde dag, want te voren waren de Boneërs reeds opgerukt, en hij liet de zeerovers koppensnellen. Ook Daeng Massese werd gedood.

De Wadjorezen legerden zich ten Noorden van Tjeppaga. De Wadjorezen en de Boneërs omsingelden samen Peneki.

Langer dan een maand werd Peneki door de Tëllumpottjo belegerd. En door de Boneërs werden Bottjo en Parigi-riawa in brand gestoken. Arung Bettempola wenste dat niet. De Wadjorezen wendden hun schild. De oorlog ontbrandde. De mensen van Wage en de Patampanua werden afvallig en kozen de partij van Bone. De mensen van Mawiwa liepen midden op het slagveld ten Westen van Peneki over en kozen de partij van Wadjo^s samen met de Duappitu. De versterking van de Boneërs ten Noorden van Peneki werd ingenomen. Vier en veertig Boneërs werd het hoofd afgeslagen. En Arung Mene'galung en Arung Batju werd het hoofd afgeslagen. De Tëllullimpu werden op het slagveld in Barae tot onderwerping gebracht. Door de Luwurezen werden Paopao en Laerung in brand gestoken. Door de mensen uit de Adjattapparëng werden Kalola en Ana'banua in brand gestoken, en zij brachten Paria in het nauw. Arung Singkang rukte op om Paria te hulp te komen.

Toen toTënri nu vijf en twintig jaar Arung-matoa was geweest, trad hij af, want hij was niet in staat ten oorlog te trekken. Hij werd genoemd Llesso'e-ripattudjunna.

La Ma^sdukëllëng volgde hem tijdens de oorlog op als Arung-matoa. In Paria werd hij aangesteld als Arung-matoa.

De mensen van Tempe namen aan de oorlog deel. De ornamenten van Tempe werden buit gemaakt. Men kwam de mensen van Tempe te hulp. De mensen van Mario werden ten Noorden van Salo^smenralëng op het slagveld tot onderwerping gebracht, met vervloeking bedreigd. Wage en de Patampanua werden door de Wadjorezen in brand gestoken. Pammana en Maroanging werden in brand gestoken. Lagusi slechts was nog niet door het vuur verteerd, toen de Pammanarezen weer tot Wadjo^s terugkeerden.

Nu werd Sidenreng door de Wadjorezen aangevallen. Aratëng Sidenreng werd in brand gestoken. Eveneens Aluang. Ampirita slechts en Massepe waren nog niet door het vuur verteerd, toen de A^sdatuang van Sidenreng, toApo geheten, zich onderwierp. De hele Adjattapparëng volgde Wadjo^s. Ook de mensen van Duri, Enrekëng, Baroko en Letta^s sloten zich bij Wadjo^s aan. De Wadjorezen trokken meteen door naar Soppeng. Toen de Arung-

peng toWadjo⁵e. Nakkumupa riPa⁵dangëng Arung-matoae natto-
Wadjo⁵na toMarioe. Nangkatona surona Datue riSoppeng ttiwi⁵
waramparang, nakado marola riWadjo⁵. Nakkëda Arung-matoae:

- „Parewëkkëmmui waramparanna Soppeng. Taunnamua mai
5. Wadjo⁵ nawerengngi lima-ratu⁵e nalae Arung Belo riTjenrana,
tasseadjing madetjeng.”

Nakado toSoppengnge riArung-matoae. Naia napoada Soppeng
riolona Arung-matoae:

- „Pappedja⁵namani Bone ëngka, de⁵ni pappedetjenna riSop-
10. peng.”

Nasewënni purana sikado toSoppengnge Arung-matoae narewë⁵
toWadjo⁵e riwanuanna.

- Naduampulëng purana pole riPa⁵dangëng Arung-matoae na-
sossong toWadjo⁵e riTimurung. Napura risuppëng Timurung
15. nammusu⁵ toWadjo⁵e riMëlle. Nariposo Arung Tanete. Napappa⁵
badjae nangnganro toLantja⁵e toSailongnge toMampue marola
riWadjo⁵. Nangkatona surona Bone Djemma-tongëngnge riasëng-
nge toAbu ttiwi⁵ waramparang risuro riBone. Nakkua riTimurung
ttaro-tudang Arung-matoae. Naia napoada Djemma-tongëngnge:

20. „Sëllënnä anë⁵ta ArumPone silaong Arung-pitue widjana Map-
padjungnge. Ia nasuroangnga⁵: laoo mupoadangngi ama-ureu ia
rielorënnä riAlla-taala Bone ppagëttëngngi bëttji⁵e nalete Tëllum-
pottjoe alau⁵ urai⁵ manaiang manorang, iatonasa. Nae Wadjo⁵si
rielorëng riDewatae ⁵gëttëngngi bëttji⁵e nalete Tëllumpottjoe
25. manaiang manaorang urai⁵ alau⁵, Wadjo⁵tonasa. Seuato tatara-
pëng kutiwirëngngi⁵ pappasoro⁵ tau-maega.”

Nakkëda Arung-matoae:

„Parewë⁵mui waramparammu. Iamua mai waramparanna Wa-
djo⁵ muparewëkkëngngi mualae rirumpa⁵ Tosora.”

30. Napura ribali ada Djemma-tongëngnge narewë⁵ riTjenrana.

Naduampënnimua purana ëngka Djemma-tongëngnge nangkasi
surona Bone riasëngnge Suro-lonrong, nakkëda:

- „Sëllënnä ArumPone. Ia nasuroangnga⁵: ia napoleangnge
Djemma-tongëngnge nakadoini Bone. Idi⁵muna mai mmita ësso
35. tasitudangëng riTimurung, na⁵diadja riadjae na⁵dilau⁵ rilau⁵e.”

Nakkëda Arung-matoae:

„Badjana tasitudangëng.”

Nakkëda Suro-lonrong:

5. nalae F1: om. E — 34. mmita E2 F1: matti⁵ E1 — 35. riTimurung E2 F1
om. E1

matoa nog maar in Pa'dangëng was, sloten de mensen van Mario zich bij Wadjo's aan. Er was ook een gezant van de Datu van Soppeng met goederen bij zich, en hij stemde er in toe Wadjo's te volgen. De Arung-matoa zei:

„Breng aan Soppeng zijn goederen maar weer terug. Geef Wadjo's slechts zijn vijfhonderd man die Arung Belo in Tjenrana heeft genomen, en wij zijn weer goede bondgenoten.”

De Soppengers stemden in met de Arung-matoa. Dit zei Soppeng in tegenwoordigheid van de Arung-matoa:

„Bone doet slechts kwaad, en geen goed meer aan Soppeng.”

Eén dag nadat de Soppengers en de Arung-matoa het eens geworden waren, keerden de Wadjorezen terug naar hun land.

Twee maanden nadat de Arung-matoa uit Pa'dangëng gekomen was, rukten de Wadjorezen op naar Timurung. Nadat Timurung in brand gestoken was, streden de Wadjorezen in Mëllë's. Arung Tanete sneuvelde. De volgende morgen onderwierpen zich de mensen van Lantja's, Sailong en Mampu (en beloofden) Wadjo's te volgen. Er was ook een gezant van Bone, de Djemma-tongëng to Abu geheten, door Bone met goederen gezonden. De Arung-matoa had zich in Timurung gelegerd. De Djemma-tongëng zei:

„De groeten van uw dochter de ArumPone en de Arung-pitu en het geslacht van Mappadjungne. Dit heeft zij mij opgedragen: ga mijn oom zeggen, dat als Allah ta'ala wil dat Bone de meetsnoeren spant en de Tëllumpottjo daar langs gaan, Oost, West, Zuid en Noord, dan doet Bone het. Maar nu wil God dat Wadjo's de meetsnoeren spant, zodat de Tëllumpottjo daar langs gaan, Zuid, Noord, West en Oost, dan doet Wadjo's het. Ook breng ik u één met goud belegde kris, opdat ge uw troepen terugtrekt.”

De Arung-matoa zei:

„Breng uw goederen maar weer terug. Geef Wadjo's slechts zijn goederen terug die gij meegenomen hebt bij de verovering van Tosora.”

Nadat de Djemma-tongëng geantwoord was, keerde hij terug naar Tjenrana.

Slechts twee dagen nadat de Djemma-tongëng er was geweest, was er weer een bode van Bone, Suro-lonrong genaamd, en hij zei:

„De groeten van de ArumPone. Met deze boodschap heeft zij mij gezonden: Bone stemt in met (de woorden) waarmee de Djemma-tongëng is teruggekomen. Zoekt nu een datum om bij elkaar te komen in Timurung, opdat wat in het Westen is, ook in het Westen is, en wat in het Oosten is, ook in het Oosten is.”

De Arung-matoa zei:

„Morgen komen we bij elkaar.”

De Suro-lonrong zei:

„Mapepě⁵we⁵gangngi⁵, Puang. Ialalopa ritëllumpënnie.”

Nakado Arung-matoae.

Nadapi⁵ni tanra-wënninna Suro-lonrong, nangkatoa to Marilalëngnge silaong Djemma-tongëngnge situdangëng Arung-matoae

5. kkua riTimurung. Naia napoda to Marilalëngnge:

„Sëllëna aně⁵ta ArumPone. Ia naella⁵-ellau tēmmassarangnge Timurung narolangngi riWadjo⁵. Apa⁵ ia naelorëna Alla-taala Bone mmitangngi adetjengëna Tëllumpottjoe, iatonasa. Nae Wadjo⁵si rielorëng riDewatae mmitangngi adetjengëna Tëllumpottjoe, iatosisa.”

10. tjoe, iatosisa.”

Nakkëda Arung-matoae:

„Iagaritu adammu, to Marilalëng, naissë⁵ga Alla-taala nasa⁵bi suro-matëppë⁵na?”

Nakado to Marilalëngnge silaong Djemma-tongëngnge. Nakkëda

15. Arung-matoae:

„Angkanna Amali Sailong Mampu-riadja nattëllumpottjoe to Wadjo⁵e. Muparewëkkëmmanëttoi waramparanna Wadjo⁵ ma⁵-diBone, adja⁵ tasibola-waramparang, tasseadjing madetjeng.”

Nakado to Marilalëngnge. Nasewënni purana situdangëng Arung-matoae to Marilalëngnge narewë⁵ riwanuanna to Wadjo⁵e.

20. narua wënninna polena riTimurung Arung-matoae nangka to

Marilalëngnge sitinro⁵ Djemma-tongëngnge mmuttama riWadjo⁵ ttiwi⁵ ulawëng tëlluppulo katinna.

Natëllumpulëng polena riTimurung to Wadjo⁵e na⁵bawine

25. Arung-matoae siala Tjakkuridie riasëngnge We Tjaba. Napura botting nataro sawung risalassa⁵e.

Nangka ArumPone mmuttama riWadjo⁵ riasëngnge Dënrae sitinro⁵ Makkëdangnge-tana riBone marana⁵ mallaibini to Marilalëngnge Djemma-tongëngnge mappawakkangëng alena riWadjo⁵.

30. Nangkato Sulle-datue riSoppeng riasëngnge Daeng Mattana. Nasitudangëng Tëllumpottjoe ribolana Arung-matoae. Naia napoda Bone:

„Wadjo⁵mani naonroi pa⁵dënnuanna Bone mellauakkëng waramparakki⁵ nalae La O⁵dang.”

35. Naia napoda Soppeng:

„Tëkkiullena kiwawa gau⁵na La O⁵dang, tapatëppaisakkëng tangnga⁵.”

„Wij worden (daardoor) al te zeer in tijdnood gebracht, heer. Over drie dagen pas alstublieft.”

De Arung-matoa stemde toe.

Toen de dag die met de Suro-lonrong was afgesproken, daar was, kwamen ook de toMariläläng en de Djemma-tongëng met de Arung-matoa in Timurung. De toMariläläng zei:

„De groeten van uw dochter de ArumPone. Zij verzoekt, dat Timurung zich niet afscheidt en Wadjo^s volgt. Want als Allah ta'ala wil dat Bone zorgt voor het welzijn van de Tëllumpottjo, doet Bone het. Maar nu wil God dat Wadjo^s zorgt voor het welzijn der Tëllumpottjo, dan doet Wadjo^s het ook.”

De Arung-matoa zei:

„Kent Allah ta'ala deze woorden van u, toMariläläng, en is Zijn trouwe gezant er getuige van?”

De toMariläläng en de Djemma-tongëng stemden in. De Arung-matoa zei:

„Tot Amali, Sailong en Mampu-riadja is onder de Wadjorezen staand Tëllumpottjo-gebied.⁵³ Brengt Wadjo^s ook al zijn goederen terug die in Bone zijn, dat wij elkaars goederen niet in huis hebben, opdat wij goede bondgenoten zijn.”

De toMariläläng stemde toe. Eén dag nadat de Arung-matoa en de toMariläläng bijeen gekomen waren, keerden de Wadjorezen terug naar hun land.

Acht dagen nadat de Arung-matoa uit Timurung terug gekomen was, kwam de toMariläläng vergezeld van de Djemma-tongëng Wadjo^s binnen met dertig kati goud bij zich:

Drie maanden nadat de Wadjorezen uit Timurung waren terug gekomen, huwde de Arung-matoa met de Tjakkuridi, We Tjaba geheten. Na het huwelijk hield hij hanengevechten bij het paleis.

Nu kwam de ArumPone Wadjo^s binnen, Dënrae geheten, vergezeld van de Makkëdang-tana van Bone met vrouw en kinderen, de toMariläläng en de Djemma-tongëng, om zich aan Wadjo^s toe te vertrouwen. Ook de Sulle-datu van Soppeng, Daeng Mattana geheten, was er. De Tëllumpottjo vergaderden in het huis van de Arung-matoa. Bone zei:

„Slechts op Wadjo^s heeft Bone zijn verwachting gesteld om voor ons onze goederen op te vragen, die La O'dang genomen heeft.”

Soppeng zei:

„Wij kunnen de daden van La O'dang niet meer dragen, geef ons uw oordeel.”

⁵³ Hier is het bestaan van een werkwoord *mattëllumpottjo(-ang?)* in de betekenis van „de Tëllumpottjo representeren voor” aangenomen.

Nakkēda Arung-matoae:

„Rewē⁵no riwanuammu, Soppeng, musappa⁵ Datu. Narewē⁵to riwanuammu, Bone, musitudangēng sipatangngarēng, are⁵ muap-pada-elori.”

5. Napada nrewē⁵na riwanuanna. Naia nassiturusi toSoppengnge Arung Mengee nala Datu riasēngnge La Patjau⁵.

Nasewulēng ssawung Arung-matoae nangka anē⁵na Karaengnge Bontolangkasa⁵ mmuttama riWadjo⁵ riasēngnge I Bonda risuro riamanna.

10. Nasossong toWadjo⁵e llao riBone. Nakkua riPalakka Arung-matoae ttaro-tudang. Naewai ada La O⁵dang, apa⁵ teai La O⁵dang ma⁵bereangngi waramparanna Bone nalae. NaTjēlla⁵bonga sitinro⁵ suroe La Using risuro riArung-matoae llao mellau Sam-paradjana Bone silaong Padjung-wulawēnna kkuae waramparanna

15. Bone nalae La O⁵dang. Natea mmewa La O⁵dang. Naia napoada: „Iani napoada neneku, iani kukadoi, dekkua nasēng kupo-detjeng.”

Naia napogau⁵: ma⁵bereangngengngi agagana Bone nalae. Napurana natarima toBonee agagana nalae La O⁵dang, nasiturus⁵

20. Tēllumpottjoe maelo⁵ nrewē⁵. Natea Arung-matoae nrewē⁵. Naia napoada:

„Rewē⁵no, mēnnang, riwanuammu. Naia⁵na sepa⁵djoarēng llao ritana Mangkasa⁵.”

Naiamua napogau⁵ Tēllumpottjoe: marolae riArung-matoae.

25. Narewē⁵na Arung Bettempola riWadjo⁵ risuro riArung-matoae mmonroang wanua. Nalaotonasa riGoa Arung-matoae. Naleppang riLē⁵bo⁵tēngngae. Naridjallo⁵ ana⁵na Karaengnge riBontolangkasa⁵ riArung Paku namate. Nalari Arung Paku mmenre⁵ ribulu⁵e riLa Mattjongki. Napabetamanēngngi rangēng-rangēnna mmenre⁵ ribulu⁵e. Narilewo La Mattjongki ritoWadjo⁵e. Narirumpa⁵ La Mattjongki. Napura rirumpa⁵ La Mattjongki naripaingngē⁵ Arung-matoae:

„Madetjessani⁵ nrewē⁵ riwanuatta.”

Natea Arung-matoae. Naia napoada La Dukēllēng:

35. „Madetjessano, mēnnang, nrewē⁵ riwanuammu, Tēllumpottjoe, dekkua teao llao riMangkasa⁵. Lima-ratu⁵mi Balanda diDjup-pandang, kulima-ratu⁵mutosia sepa⁵djoarēng.”

Nariturus⁵muna adanna.

Nakkumupa riSumangki nangkana pa⁵duppana Karaengnge ri-

40. Bontolangkasa⁵. Nalattu⁵ riGoa Arung-matoae. Napatētongngi

18. napogau⁵ F1: nagau⁵ E1 upogau⁵ E2 — 27. ana⁵na F1: ana⁵ E1 riatanna E2

De Arung-matoa zei:

„Keer terug naar uw land, Soppeng, en zoek een Datu. Keert gij ook terug naar uw land, Bone, en beleg een bijeenkomst om met elkaar te overleggen wat gij allen wilt.”

Allen keerden terug naar hun land. De Soppengers besloten de Arung Menge tot Datu te nemen, La Patjau^s geheten.

Toen de Arung-matoa één maand hanengevechten had gehouden, kwam de zoon van de Karaeng Bontolangkasa^s Wadjo^s binnen, I Bonda geheten, gezonden door zijn vader.

De Wadjorezen rukten op naar Bone. De Arung-matoa legerde zich in Palakka. Hij wisselde woorden met La O^sdang, want La O^sdang wilde de goederen van Bone die hij genomen had, niet geven. Tjella^s bonga en de gezant La Using werden door de Arung-matoa gezonden om de Samparadja van Bone, diens gouden pajung en de goederen van Bone die La O^sdang genomen had, op te vragen. En La O^sdang wilde zich niet verzetten. Hij zei:

„Wat mijn grootvader zegt, daar stem ik mee in, als hij denkt dat ik er wel bij vaar.”

Dit deed hij: hij gaf alles wat hij van Bone genomen had. Nadat de Boneërs hun bezittingen, die La O^sdang genomen had, ontvangen hadden, kwamen de Tëllumpottjo overeen dat ze zouden terugkeren. Maar de Arung-matoa wilde niet terugkeren. Hij zei:

„Keert gij dan terug naar uw land, mannen. Maar ik ga met mijn manschappen naar het Makasaarse land.”

En wat de Tëllumpottjo deden was: de Arung-matoa volgen. Arung Bettempola keerde terug naar Wadjo^s met het bevel van de Arung-matoa om het land te bewaken. De Arung-matoa ging nu naar Goa. Hij pleisterde in de Lë^sbo^stëngnga. De zoon van de Karaeng van Bontolangkasa^s werd vermoord door Arung Paku en stierf. Arung Paku vluchtte de bergen in naar Mattjongki. Hij liet al zijn ondergeschikten de wijk nemen de bergen in. Mattjongki werd belegerd door de Wadjorezen. En Mattjongki werd veroverd. Na de verovering van Mattjongki werd de Arung-matoa gewaar-schuwd:

„Het is het beste dat ge nu terugkeert naar uw land.”

Maar de Arung-matoa wilde niet. La Dukëllëng zei:

„Het is best, mannen, dat gij terugkeert naar uw landen, Tëllumpottjo, als ge niet naar Makasar wilt gaan. Er zijn maar vijfhonderd Nederlanders in Djuppandang; ik ben met mijn manschappen toch ook met vijfhonderd man.”

En zijn woorden werden opgevolgd.

In Sumangki waren er gezanten van Karaeng Bontolangkasa^s om hen af te halen. De Arung-matoa kwam in Goa aan. Hij stelde

Karaeng riGoa Karaengnge riBontolangkasa⁵. Naewai ada Balandae. Nalari-wënni toBonee llao riBalandae. Nalarito Karaengnge Matoae riasëngnge I Mappasanre⁵ silaong Karaengnge riGarëssi⁵ marana⁵ mallai-bini, nawawa gau⁵-gaukëng aradjangnge riGoa.

5. Sisalani Arung-matoae Balandae. Nasilaong Balandae toBonee toGoaetto sepue. Nappa⁵mani Arung Mangkasa⁵ magëttëngnge llao-toGoa silaong Karaengnge riBontolangkasa⁵. Nammusu⁵na toWadjo⁵e Balandae. Nariposo Tjëlla⁵bonga riasëngnge Pëнна Tapa. Namate malasa Arungnge Pëнна Male silaong Arung Lepang La Mani.

Nassuro Arung-matoae llao pole riWadjo⁵ riArung Bettempola riDatue riSoppeng La Patjau⁵, apa⁵ kkuamui riWadjo⁵ mmonro. Naia napoada:

15. „Madetjengngi tateri Bone, apa⁵ bali⁵ni toBonee, silaonni Balandae.”

Nasossonna Arung Bettempola sitinro⁵ Datue riSoppeng. Nangkatonasa toBonee ttaro bentjeng kkua riTimurung. Nakkua toWadjo⁵e ttaro bentjeng riadjanna Sailong. Nammusu⁵ toWadjo⁵e toBonee ripallawangëнна Timurung naSailong. Nasessomua siwuno, nalari-wënni toBonee. Nawelaiwi bentjenna. Natini ttërru⁵ toWadjo⁵e llao riMatjanang, nakkua ttaro-tudang. Nasuppëngngi Palakka Watampone, tënripodanisia wanua baittju⁵e palili⁵na Bone.

25. Nangkana Kalie riBone riasëngnge Daeng Mallengu⁵ llao mangnganro riArung Bettempola ttiwi⁵ lotong pattappulo pappasoro⁵ tau-maega. Naia napoada Kalie riBone:

„Tamaseakkëng talai tje⁵de⁵na Bone patappulo lotong, nasoro⁵ tau-maegata, apa⁵ massë⁵mua kuwarëkkëng tëkkiallupai ada nawawae Arung Mengewe pada mmita-Balandaengngi toBonee mmonroe riDjuppandang.”

30. Nakkëda Arung Betteng:
„Parewë⁵mui waramparammu. Iamua kupoada: napekkuna

de Karaeng van Bontolangkasa⁵ tot Karaeng van Goa aan. Hij wisselde woorden met de Nederlanders. De Boneërs vluchtten in de nacht naar de Nederlanders. Ook de Karaeng Matoa, I Map-pasanre⁵ geheten, vluchtte, samen met de Karaeng van Garëssi⁵ met vrouw en kinderen, en nam de rijksornamenten van Goa mee.

De Arung-matoa kwam nu in conflict met de Nederlanders. De Boneërs en ook de helft van de Goarezen waren op de hand van de Nederlanders. Slechts vier Makasaarse vorsten bleven de partij van Goa en de Karaeng van Bontolangkasa⁵ trouw. De Wadjorezen en de Nederlanders streden. Tjëlla⁵bonga, Pënnä Taba geheten, sneuvelde. De Arung Pënnä Male en Arung Leppang La Mani stierven aan een ziekte.

De Arung-matoa zond een bode terug naar Wadjo⁵ naar Arung Bettempola en de Datu van Soppeng La Patjau⁵, want die vertoefden daar in Wadjo⁵. Hij zei:

„Gij moest maar optrekken tegen Bone, want de Boneërs zijn afvallig geworden, en doen met de Nederlanders mee.”

Arung Bettempola vergezeld van de Datu van Soppeng rukte nu op. Ook de Boneërs waren er, zij namen stellingen in bij Timurung. De Wadjorezen namen stellingen in ten Westen van Sailong. De Wadjorezen en de Boneërs streden in het gebied tussen Timurung en Sailong. Na één dag vechten vluchtten de Boneërs in de nacht. Ze verlieten hun versterkingen. De Wadjorezen trokken meteen door naar Matjanang, en legerden zich daar. Ze staken Palakka en Watampone in brand, om maar niet te spreken van de kleine dorpen, vazallen van Bone.

Nu kwam de Kadi van Bone, Daeng Mallengu⁵ geheten, zich onderwerpen aan Arung Bettempola met veertig zwarte buffels⁵⁴, opdat de troepen zouden worden teruggetrokken.

De Kadi van Bone zei:

„Verleent gij ons de gunst, dat gij een kleinigheid van Bone aanneemt, veertig zwarte buffels, opdat uw troepen zich terugtrekken, want ik houd stevig vast, en ben het niet vergeten, aan de woorden die Arung Menge overgebracht heeft, dat alle Boneërs die in Djuppandang verblijven als Nederlanders beschouwd moeten worden.”

Arung Betteng zei:

„Breng uw goederen maar terug. Dit zeg ik slechts: en hoe dan

⁵⁴ Het is waarschijnlijk dat „de zwarte buffels” in deze tijd al niet meer, zoals oudtijds, in natura werden aangeboden. De naam is bewaard gebleven voor een boete in geld, die de levering in natura verving.

dekkua ěngkai llao pole toBonee mmonroe ritana Mangkasa⁵, tẽmmuita-Balandai?"

Nakkẽda Kalie riBone:

- „Detjenna lino tẽkkiduppatona, detjenna akera tẽkkiduppatona
5. llẽttu⁵ riẽsso kiamẽ⁵, kita-Balandaengngi toBonee mmonroe ritana Mangkasa⁵. Naiadekkua kiwelaiwi adammẽng, tẽnnapoumma⁵-nakkẽng Na⁵bita s.a.w.”

Nakkẽda Arung Bettempola:

- „Ianaritu adammu naissẽng Alla-taala, nasa⁵bi surona.”
10. Napura mangnganro toBonee nawelaiwi Matjanang Arung Bettempola. Natẽrru⁵ riSoppeng sitinro⁵ Datue riSoppeng. Nakkua ttaro-tudang riSoppeng. Nangngaru⁵na Arung Bettempola. Naewai mattẽlli⁵ toSoppengnge.

- Natẽllumpẽnni purana mattẽlli⁵ toSoppengnge nasossong llao
15. riTanete sitinro⁵ toWadjo⁵e. Nakkumupa riBalusu nammusu⁵na toWadjo⁵e toTanetee. Nariala ulunna toTanetee dua. Namawasana Arung Pising Sulle-datue riSoppeng. Nalari toTanetee nrewẽ⁵ riwanuanna. Nasossong toWadjo⁵e ma⁵duppang toTanetee kkua riMado. Nariwẽtta Dato⁵ Pattiro. Nalao toWadjo⁵e ttaro-tudang
20. kkua riSappobatie. Nasuppẽng llalo alau⁵ angkanna Lipukasi⁵. Nammusu⁵na Balandae toWadjo⁵e. Nasaurẽng toWadjo⁵e, nari-palari. Naripẽppẽ⁵ sebentjeng toTempee. NaPilla⁵emmani mam-munriwi toWadjo⁵e.

- Nawelaiwi Goa Arung-matoae narewẽ⁵ riwanuanna. Nari-
25. suppẽnna Goa riBalandae.

- Nammusu⁵tonasia Arung Bettempola ripallawangẽnna Tanete Sappobatie. Nainappa ppalele-onrong riAkkadjangnge. Nabali⁵ ritẽngnga-padang toSoppengnge. Nawelaiwi Datunna. Nawelaiwi Tanete Arung Bettempola silaong Datue riSoppeng narewẽ⁵ riwanuanna.
30.

Llẽttu⁵-wẽnni Arung Bettempola riTosora silaong Datue riSoppeng, nalẽttu⁵-ele⁵ Arung-matoae riTosora pole llari riGoa.

Nasẽppulo-pitumpẽnninna polena toWadjo⁵e riGoa nateriwi Soppeng. Tẽllaokia <a>lana Arung-matoae. Nasessomua mam-

5. -Balandaengngi F1: -Balandaennina E1 -Balandaenna E2 — 6. adammẽng E2: ammẽng E1 ada kupoadae F1

als de Boneërs die in het Makasaarse land verblijven terugkomen, beschouwt ge hen dan niet als Nederlanders?"

De Kadi van Bone zei:

„Het goede van deze wereld noch het goede van het hiernamaals zal ons deel zijn tot op de dag der opstanding, als wij de Boneërs die in het Makasaarse land verblijven niet als Nederlanders beschouwen. Als wij ons woord breken, zullen wij niet meer tot de gemeente van onze profeet behoren."

Arung Bettempola zei:

„Allah ta'ala kent deze woorden van u en Zijn gezant is er getuige van."

Nadat de Boneërs zich onderworpen hadden, verliet Arung Bettempola Matjanang. Hij trok direct naar Soppeng samen met de Datu van Soppeng. Daar in Soppeng legerde hij zich. Arung Bettempola betuigde zijn trouw. De Soppengers legden een eed tegenover hem af.

Drie dagen nadat de Soppengers een eed hadden gezworen, rukten zij op naar Tanete samen met de Wadjorezen. Toen ze nog in Balusu waren, streden de Wadjorezen en de mensen van Tanete. Twee hoofden van mensen van Tanete werden buit gemaakt. Arung Pising de Sulle-datu van Soppeng raakte gewond. De mensen van Tanete vluchtten terug naar hun land. De Wadjorezen rukten op en raakten slaags met de mensen van Tanete bij Mado. Dato^s Pattiro werd het hoofd afgeslagen. De Wadjorezen gingen zich legeren in Sappobatue. Ze staken het in brand Oostwaarts tot aan Lipukasi^s. De Hollanders en de Wadjorezen streden. De Wadjorezen leden de nederlaag en werden op de vlucht gedreven. De mensen van Tempe werden met hun hele versterking verslagen. Slechts de Pilla^s dekte de achterhoede der Wadjorezen.

De Arung-matoa verliet Goa, en keerde terug naar zijn land. Goa werd in brand gestoken door de Nederlanders.

Arung Bettempola streed nu ook in het gebied tussen Tanete en Sappobatue. Daarna verplaatste hij zijn kwartier naar Akkadjangge. De Soppengers werden op het slagveld afvallig. Ze lieten hun Datu in de steek. Arung Bettempola en de Datu van Soppeng verlieten nu Tanete en keerden terug naar hun land.

Arung Bettempola en de Datu van Soppeng kwamen 's nachts in Tosora aan, en de Arung-matoa, die terugkwam van zijn vlucht uit Goa, in de morgen.

Zeventien dagen nadat de Wadjorezen uit Goa terug waren gekomen, trokken ze op naar Soppeng. De Arung-matoa ging zelf echter niet mee. Eén dag slechts streden de Wadjorezen en ze

musu⁵ toWadjo⁵e nasuppəngngi Soppeng, tənripoadanisia palili⁵na Soppeng. Nangnganro toSoppengnge. Natəttong paiməng Datu ri-Soppeng La Patjau⁵. Narewə⁵ riwanuanna toWadjo⁵e.

Na⁵bawine Arung-matoae siala Datue riLompullə⁵ riasəngnge

5. We Togə⁵.

Nasetaung purana nrumpa⁵ Soppeng namate Arung Bettempola riasəngnge Daeng Situdju.

Nangka Balandae riTjenrana pole ritana Mangkasa⁵ silaong toBonee tteriwi Wadjo⁵. Nangkato Luu⁵e Butungnge toSoppeng-

10. nge nasilaongəng tteriwi Wadjo⁵. Nabali⁵na toSidenrengnge to-Marioe toEnrekəngnge toDurie toBarokoe toPammanae llao-to-Bonee. Nammusu⁵na toWadjo⁵e kkua riSalo⁵duae. Nalari toBonee Balandae. Nariala ulunna toBonee lə⁵bi səppulo. Nasossong paiməng toBonee silaong Balandae. Nasiduppa Patolae. Nalari Patolae
15. silaong torilau⁵-Wadjo⁵e. Nariala bentjenna kkua riAtimu.

Naduappulo wənninna pura llarinna Patolae riAtimu napasseauani alena toWadjo⁵e. Nammusu⁵ paiməng toWadjo⁵e Balandae to-Bonee Butungnge kkua riParigi-riawa. Nalari toMengewe tēmmita dara. Nalarina toWadjo⁵e sepalili⁵. Naia Arung Kading riasəng-

20. nge toRiwu siada-massu⁵bui toBonee. Narisuppənn Peneki angkanna Penrang. Narisuppəttōna Maniampadjo⁵. NaSekkanasumani tēnnanre api, nalao Pilla⁵e ttaro bentjeng kkua riPenrang riolo. Nataroi bentjeng Patolae risə⁵dena Tjinnotta⁵bi. Narini riaturi bentjeng pallawangənn bentjenna Pilla⁵e naPatolae. Naripabeta
25. Patampanuae llao riAra.

Naduappulo wənninna purana llari-wampang toWadjo⁵e ri-Parigi-riawa narisuppəng Patilla⁵ Tampangəng. Nasossong Pilla⁵e silaong Kapitangnge toAssa llao riTampangəng. Natə⁵ba⁵ to-Soppengnge Pilla⁵e. Nalari toSoppengnge mmenre⁵ ribulu⁵e ri-

30. Tampangəng. Naia massərrō-ega⁵ buangengngi alena riWalənnae. Naripangnganro toSoppengnge riPilla⁵e mattjutju-piu⁵ mapopodapo⁵, napasəngngəngngi anə⁵na əppona ala napatingaraie ewangəng Wadjo⁵.

staken Soppeng in brand, om niet te spreken van de vazallen van Soppeng. De Soppengers onderwierpen zich. La Patjau^s trad weer op als Datu van Soppeng. De Wadjorezen keerden terug naar hun land.

De Arung-matoa huwde met de Datu van Lompullë^s, We Togë^s geheten. Eén jaar na de verovering van Soppeng stierf Arung Bettempola, Daeng Situdju geheten.

Nu waren er Nederlanders in Tjenrana uit het Makasaarse land gekomen om samen met de Boneërs tegen Wadjo^s op te trekken. Er waren ook Luwurezen, Butonnezen en Soppengers die met hen optrokken tegen Wadjo^s. De mensen van Sidenreng, Mario, Enrekëng, Duri, Baroko, en Pammana vielen af en kozen de partij van Bone. De Wadjorezen vochten bij Salo^sduae. De Boneërs en de Nederlanders vluchtten. Meer dan tien hoofden van Boneërs werden buitgemaakt. De Boneërs en de Nederlanders rukten opnieuw op. Er vond een treffen plaats met de Patola. De Patola en de mensen ten Oosten van Wadjo^s vluchtten. Hun versterking in Atimu werd genomen.

Twintig dagen nadat de Patola uit Atimu gevlucht was, verenigden de Wadjorezen zich. De Wadjorezen streden weer met de Nederlanders, Boneërs en Butonnezen in Parigi-riawa. De mensen van Menge vluchtten, voordat ze nog bloed hadden gezien. De Wadjorezen vluchtten nu met al hun vazallen. Arung Kading toRiwu geheten sprak in het geheim met de Boneërs. Peneki werd in brand gestoken, tot Penrang toe. Ook Zuid-Wadjo^s werd in brand gestoken. En Sekkanasu slechts was nog niet door het vuur verteerd, toen de Pilla^s versterkingen ging aanleggen in Penrang vóór ...⁵⁵ De Patola legde versterkingen aan naast Tjinnotta^sbi. En overal op het terrein tussen de bolwerken van de Pilla^s en die van de Patola werden regelmatig verspreid versterkingen aangelegd. De Patampanua werden op de vlucht gejaagd naar Ara.

Twintig dagen nadat de Wadjorezen bij Parigi-riawa tot de laatste man op de vlucht geslagen waren, werden Patilla^s en Tampangëng in brand gestoken. De Pilla^s en de Kapitein toAssa rukten op naar Tampangëng. De Pilla^s raakte in gevecht met de Soppengers. Deze vluchtten de bergen bij Tampangëng in. Zeer velen van hen wierpen zich in de Walëna. En de Soppengers werden door de Pilla^s tot onderwerping gebracht, ze zouden vervloekt zijn tot in hun nageslacht en hun haardsteden vernield worden — en het zou op hun kinderen en kleinkinderen overgaan —, zo ze nog eens de wapens opnamen tegen Wadjo^s.

⁵⁵ Waarschijnlijk is hier een nadere plaatsbepaling uitgevallen.

Naduappulo lima wënninna purana mangnganro ritëngngapadang toSoppengnge nawelaiwi Lagusi Balandae, nalao riTjenrana.

- Nasëppulo wënninna nawelainna Lagusi Balandae nangka to
5. Marilalëngnge mmuttama riWadjo^s riasëngnge Daeng Mamala^s. Naia nassikadongngi Arung-matoae toMarilalëngnge mmolaengngi lamumpatue riTimurung.

- Napatampënni purana ëngka toMarilalëngnge naritjuke toPammanae. Naripasala passeadjingëngnge tassëppulona katinna
10. Adjattapparëng Mario Enrekang Duri Baroko.

Natëllumpulëng ssoro^sna Balandae naripawelai Wadjo^s Arung Menge, nalao mmonro riMaruluwatu. Naripasala Tempe sëppulo katinna.

- Naduattaung ënnëng wulënnna ssoro^sna Balandae namate Pa^s-danrëngnge riTua riasëngnge Daeng Paguling Pënnna We Apa, naritëlla^s Matinroe-rilempongngi. Naëppona ttolai ma^sdanrëng riasëngnge La Mappadjung Pënnna Saloong.
- 15.

- Nariteri Sidenreng ritoWadjo^se. Naia nassisalangi risurona ttjukei toNepoe, tënnapogau^si; maduanna llaona riDjuppandang
20. A^sdatuangnge toApo siadada toBonee, tënnaisëngngi Wadjo^s, napoteai Arung-matoae. NaPilla^se riasëngnge La Gau^s ppaewai toSidenrengnge, apa^s sipoipa^si Pilla^se A^sdatuangnge riSidenreng.

- Nasiwuno toWadjo^se toriAdjattapparëngnge. Narisuppëng lisë^s Belokka ritoWadjo^se. Nariwëtta pallima Dalëng ponggawae ri
25. Menge. Nariposo Kapitangnge toAssa. Nangkatona Arung Menge llao-toWadjo^s.

- Narua wulënnna toWadjo^se mammusu^s tëssinawo toriAdjattapparëngnge, nakarana gau^sna Pilla^se ttudang ritëngngana Wadjo^s, napekali-ali maelo^s ssuppëngngi Wadjo^s, karana gau^snato Kapitangnge toAssa. Ia napogau^s mmuttama-wënnie riSidenreng
30. siadadainnana Pilla^se A^sdatuangnge riSidenreng. Nalamuni alena toWadjo^se nrewë^s riwanuanna. Nalëttu^s riTosora Arung-matoae.

25. Menge. Nariposo E2: Menge naposo E1 — 28. gau^sna F1: puanna E — 29. napekali-ali E1: mappekali-ali F1 ppekali-aliwi E2

Vijf en twintig dagen nadat de Soppengers zich op het slagveld hadden overgegeven, verlieten de Nederlanders Lagusi, en gingen naar Tjenrana.

Tien dagen nadat de Nederlanders Lagusi verlaten hadden, kwam de toMarilalëng, Daeng Mamala^s geheten, Wadjo^s binnen. De Arung-matoa en de toMarilalëng werden het er over eens het verbond van Timurung te volgen.

Vier dagen nadat de toMarilalëng er geweest was, werd aan de Pammanarezen een heffing opgelegd. De bondgenoten Adjattapparëng, Mario, Enrekëng, Duri en Baroko werden ieder met tien kati beboet.

Drie maanden nadat de Nederlanders waren afgetrokken, werd Arung Menge uit Wadjo^s verwijderd, en hij ging in Maruluwatu wonen. Tempe werd met tien kati beboet.

Twee jaar en zes maanden nadat de Nederlanders waren afgetrokken, stierf de Pa^sdanrëng van Tua, Daeng Paguling Pënnä We Apa geheten, en hij werd getiteld Matinroe-rilempongne. Zijn kleinzoon, La Mappadjung Pënnä Saloong geheten, volgde hem op als Pa^sdanrëng.

Sidenreng werd door de Wadjorezen aangevallen. Zij hadden een geschil, omdat bevolen was de mensen van Nepo een heffing op te leggen en zij dit niet gedaan hadden; ten tweede omdat de A^sdatuang toApo naar Djuppandang gegaan was om met de Boneërs te spreken, zonder dat de Wadjorezen er van af wisten, en de Arung-matoa wenste het niet. De Pilla^s La Gau^s bracht de Sidenrengers tot verzet, omdat de Pilla^s en de A^sdatuang van Sidenreng zwagers van elkaar waren.

De Wadjorezen en de mensen uit de Adjattapparëng vochten met elkaar. Het centrum van Belokka werd in brand gestoken door de Wadjorezen. Pallima Dalëng de ponggawa van Menge werd het hoofd afgeslagen. Kapitein toAssa sneuvelde.⁵⁶ Arung Menge koos nu ook Wadjo^s partij.

Acht maanden streden de Wadjorezen en de mensen uit de Adjattapparëng zonder elkaar ten onder te brengen, vanwege de daden van de Pilla^s die midden in Wadjo^s zat, en ze verhinderden hem in zijn voornemen om Wadjo^s in brand te steken,⁵⁷ en ook vanwege de daden van Kapitein toAssa. Hij kwam 's nachts Sidenreng binnen nadat de Pilla^s en de A^sdatuang van Sidenreng met elkaar gesproken hadden. De Wadjorezen trokken af en keerden terug naar hun land. De Arung-matoa kwam aan in Tosora. Hij

⁵⁶ Of volgens de lezing van E1: „Pallima Dalëng..., gedood door Kapitein toAssa”.

⁵⁷ Of: „en hij deed hen overlast aan, Wadjo^s in brand willende steken”.

Nasuroi mmě³de³ Pilla³e: lili³nani Wadjo³ tēnnaonroimuni. Natea mmě³de³ Pilla³e. Naia napoda:

„Mau Arung-matoae salato. Ia³ mupasalawa³ pasalato Arung-matoae. Naia asalakku: kupauttamaiwi bali Wadjo³, naia asalanna

5. Arung-matoae: nakkēda-tjeua-uangngi tanae riWadjo³ napasos-songngi toWadjo³e riSidenreng, natania assiturusēna Wadjo³.”

Nasitudangēng toWadjo³e ttangnga³i asalanna Pilla³e nasitina-djaie, nade³ riassiturusi. Naitana alena Pilla³e pasala, nakarana Arung Menge ppaingngē³i. Nadosai alena Pilla³e sēppulo katinna, apa³ ia nasēng Wadjo³ nasitinadjai sekuae. Nasēppulo tau-detjeng toMenge pada mpawa tassekatinna. Naripaenre³ riArung-matoae, tēnnatarimai. Naia napoda Arung-matoae:

15. „Dua asalanna La Gau³ tēmmakkulle riwaramparangi: seuani narala-surēngngi tanae riWadjo³, maduanna napauttamaiwi bali Wadjo³. Naia adē³-massana Wadjo³: rirētē³-tagērro³i, adē³-maonona Wadjo³: ripassu³i, lili³nani Wadjo³ tēnnaonroimuna, naiapa nauttama riWadjo³ ēngkapa gau³ patudjunna, naria³-dampēngngēng: adē³ ppassu³i, nade³topasi ppauttamai.”

Makkēdai saisa Arung toWadjo³e:

20. „Adē³-maonona Wadjo³ ripasalai sēppulo katinna, adē³-massana Wadjo³ ripassu³i, lili³nani Wadjo³ tēnnaonroimuni, nauttamasi Penrang ma³binru³ silaong lili³na Wadjo³. Apa³ ia adē³-maradjana Wadjo³: mau mattēngngang taue siwuno rilalēng wanua, nangkana Penrang mmuttama mappangngadja³, simadetjengēn-
25. nisia rilalēng wanua, tēnnariala pa³binru³na Penrang.”

Naia napoda Arung-matoae:

beval de Pilla^s weg te gaan: in de vazalstaten van Wadjo^s mocht hij niet meer wonen. De Pilla^s wilde niet weggaan. Hij zei:

„Zelfs de Arung-matoa is ook schuldig. Waar gij mij van beschuldigt, beschuldig de Arung-matoa daar ook van. Dit is mijn fout: ik heb vijanden Wadjo^s binnen gevoerd. Dit is de fout van de Arung-matoa: hij is in zijn eentje in Wadjo^s zaken opgetreden en hij heeft de Wadjorezen tegen Sidenreng doen oprukken, zonder dat er overeenstemming over was in Wadjo^s.”

De Wadjorezen kwamen bijeen om te beoordelen wat de schuld van de Pilla^s was, en welke passende straf zij daarvoor moesten opleggen, maar er werd geen overeenstemming bereikt. De Pilla^s zag in dat hij schuldig was, omdat Arung Menge hem waarschuwde. De Pilla^s legde zichzelf een boete op van tien kati, want dat bedrag was volgens Wadjo^s gepast voor hem. En tien mensen van gegoede stand uit Menge brachten ieder één kati op. Het werd bij de Arung-matoa gebracht, maar deze aanvaardde het niet. De Arung-matoa zei:

„La Gau^s heeft twee fouten gemaakt die niet te vergoeden zijn: ten eerste heeft hij het land Wadjo^s in een buitenlandse oorlog betrokken, ten tweede heeft hij vijanden Wadjo^s binnengevoerd. De strenge adat van Wadjo^s is dat hem de hals wordt afgesneden, de milde adat van Wadjo^s is dat hij wordt verbannen en in de vazalstaten van Wadjo^s niet meer mag wonen, en dat hij Wadjo^s pas binnenkomt als hij iets verdienstelijks gedaan heeft, dan wordt hem vergiffenis geschonken: de adat zendt hem weg en de adat brengt hem ook weer binnen.”

Een deel van de Arungs der Wadjorezen zei:

„De milde adat van Wadjo^s is dat hem een boete van tien kati wordt opgelegd, de strenge adat van Wadjo^s is dat hij verbannen wordt en in de vazalstaten van Wadjo^s niet meer wonen mag, en Penrang komt weer binnen om te beschikken⁵⁸ tezamen met de vazallen van Wadjo^s. Want dit is de grote adat van Wadjo^s: al zijn de mensen in het land bezig elkaar te doden, en Penrang komt binnen om te vermanen, dan is men weer goed met elkaar in het land, en de beschikking van Penrang wordt niet geaccepteerd.”

De Arung-matoa zei:

⁵⁸ Zie pg 42 nt 17. De speciale betekenis van *ma^sbinru^s* (lett. doen, maken) in dit verband is niet zeker. Vermoedelijk is de bedoeling hier: „een beschikking geven”, zoals het in deze passage voorkomende *pa^sbinru^s* wel als „een (rechterlijke of bestuurlijke) beschikking” te vertalen is.

Mogelijk is *nauttamasi Penrang* te emenderen tot *narang mmuttamasi Penrang*: „toddát Penrang weer binnenkomt”, wat in de context in ieder geval zin zou geven.

„Iami pa⁵binru⁵na mupawelaie Wadjo⁵ La Gau⁵, lili⁵nani Wadjo⁵ tēnnaonro<i>muni.”

- Naiasi pa⁵binru⁵na toWadjo⁵e mmenre⁵-seWadjo⁵e Arung makkunraie silaong makkunrai toWadjo⁵e iamanēng llao⁵ bolo uae-mata riArung-matoae, mappalē⁵-palē⁵ masērro matau⁵. Nak-kēda Arung-matoae:
- 5.

„Iamisia pa⁵binru⁵na mupawelaie Wadjo⁵ La Gau⁵, lili⁵nani Wadjo⁵ tēnnaonroimuni.”

- Nano⁵muna makkunraie silaong Arung makkunraie. Nalaosi riPilla⁵e Arung makkunraie silaong <makkunrai to>Wadjo⁵e llao⁵ bolo uae-mata, mappalē⁵-palē⁵ masērro matau⁵. Naia napoad a makkunrai toWadjo⁵e:
- 10.

„Tatjirinaiwi lolangēngnge.”

Nakkēda Pilla⁵e:

15. „Adē⁵namua Wadjo⁵ kugēttēngngēngngi.”

Naduattaung toWadjo⁵e situdangēng ēsso wēnni, nade⁵ pa⁵-binru⁵ napudji Arung-matoae. Narimariangēnna Pilla⁵e riArung-matoae.

- Napitumpēnni purana rimariangēng nawelaiwi Wadjo⁵, nalao riSekkanasu, nasilaong Arung Menge Daeng Makkilo⁵ Daeng Mattudju Pēnna Lekkē⁵.
- 20.

- Nasēppulo tēllu wēnninna narisossongi riArung-matoae. Nasilaong Pilla⁵e toManiampadjo⁵e toMawiwae toTempee toPammanae. Nammusu⁵na kkua manaoranna Sekkanasu. Naripalari, nariwētta djoa⁵na si⁵di. Naripepē⁵ Sekkanasu. Nariposo padaworoane-seamanna riasēngnge La Mappaseling Arung Baringēng. Narias-suro mmala Arung Menge riTjakkuridie dua marana⁵. Nangkana mmuttama riSekkanasu Sangkaria riasēngnge Daeng Soreang. Nangkato A⁵datuangnge mmuttama riSekkanasu silaongēngngi ipa⁵na. Narisuppēnna Waetuo Pau Bakkē⁵ ritoSekkanasue. Nabali⁵na Titintjo Data, narisossongēnna ritoWadjo⁵e. Nasisēm-mua mmuni ballili⁵na toWadjo⁵e. Nasuppēnni Titintjo Data. Naripabeta llao riTosora. Nasuppēngngi Kading Penrang toSekkanasue. Nalao riTempe mmonro Pilla⁵e. Na⁵datuangnge silaong Sang-garia mmonroangngi Sekkanasu. Nasossong Patolae. Namusu⁵i Tempe. Nauttama Arung Bodjo silaong Arung Pannjili⁵ riasēngnge La Tongēng⁵ baliwi Pilla⁵e. Narisuppēng Tempe sepue.
- 25.
- 30.
- 35.

Nalimampēnni purana risuppēng Tempe nasossong toWadjo⁵e

„Dit is slechts de beschikking: dat gij La Gau^s uit Wadjo^s verwijdert, dat hij in de vazalstaten van Wadjo^s niet meer wonen mag.”

Dit was de beschikking van de Wadjorezen: dat van geheel Wadjo^s de vorstinnen en de Wadjorese vrouwen met hun allen opgingen naar de Arung-matoa, tranen stortend en smekend in grote vrees. De Arung-matoa zei:

„Dit is toch slechts de beschikking: dat gij La Gau^s uit Wadjo^s verwijdert, dat hij in de vazalstaten van Wadjo^s niet meer wonen mag.”

De vrouwen en de vorstinnen gingen maar weg. De vorstinnen en de Wadjorese vrouwen gingen nu naar de Pilla^s, tranen stortend en smekend in grote vrees. De Wadjorese vrouwen zeiden:

„Heb medelijden met het land.”

De Pilla^s zei:

„Ik houd mij slechts aan de adat van Wadjo^s.”

Twee jaar vergaderden de Wadjorezen dag en nacht, maar er was geen beschikking die de Arung-matoa goedkeurde. De Pilla^s werd door de Arung-matoa beschoten.

Zeven dagen nadat hij beschoten was verliet hij Wadjo^s, en ging naar Sekkanasu, en Arung Menge Daeng Makkilo^s, Daeng Mattudju en Pënnä Lekke^s vergezelden hem.

Na dertien dagen trok de Arung-matoa tegen hem op. Met de Pilla^s gingen mee de mensen van Zuid-Wadjo^s, Mawiwa, Tempe en Pammana. Ze streden ten Noorden van Sekkanasu. Hij werd op de vlucht gejaagd, en een van zijn manschappen werd het hoofd afgeslagen. Sekkanasu werd in het nauw gebracht. Zijn halfbroer van vaderszijde La Mappaseling Arung Baringëng sneuvelde. Door de Tjakkuridi werd bevolen Arung Menge met zijn kind te halen. Nu kwam Sangkaria, Daeng Soreang geheten, Sekkanasu binnen. Ook de A^sdatuang kwam Sekkanasu binnen om zich bij zijn zwager te voegen. Waetuo, Pau en Bakkë^s werden in brand gestoken door de mensen van Sekkanasu. Titintjo en Data vielen af, en ze werden aangevallen door de Wadjorezen. Eénmaal slechts knalden de geweren der Wadjorezen. Ze staken Titintjo en Data in brand. Ze werden op de vlucht gejaagd naar Tosora. De mensen van Sekkanasu staken Kading en Penrang in brand. De Pilla^s nam in Tempe verblijf. De A^sdatuang en Sanggaria bewaakten Sekkanasu. De Patola trok op. Hij streed tegen Tempe. Arung Bodjo en Arung Pannjili^s, La Tongëng geheten, kwamen binnen om de Pilla^s te helpen. Half Tempe werd in brand gestoken.

Vijf dagen nadat Tempe in brand gestoken was, rukten de

llao riLagusi. Nallopi toWadjo⁵e napole-alauriwi. Nasuppëngngi Lagusi sepue. Nanreni api salassa⁵e. Nariposo Arung Tjiu riasëngnge La Dërri.

- Naënnëng wulënni tënritaro massu⁵ tedonna toWadjo⁵e rito-
5. Sekkanasue ribukkadju sewali. Naiamana natattanra pakkadja-musu⁵na, rilaomana ritadjëngngi riPau naritaro llopo⁵ mmuttama lawang-tedong naritempa-boko⁵ narisërro, maega ulunna riala. Napadjana. Nalaosi riParia Patolae. Nabali⁵na toPariae. Nalesso⁵-mua llao Patolae riParia.
 10. Nauttama-wënni Pilla⁵e riTosora. Na⁵busëkkëngngi alena rima-sigi⁵-loppoe. Nade⁵ tau mmissëngngi, apa⁵ tënriangngattaiwi. Nariassuro mmala Patolae riParia. Narewë⁵-wënnimuna llao riTosora. Namaelo⁵ mpinru⁵i toWadjo⁵e detjeng. Nariwunona Arung Kading, La Tjëlla, kkua ritonrongnge riPenrang ripakkadja-musu⁵-na Pilla⁵e. Namatjai⁵na Patolae. Nasossonna Patolae llao risalo⁵ barue. Naompo⁵-ëssoi toPammanae nasërroi sebentjeng. Nasuppëttoisia Alau⁵pasa⁵ Pilla⁵e. Nabeta riTalatënreng toAlau⁵-pasa⁵e. Nammusu⁵ rilalëng wanua. Nariposo dodjana toBottoe.
 15. Nasëppulo arua wënninna mmonro Pilla⁵e rimasigi⁵-loppoe narimariangi masigi⁵-loppoe riArung-matoae. Nalao toWadjo⁵e llewoi masigi⁵-loppoe, saisa mammusu⁵ saisa mapparurung nalapporiwi masigi⁵e. Nainappa ssuppëngngi. Nanretoni api gë⁵dong seWadjo⁵e. Naiamua tënnamate nanre api Pilla⁵e matjirinanamua riana⁵-urena. Nalari Pilla⁵e nrewë⁵ riSekkanasu. Nakkuamani to-
 25. Wadjo⁵e ma⁵djuma⁵ rilangkara⁵e riPallekorëng.
- Natëllumpulëng purana risuppëng masigi⁵-loppoe nangka toGoae mmuttama riWadjo⁵ mappangngadja⁵. Naia napogau⁵ Pilla⁵e ppabetaiengngi toSekkanasue matteka riLagusi. Napabeta-

13. mpinru⁵i E1 F1: mpinru⁵ E2

Wadjorezen op naar Lagusi. De Wadjorezen gingen per schip, zij benaderden het van het Oosten uit. Ze staken half Lagusi in brand. Het vuur verteerde het paleis. Arung Tjiu, La Dërri geheten, sneuvelde.

Zes maanden lang lieten de mensen van Sekkanasu de buffels van de Wadjorezen niet toe naar buiten te gaan, en onderdrukten hen voor een deel. Hierdoor slechts werden hun krijgslieden ... ⁵⁹: men ging hen bij Pau afwachten, men liet hen de buffelpaden opgaan en er vastlopen ⁶⁰, men kwam hen achterop en sloeg hen hevig, vele hoofden werden buitgemaakt. En zij hielden op. De Patola ging weer naar Paria. De mensen van Paria vielen af. De Patola zag er van af naar Paria te gaan.

Op een nacht kwam de Pilla^s Tosora binnen. Hij verschanste zich in de grote moskee, zonder dat iemand het wist, want er was niet op gerekend. Er werd een bode naar Paria gezonden om de Patola te halen. Hij keerde in de nacht terug en ging naar Tosora. Hij wilde de Wadjorezen goed doen (?) ⁶¹. Arung Kading, La Tjëlla, werd gedood door de krijgslieden van de Pilla^s op de hoge oever bij Penrang. De Patola werd boos. Hij rukte op naar de nieuwe rivier. Bij zonsopgang viel hij de Pammanarezen aan en sloeg hen en hun hele bolwerk. De Pilla^s stak ook Alau^spasa^s in brand. De mensen van Alau^spasa^s namen de wijk naar Talotëng. Ze streden in de dorpen. De dodja van de mensen van Botto sneuvelde.

Achttien dagen bleef de Pilla^s in de grote moskee, toen werd de grote moskee beschoten door de Arung-matoa. De Wadjorezen kwamen de grote moskee omsingelen, een gedeelte vocht en een gedeelte haalde de moskee omver ⁶² en stapelde er (brandstof?) tegen aan. Daarna staken ze hem in brand. De brand verwoestte ook het centrale magazijn van Wadjo^s. De Pilla^s ontkwam slechts aan de vuurdood, doordat hij zijn neef wilde ontzien. De Pilla^s vluchtte terug naar Sekkanasu. De Wadjorezen hielden Vrijdagsdienst in de langgar in Pallekörëng.

Drie maanden nadat de grote moskee in brand gestoken was, kwamen er Goarezen Wadjo^s binnen om te vermanen. De Pilla^s liet de mensen van Sekkanasu de wijk nemen en naar Lagusi over-

⁵⁹ De betekenis van *natatta(n)ra* is niet duidelijk in dit verband, lett.: gekenmerkt, duidelijk te zien.

⁶⁰ *Llopo^s* betekent eigenlijk: ergens in weg zakken, in dit geval — kan men veronderstellen —: wegzakken in de modder van de buffelpaden (volgens dhr Djamali betekent *lawang-tedong* dit) en dus: niet meer uit de voeten kunnen, vastlopen.

⁶¹ *mpinru^s* ... *detjeng*, lett.: goed maken, doen, heeft hier waarschijnlijk een speciale betekenis vgl. pg 301 nt 58.

⁶² *Mapparurung*, omverhalen (menghalau kemari, volgens dhr Djamali) is onzeker.

- toi toTempee llao riLagusi, nakarana pa⁵binru⁵na Mangkasa⁵e. Nabali⁵na Manaiampadjo⁵ llao-toWadjo⁵. Namëssangë⁵na to-Sekkanasue toTempee toPammanae. Nasossossi toWadjo⁵e malliwë⁵ng riLagusi. Nalewoi.
5. Natëllumpulë⁵ng toWadjo⁵e mattëmmu-tjittjing llewoi Lagusi, tëtta⁵roi mmuttama inanrena. Natea Pilla⁵e mangnganro. Nasoro⁵-muna toWadjo⁵e, apa⁵ të⁵naulletosi mmëllërriangnge përru⁵ masseadjing mappadaworoane massapposisë⁵ng. Tomaegaemmua masolang. Nalao riBone Pilla⁵e mappawakkangë⁵ng alena. Naia napoada Pilla⁵e riBone:
10. „Maelo⁵ka⁵ namaseang Bone, napalëkkë⁵ngnga⁵ riWadjo⁵, apa⁵ sala ritanaku, oloa⁵ talao-anroang talao-anroangnga⁵ oloa⁵ tawaramparangi tawaramparangia⁵, dekkua taniamuna tagërro⁵ku nadapi⁵.”
15. Naia napoada Bone:
„Tënnasampeang-sampu⁵ko Bone, tënnattua-pakuko, të⁵na-tongkangë⁵kkko a⁵dene, të⁵mmalakia tjëkka Bone.”
Nangkana surona Bone llao riWadjo⁵. Naia napoada:
„ë⁵ngkairo La Gau⁵ riBone maelo⁵ riellau a⁵dampëngngë⁵ng ri-
20. Wadjo⁵.”
Naia napoada Arung-matoae:
„Asalanna La Gau⁵ nasiturusi Tëllumpottjoe ppoteai, apa⁵ nasempë⁵i paunna, naruttungngi taratana, narëppa⁵i ittë⁵llo⁵na, natalingiwi inanna. Naia adë⁵na tau makkuae asalanna riteppë⁵i
25. tanru⁵na, rialangngi panasana, rilasë⁵i.”
Napatattaung mammusu⁵ Arung-matoae Pilla⁵e tëssinawo, sekuatoisia dja⁵-musu⁵na tomdja⁵e wali-wali.
Nataro sawung Arung-matoae. Natë⁵doi anë⁵na riasë⁵ngnge We Allëmma. Nariappaulori Arung Menge La Pasau⁵ riLa Tulung
30. toAkkunëssë⁵. Naluppë⁵ La Tulung malliwë⁵ng riLagusi ttiwi⁵

12. talao-anroang F1: *om.* E — 12-13. tawaramparangi F1: *om.* E — 17. tjëkka E2: tjëkka E1 -dje F1

steken. Ook de mensen van Tempe liet hij naar Lagusi uitwijken, vanwege de beschikking der Makasaren. Zuid-Wadjo^s viel hem af en koos Wadjo^s partij. De mensen van Sekkanasu, Tempe en Pammana stonden er nu alleen voor. De Wadjorezen trokken weer op, en staken over naar Lagusi. Ze omsingelden het.

Drie maanden lang hielden de Wadjorezen Lagusi rondom ingesloten, en lieten er geen voedsel binnenkomen. Maar de Pilla^s wilde zich niet onderwerpen. De Wadjorezen trokken maar af, want zij konden niet onverschillig staan tegenover het lot van hun familieleden, hun broeders en hun neven. Het volk slechts ging er door te gronde. De Pilla^s ging naar Bone om zich aan Bone toe te vertrouwen. Hij zei tot Bone:

„Ik wil dat Bone mij de gunst verleent om bij Wadjo^s voor mij te pleiten, want ik ben schuldig tegenover mijn land, kunt gij vergeving voor mij gaan smeken, doe dat dan of kunt ge het voor mij vergoeden, doe dat dan, als het mij maar niet mijn hals kost.”

Bone zei:

„Bone hangt u niet op als een sarong,⁶³, duwt voor u de trap niet omver, maar Bone beschermt geen onoprechte⁶⁴.”

Er ging een gezant van Bone naar Wadjo^s. Hij zei:

„La Gau^s is in Bone en wil dat er voor hem vergiffenis gevraagd wordt aan Wadjo^s.”

De Arung-matoa zei:

„De overtreding van La Gau^s hebben de Tëllumpottjo eenstemmig veroordeeld, want hij heeft zijn nest omgetrapt, zijn kooi laten instorten, zijn eieren gebroken, zijn moeder met de horens gestoten. De adat voor iemand met een dergelijke schuld is, dat zijn horens worden afgesneden, zijn nekkwabben hem worden afgenomen, en dat hij gecastreerd wordt.”

Vier jaar streden de Arung-matoa en de Pilla^s zonder elkaar ten onder te brengen, evenlang duurden de oorlogsrampen van de boosdoeners aan beide kanten.

De Arung-matoa liet hanengevechten houden. Hij liet de oren van zijn dochter We Allëmma doorboren. En Arung Menge La Pasau^s werd bestolen door La Tulung toAkkunëssë^s. La Tulung liep over naar Lagusi met vrouw en kinderen. Wadjo^s zond een

⁶³ Leest men zoals dhr Djarnali voorstelde: *tëmmattua-pakkuko*, wat hij vertaalde: (Bone) kan u niet zó laten behandelen, dan lijkt deze uitdrukking naast de anderen wat te weinig zeggend en te weinig beeldend. Men kan ook denken aan een spreekwijze met *paku*, varens, erin. Hoe het daaraan voorafgaande woord dan luidde, blijft echter een vraag.

⁶⁴ *Tjékka* betekent volgens dhr Djarnali: *sérong*, scheef, onoprecht. Ook deze uitdrukking blijft echter onzeker.

aně^sna nawawinena. Nariassuro mellau riWadjo^s, natea Pilla^se ma^sbereangngi La Tulung.

Nasewulěng silao-rewěkkěng suroe wali-wali, narang siledja^s. Naia letena nasiadjěng toWadjo^se Pilla^se. Makkědani Pilla^se:

5. „Na^sdampěngngěngnga^s Wadjo^s, kusossong mmewai ada toSidenrengnge. Naiadekkua tteai marola riWadjo^s, mammusu^sna^s toSidenrengnge. Namassepa babuana Wadjo^s, nabalia^s ěngkaga těnna^sgangka pakkullekumua.”

10. Naia napogau^s Arung-matoae ssěllukěngngengngi bila-bila lili^sna Wadjo^s, nassuro ttěreangiwi. Nasossong Arung-matoae llao riSidenreng. Nakkua ttaro-tudang riAratěng. Nabalala toWadjo^s ssossong, apa^s těssossongngi Ranrěngnge riTua, nade^sto ssossong Pilla^se. Namagělli Arung-matoae La Dukěllěng. Naia napaoda ritoWadjo^se:

15. „Mupatěttong-ritěngngapadamma^s Arung-matoa, nae teano kupammusu^s. Ala-ritěngngapadassi akkarungěmmu.”

20. Narewě^smuna Arung-matoae. Narewě^stona toWadjo^se. Nakkua riBelawa mmonro Arung-matoae nawerenni akkarungěnna toWadjo^se. Natarimani Wadjo^s. Natangngaduappulo taunna Arung-matoa La Dukěllěng nassu^s, nalao riPeneki mmonro.

25. Nangka Datu Luu^s ttampaiwi llao riLuu^s riasěng La Poto Daeng seuia riasěng La Rukka toPawewangi. Nasitinro^sna llao riLuu^s. Natěllumpěnni mmonro riLuu^s ttadjěngngi adanna Luu^se, nade^spa nassiturusi Luu^se. Nade^sto nassiturusiwi Luu^se massuro mmalai, narewě^smuna pariměng riPeneki.

Naiasi La Ma^sdanatja ttolai Arung-matoa, naripassu^s.

NaLa Patjau^ssi Arung Menge ttolai Arung-matoa, naripalesso^s-musi.

30. Naiasi La Mappadjung Ranrěngnge riTua ripatěttong Arung-matoa. Narilewo Peneki ritoBonee naripatjakiri. Nassu^sto Pilla^se

gezant om hem op te eisen, maar de Pilla⁵ weigerde La Tulung te geven.

Een maand lang gingen de gezanten van beide partijen heen en weer, totdat ze elkaar (op de hiel) traptten. Langs deze weg sloten de Wadjorezen en de Pilla⁵ vrede: de Pilla⁵ zei:

„Schenkt Wadjo⁵ mij vergeving, dan trek ik op om met de Sidenrengers te spreken. Als zij Wadjo⁵ niet willen volgen, strijd ik met de Sidenrengers. Pas als Wadjo⁵ medelijden heeft,⁶⁵”

Maar dit deed de Arung-matoa: de bila-bila rondsturen aan de vazallen van Wadjo⁵, en hij beval ze rond te brengen. De Arung-matoa rukte op naar Sidenreng. Hij legerde zich in Aratëng. Slechts af en toe deden Wadjorezen een aanval, want de Ranrëng van Tua trok niet op, en de Pilla⁵ evenmin. De Arung-matoa La Dukëllëng werd boos. Hij zei tegen de Wadjorezen:

„Gij hebt mij op het slagveld tot Arung-matoa aangesteld, maar gij wilt niet dat ik u ten oorlog voer. Neem dan uw koningschap ook weer op het slagveld terug.”

De Arung-matoa keerde terug. De Wadjorezen keerden ook terug. De Arung-matoa vertoefde in Belawa, toen hij de Wadjorezen zijn koningschap gaf. Wadjo⁵ aanvaardde het. La Dukëllëng was vijftien jaar Arung-matoa geweest, toen hij aftrad, en hij ging in Peneki wonen.

De Datu van Luwu⁵ nu nodigde uit om naar Luwu⁵ te komen: geheten La Poto Daeng en één geheten La Rukka toPawewangi.⁶⁶ Tezamen gingen zij naar Luwu⁵. Drie dagen bleven zij in Luwu⁵ wachten op de woorden van de Luwurezen, maar dezen hadden nog geen eenstemmigheid bereikt. De Luwurezen waren het er evenmin over eens of ze hem zouden laten halen, en ze keerden maar weer terug naar Peneki.

La Ma⁵danatja volgde nu op als Arung-matoa, en werd afgezet.

La Patjau⁵ Arung Menge volgde nu op als Arung-matoa, en men liet hem ook weer aftreden.

La Mappadjung Ranrëng van Tua werd nu aangesteld tot Arung-matoa. Peneki werd omsingeld door de Boneërs en werd⁶⁷. De Pilla⁵, La Gau⁵ geheten, ging ook weg. De

⁶⁵ De laatste zin van de woorden van de Pilla⁵ is niet duidelijk. Men kan veronderstellen, dat er staan moet: Laat Wadjo⁵ mij pas helpen wanneer mijn krachten niet toereikend blijken (*gangka pakkuleku*: mijn krachten zijn toereikend), maar de woorden van de tekst laten een vertaling in die zin niet helemaal toe.

⁶⁶ In deze zin moeten enige hiaten zijn. Men zou in ieder geval verwachten: „één geheten La Poto Daeng zo en zo en één geheten La R. toP.”

⁶⁷ *Ripatjakiri* is onbekend. Misschien moet men lezen: *naripatjakkari* en een betekenis daarvan veronderstellen als: men stelde (de kanonnen) tegen het op (*tjakka⁵*: in stelling brengen van kanonnen).

riasəngnge La Gau^s. Nasituru^s toWadjo^se llao riArung Peneki
 riasəngnge La Dukəlləng mellau alapparənnə nagī-agi pa^sbinru^s-
 na Wadjo^s. Nasuroe Pənnə Djeta llao riPeneki. Naia napoda
 Arung Peneki:

5. „Mau nattəllumpottjoia^s?”
 Naiasi napogau^s toWadjo^se mamməkko^se.
 Naduattaung rilewo, nariposo Patolae riasəngnge La Tobo.
 Agana mapepə^sna Peneki naellau bantunna riWadjo^s. Nalao
 surona Wadjo^s. Naia napoda Wadjo^s:
10. „Agi-agi napoelo^s Wadjo^s, iani napogau^s Arung Peneki.”
 Nakkəda Arung Peneki:
 „Agi-agi pa^sbinru^sna Wadjo^s, iani kkua, dekkua taniamuna
 Bone. Dekkua risaliwənnə Wadjo^s, sangngadi llengo^si wadong-
 alaməkku sangngadi mapadəngngi peretiwi^skku, rekkua risaliwənnə
 Wadjo^s.”
15. Wadjo^s.
 Naiasi napoda Wadjo^s:
 „Makkamaseni ana^s-əppota. Naia nasəng madetjeng Wadjo^s
 tawerengngi La Pakka Wadjo^s, apa^s topasalatu.”
 Naia napoda Arung Peneki:
20. „Təllaing adakku, suro. Agi-agi pa^sbinru^sna Wadjo^s.”
 Narewə^sna surona Wadjo^s. Aga naenre^ssi paiməng toBonee.
 Naritəllə^sna Peneki. Nammusu^s rilaləng wanua toPenekie. Nari-
 poso La Pakka riappasarəngnge. Aga nassurona Wadjo^s riBone.
 Nakkəda surona Wadjo^s:
25. „Madjəngngi ssoro^s seadjikku ribola-tudangənnə, kusitanraiang
 əsso kusiduppa riTimurung. Apa^s əngkani ada alapparənnə Arung
 Peneki.”
 Naia napoda ArumPone:
 „Soro^sno, suro. Massurotopa^ssa matu^s riseadjikku.”
30. Aga nassurona Bone llao riWadjo^s, nasuroe La Udu^s silaong
 toMarilaləngnge. Nakkəda surona Bone:
 „Ia nasuroangnga^s seadjitta Bone: iagaritu əngkana ada alappa-
 rənnə Arung Peneki riWadjo^s, natarimanagi seadjitta Bone?”

5. nattəllumpottjoia^s E2: nattəllumpottjoia E1 — 24. Nakkəda surona Wadjo^s
 E2: om. E1 — 29. matu^s E2: om. E1

Wadjorezen besloten naar Arung Peneki, La Dukëllëng geheten, te gaan om hem te vragen om zijn bereidverklaring zich aan een oordeel te onderwerpen⁶⁸, wat ook de beschikking van Wadjo^s zou zijn. De gezant Pënnä Djeta ging naar Peneki. Arung Peneki zei:

„Ook al valt de Tëllumpottjo mij aan?”

Wat de Wadjorezen deden was zwijgen.

Toen het beleg twee jaar geduurd had, sneuvelde de Patola, La Tobo geheten. Toen kwam Peneki in het nauw en verzocht om hulp aan de Wadjorezen. Een gezant van Wadjo^s ging er heen. Wadjo^s zei:

„Wat Wadjo^s ook maar wil, dat doet Arung Peneki.”

Arung Peneki zei:

„Wat ook de beschikking van Wadjo^s is, zo zal het gebeuren, als het maar niet Bone is. Als het iemand van buiten Wadjo^s is, dan niet voordat mijn zwaardkolf⁶⁹ gebroken is, en mijn levensgeest⁷⁰ uitgeblust is, als het iemand van buiten Wadjo^s is.”

Wadjo^s zei weer:

„Heb medelijden met uw nakomelingen. Dit dunkt Wadjo^s goed: dat gij La Pakka aan Wadjo^s geeft, want hij is de schuldige.”

Arung Peneki zei:

„Ik heb niets anders te zeggen, gezant. Wat ook de beschikking van Wadjo^s is.”

De gezant van Wadjo^s keerde terug. Toen trokken de Boneërs opnieuw op. Peneki werd nu verbrand. De mensen van Peneki streden in het dorp, La Pakka sneuvelde op de marktplaats. Toen zond Wadjo^s een gezant naar Bone. De gezant van Wadjo^s zei:

„Laat mijn broeder aftrekken naar zijn woonhuis, en laten wij een dag afspreken om elkaar te ontmoeten in Timurung. Want er is een bereidverklaring van Arung Peneki.”

De ArumPone zei:

„Keer terug, gezant. Ik stuur straks wel een gezant naar mijn broeder.”

Toen zond Bone een gezant naar Wadjo^s, en het was de gezant La Udu^s met de toMarilalëng. De gezant van Bone zei:

„Met deze boodschap heeft uw broeder Bone mij gezonden: wat betreft dat er een bereidverklaring is van Arung Peneki aan Wadjo^s, zal uw broeder Bone dat aanvaarden?”

⁶⁸ *Alapparënnä* betekent: relanja dibitjarakan perkaranja (Noeroeddin, Pengadjaran Puang Rima^sgalatung, pg 348).

⁶⁹ Een *wadong* is een geweer, een *wadong-alamëng* dus misschien een zwaardgevest.

⁷⁰ *Peretiwi*, eigenlijk: onderwereld, is hier met levensgeest vertaald naar analogie van de uitdrukking *padëngngi bannapatinna*, zijn levensgeest uitblussen. Een dergelijk gebruik van *peretiwi* is van elders niet bekend.

Naia napoada Wadjo⁵:

„Soro⁵no, suro. Massurotopa⁵sa matu⁵.”

Narewē⁵na suroe. Aga nassurotonasa Wadjo⁵ ilao riArumPone, nasuroe Pēnna Djeta silaong Pilla⁵e. Nakkēda suroe:

5. „Ia nasuroangnga⁵ seadjitta Wadjo⁵: ada nawawae suroe La Udu⁵ riWadjo⁵ riwētto maelo⁵ tatarimai ada alapparēnna Arung Peneki, ia napoada seadjitta Wadjo⁵ nasoro⁵ seadjikku kusitudangēng riTimurung, tapaduppai rapangnge, tagēttēngngi bēssi⁵e, tapa⁵diadjai riadjae, tapa⁵dilau⁵i rilau⁵e.”
10. Naia napoada ArumPone:
„Nadekkua Wadjo⁵na mmēssērriwi ada alapparēnna Arung Peneki, ssoro⁵ni seadjimmu.”
Aga narewē⁵na surona Wadjo⁵. Nasoro⁵tonasia toBonee.
Nasewulēng ssoro⁵na toBonee nasiduppa Tēllumpottjoe riTimurung. Nakkua toWadjo⁵e riTēllē⁵ ttaro-tudang. Tammat.
- 15.

★ ★ ★

Situdangēnni riTimurung ppakkēdada Tēllumpottjoe. ArumPone Arung-matoae Datue riSoppeng tēttudassa. Makkēdai Bone:

„Tapaottonginisa batu Arung Peneki maegana pappedja⁵-tana riTēllumpottjoe.”

20. Makkēdai Wadjo⁵:
„Tēkkissēppasi pappedja⁵-tana Arung Peneki. Ianatu tapaduppai tarona Puang-riolota mallamumpatue riTimurung, tagēttēngngi bēttji⁵e, na⁵diadja riadjae na⁵dilau⁵ rilau⁵e, nasapatana bitjarae. Makkutanai Arung Ta⁵ La Malla⁵ toAllewoang:
25. „Ia kupoutana idi⁵ tēllu massiadjing: iaga situdangētta tēllu, pada maelo⁵nagi⁵tu mmolai tarona Puang-riolo mallamumpatue riTimurung?”

16 sqq. E1: *om. al.* — 18. pappedja⁵-tana: papedjona(?) E1 — 21. pappedja⁵-tana: papedjona(?) E1 — 23. nasapatana: nasipitana(?) E1 — 25. kupoutana: kupogautana(?) E1

Wadjo^s zei:

„Keer terug, gezant. Ik stuur straks wel een gezant.”

De gezant keerde terug. Toen zond Wadjo^s ook gezanten naar de ArumPone, en het was de gezant Pënnä Djeta met de Pilla^s. De gezant zei:

„Met deze woorden heeft uw broeder Wadjo^s mij gezonden: op het woord dat de gezant La Udu^s naar Wadjo^s gebracht heeft of gij de bereidverklaring van Arung Peneki wilt aanvaarden, zegt uw broeder Wadjo^s: mijn broeder trekke af en wij komen bijeen in Timurung, wij vergelijken onze wetten met elkaar, wij spannen de meetsnoeren, en wij brengen wat in het Westen hoort in het Westen, en wat in het Oosten hoort in het Oosten.”

De ArumPone zei:

„Als Wadjo^s de bereidverklaring van Arung Peneki bevestigt, trekt uw broeder af.”

Toen keerden de gezanten van Wadjo^s terug. De Boneërs trokken eveneens af.

Een maand na het aftrekken van de Boneërs, vond de ontmoeting der Tëllumpottjo in Timurung plaats. De Wadjorezen legerden zich in Tëllë^s. Einde.

De Tëllumpottjo waren in Timurung bijeengekomen voor een bespreking. De ArumPone, de Arung-matoa en de Datu van Soppeng waren niet aanwezig. Bone zei:

„Laten we toch Arung Peneki schuldig verklaren,⁷¹ omdat hij zoveel rampen over de Tëllumpottjo gebracht heeft.”

Wadjo^s zei:

„Wij kennen de rampen die Arung Peneki over het land gebracht heeft nog niet. Laten wij de inzettingen van onze vorsten van vroeger, die het verbond van Timurung sloten, met elkaar vergelijken, en de meetsnoeren spannen, opdat wat in het Westen hoort in het Westen is en wat in het Oosten hoort in het Oosten is, en de rechtspraak naar behoren functionneert.”

Arung Ta^s La Malla^s toAllewoang vroeg:

„Dit vraag ik u drieën als bondgenoten: zit gij drieën hier bijeen omdat gij de inzettingen van de vorsten van vroeger, die het verbond van Timurung sloten, wilt volgen?”

⁷¹ lett.: steen op hem laten drukken, d.w.z. op hem van toepassing verklaren de vloek, die bij de verbondssluiting in formule en door symbolische handeling was „uitgesproken” over ieder, die het verbond zou verbreken (zie pg 252 rg 20-23).

Makkədəi Sulle-datue riSoppeng:

„Pakkutanannasatu Arung Ta^s pakkutanammu? Naiamua Pa^s-bitjaraemmo.”

Makkədəi Arung Betteng La Sangngadji Pilla^se La Gau^s:

5. „Kiassiturusiro.”

Makkədəi toBonee toSoppengnge:

„Ia situdangëtta tëllu massiadjing pada maelo^sni^s mmolai lamumpatue riTimurung.”

10. Nawekkatëlluni ppakkuling pakkutanangnge Arung Ta^s. Nakado toBonee toSoppengnge. Nakkëda Arung Ta^s:

„Kupoto^si ripassapukku.”

Nasikado. Napoto^sni. Naia nassiturusi massiadjing pada ssoro^se ssappa^s detjeng.

15. „Nanigi-nigi llongang detjeng tasipaissëngngëng, sape^s-të^s-dung polo-tëkkëng, buru^s tapodetjeng, nangkanna tasia^sdup pang massiadjing.”

De Sulle-datu van Soppeng zei:

„Is die vraag van Arung Ta^s ook uw vraag? Hij is slechts de Pa^sbitjara.”

Arung Betteng La Sangngadji en de Pilla^s La Gau^s zeiden:

„Wij stemmen er mee in.”

De Boneërs en de Soppengers zeiden:

„Wij zijn met ons drieën als bondgenoten bijeen, omdat wij allen het verbond van Timurung willen volgen.”

Ten derde male herhaalde Arung Ta^s de vraag. De Boneërs en de Soppengers stemden in. Arung Ta^s zei:

„Ik leg er een knoop op in mijn hoofddoek.”

Men stemde in. Hij legde er een knoop op. Ze besloten als bondgenoten allen uiteen te gaan om het goede te zoeken.

„En als iemand het goede verwerft, dan berichten wij het elkaar, gescheurd als een pajung, gebroken als een stok, het slechte is ons goed, totdat wij als bondgenoten elkaar ontmoeten.” ⁷²

⁷² Deze laatste zin, in directe rede gesteld zonder dat de sprekers genoemd worden, geeft wel de slotformule, waarmee men de conferentie besloot. De vertaling van de laatste bijzin is niet zeker. Men kan ook lezen: *buru^s-tappong*, versleten als een staatsiekleed, en dan het volgende emenderen tot: *detjeppa na^sgangkana*, een uitdrukking die elders in een zelfde verband voorkomt maar niet geheel doorzichtig is: „pas als het goed is, eindigt het”(?) zie pg 176 rg 12, 17.

SUMMARY

The object of the present study is, first and foremost, the publication and translation of a Buginese historiographical text that can serve as a representative example of this kind of Buginese literature and at the same time may furnish a basis for linguistic study of the Buginese language.

Therefore the text is given in a full transcription that shows the phonological and grammatical features of the language more completely than the Buginese script itself which is used in most of the manuscripts and in all previous publications. In the Introduction (Chapter B) some essentials of the Buginese language in general, concerning consonants, vowels, stress, sandhi, morphonology of some affixes, and morphology of the substantive, the adjective and the verb, are dealt with.

The chronicle of Wadjo^s here published has been chosen from amongst several historical writings regarding this Buginese state, which are mostly parts of larger manuscripts. A survey of all these writings is drawn up in the Introduction (Chapter C). Since many of these chronicles, lists of rulers and historical episodes differ more or less widely in stylistic form as well as in historical details, one has to pay attention to all of these in order to establish their reliability as historical sources, and to reconstruct the history of the state concerned, and to know what subjects Buginese historiography may comprise. So the material of the chronicle published can and must be supplemented, explained and, if necessary, corrected with the data of the other writings. In the six chapters (Chapter D 1-6), treating of the successive periods into which the history of Wadjo^s during the time covered by the chronicle published may be divided, the contents of the Wadjoese historical writings are summarised, compared with each other and, if possible, critically valued. Also comparison with data from chronicles or diaries concerning other Buginese and Makasar states (e.g. Bone and Goa), and from Dutch documents, sometimes produced a starting point.

The opening period of Wadjo^s (Chapter D1) is very much in darkness. Several legends, often contradictory, are found, telling of the foundation and populating of a village, which was named Wadjo^s after a certain kind of tree. For instance, the foundation is ascribed to a special blessed prince from Soppeng, La Banra^s, whose daughter afterwards was buried under a sacred tree in Wadjo^s, or to three princes from the nearby Tjinnotta^sbi, who were descendants of the heavenly founder of that place, and became the first chiefs (*Ranrëng* or *Pa^sdanrëng*) of the three divisions (*limpo*) of the Wadjo^s people: Bettempola, Talotënrëng and Tua. The head of their family became lord of the whole of Wadjo^s under the title of Batara Wadjo^s. From this royal family most of the later princes of Wadjo^s descended. The chronicle published and some other writings contain large portions devoted to their genealogy. The third Batara was dethroned because of his bad conduct and afterwards killed by the Ranrëngs or by some other renowned hero, according to some chronicles.

Now the hereditary principle was renounced with regard to the succession of the rulers-in-chief of Wadjo^s and after some time a prince of the royal family was elected as first *Arung-matoa* (principal ruler). All his successors were elected too. The liberties of the people were solemnly established. During the period of the first four Arung-matoas (Chapter D2) the board of rulers was increased up to the number of forty, with three *Pa^sbate-lompas* (great-standard-bearer), thirty *Arung-ma^sbitjaras* (princely judge) and three ambassadors. Only as a body were they allowed to take decisions in state affairs. In the same period

of time the territory of Wadjo^s was expanded by means of wars against many neighbouring regions, and by the voluntary joining in of others. They became allies ("brothers") or vassals ("children") or "slaves" of Wadjo^s: thus it developed into one of the larger Buginese states. Its great leader and strategist was the heroic and wise fourth Arung-matoa Puang riMa^sgalatung, who reigned for thirty years.

Soon after his death (Chapter D3) Wadjo^s, up till then ally of the big Luwu^s state, was subdued by the rising power of Goa, as indeed were most of the other states of Southwest Celebes, and first became its vassal and afterwards its "slave". Only Bone was able to resist the military forces of Goa, with the secret help of Wadjo^s, according to Wadjorese chronicles. In two of the numerous expeditions against Bone one Karaeng (king) of Goa died and another was killed (1565). Bone, Wadjo^s and Soppeng concluded a triple-alliance (*Tellumpottjo*) to restore and maintain their independence (probably 1582). At last peace was made again between Bone and Goa in Meru (1591). During the forty years' reign of the Arung-matoa toU^sdama († 1607), warlike in his youth and full of wisdom in his old age, Wadjo^s became again respected.

New occasions for warfare arose when Goa adopted the Muslim faith (Chapter D4), at the initiative of its chancellor of the state Karaeng Matoaja in 1605 (after his consulting the Arung-matoa toU^sdama, who foresaw the coming of Islam in a strange dream), while the other countries refused to accept the new religion. Within a few years they were islamized by Goa's military force: Wadjo^s in 1610 and Bone, the last of them, in 1611. One of the Wadjorese writings relates how Muslim preachers, Dato^s Sulaemana and Dato^s riBandang, gave instructions to the chiefs and the people of Wadjo^s about the theological, ethical and institutional principles of Islam. A board of religious functionaries (*sara^s*) was appointed. Through his miraculous pilgrimage to Mekka, the first Wadjorese Kadi of Wadjo^s proved to be a holy man (*wali*).

From 1612 till 1670 (Chapter D5) ten Arung-matoas ruled successively over Wadjo^s. Now the alliance with Goa was firmly established and often Goa interfered in or got mixed up in Wadjo^s's affairs. Wadjo^s on the other hand assisted Goa in the new wars against Bone (1643, 1660 and 1667). Twice Wadjo^s was subdued by Bone, but Goa forced Bone into total surrender and treated it severely. The second time the Bonese prince Arung Palakka fled to Java, and returned with the Dutch fleet commanded by Admiral Speelman. In 1667 and 1668 Goa was vanquished by them. The treaty of Bungaja confirmed its surrender. Finally in 1670 Wadjo^s too was conquered by Bonese troops which took the capital Tosora (founded some years before) after a four months' siege, during which the Arung-matoa toSengngeng lost his life. The new Arung-matoa signed a treaty of submission in Makasar.

After that, for a long time Wadjo^s was firmly held under control by Bone — not much is told about these years —, until a new warleader made his appearance: Arung Singkang (Chapter D6). Returning from East Borneo where he had scored great success as a pirate, he and his followers started war against Bone and succeeded in conquering that and other adjoining states (1737). In the meantime he was elected Arung-matoa and with the forces of the three Tellumpottjo countries he undertook an expedition against the Dutch fort in Makasar (1739). Goa, where his friend, the Goarese rebel Karaeng Bontolangkasa^s, now was appointed king, they used as their basis. However, the Bonese and most of the Goarese leaders were unwilling to co-operate and went over to the enemy. The attack on Makasar, after fruitless negotiations, was finally repulsed by the Dutch troops and the assailants fled home. A punitive expedition against Wadjo^s led by Governor Smout with Dutch and Bonese troops (1741), however, was not successful either. Though undefeated but having suffered heavy losses and misfortunes they returned, without forcing Wadjo^s to sign a new treaty of submission. Arung Singkang remained known as the liberator of Wadjo^s. But the last years of his reign were filled with civil war and conflicts with the neighbouring Sidenreng. Finally the people refused to support him any longer and he

resigned (1754). As Arung of Peneki he harassed the Bonese and was assailed by them. In 1763 a conference regarding his misdoings was held by representatives of Bone, Wadjo⁵ and Soppeng, but no results were attained. In 1765 Arung Singkang died. With this conference the chronicle published comes to an end.

(Chapter E) Other chronicles, though much less extensive, continue the history up till the 19th or 20th century. Two chronicles date from the 17th century, one, the published one, from the 18th. These three and some other ones (also the "episodes") are, wholly or to a large extent written in chronicle style: a continuous and chronologically arranged narrative with chronological statements in time-distances (days, months or years). The other ones are "dynastically" arranged: lists of Arung-matoas, each of them with a summing up of events that took place during his reign. The middle-part of the chronicle published, from the islamizing until Arung Singkang, has this form. Among the collected manuscripts no diaries concerning Wadjo⁵ are found. One writing, covering several years of the history of Arung Singkang, gives accurate dates (Muslim and sometimes Christian too) of many of the events related and is probably based on a diary. Many of all these writings are mutually dependent. Again and again the same subject-matters have been dealt with, the same tales have been remodelled, adapted or copied, and often the history has been continued up to a still later point of time. This historical literature shows an extensive and continual historiographical activity. The chronicle published is only one stage out of this process that has continued up to our present times.

ICHTISAR *)

Maksud karangan ini ialah terutama untuk menerbitkan dan menterjemahkan suatu teks historiografi (penulisan sedjarah) Bugis, yang dapat merupakan suatu tjontoh yang chas mengenai sastra Bugis dalam djenis ini dan yang djuga dapat dipergunakan untuk mempeladjadi bahasa Bugis berdasarkan ilmu bahasa.

Oleh karena itu teks ini telah disalin seluruhnja kedalam aksara Latin, sehingga sifat² fonologi dan tatabahasa mendjadi lebih djelas daripada djika ditulis dalam tulisan Bugis, sebagaimana halnja dengan kebanyakan naskah dan penerbitan yang sudah². Dalam Kata-pendahuluan (Fasal B) beberapa hal pokok dari bahasa Bugis diuraikan dalam garis² besarnja, jaitu mengenai konsonan, vokal, tekanan (aksen), leburan bunji (sandhi), morfonologi beberapa bubuhan (affixen), dan morfologi kata-benda, kata-sifat dan kata-kerdja.

Kronik keradjaan Wadjo⁵ yang diterbitkan ini adalah pilihan dari pelbagai karangan mengenai sedjarah keradjaan Bugis ini, karangan mana sering merupakan bagian² dari naskah² yang lebih luas. Suatu ichtisar karangan² ini telah disusun dalam Kata-pendahuluan (Fasal C). Oleh karena banjak diantara kronik, daftar-radja dan "episoda" ini berlainan satu sama lain dalam hal gaja dan perintjian² sedjarah, maka kita harus memperhatikannja satu per satu, djika kita hendak memastikan dapat atau tidak dapat dipergunakan sebagai sumber keterangan² sedjarah, seterusnya djika kita hendak menyusun kembali sedjarah keradjaan yang bersangkutan dan hendak mengetahui pokok² mana yang mungkin dilingkupi oleh historiografi Bugis. Djadi bahan² kronik yang diterbitkan dapat dan harus dilengkapi lagi, seterusnya didjelaskan dan kalau mungkin dikoreksi dengan mempergunakan keterangan karangan² lain. Sedjarah Wadjo⁵ yang diliputi oleh kronik ini dapat dibagi dalam beberapa masa ber-turut². Isi karangan² Wadjo⁵ telah diichtisarkan dalam enam bab yang menguraikan masa² itu (Fasal D1-6), lagipula dibandingkan satu sama lain dan dimana perlu dikupas.

Disamping ini, perbandingan dengan uraian kronik² atau buku² tjatatan harian mengenai keradjaan² Bugis dan Makasar lainnja (umpamanja Bone dan Goa), serta perbandingan dengan dokumen² Belanda, memberikan djuga bahan² yang berguna.

Permulaan sedjarah Wadjo⁵ masih agak gelap. Ada pelbagai hikajat yang sering bertentangan mentjeritakan tentang berdirinja dan tentang penduduk suatu kampung yang diberi nama Wadjo⁵ menurut nama sematjam pohon. Berdirinja kampung itu konon adalah djasa seorang anak radja yang berhikmat yang berasal dari Soppeng. Namanja "La Banra⁵". Ia mempunjai seorang putri yang sesudah meninggal dikuburkan dibawah pohon keramat di Wadjo⁵. Ada pula hikajat yang mentjeritakan bahwa kampung Wadjo⁵ didirikan oleh tiga orang anak radja dari kampung tetangga Tjinnotta⁵bi, jaitu keturunan dari dewa yang mendirikan kampung tsb. dan yang mendjadi radja² (*Ranrëng* atau *Pa⁵darrëng*) yang pertama dari ketiga bagian (*limpo*) bangsa Wadjo⁵: Bettempola, Talotënrëng dan Tua.

Kepala keluarga mereka mendjadi radja seluruh Wadjo⁵ dengan gelar Batara Wadjo⁵. Kebanyakan radja Wadjo⁵ yang kemudian adalah berasal dari keluarga radja ini. Kronik ini dan pelbagai karangan lainnja memuat adegan pandjang² yang menguraikan silsilah mereka. Batara yang ketiga dipaksa turun tachtta karena kelakuannja yang buruk, kemudian ia dibunuh oleh tiga orang Ranrëng atau menurut beberapa kronik lainnja oleh seorang pahlawan yang lain.

*) Indonesisch naar ontwerp van de Stichting Culturele Samenwerking te Amsterdam.

Sesudah itu prinsip turun temurun mengenai penggantian radja² Wadjo⁵ dikesampingkan dan tidak berapa lama kemudian seorang dari keluarga radja itu dipilih sebagai *Arung-matoa* (radja jang utama) jang pertama. Djuga penganti²nja diangkat sesudah mengadakan pemilihan. Kemerdekaan² penduduk ditentukan setjara resmi. Selama masa keempat Arung-matoa jang pertama (Fasal D2) dewan pangreh-pradja diperluas dengan tiga *Pa⁵bate-lompo* (pendukung pandji), tiga puluh *Arung-ma⁵bitjara* (radja hakim) dan tiga duta, sehingga jumlah anggotanja menjadi empat puluh. Keputusan² mengenai pemerintahan hanja dapat diambil dengan persetudjuan mereka semuanya. Pada waktu itu djuga daerah Wadjo⁵ diperluas dengan djalan merebut daerah² tetangga dan djuga dengan penggabungan² daerah² jang lain setjara sukarela. Daerah² ini menjadi anggota-sekutu („saudara”) atau daerah-takluk („anak”) atau „hamba” Wadjo⁵: dengan demikian keradjaan bertambah luas sehingga menjadi salah satu keradjaan Bugis jang besar. Pemimpin dan penjiasat perang jang ulung adalah Arung-matoa jang keempat jang berani dan budiman itu. Ia memerintah tiga puluh tahun lamanya.

Segera sesudah ia mati (Fasal D3), maka Wadjo⁵ jang sampai pada waktu itu masih bersekutu dengan keradjaan Luwu⁵ jang besar itu, ditaklukkan oleh Goa jang semakin bertambah besar kekuasaannya. Demikian djugalah halnja dengan sebagian terbesar dari keradjaan² Sulawesi-Baratdaja. Mula² Wadjo⁵ menjadi daerah-takluk dan kemudian djadi hamba Goa. Hanja Bonelah jang sanggup menentang tentera Goa, hal mana menurut beberapa kronik Wadjo⁵ terdjadi berkat bantuan rahasia dari Wadjo⁵. Pada dua diantara ekspedisi jang banjak melawan Bone seorang *Karaeng* (radja) Goa telah meninggal dan seorang lagi mati terbunuh (1565). Bone, Wadjo⁵ dan Soppeng bersekutu untuk memulihkan dan mempertahankan kemerdekaan mereka (persekutuan *Tellum-pottjo*, mungkin 1582). Achirnja di Meru dijdjandikan kembali perdamaian antara Bone dan Goa. Selama pemerintahan Arung-matoa toU⁵dama (meninggal 1607) jang berlangsung empat puluh tahun, keradjaan Wadjo⁵ dihormati kembali. Arung-matoa ini sewaktu mudanja sangat berani dalam pertempuran² dan sewaktu usianja sudah lanjut menjadi seorang budiman.

Kemungkinan² baru untuk berperang timbul sewaktu Goa memeluk agama Islam (Fasal D4), atas andjuran wazirnja Karaeng Matoaja pada tahun 1605 (setelah bermusjawarat dengan Arung-matoa toU⁵dama, jang mendapat ilham mengenai muntjulnja agama Islam dalam suatu mimpi jang aneh), sedangkan negeri² lainnja menolak agama itu. Dalam beberapa tahun sadja mereka diislamkan oleh tentera Goa: Wadjo⁵ pada tahun 1610 dan Bone sebagai jang terachir pada tahun 1611. Salah satu dari karangan² Wadjo⁵ mentjeritakan bagaimana penjebar² agama Islam, Dato⁵ Sulaemana dan Dato⁵ riBandang, memberi peladjaran kepada radja² dan rakjat Wadjo⁵ dalam dasar² theologis (kalam) dan susila (fikh) serta tjiptaan agama Islam. Suatu dewan pedjabat²-agama (*sara⁵*) dilantik. Kadi Wadjo⁵ jang pertama ternjata seorang wali karena mu'djizat² jang diadakannya pada penziarahannya ke Mekka.

Dari tahun 1612 sampai tahun 1670 (Fasal D5) ber-turut² sepuluh orang Arung-matoa memerintah Wadjo⁵. Persekutuan dengan Goa bertambah kokoh dan beberapa kali Goa turut tangan dalam soal² Wadjo⁵. Dalam pada itu Wadjo⁵ memberikan bantuan pada Goa dalam peperangan² baru melawan Bone (1643, 1660 dan 1667). Dua kali Wadjo⁵ ditaklukkan oleh Bone, akan tetapi Goa memaksa Bone menjerah tanpa sjarat dan bertindak keras terhadapnja. Pada penaklukan kedua kalinja Arung Palakka dari Bone melarikan diri ke Djawa dan kemudian kembali datang dengan armada Belanda jang dipimpin oleh Lakamana Speelman. Pada tahun 1667 dan 1668 Goa pun ditaklukkan oleh mereka. Penjerahan Goa ditetapkan oleh perdjandjian Bungaja. Achirnja pun Wadjo⁵ direbut pada tahun 1670 oleh pasukan² Bone, jang merebut ibukotanja Tosora — jang didirikan beberapa tahun sebelumnya — setelah mengepungnya kira² empat bulan. Arung-matoa toSengngeng gugur dalam pertempuran ini. Arung-matoa penggantinya, menandatangani perdjandjian-penjerahan di Makasar.

Sesudah itu Wadjo⁵ lama sekali menjadi daerah-takluk Bone — tentang masa

ini sedikit sekali ditjeritakan. Akan tetapi kemudian muntjullah seorang pemimpin-perang jang baru: Arung Singkang (Fasal D6). Sekembalinja dari Kalimantan-Timur, dimana ia berhasil sekali sebagai badjak-laut, maka ia dan pengikut²nja memerangi Bone dan berhasil pula menaklukkan keradjaan ini dan negeri² tetangganya (1737). Sementara itu ia telah dipilih mendjadi Arung-matoa dan dengan pasukan² ketiga negeri Tëllumpottjo ia mengadakan ekspedisi untuk menggempur benteng Belanda di Makasar (1739). Sebagai pangkalan mereka mempergunakan Goa, dimana kawannja, pemberontak Karaeng Bontolangkasa⁵, sekarang mendjadi radja. Akan tetapi rakjat Bone dan kebanyakan radja Goa menolak kerdja-sama dan memihak pada musuh. Setelah permusjawaratan² tidak berhasil, maka serangan dilantjarkan terhadap Makasar, akan tetapi mereka dipukul mundur oleh pasukan² Belanda dan pihak penjerang mundur kembali kenegerinja.

Kemudian suatu ekspedisi jang dipimpin oleh Gubernur Smout dan terdiri dari pasukan² Belanda dan Bone mentjoba membasmi Wadjo⁵, akan tetapi sia² sadja (1741). Walaupun pasukan² Smout tidak mengalami kekalahan, akan tetapi karena kesulitan² jang dihadapinja sewaktu ekspedisi itu tenaga mereka sangat berkurang, sehingga mereka terpaksa menjetudju sikap Wadjo⁵ jang tak bersedia menandatangani penjerahan. Arung Singkang tetap terkenal sebagai pahlawan kemerdekaan Wadjo⁵. Akan tetapi di-tahun² achir dari masa pemerintahannja, Wadjo⁵ senantiasa menderita karena perang-saudara jang berketjamuk dan pertjektjokan² dengan Sidenreng. Achirnja rakjat tak bersedia lagi membantu dan ia turun tacht. Sebagai Arung Peneki, ia mengganggu penduduk Bone dan kemudian ia diserang oleh mereka. Pada tahun 1763 diadakan konperensi oleh wakil² Bone, Wadjo⁵ dan Soppeng mengenai kelakuannja jang buruk itu, akan tetapi hasilnja tak ada. Pada tahun 1765 Arung Singkang meninggal. Konperensi inilah merupakan achir kronik jang diterbitkan disini.

(Fasal E) Kronik² lain, menjambung sedjarah Wadjo⁵ hingga abad ke-19 atau abad ke-20, walaupun tidak setjara luas. Dua dari kronik² itu mungkin berasal dari abad ke-17, dan satu, jaitu jang diterbitkan disini, dari abad ke-18. Seluruh atau sebagian terbesar dari ketiga kronik ini dan beberapa lagi jang lain (djuga "episoda") ditulis dalam gaja kronik: jaitu berbentuk suatu sedjarah jang disusun sambung-menjambung dan menurut tarich sedangkan sebagai djangka-waktu dipakai: hari, bulan atau tahun. Jang lainnja disusun berdasarkan "dynasti": daftar² Arung-matoa dengan peristiwa² semasa pemerintahan masing². Bagian-pertengahan kronik jang diterbitkan disini, mulai dari masa pengislaman Wadjo⁵ hingga masa Arung Singkang, ditulis setjara demikian. Antara kumpulan naskah² tidak ada terdapat buku² tjatatan harian mengenai Wadjo⁵. Satu karangan, jang meliputi beberapa tahun sedjarah Arung Singkang, memuat tanggal² (menurut tarich Islam dan kadang² menurut tarich Masehi djuga) dari peristiwa² jang ditjeritakan disitu dan mungkin karangan ini berdasarkan suatu buku tjatatan harian. Kebanjakan dari karangan² ini bersangkut-paut satu sama lain. Senantiasa pokok²nja sama, begitu djuga tjerita² jang disadur, disesuaikan atau disalin dan sering sedjarah diteruskan hingga saat lebih landjut. Sastera sedjarah ini membuktikan suatu "usaha" historiografi jang luas dan jang terus menerus dilakukan. Kronik jang diterbitkan disini hanja merupakan tingkatan dari proses ini, jang diteruskan hingga sekarang.

LIJST VAN GECITEERDE LITERATUUR

Afkortingen:

- B.Chr. Boeginesche Chrestomathie (zie Matthes).
 BKI Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde.
 IG De Indische Gids.
 KT Koloniaal Tijdschrift.
 M.Chr. Makassaarsche Chrestomathie (zie Matthes).
 MNZ Mededeelingen vanwege het Nederlandsch Zendelinggenootschap.
 NBG Notulen van de Algemeene en Directievergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.
 TAG Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap.
 TBG Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.
 TNI Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië.
 VBG Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.
 VKI Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde.

- Adriani, N., De Bare'e sprekende Toradja's van Midden-Celebes, III Taal- en letterkunde, Batavia 1914.
 — Bare'e-verhalen opgetekend door, 2 dln 's-Gravenhage, I tekst 1932, II verkorte vrije vertaling 1933.
 Bakkers, J. A., Het leenvorstendom Boni, TBG 15 (1866) pg 1-208.
 Berg, C. C., Bijdragen tot de kennis der Panji-verhalen, BKI 110 (1954), pg 189-216.
 Bertling, C. T., Een hypothese omtrent de sociale structuur van Zuid-Celebes in verband met de stichtingsmythe van Wadjo, BKI 98 (1939) pg 489-495.
 — Heilig vaatwerk van Kalimantan (Borneo), Indonesië 3 (1949-50) pg 485-511.
 Beukels, G. A. J., Persoonlijke herinneringen betreffende het werk in Midden Celebes, speciaal Mori, MNZ 60 (1916) pg 154-165.
 Blok, R., Beknopte geschiedenis van het Makassaarsche Celebes en onderhoorigheden, TNI 10 (1847) pg 3-77 [uitgegeven door W. R. van Hoëvell].
 Brandes, J., Pararaton (Ken Arok) of het boek der koningen van Tumapel en van Majapahit, VBG 49 (1897).
 Brandstetter, R., Die Gründung von Wadjo (Paupau rikadong). Eine historische Sage aus Südwest-Selebes ins Deutsche übertragen, Luzern 1896.
 Brink, H. van der, Dr Benjamin Frederik Matthes, zijn leven en arbeid in dienst van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, Amsterdam 1943.
 Brooke, J., zie Mundy, R.
 Cense, A. A., Enige aantekeningen over Makassaars-Boeginese geschiedschrijving, BKI 107 (1951) pg 42-60.
 Chabot, H. Th., Verwantschap, stand en sexe in Zuid-Celebes, Groningen Dja-karta 1950.
 Clercq, F. S. A. de, Nieuw plantkundig woordenboek voor Nederlandsch Indië, Amsterdam 1927².
 Crawford, J., History of the East Indian Archipelago, 3 dln Edinburgh 1820.

- Damsté, H. T., Een Fransman over Celebes in 1688 (N. Gervaise Description historique du royaume de Macassar), KT 7 (1918) pg 1383-1398.
- Eerdmans, A. J. A. F., Het landschap Gowa, VBG 50 (1897) IV.
- Engelhard, H. E. D., Mededeelingen over het eiland Saleijer, BKI 32 (1864) pg 263-516.
- Eringa, F. S., Loetoeng Kasaroeng, een mythologisch verhaal uit West-Java, VKI 8 's-Gravenhage 1949.
- Friedericy, H. J., De standen bij de Boeginezen en Makassaren, BKI 90 (1933) pg 447-602.
- Gervaise, N., Description historique du royaume de Macassar, Paris 1688.
- Graaf, H. J. de, De regering van Panembahan Sénapati Ingalaga, VKI 13 's-Gravenhage 1954.
- Heeres, J. E., Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum. Verzameling van Politieke contracten en verdere Verdragen door de Nederlanders in het Oosten gesloten, van Privilegebrieven aan hen verleend enz., uitgegeven en toegelicht door, I 1596-1650 BKI 57 (1907), II 1650-1675 BKI 87 (1931).
- [Hoëvell, W. R. van], Bijdragen tot de geschiedenis van Celebes, TNI 16 II (1854) pg 149-186, 221-253.
- [—] De levensgeschiedenis van Aroe Palaka, TNI 19 II (1857) pg 86-105.
- Juynboll, Th. W., Handleiding tot de kennis van de Mohammedaanse wet volgens de leer der Sjâfi'itische school, Leiden 1930⁴.
- Kern, R. A., Boegineesche scheppingsverhalen, Feestbundel Kon. Bat. Gen., Weltevreden 1929, I pg 297-312.
- De verbreiding van den Islam, F. W. Stapel Geschiedenis van Nederlandsch Indië I pg 299-365.
- Kooreman, P. J., De feitelijke toestand in het gouvernementsgebied van Celebes en Onderhorigen, IG 5 (1883) I pg 167-200, 358-384, 482-498, 637-655, II pg 135-169.
- Korn, V. E., Problemen der Makassaars-Boeginese samenleving, BKI 108 (1952) pg 17-35.
- Le Roux, C. C. F. M., Boegineesche zeekaarten van den Indischen Archipel met taalkundige aantekeningen van dr. A. A. Cense, TAG 52 (1935) pg 687-714.
- Ligtvoet, A., Transcriptie van het dagboek der vorsten van Goa en Tello met vertaling en aantekeningen, BKI 28 (1880) pg 1-259.
- Lijf, J. M. van, Kentrekken en problemen van de geschiedenis der Sa'dan-Toradja-landen, Indonesië 1 (1947-48) pg 518-535.
- Het graf van de Luwu'se vorst Matinroë ri Malangke, BKI 109 (1953) pg 379-380.
- Mallinckrodt, J., Gegevens over Mandar en andere landschappen van Zuid-Selebes, verzameld door, Adatrechtbundel 31 (1933) pg 303-429.
- Matthes, B. F., Beknopt verslag van een paar togten in de binnenlanden van Celebes, gedurende de jaren 1857 en 1861, Makassar 1862.
- Boeginesche Chrestomathie, Oorspronkelijke Boeginesche geschriften in proza en poëzij, van aantekeningen voorzien en ten deele vertaald, I Makassar 1864, II Amsterdam 1872, III Aantekeningen op id., Amsterdam 1872.
- Over de Wadjorezen met hun handels- en scheepswetboek, Makassar 1869.
- Boegineesch-Hollandsch Woordenboek met Hollandsch-Boeginesche woordenlijst, en verklaring van een tot opheldering bijgevoegden ethnographischen atlas van 22 platen in folio, Amsterdam 1874.
- Boeginesche Spraakkunst, Amsterdam 1875.
- Kort verslag aangaande alle mij in Europa bekende Makassaarsche en Boeginesche handschriften, vooral die van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, Amsterdam 1875.
- Vervolg op het kort verslag aangaande alle mij in Europa bekende Makassaarsche en Boeginesche handschriften, vooral die van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, Amsterdam 1881.
- Makassaarsche Chrestomathie. Oorspronkelijke Makassaarsche geschriften

- in proza en poëzij uitgegeven, van aantekeningen voorzien en ten deele vertaald, Amsterdam 1883².
- Makassaarsch-Hollandsch Woordenboek, met Hollandsch-Makassasche woordenlijst en verklaring van een tot opheldering bijgevoegden ethnographischen atlas, 's-Gravenhage 1885².
- Boeginesche en Makassasche legenden, BKI 34 (1885) pg 431-494.
- Mees, C. A., De kroniek van Koetai, Tekstuutgave met toelichting, Santpoort 1935.
- Mundy, R., Narrative of events in Borneo and Celebes down to the occupation of Labuan from the journals of James Brooke Esq. Rajah of Serawak and Governor of Labuan together with a narrative of the operations of H.M.S. Iris, 2 vol. London 1848.
- Moggenstorm, zie Mallinckrodt, J.
- Niemann, G. K., Geschiedenis van Tanette, Boeginesche tekst met aantekeningen, 's-Gravenhage 1883.
- Noeroeddin Daeng Magassing, Salinan lontara' dari Ranrëng Bettempola di Wadjo', Sinar Selebes Selatan 1 (1941) pg 75-76.
- Delapan hari di Djalang (Wadjo'), Sinar Selebes Selatan 1 (1941) pg 107-109.
- Pengadjaran Puang Rima'galatung Arung Matoa Wadjo' jang No. 4 kepada anaknja jang bernama Tonampe. Tersalin dari lontara' Pëtta Bettempola di Wadjo', Sinar Selebes Selatan 1 (1941) pg 348-351, 439-441.
- Noorduyn, J., Een Boeginees geschriftje over Arung Singkang, BKI 109 (1953) pg 144-152.
- Nooteboom, C., Aantekeningen over de cultuur der Boeginezen en Makassaren, Indonesië 2 (1948-49) pg 244-255.
- Peddemors, M., Wadjo. Een federatieve staat in Celebes, Mededeelingen der Vereniging der gezaghebbers in Nederlandsch-Indië 1937 pg 24-28.
- Saleeby, N. M., Studies in Moro History, Law and Religion, Manila 1905.
- Schwarz, J. A. T., Tontemboansche Teksten met vertaling en aantekeningen, 3 dln Leiden 1907.
- Sedjarah Melaju, zie Situmohong, T.D.
- Simon, G., Islam und Christentum im Kampf um die Eroberung der animistischen Heidenwelt. Beobachtungen aus der Mohammedaner-mission in Niederländisch-Indiën, Berlin 1910.
- Situmohong, T. D., Sedjarah Melaju menurut terbitan Abdullah (ibn Abdulkadir Munsji) diselenggarakan kembali dan diberi anotasi oleh — dan Prof. Dr. A. Teeuw dengan bantuan Amal Hamzah, Djakarta Amsterdam 1952.
- Snouck Hurgronje, C., De Atjehers, 2 dln Batavia Leiden 1893; 1894.
- Stapel, F. W., Het Bongaais verdrag, Groningen 1922.
- Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum, III 1675-1691 BKI 91 (1934), IV 1691-1725 BKI 93 (1935), V 1726-1752 BKI 96 (1938).
- Tromp, S. W., Uit de Salasila van Koetei, BKI 37 (1888) pg 1-108.
- Valentijn, F., Oud en nieuw Oost-Indiën, 8 dln Dordrecht 1724-1726.
- Veen, H. van der, Sa'dan-Toradjase Volksverhalen, VBG 65 (1924) II pg 1-76.
- Tae' (Zuid-Toradjasch)-Nederlandsch Woordenboek met register Nederlandsch-Tae', 's-Gravenhage 1940.
- Vollenhoven, C. van, Het Adatrecht van Nederlandsch-Indië, 3 dln Leiden 1918-1933.
- Voorhoeve, P., Overzicht van de volksverhalen der Bataks, Vlissingen 1927.
- Vries, J. de, Volksverhalen uit Oost-Indië (sprookjes en fabels) verzameld door, 2 dln Zutphen 1925; 1928.
- Vuuren, L. van, Correspondentie met Dr. A. C. Kruyt aangaande overblijfselen uit de voortijd van Celebes, NBG 57 (1919) pg 26-31.
- Wesseling, J. J., Grondrechten der inlandsche bevolking van de Wanoea Belawa (landschap Wadjo, afdeling Bone), KT 28 (1939) pg 399-406.
- Wüstenfeld, F., Vergleichungs-tabellen der Muhammedanischen und Christlichen Zeitrechnung, nach dem ersten Tage jedes Mohammedanischen Monats berechnet, Leipzig 1854; Fortsetzung, von E. Mahler, Leipzig 1887.

REGISTER VAN NAMEN

Opgenomen zijn in hoofdzak de titels en namen van personen en plaatsen die in de Inleiding en de Tekst meer dan éénmaal en niet passim voorkomen. Afleidingen van namen zijn onder één vox samengebracht. Een punt-komma scheidt verschillende personen van de zelfde naam.

Dg. = Daeng, Kg. = Karaeng, Pnna = Puanna oi Pënnä.

- Abëng, Da, 246, 254.
A^s datuang, 46, 139, 188, 190, 196, 234, 236, 268, 284, 298.
Adjangalë^s, 82, 242.
Adjattapparëng, 30, 31, 44, 97, 139, 284, 298.
Adriani, N., 35, 100.
Aka, 37, 38, 39, 54, 139.
Akkadjëng, 86, 256.
Akkotengëng, 22, 35, 44, 65, 66, 72, 78, 86, 87, 89, 95, 115, 174, 226, 256, 266, 268.
Allah, 100, 101, 106, 139, 266, 280, 286, 288, 294.
Allomo, Nene, 29, 60, 77, 78.
Amali, 25, 86, 90, 125, 150, 204, 248, 288.
Ampirita, 96, 262.
Ana^sbanua, 64, 65, 66, 76, 174-178, 210, 226, 284.
Annjaramparanie, 166, 168, 230.
Apa, Pnna We, 119; 298.
Ara, 198, 202, 204, 296.
Aratëng, 284, 308.
Arrewijne, Josua van, 127.
Arung-ma^sbitjara, 39, 52, 55, 56, 89, 102, 109, 110, 112-115, 160.
Arung-matoa, 23-28, 33, 40, 44, 51-57, 59, 61, 62, 69, 71-73, 76, 77, 83, 88, 89, 91, 92, 94, 95, 101, 102, 104-106, 109, 111-115, 117, 118, 120, 122-126, 129, 130, 133-135, 138-140, 144, 147, 166, 170-180, 184, 186, 190-208, 212-220, 224, 228-252, 258-292, 296-308, 312.
Arung-pitu, 117, 286.
Atata, 57, 64, 65, 168, 170, 174-178.
Atimu, 136, 296.
Awampone, 49, 242.
Awanio, 86, 96.
Babauae, 48, 154, 158.
Bakkers, J. A., 6, 84.
Balannipa, 128, 129.
Bali, 124, 149; Da, 270.
Balusu, 86, 294.
Bangkaibottoe, 168, 234.
Banra, La, 24, 25, 28, 35-37, 41, 42, 156, 158.
Bantaeng, 122, 131.
Barani (to)Kasi^se, La, 224, 254.
Bare^se, 15, 35, 36, 100.
Baringëng, 30, 45, 75, 78, 85, 86, 130, 141, 164, 202, 204, 222, 224, 234, 236, 250, 302.
Baroko, 284, 296, 298.
Batara, 25, 28, 40-42, 44, 47, 50-52, 56-59, 61, 156-164; — Guru, 48, 70, 107.
Bataritodja, 48, 130, 132, 134, 141; 272.
Batavia, 123, 134, 136, 137.
Batulappa^s, 78, 230, 232.
Batumanu^s, 86, 256.
Batumëlli, La, 166; 266.
Batupë^sdje, La, 160, 162.
Belawa, 11, 30, 39, 65, 67, 96, 117, 126, 139, 194, 196, 210, 240, 266, 276, 308.
Belo, 84, 130, 286.
Belokka, 86, 270, 298.
Berg, C. C., 79.
Bërru^s, 29, 83-85, 88, 117, 121, 246.
Bertling, C. T., 32, 33, 39.
Bëssi, La, 50, 164.
Bettempola, 4, 23, 25, 26, 30, 33, 34, 37-41, 45, 47, 53-55, 57, 61-63, 65, 66, 71, 77, 78, 97, 102-104, 112, 114, 123, 135, 137, 144, 147, 156, 160-164, 168, 174, 232, 238, 252, 258, 266, 270, 272, 276, 284, 290-296.
Betteng, 39, 140, 186, 292, 314.
Beukels, G. A. J., 100.
Bila, 22, 29.
Bising, La, 224, 240, 254.
Blok, R., 94, 126, 132, 140.
Bola, 49, 65, 66, 68, 154, 162, 164, 168, 170, 182.
Boli (Buli), 21, 24, 25, 38, 40, 51, 156.
Bonda, I, 133, 290.
Bone, 5, 10, 11, 19, 22, 23, 25, 29-34, 36, 44, 46, 51, 58, 67, 68, 70, 73-76, 78, 80-85, 87, 90, 91, 94-99, 104, 109, 110, 114, 116-121, 123, 125, 128-133, 136, 137,

- 140, 141, 147, 149, 150, 200, 212-224, 228, 234, 238-250, 256, 260, 264, 268, 272-276, 280-294, 306, 310, 312, 314.
- Bongkangnge, 74, 78, 80, 83, 84, 86, 87, 214.
- Bonto, Daeng, 76, 81.
- Bontoala^s, 30, 112, 134, 139; Gëllarrëng, 128, 280, 282.
- Bontolangkasa^s, Kg., 129, 131-135, 290, 292.
- Borneo, 124, 127.
- Bosi, La, 256.
- Bote^se, 73, 74, 76, 78, 214.
- Bottjo, 86, 284.
- Botto, 37, 38, 105, 304.
- Brandes, J., 77.
- Brandstetter, R., 32.
- Brink, H. v. d., 6.
- Brooke, J., 42, 53, 78, 120.
- Buangkadjang, 44-46, 154.
- Buginees, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 21, 32, 39, 40, 47, 54, 57, 60, 61, 69, 73, 74, 77, 79, 80, 82, 85, 91, 92, 94, 96, 99, 105-107, 110, 118, 121-123, 127, 129, 131, 140, 148, 149, 219, 264, 279.
- Bukaka, 81, 244.
- Bulobulo, 78, 82, 121, 230-234, 250.
- Bulu^stjenrana, 65, 67, 76, 96, 196, 202.
- Bungae, 115, 122, 134, 274.
- Bunne, 85; Da, 256.
- Busatana, La, 70, 178.
- Buton, 110-112, 121, 122, 124, 275, 297.
- Celebes, 5, 34, 35, 56, 76, 79, 88, 93, 98-100, 102-104, 124, 138, 279.
- Cense, A. A., 3, 9, 11, 21, 39, 42, 54, 69, 71, 73, 97, 149, 279.
- Chabot, H. Th., 34, 43, 64, 68, 78.
- Chinezen, 132, 136.
- Clercq, F. S. A. de, 43.
- Coolhaas, W. Ph., 5.
- Crawford, J., 84.
- Daeng Matjē^sbang, (P-), 95, 256.
- Dala, We, 72, 164, 166.
- Data, 37, 65, 66, 78, 176, 178, 210, 302.
- Dato^s, 29, 99, 101, 102, 107.
- Datualē^s, La, 47, 61, 145, 158, 160, 162; 160; 186.
- Datunna, Da, 270; I La, 154; La, 268.
- Dēnradatu, We, zie Da Paturungi.
- Dēnrae, 132, 133, 134, 288.
- Dēttia, La, 154, 158.
- Dewaradja, 70, 73.
- Dewata, 59, 60, 87, 89, 104, 106, 107, 156, 166, 170-184, 188, 194, 198, 200, 202, 206-210, 222, 224, 228, 230, 234-238, 242, 252, 258-266, 286, 288.
- Djai^s, We, 270, 272.
- Djakarta, 20, 122, 124, 275.
- Djamali, A., 7, 21, 30, 182, 252, 279, 305, 307.
- Djampu, 24, 65, 186, 224.
- Djawa, Da, We, 268.
- Djemma-tongēng, 286, 288.
- Djeta, Pēnna, 310, 312.
- Djuppendang, 29, 30, 131, 134, 290, 292, 298.
- Doping, 25, 30, 34, 128, 278.
- Dualēng, Da, 160, 186.
- Dukēllēng, La, 278, 280, 290, 308, 310.
- Dunresa, We, 37, 156.
- Duri, 131, 284, 296, 298.
- Eerdmans, A. J. A. F., 6, 104.
- Eka^s, Da, 254; 254, 268.
- Eli, Da, 270; Pnna Da, 119, 274.
- Engelhard, H. E. D., 47.
- Enre^s, Ambo^s, 27; A. Djal., 9, 11.
- Enrekēng, 65, 67, 124, 131, 200, 202, 260, 284, 296, 298.
- Eringa, F. S., 107.
- Friedericy, H. J., 47, 48.
- Gadjammalela, 164-168, 226.
- Galigo, La, 8, 47, 48, 52, 106; 125.
- Garassi^s, 134, 292.
- Gau^s, La, 111; 138-140, 298-302, 306, 310, 314; 254.
- Gēlla^s, Pnna, 125, 276.
- Gervaise, N., 88.
- Gilirēng, 65, 66, 68, 79, 87, 89, 95, 126, 172, 238, 254, 266, 276.
- Goa, 5, 22, 23, 29, 31, 34, 36, 44, 72-79, 81-83, 85, 87-89, 91-96, 98, 99, 102, 104, 106, 108-115, 117, 118, 120, 121, 123, 129, 134, 135, 137, 139, 147, 149, 222, 226, 228, 232, 236-240, 244, 246, 250, 258-262, 266, 268, 272, 274, 290-294, 304.
- Goagoo, 80, 85, 86, 116, 250.
- Graaf, H. J. de, 99.
- Heeres, J. E., 124.
- Hoëvell, W. R. van, 6, 21, 23, 122, 138.
- Iba, We, 268, 272.
- Indonesië, 9, 35, 61, 98.
- Isēhaka^s, 27, 28.
- Isigadjang, La, 270, zie toBunne.
- Islam, 29, 31, 79, 90, 92-104, 106-108, 110, 113, 116, 144.
- Itja, La, 51, 87, 90.
- Java, 58, 77, 92, 99, 126, 132, 279.
- Jongh, Max. de, 123, 124.
- Juynboll, Th. W., 100, 116.
- Ka'ba, 103, 105.
- Kadi, 99, 102, 103, 104, 117, 137, 293, 295.
- Kading, 37, 270, 302, 304.
- Kadjao Lali^sdo^s, 22, 77, 78, 82, 83, 85, 87, 89, 244.
- Kadju, 84, 90, 129.
- Kadjuara, 22, 111.

- Kalola, 76, 119, 160, 284.
 Kamarang, Antje^s, 135, 137.
 Kampiri, 37, 38, 126.
 Karaeng, 73, 75, 76, 78-83, 85-89, 94-99, 107, 109-111, 113, 115, 117, 118, 120, 121, 131, 133-135, 212, 214, 222-226, 232, 234, 240-246, 256-266, 272, 274, 292.
 Karaeng Matoa, 78, 89, 94, 95, 97, 98, 104, 106, 111, 112, 115, 216-220, 228, 230, 258-262, 266, 268; 292.
 Karaeng-walie, 224, 254.
 Kelali^s, Datu, 70, 71.
 Kera, 65, 66, 72, 78, 87, 95, 122, 174, 206, 224, 226, 238, 240, 254, 266, 274.
 Kern, R. A., 94, 149.
 Kooreman, P. J., 64.
 Korn, V. E., 44, 47, 69, 78.
 Kuraga, Da, 115, 268.
 Kutai, 36, 97, 127.
 Laerung, 284.
 Lagusi, 66, 130, 137, 139, 154, 156, 284, 298, 304, 306.
 Lakko, 96, 264.
 Lamuru, 22, 80, 86, 96, 121, 202, 238, 240, 264, 274.
 Lantja^s, 286.
 Larompong, 65, 67, 74, 117, 190, 192, 202, 214.
 Latimodjong, 30, 280; 260.
 Latoa, 60, 74, 146.
 Leba, Daeng, 73, 212.
 Lë^sbi^s, Daeng, 26, 272, 276.
 Lë^sbo^stëngngae, 133, 290.
 Leiden, 21, 135.
 Lekke^s, Pnna, 140, 302.
 Lempë^s, Da, 146, 160, 166.
 Leppang, 37, 38, 292.
 Ligtoet, A., 6, 79, 99, 133, 138-140, 145.
 Lijf, J. M. van, 71, 99.
 Limpoa^s, 62, 65-68, 154, 166, 180, 190.
 Lingë^smanasa, 44, 154.
 Linro, We, 43, 158.
 Linrodjadj, We, 166, 254.
 Lipukasi^s, 88, 294.
 Liu^s, 65, 67, 109, 114, 115, 188, 190; Da, 206.
 Llesso^se-ripattudjunna, 127, 284.
 Loa, 64-67, 174-178, 210.
 Loaloe, 37, 38.
 Lompengëng, 80, 86, 113, 114, 254.
 Lompo, 69, 154, 200, 202; We, 168.
 Lompullë^s, 86, 296.
 Lotji, We, 158, 160.
 Lotjie, 197, 228, 230.
 Luwu^s, 22, 23, 27, 30-32, 34, 45-47, 54, 66-71, 73-75, 77, 82, 86, 93, 95, 97, 99, 102, 112, 113, 117, 118, 124, 130-132, 135, 138, 149, 158, 166, 168, 178, 188, 190-196, 200, 210-224, 234, 236, 240, 242, 248, 256, 296, 308.
 Ma^sdanatja, La, 139, 140, 308.
 Ma^sdarëmmëng, La, 71, 72, 164, 168, 206; (Bone) 111, 116, 146.
 Ma^sdewata, La, 228, 258.
 Ma^sdjalulawëngnge, 67, 228.
 Madjang, We, 268, 270.
 Madjarnang, 88, 134.
 Madjawulëng, 28, 37, 41, 61.
 Ma^sdukëllëng, La, 26, 31, 127, 139, 140, 284.
 Ma^sdusila, La, zie toSëngngëng, 111.
 Ma^sgalatung, Puang ri-, 22, 24, 26, 28-31, 38, 50, 57, 58, 60, 61, 63, 68, 70-74, 77, 78, 91, 100, 146, 162, 168, 170, 180, 182, 190, 202-212, 228, 262, 311; La, 71, 168.
 Makasar, 3, 4, 6, 7, 9, 11, 15, 20-22, 26, 39, 42, 47, 60, 69, 76, 77, 79-81, 83, 87-89, 93, 94, 96, 99, 104, 109, 110, 112, 114-118, 121-124, 127-129, 131-139, 141, 147, 149, 212-216, 220-224, 242, 244, 256, 262, 264, 290-296, 306.
 Makkarakka, La, 4; 117.
 Makkaro^sda, We, 158, 164.
 Makkëda, We, 166, 224.
 Makkëdatang-tana, 134, 140, 141, 288.
 Makkulawu, La, zie toErëng.
 Makkunrai, We, 256; 268.
 Makkunraisëlli^s, We, 158; 162.
 Malaka, 36; We, 71, 168, 204.
 Malalae, La, 45-47, 158.
 Malâng, 11, 110, 115, 268.
 Male, Da, 108-110; Pënnä, 292.
 Maleis, 10, 22, 23, 76, 97, 102, 135, 149, 279.
 Malingnge, Pëtta, 119, 274.
 Mallangkanae, 89, 224.
 Mallëngngëng, La, 146, 272.
 Malluse^ssalo^se, 65, 67, 78, 190, 200, 202, 234.
 Malu, We, 68, 224; 272; La, 154; Da, 164; 268.
 Mamala^s, Dg., 132, 298.
 Mammëta, Dg., 80, 81.
 Mampu, 25, 36, 48-50, 57, 69, 74, 82, 83, 117, 121, 125, 139, 140, 150, 154, 156, 160, 200, 202, 214, 224, 286, 288.
 Mandar, 30, 120, 124, 127-129, 131.
 Mangkatje^s, 30, 114, 168, 202, 232, 234, zie toU^sda(ma).
 Mangkona, La, Andi, 24, 27.
 Mangngë^s, We, 224.
 Mangontan, P. K., 71, 72.
 Mappadjungge, 70, 73, 286.
 Mappadjung, La, 139, 298, 308.

Mappaenre^s, La, 112, 158; 256.
 Mappalakkae, 112, 276.
 Mappalëppë^s, La, 84, 86.
 Mappaloulawëngnge, 67, 180; 166.
 Mappapoli, La, 79, 89, 108.
 Mappasanre^s, I, 134, 292.
 Mappatunru^s, La, 145, 162, 164.
 Mappepulu, La, zie to Appamadëng.
 Mara^sdia, 128, 129.
 Marëllang, We, 71, 72.
 Mario, 70, 86, 96, 131, 202, 204, 206, 246, 264, 268, 286, 296, 298; La, 145, 146, 168.
 Marisempe, La, 71, 164.
 Maroanging, 66, 154, 284; Kg. ri-, 87, 95, 256.
 Maros, 121, 129-131, 134.
 Massaolotjie, 30, 91, 92, 197, 224, 230, 242.
 Massepe, 111, 116, 117, 121, 131, 284.
 Massoeang, La, 158; 168.
 Mataëssso, La, 50, 56; 84, 154, 158, 160, 162; 224, zie to Dëttia; 162.
 Matarëng, La, 23, 40, 154, 156, 160.
 Matatikka^s, La, 44-46, 154.
 Matëngngaempong, We, 154, 158.
 Matëngngatasi^s, We, 154, 158.
 Matepauoe, 66, 180.
 Matinroe-rialëppërrënnä, 79, 107.
 — -ribatana, 114, 272.
 — -ribulu^sna, 125, 276.
 — -rigotjinna, 86, 250.
 — -rikannana, 86, 92, 94, 250, 262, zie Mangkatje^s.
 — -ripassirinna, 119, 274.
 — -riPatilla^s, 116, 272.
 — -riTallo^s, 90, 98.
 — -ritanana, 86, 250.
 — -riTjenrana, 112, 113, 272.
 Matjanang, 23, 36, 57, 65, 66, 68, 168, 170, 174, 270, 292, 294.
 Matjang, 77, 78, 192, 196, 202.
 Matjangi, La, 50.
 Matjongi, La, 34.
 Mattasa^s, La, 228; 256.
 Matthes, B. F., 3, 8, 21-23, 26-28, 30, 32, 33, 36, 42, 46, 54, 60, 70, 73, 76, 92, 94, 99, 104, 109, 120, 122-124, 126, 149, 273.
 Mattjongki, 133, 290.
 Mattodjangnge, 25, 258.
 Mawiwa, 96, 117, 122, 274, 284, 302.
 Mees, C. A., 36, 97, 127.
 Mekka, 103, 105.
 Memangung, Dg., 22, 25.
 Menge, 37, 38, 72, 132, 139, 226, 290, 292, 296, 298, 300, 302, 306, 308.
 Meru, 80, 83, 88, 90, 260.

Minangkabau, 99, 100.
 Modjong, 30, 139, 196.
 Mogenstorm, 39, 64.
 Mpelaiengngi-barugana, 125, 276.
 — -masigi^sna, 125, 276.
 — -pangngarana, 119, 274.
 Muhammad, 102, 266.
 Nagaulëng, 70, 126.
 Nampe^s, We, 168.
 Nederland, 9, 22, 29, 44, 64, 102, 114, 118, 120, 122-124, 129-136, 138, 275, 291, 295, 297, 299.
 Nepo, 86, 298.
 Nia^s, Dg., 270; We, 272.
 Niemann, G. K., 3, 132.
 Njili^s, Da, 158; 162.
 Noeroeddin, 38, 39, 41-43, 49, 54, 61, 311.
 Nooteboom, C., 34.
 O^sdang, La, 27; 132, 133, 137, 288, 290.
 Ope, La, 162, 164.
 Otting, zie Utting.
 Pa^sbatang, We, 71, 164, 168, 204, 224, 228; 268; La, 72.
 Pa^sbate-lompo, 55, 56, 102, 176, 254, 266, 268.
 Pa^sbelë^s, La, 91, 166.
 Pa^sbetjulangnge, 169, 186.
 Pa^sdangëng, 286.
 Pa^sdau^srëng, 39, 41, 50, 55, 57, 61, 62, 77, 89, 90, 108, 112, 114, 115, 117, 156, 160-168, 174-178, 182, 184, 226, 252, 254, 258, 266, 268, 272, 298.
 Padappadang, 81, 96, 117, 240, 242, 258, 262.
 Pa^sdëngngëng, La, 24, 25; 268.
 Pa^sdëppa^s, La, 38, 54, 62.
 Pagë^s, We, 71; 268; Da, 254, 268.
 Pagërri^s, We, 71, 164.
 Paguling, La, zie to Appanole; Dg., 125, 137, 298.
 Pakenja, 95, 96, 99, 262.
 Pakka, La, 140, 310.
 Pakkadja, La, 254, zie to Pagë^s.
 Pakoko, La, 71, 72, 77, 91, 162, 242, zie to Pa^sbelë^s.
 Pakokoe, 111.
 Pakolongi, La, 108, zie to Ali.
 Paku, 133, 290.
 Palaguna, 180.
 Palakka, 29, 50, 58, 71, 84, 121-124, 130, 133, 136, 146, 162, 240-244, 290, 292.
 Palarë^s, We, 158, 160.
 Palewo, La, 23, 28, 57, 61, 62, 158, 166, 224.
 Palili^s, La, 123, 125, 268, 276.
 Palipu, 37, 65, 66, 78, 90, 176, 178, 210, 228, 230, 272.
 Pallekorëng, 37, 38, 126, 226, 304.

Pallëtte, 121, 128, 278.
 Pallinrong, La, 38, 43, 62, 158.
 Palonjo^s, La, 256.
 Palopo, 71, 73.
 Pammana, 45, 65-68, 74, 78, 79, 83, 89, 90,
 109, 116, 130, 139, 158, 178, 180, 196,
 198, 200, 212, 226, 234-238, 284, 298,
 302, 306.
 Panakkukang, 110, 114, 120.
 Pantilang, 26, 71, 72.
 Paopao, 72, 87, 284.
 Papolobonga, We, 162, 168, 206.
 Pappalele-toana, 55, 282.
 Pappolo, 81, 244.
 Parappa, We, 158, 160.
 Parëmma^s, La, 166; 274, zie toArewo.
 Parepare, 23, 24, 81, 96, 117, 121, 128.
 Paria, 22, 36, 37, 65, 66, 68, 72, 130, 168-
 174, 284, 304.
 Parigi, 68, 86, 105, 136, 168, 204, 254,
 284, 296; 131.
 Pariwusi, La, 125, 276.
 Parota, La, 258, 270.
 Pasampoi, La, 162, 164, 166; zie toSang-
 kawana.
 Pasau^s, zie Patjau^s.
 Pasënnungëng, La, zie toMarilau^s.
 Pasir, 127, 278.
 Pasiru, Nene, 77, 196.
 Pasolori, La, 158, 162.
 Passarie, 79, 108.
 Passempë^s, 22, 118, 120, 272, 274.
 Patampanua, 67, 96, 97, 112, 126, 236, 272,
 278, 284, 296.
 Patanëmpunga, La, 145, 160.
 Patang, La, 67, 196-200.
 Patau^s, La, 108, 111; 122, 274; 162;
 224, zie toAdji; 254.
 Patë^s dungì, La, 50, 158, 160, 162, 164,
 zie toSamalangi^s; 162.
 Patikkëng, La, zie toRao.
 Patilla^s, 65, 66, 79, 116, 154, 158, 160,
 166, 178, 234, 236, 254, 272, 296.
 Patiroid, La, 24, 35, 41, 43, 45, 46, 49, 50,
 144, 154.
 Patjau^s, La, 132, 135, 139, 290, 292, 296,
 306, 308.
 Patobo^s, Dg., 80-82, 85, 244, 246.
 Patokeang, La, 254.
 Patola, 55, 124, 139, 238, 296, 302, 304,
 310.
 Patongai, La, 24, 46, 144, 154; 228.
 Pattjing, 82; We, 258.
 Pattodjo, 96, 264.
 Patunërrëng, 125; 272.
 Paturungi, Da, 91, 168, 206, 224; La,
 158; 224.
 Patutusi, La, 168, 206, zie toSekëtti.

Pau, 302, 304.
 Pawawoi, La, 46, 49, 50, 154.
 Pawëllangi, La, 25, 30, 144; 164.
 Pedapi^s, La, 90; 124.
 Peddemors, M., 44.
 Peneki, 70, 72, 86, 87, 95, 107-109, 112,
 114-116, 119, 129, 136, 139-141, 204,
 206, 224, 234, 256, 258, 272, 284, 308-
 312.
 Pënnomatanna, We, 145, zie Lempë^s.
 Penrang, 37, 38, 40-42, 44, 49, 66, 71, 72,
 89, 117, 136, 156, 168, 178, 204, 260, 272,
 282, 284, 296, 300-304.
 Pilla^s, 55, 66, 102, 124, 137, 138, 140,
 168, 238, 294-308, 312, 314.
 Pising, 294.
 Pitumatanna, La, 71, 162.
 Pollipu, 37, 84, 140, 248, 250.
 Ponggawa, 54, 130.
 Pontjeng, 25, 30.
 Puasa, We, 268, 270.
 Radjadewa, 70, 73, 166, 190, 212.
 Radjalangi^s, 49, 154.
 Radjamawëllang, 71, 162.
 Radjaurëng, La, 166, zie toPasawei; 146,
 164.
 Ranrëng, 40, 47, 55, 56, 77, 91, 97, 102,
 104, 109, 137, 266, 308.
 Rappëng, 65, 67, 96, 97, 194, 196, 202,
 256, 258, 264, 268.
 Rumpia, 22, 34, 36, 37, 65, 66, 68, 72, 170,
 172, 246, 256.
 Sa^s dan Toradja, 33, 71, 78.
 Sadjoanging, 44-46, 154.
 Saibawi, 42, 71.
 Sailong, 68, 160, 204, 286, 288, 292.
 Sakuli, 11, 65, 66, 68, 72, 87, 95, 172,
 246, 254, 256, 266, 270.
 Saleeby, N. M., 100.
 Sale(wangëng), La, 26, 38, 126, 130, 147,
 296, 278, zie toTënri.
 Salo^s duae, 136, 296.
 Samalangi^s, 21, 51; I.a, 131.
 Samparadja, 133, 290.
 Sangalla^s, 26, 43, 61, 71, 72, 162.
 Sanggaria, 73-75, 85, 138, 212-216, 248,
 302.
 Sangirë^s, La, 160; 272.
 Sangkuru, 29, 79, 94, 99, 100, 103, 107,
 108, 224, 262, 268.
 Sangngadji, Pnna, 125, 276; La, 140, 314.
 Saotanre, 25, 34, 61, 160, 184.
 Sarasa, 122, 160.
 Sarie, 108, 109.
 Sautijn, 129, 130, 131.
 Sawitto, 44, 46, 95, 116, 117, 121, 131,
 154, 236, 254, 262.
 Schwarz, J. A. T., 36.

- Sekati, La, zie toPalëttei.
 Sekkanasu, 35, 37, 57, 59, 65, 66, 72, 76,
 160, 168, 226, 246, 296, 302-306.
 Sëllë^s, Da, 111, 268.
 Sëmpuna, We, 158, 160.
 Sëngngëng, Da, 254, 268.
 Sënrima, We, 113-115, 254.
 Sëttiriwarë^s, 24, 56, 57, 62, 63, 68, 77,
 160-168.
 Sidenreng, 21, 22, 26, 29-31, 60, 67-70,
 76, 77, 86, 96, 97, 121, 130, 138, 139,
 188, 194, 196, 200, 226, 234, 240, 242,
 264, 268, 284, 296-300, 308.
 Simon, G., 100.
 Simpursiang, 45, 48.
 Singkang, 11, 23, 24, 29-31, 64-66, 97,
 125, 127-132, 134, 135, 138-140, 144,
 147, 148, 162, 178, 210, 278-284.
 Sinrinjamëng, 35, 44.
 Situdju, Dg., 25, 136, 144, 296.
 Siwa, 74, 214, 224, 260.
 Smout, 6, 131, 133-138, 148.
 Snouck Hurgronje, C., 33.
 Soldt, P. van, 94.
 Solo^s, 58, 122.
 Sombaopu, 120, 122, 274.
 Sompë^s, 65, 67, 112, 186, 188, 268, 270.
 Sonrong, La, 258, 270.
 Soppeng, 9, 10, 22, 26, 27, 29, 35, 36,
 44, 48, 64, 65, 67-69, 73, 74, 78, 80-82,
 84-87, 94-99, 114, 116, 117, 121, 122,
 124, 130-133, 135-137, 140, 141, 143,
 149, 164, 202, 212, 216, 242, 246-250,
 254, 256, 260, 268, 274, 280, 284-
 298, 312, 314.
 Speelman, 3, 5, 56, 57, 83, 87, 88, 94,
 116-123.
 Ssoro^se, Pëtta, 25, 125.
 Stapel, F. W., 94, 114, 120, 122, 137.
 Sudang, 74, 244.
 Sulledatu, 140, 288, 294, 314.
 Sumangki, 78, 228, 290.
 Sumbawa, 95, 111, 124, 131.
 Ta^s, 37, 38, 128, 140, 141, 312, 314.
 Tadampali, We, 34, 47, 158, 160; I, 113.
 Tae^s, 15, 20, 43.
 Talle, We, 256, 268.
 Tallo^s, 73, 79, 82, 88, 93, 97, 98, 116,
 127, 212.
 Talotëngreng, 26, 30, 33, 37, 38, 41, 54-
 57, 61, 62, 65, 72, 78, 156, 160, 164,
 166-170, 184, 258, 270, 304.
 Tampangëng, 64-66, 97, 178, 296.
 Tanamparë^s, La, 28, 57, 58, 162, 164,
 168.
 Tanatëngnga, 86, 110, 238, 240.
 Tandjong, 158.
 Tanete, 11, 23, 44, 88, 96, 121, 122, 124,
 128, 130, 132, 135, 137, 149, 264, 294;
 117, 286.
 Tangka, 82, 244.
 Tanra, We, zie Wittoing.
 Tanru^sulawëng, 168, 170.
 Taoni, 36, 186.
 Taose, We, 160.
 Tapparëngge, 210, 220, 230.
 Tasi^s, We, 168, 224.
 Teakasi, La, 47, 158, zie Tiakasi.
 Tearduni, 74, 244.
 Të^sdjo, We, 168, 186, 228.
 Tëllarie, 71, 162; 158.
 Tëllë^s, 29, 312.
 Tëllumpanua, 86, 204, 256.
 Tëllumpottjo, 11, 22, 27-30, 68, 80, 82-
 85, 87, 89, 91, 95, 96, 110, 118, 122,
 128, 129, 131, 133, 134, 140, 141, 143,
 250, 252, 262, 264, 268, 278-290, 306,
 312.
 Tëmmaduppa, We, 114, 254.
 Tëmmakkamo, We, zie Dualëng.
 Tëmmangngë^s da, We, 166, zie Mangngë^s.
 Tëmmasongë^s, La, 77, 80, 224; 119, 274;
 (Bone) 108, 141, 145.
 Tëmmatau^s, We, 162; La, 164,
 zie toTarëng.
 Tempe, 22, 29, 64-66, 97, 178, 194, 210,
 272, 284, 294, 298, 302, 306.
 Tëmperenna, We, 49, 154.
 Tënriabeng, We, 145, 246.
 Tënriakko, We, 97, 258.
 Tënriamo, We, 158, 160, 162; 246, 256.
 Tënriatë^s, We, 228, 246.
 Tënriawe^s, We, 49, 154.
 Tënriba, La, 40, 41, 49, 50, 58, 154-158.
 Tënribali, We, 112, 256, 268; I, 162;
 La, 121.
 Tënridaungëng, 254, 258.
 Tënridjekka, We, 254, 256.
 Tënridjëllo^s, La, 67, 158, 180.
 Tënriesa^s, La, 156-162; We, 154; 254.
 Tënriewa, We, 154, 156.
 Tënrigau^s, We, 49, 50, 154, 156.
 Tënrigëlla^s, La, 154, 158; We, 156.
 Tënrilai^s, La, 120; 256.
 Tënrilallo, We, 67; 256.
 Tënrilawi, We, 58, 162.
 Tënrilënnarëng, 158; 254.
 Tënrilwëng, La, 23, 158; 156; We, 154,
 158; 154, 158.
 Tënrinange, 154; La, 160.
 Tënrripabissa, We, I, 166, 168.
 Tënrripada, We, 139; 160, 166; I, 272.
 Tënrripakui^s, We, 79; 254.
 Tënrripakkado, La, 164, 168,
 zie toNampe^s.
 Tënripalë^s, La, 90, 98, 110, 111.

Tënripalëmma, We, 160, 162.
 Tënripapëllu^s, I, 71, 162; We, 160.
 Tënripasëllu^s, I, 164, 166; 272.
 Tënripatang, La, 67, 79, zie Patang.
 Tënripau, La, 49, 50, 156.
 Tënripekka, La, 40, 154-160.
 Tënripeppang, La, 154-160; 254.
 Tënripeso, We, 162, 164.
 Tënrirawe, I, 154; We, 256.
 Tënrirekko^s, La, 71, 164, 168.
 Tënrisala, We, 254; 256.
 Tënrisëssu^s, La, 125, 272, 276.
 Tënrisëulirang, La, 224, 228.
 Tënrisui, We, 22, 45, 46, 49, 154.
 Tënrisukki^s, La, 70; We, 224.
 Tënrisumpala, 145, 158.
 Tënritampu^s, We, 154, 158; La, 158.
 Tënritau^s, La, 40, 154-160.
 Tënriteppo^s, We, 228, 246.
 Tënritippë^s, La, 40, 42, 49, 50, 154, 156.
 Tënriuukkë^s, We, 206, 246; La, 272.
 Tënriumpu^s, La, 51, 57, 168; 58, 71; We, 166.
 Tënriwadjä, We, 90, 268.
 Tënriwawo, We, 49, 154; 154.
 Tënriwërrung, We, 160; 162; La, 125.
 Tënriwiseang, We, 61, 160; La, 160.
 Tënriwodja, We, 90, 254; 162.
 Tënro, Da, 112, 256; We, 158.
 Tiakasi, La, 45, zie Teakasi.
 Timurung, 24, 29, 30, 36, 45, 64-68, 78-80, 83-86, 90, 91, 131, 134, 136, 140, 150, 180, 196, 212, 226, 228, 238, 248, 268, 286, 288, 292, 298, 310-314.
 Tingërrëng, I La, 160, zie toTaba.
 Tiro, La, 256, 270; We, 270.
 Titintjo, 37, 65, 66, 78, 91, 97, 126, 168, 176, 178, 210, 230, 254, 276, 302.
 Tjaba, We, 132, 288; La, 272.
 Tjaibawi, 71, 164.
 Tjaimanu^s, We, 166, 226.
 Tjakkuridi, 54, 79, 124, 132, 168, 288, 302.
 Tjalëppa^s, 80, 82, 83, 88, 91, 244.
 Tjanru^s, 65, 109, 186.
 Tjapu, We, 72, 162.
 Tjapunna, We, 162, 164.
 Tjarepou, We, 72, 145, 162, 166.
 Tjëlla, La, 26; 129; 304.
 Tjëlla^sbonga, 290, 292.
 Tjëllu^s, 70, 80.
 Tjëmmikku^s, We, 158, 160.
 Tjëmpae, 81, 82, 244.
 Tjenrana, 22, 49, 68, 70, 73, 74, 81-85, 87, 89, 97, 112, 116, 120, 122, 123, 125, 126, 128, 132, 136, 137, 188, 202, 212-216, 222, 224, 236, 242, 248, 256, 266, 276, 280, 286, 296, 298.

Tjeppaga, 42, 71, 116, 168, 284.
 Tjeroali, 86.
 Tjettjeulu, La, 72, 145, 164, 166, 258.
 Tjiangkë^s, We, 166, 226.
 Tjili^s, Da, 254, 270.
 Tjina, 45, 66.
 Tjinna, We, zie Sëngngëng.
 Tjinnong, 154; 224.
 Tjinnotta^sbi, 22, 24, 25, 35, 40, 41, 43-45, 47, 49, 50, 57, 61, 154, 156, 160, 166, 204, 220, 282, 296.
 Tjintjing, La, 26, 27.
 Tjitta, 80, 86, 238.
 Tjiu, 37, 38, 186, 304.
 toA^sdarëmmëng, 146, 162.
 toAdji, 254, zie Patau^s.
 toAli, 97, 109-113, 115, 120, 254, 268-272.
 toAllawa, 56, 61, 90, 168, 170.
 toAllëngngëng, 119; 146; 256.
 toAllewoang, 140, 141, 312.
 toAnginradja, 34, 47, 154, 158-162.
 toAngkë^s, 254, 268.
 toAngkone^s, 62, 162, 168, 174.
 toApo, 139, 284, 298.
 toAppakui^s, 108, 113, 270.
 toAppamadëng, 89, 91, 92, 108, 146, 166, 224, 226.
 toAppamole, 97, 108, 113, 114, 146, 224, 254, 268, 270.
 toArewo, 115, 119, 120, 142, 270, zie Parëmma^s.
 toAssa, 127, 128, 137, 296, 298.
 toBala^s, 117, 118, 120, 121, 274.
 toBilla^s, 96, 254, 266.
 toBunne, 114-117, 120, 256, 272.
 toDëmmu, 116, 117.
 toDëttia, 254, zie Mataëssu^s 224.
 toDjawa, 96, 264; 268, 272.
 toErëng, 224, 254.
 toGiang, 226, 228, zie toTëmmagiang.
 toKasi^se, zie Barani.
 toKërrë^s, 79, 234, 236, 246.
 toKëssi^se, zie Barani.
 toLangi^s, 170, zie Tënriumpu^s; 228.
 toLantja, 99, 103.
 toMabelae, 114, 115, 268.
 toMa^sdatu, 164, 224.
 toMa^sdualëng, 25, 62, 74, 77, 145, 160, 174, 182-188, 192, 194, 206, 210-226, 232-238, 242, 246, 252.
 toMarilalëng, 23, 30, 130, 131, 140, 288, 298, 310.
 toMarilau^s, 238, 246, 254.
 toMëllë^s, 112, 266.
 toNampe^s, 24, 38, 60, 71-73, 77, 79, 164, 204-212, 224.
 toOsong, 168; 256.

- toPa³belë³, 84, 91, 162, 166, 242, 254,
zie Pakoko.
- toPaewai, 90, 256.
- toPagë³, 254, 268, 270.
- toPalawa, 90, 260.
- toPalele, 224, 254.
- toPalëttei, 112, 123, 125, 266, 270, 272,
276.
- toPalonjo³, 252, 256, 258.
- toPanëmmu, 117, 119, 270, 272, 274.
- toParaoi, 144, 146, 166, zie toRao.
- toPasadjo, 109, 112.
- toPasadjoi, 79, 89.
- toPasaungi, 109-111, 113, 270.
- toPasawei, 108, 166, 224, 226,
zie Radjaurëng.
- Topatjë³do, 68-70, 75, 76, 97, 115, 190,
192, 212-216, 222, 234, 242, 266, 274.
- toPatjinna, 254, 270.
- toPato, 224, 258.
- toPawëllangi, 224, 256.
- Topiwanua, La, 28, 30, 58, 160, 162.
- toPura, 117, 270.
- Toradja, 69, 71, 127.
- toRadjaurëng, 146, 164, 226.
- toRao, 146, 224, 256.
- toRidjallo³, 83, 88, 89.
- toRilewoe, 254; 268.
- toRipalanga, 73, 212-216, 226, 234, 244.
- toSakkë³(-tëmmë³), 125, 276.
- toSami, 256, 270.
- toSangkawana, 160, 186, 238,
zie Pasampoi.
- toSanrangëng, 75, 78, 222.
- toSekëtti, 224, zie Patutusi.
- toSëngngëng, 111, 112, 114, 115, 120, 254,
268; 120, 123, 274, 276; 224.
- toSënrima, 117, 118, 272.
- Tosora, 23, 29, 31, 33, 120, 122, 123, 125,
126, 129, 130, 133-135, 137, 143, 225,
274-278, 286, 294, 298, 302, 304.
- toSuni, 125, 272, 276.
- toTaba, 25, 50, 51, 59, 61-63, 77, 160,
174, 182.
- toTarëng, 162; 164, 206; 272.
- toTëmmagiang, 76, 77, 91, 162, 224.
- toTënridjarangëng, 168, 170.
- toTënri, 284, zie Salewangëng.
- toTënro, 256; 270.
- toTunë³, 268, 270.
- toU³da(ma), 26, 31, 77, 78, 84-86, 89-
92, 104-107, 166, 230, 234, 242, 246, 248,
258, 262; 109, 112, 113, 145, 146.
- toUnru³, 122, 146, 274.
- Tromp, S. W., 127.
- Tua, 26, 30, 33, 37-39, 41, 55, 62, 65, 78,
89-91, 96, 97, 102, 104, 108, 109, 112,
117, 118, 137, 139, 156, 162-168, 184,
226, 238, 254, 270, 272, 298, 308.
- tuMapa³risi³-kallonna, 74, 79.
- tuMenanga-riagamana, 79, 88, 89.
- tuMenanga-rigaukanna, 95, 113.
- tuNibatta, 81, 83.
- tuNidjallo³, 76, 80, 82, 83, 86-88.
- tuNipalangga, 73, 74, 78, 80, 81, 87, 91,
92.
- Udjukkalakka, 37, 38, 54, 102.
- Udjung, 30; 42, 140.
- Udu³, La, 310, 312.
- Ula³balu³, La, 45, 47, 158.
- Ulawëng, 82, 87.
- Unnji³, 70.
- Using, La, 26; 133, 290.
- Utting, 65, 67, 71, 72, 76, 117, 160, 162,
166, 194, 196, 202, 204, 210, 224, 226,
240.
- Veen, H. v. d., 33, 43, 71.
- V.O.C., 5, 28, 122, 124, 125, 127.
- Vollenhoven, C. van, 73.
- Voorhoeve, P., 35.
- Vries, J. de, 35.
- Vuuren, L. van, 99.
- Wadjowadjo, 38, 43.
- Waetuo, 139, 302.
- Wage, 64-66, 96, 139, 178, 180, 212, 284.
- Walënnä, 36, 58, 66, 67, 75, 82, 198, 220,
276, 296; 81.
- Walino, La, 154, 158; 224,
zie toPawëllangi.
- Warani, La, 156, 158; zie toTëmmagiang;
Dg., 137.
- Warë³, 68, 75, 216.
- Watampadjo³, 120.
- Watampone, 81, 82, 292.
- Wawolonrong, 65, 67, 154, 196.
- Welado, 36.
- Wërrung, La, 276, Tënri- 125.
- Wesseling, J. J., 39.
- Wittoing, Da, 268, 270.
- Wodja, Da, 254, 270.
- Woroane, La, 67, 228.
- Wugi³, 65, 67, 109, 114, 188, 240, 260,
272.
- Wüstenfeld, F., 93, 99, 110, 127.

STELLINGEN

I

Voor een beschrijving van de geschiedenis van Z. W. Celebes is een philologisch en historisch-critisch onderzoek van de producten der Makasaarse en Buginese historiografie onontbeerlijk.

II

Indien een Makasaars of Buginees historisch bericht zowel volgens de Christelijke als volgens de Moslimse tijdrekening gedateerd is en deze datering technisch juist gebleken is, is dit een zeer sterke aanwijzing voor de authenticiteit van het betreffende bericht.

III

La Ma⁵ dukëllëng Arung Singkang (midden 18de eeuw) was iemand die „in de V.O.C. . . . de overheerser, die met samenbundeling van alle krachten verdreven moest worden”, zag, en daardoor een opmerkelijke uitzondering onder de uit de historie van Z. W. Celebes bekende Vorsten.

Vgl. H. Th. Chabot, *Verwantschap, stand en sexe in Zuid-Celebes*, Groningen/Djakarta 1950, pag. 128.

IV

Het aannemen van verovering als de voorname oorzaak van het ontstaan der Buginese en Makasaarse „opperrijken” is niet onverenigbaar met een in deze rijken aangetroffen federatief bestuursstelsel.

P. J. Kooreman, *De feitelijke toestand in het gouvernements-gebied van Celebes en Onderhorigheden*, IG 5 (1883) pag. 194.

V

Het boekje „A Code of Bugis maritime laws”, in 1832 anonym te Singapore verschenen, is samengesteld en uitgegeven door de Duitse zendeling in Engelse dienst te Malaka en Singapore C. H. Thomsen.

VI

Ten onrechte neemt Matthes aan, dat er in de kroniek van Goa op pag. 157 regel 3 en 4 van zijn uitgave (*Makassaarsche Chrestomathie*, 's-Gravenhage 1883²) sprake is van de vrouw van Karaeng tuNipalangga de oudere zuster van Karaeng tuMenanga-riMakkoajang (*Aanteekeningen* pag. 10). De passage moet als volgt vertaald worden:

„Toen Karaeng tuMenanga-riMakkoajang het vernam, ging hij naar zijn oudere broer [nl. tuNipalangga, die in Bone ziek lag] en stelde hem voor hierheen [d.i. naar Makasar] te gaan. Hij stemde daarin toe en er wordt verteld, dat hij hierheen kwam.”

VII

De opvatting dat het Buginese *-ha* een „conjunctief”-betekenis heeft en identiek is met het Javaanse *-a* is onjuist.
R. A. Kern, *De conjunctief in het Boeginees*, Bingkisan Budi, Leiden 1950, pag. 162 vlgg.

VIII

Als bezwaar tegen de typering van het Maleise vers, d.i. de versregel in pantuns en sjairs, als een zuiver woordvers is aan te voeren, dat woordverdubbelingen en samenstellingen de regelmaat van vier woorden per vers verbreken.
A. Teeuw, *Taal en versbouw*, Amsterdam 1952, pag. 10.

IX

Het is linguistisch onjuist om de samenstellingen van de Bahasa Indonesia die zich duidelijk als zodanig van de woordgroep onderscheiden, onder de „vaste groepen” te rekenen, zoals A. A. Fokker doet in zijn „Inleiding tot de studie van de Indonesische syntaxis” (Groningen/Djakarta 1951) pag. 187 vlgg.

X

In de gedichtenbundel *Njanji Sunji* van Amir Hamzah is een mystieke trek duidelijk aanwijsbaar.

XI

De in Ahmadija-kringen bestaande opvatting dat het Arabische woord *islām* „vrede” of „ingaan in de vrede” betekent, is, hoewel etymologisch verdedigbaar, in strijd met het betreffende woordgebruik van de Koran, en moet gezien worden als een symptoom van een ethisch-sociale vernieuwingsbeweging in de Islam.

XII

In de leerstellingen van de Bhagavat Gītā zijn de „Gulden Regel” en de rechtvaardiging van de Kṣatriya-plicht tot oorlogvoeren twee polaire consequenties van de eenheid van ātman en Brahman.
Vgl. F. Edgerton, *Bhagavat Gītā*, Cambridge Mass. 1946 II pag. 38, 83.

XIII

„To distinguish between structural categories that are active in the language, and therefore have definable semantic correlates, and those which are not”, is een elementaire noodzakelijkheid bij iedere taalbeschrijving en niet alleen ten behoeve van ethnolinguistisch onderzoek.
H. Hoijer in *Language in Culture*, *American Anthropologist* vol. 56 no. 6 part 2, December 1954, pag. 99.

XIV

Als poging begrip te wekken voor de eigen waarden van andere culturen in hun diversiteit is „Race et histoire” van Cl. Lévi-Strauss (Paris 1953) zelf een bijdrage tot de oplossing van de door de schrijver gestelde paradox, dat diversiteit enerzijds voorwaarde is voor een vruchtbare wederzijdse beïnvloeding der culturen, maar anderzijds verloren dreigt te gaan als gevolg van deze beïnvloeding.

XV

In „Das Kerygma und der Mensch” van W. Holsten (München 1953), dat in terminologie en uitgangspunten invloed van de „Entmythologisierungstheologie” van R. Bultman vertoont, ontbreekt ten onrechte een duidelijke positiebepaling ten aanzien van deze theologie. Vgl. Kerygma und Mythos, ein theologisches Gespräch, 2 dln, Hamburg 1951—2, pag. 30, 204; Holsten, o.c. pag. 118.

XVI

In de betekenis van *ta ethne* in Matth. 28 : 19 is zowel een collectieve („volken”) als een individuele (blijkens de direct volgende woorden, speciaal *autous*) schakering aanwezig. Dit is verstaanbaar van uit het Hebreeuwse *gojim*. Vgl. ook Gal. 2 : 12.